

В. О. Котенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

РОЗРОБКИ УРОКІВ
для ЗЗСО з навчанням
українською мовою

10

МАЙСТЕР-КЛАС 2.0

В. О. Котенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

РОЗРОБКИ УРОКІВ

для ЗЗСО з навчанням
українською мовою

10

МАЙСТЕР-КЛАС 2.0

В. О. Котенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

РОЗРОБКИ УРОКІВ

для ЗЗСО з навчанням
українською мовою

10

УДК 811.161.2:371.214
К73

Серія «Майстер-клас 2.0»

Котенко В. О.

К73 Українська мова (рівень стандарту). 10 клас : розробки уроків для ЗЗСО з навчанням українською мовою / В. О. Котенко. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — 256 с. — (Серія «Майстер-клас 2.0»).

ISBN 978-617-09-5488-6.

Видання відповідає чинній програмі «Українська мова. Рівень стандарту. 10–11 класи». У посібнику подано детальні розробки 70 уроків, включаючи контрольні роботи. Учитель знайде в книжці багато цікавих завдань, застосування інтерактивних методик, ігрових форм. Деякий теоретичний матеріал подано у формі таблиць. Обсяг текстів та зміст тестових завдань відповідає програмовим вимогам.

Календарно-тематичний план розміщено в електронному додатку.

Призначений для вчителів української мови та студентів філологічних факультетів.

УДК 811.161.2:371.214

Разом дбаємо про екологію
та здоров'я

ISBN 978-617-09-5488-6

© Котенко В. О., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Передмова

Мета пропонованого видання — надати методичну і практичну допомогу вчителям, які викладають курс української мови в школах із навчанням українською мовою. Автор намагався створити посібник, зручний і корисний у повсякденній роботі вчителя.

Видання відповідає чинній програмі «Українська мова (рівень стандарту). 10–11 класи».

Розробки уроків містять теоретичний матеріал, зразки наочності (схеми й таблиці), дидактичний матеріал, тексти і завдання для поточного та тематичного оцінювання результатів навчання.

Пропонований матеріал у межах уроку вчитель може використовувати варіативно в залежності від можливостей конкретного класу і власних уподобань. Саме цим зумовлена наявність наступних модулів.

Модуль «Персоналії» містить інформацію про видатних літераторів і мовознавців; варто звернути увагу учнів на модулі «Словничок» і «Терміни»: вони допоможуть краще засвоїти навчальний матеріал.

Часто вчителю бракує на уроці графічної наочності. За допомогою пропонованих схем і таблиць можна систематизувати або повторити вивчений матеріал.

У посібнику — велика кількість інтерактивних вправ. На думку автора, це суттєво допоможе вчителю налагодити контакт з учнями й отримати зворотній зв'язок.

Домашнє завдання вчитель за необхідності може прокоментувати учням.

Для економії часу вчителя до вправ підвищеної складності, тестових завдань і под. дані відповіді.

Усі матеріали, що супроводжуються QR-кодами, — вправи, тексти, тестові завдання, схеми та таблиці і т. д., — розміщені на сайті interactive.ranok.com.ua, їх можна роздрукувати для учнів або за наявності відповідного технічного забезпечення продемонструвати на екрані.

Пропонований посібник буде корисний і вчителю-початківцю, і досвідченому фахівцю.

УРОК № 1

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Слово вчителя.
 2. Робота із цитатою.
- II. Актуалізація опорних знань
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя.
 3. Опрацювання схеми.
 4. Слово вчителя (продовження).
 5. Тренувальні вправи.
- V. Домашнє завдання
- VI. Підсумки уроку
Бесіда.

Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела: словники, довідкова література (зокрема на електронних носіях). Інформативна й нормативна функції їх.

Мета: подати відомості про різні види сучасних лексикографічних джерел та особливості їх побудови; формувати загально-пізнавальні вміння користуватися словником; сприяти усвідомленню важливості словників як джерела багатоаспектної інформації; виробити потребу звертатися до довідкової літератури; удосконалювати навички самостійної роботи зі словником; формувати повагу до української мови, рідної культури й толерантне ставлення до інших народів, їх культур, звичаїв, виховувати повагу до лексикографічного багатства української мови.

Основні терміни: лексика, лексикографія, довідкова література.

Обладнання: таблиця, виставка мовних словників, гасла-афоризми, копії текстів, картки для роботи в парах.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види читання для здобуття нових знань); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; поповнення власного словникового запасу; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях); спілкування іноземними мовами (готовність до міжкультурного діалогу, відкритість до пізнання різних культур).

Предметні: ознайомлення з довідковою літературою.

I. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Слово вчителя.

Академік Л. Щерба зазначав: «Безграмотне писання читати важко, ніби їдеш у таратайці мерзлою дорогою. Писати безграмотно — це зазіхати на час людей, до яких ми адресуємося, а тому абсолютно неприпустимо в правильно організованому суспільстві».

Чи задумувались ви над тим, що неграмотне письмо дійсно читати дуже важко? Ні? А варто було б! Безперечно, не можна не погодитись з академіком Л. Щербою, який висловився так точно й правдиво. Що ж допоможе нам бути грамотними? До кого або до чого ж ми звертаємося, коли виникають труднощі з написанням, вимовою, тлумаченням слів? До друзів, рідних, учителів і, звичайно ж, словників. Ви повинні пам'ятати, що грамотне письмо, правильне мовлення — важливі фактори освіченості людини.

► Робота із цитатою.

Прочитайте. Як ви розумієте слова видатних людей?

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний сад, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля...

(М. Рильський)

Словник — це Всесвіт, розташований в алфавітному порядку. Усі інші книжки містяться в ньому, треба їх тільки звідти витягти. (Анатоль Франс)

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► Бесіда.

- Для чого потрібні словники?
- Назвіть типи словників, з якими ви вже знайомі.
- Поясніть, яким словником ви скористаетесь: 1) для перевірки вимови; 2) пояснення лексичного значення слова; 3) визначення походження; 4) перевірки правильності написання слова; 5) добору синонімів, антонімів, паронімів, омонімів.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Бесіда.

- Що таке лексика? Лексикологія?
- Яка наука займається вивченням способів і методів укладання словників?

► Слово вчителя.

Лексика (від гр. *lexicos* — той, що відноситься до слова) — це сукупність слів, які вживаються у мові. Наука, яка вивчає словниковий склад мови — значення слів, їх походження, зв'язок з іншими словами, має назву **лексикологія** (від гр. *lexis* — слово і *logos* — вчення). Збором і систематизацією слів, а також теорією та практикою укладання словників займається лексикографія.

Слово *grapho* в перекладі з грецької означає *писати*. Згадайте слова *орфографія* (правильно писати), *географія* (землеопис), *бібліографія* (опис, систематизація книг) тощо.

Отже, **лексикографія** (від гр. *lexicon* — словник і *grapho* — пишу) — це наука (розділ мовознавства), яка займається вивченням способів і методів укладання словників. Це також сукупність словників певної мови або галузі знань. Предметом лексикографії є збирання слів тієї чи іншої мови, систематизація їх, опис словникового матеріалу.

Словники — це зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, тематичному, гніздовому тощо). Вони є одним із засобів нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показником культури народу. Словники — скарбниця народу, де зберігаються знання і досвід багатьох поколінь. Праця над укладанням словників вимагає глибоких знань і великих зусиль. Про це образно сказав український просвітителі початку XVI ст. Феофан Прокопович: «Якщо кого-небудь очікує вирок судді, то не слід тримати його на каторзі, доводити до знемоги його руки добуванням руди, хай він укладає словники. Ця праця містить у собі всі види покарань».

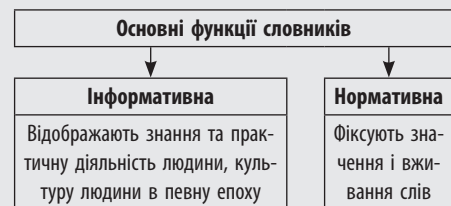
► Опрацювання схеми.

1 ТЕРМІНИ

Лексика (від гр. *lexicos* — той, що відноситься до слова) — це сукупність слів, які вживаються у мові. Наука, яка вивчає словниковий склад мови — значення слів, їх походження, зв'язок з іншими словами, має назву **лексикологія** (від гр. *lexis* — слово і *logos* — вчення).

Лексикографія (від гр. *lexicon* — словник і *grapho* — пишу) — це наука (розділ мовознавства), яка займається вивченням способів і методів укладання словників. Це також сукупність словників певної мови або галузі знань.

2 НАОЧНІСТЬ

ЦЕ ЦІКАВО

- Серед найкращих словників треба відзначити «Словарь української мови», упорядкований Б. Грінченком. Словник Б. Грінченка в чотирьох томах був виданий у Києві в 1907–1909 рр., а потім не раз перевидався. Він містить понад 70 тис. слів української літературної й народної мови XIX ст. Свого часу він був відзначений премією Російської Академії наук. І нині словник Б. Грінченка має велике наукове значення. Олесь Гончар говорив, що в ньому зібрано все, що «на той час вродило квітчасте поле живої української мови».
- Було створено десятки словників різного типу. Практичне значення й у наш час зберігають насамперед «Російсько-український словник» 1948 р. за редакцією М. Калиновича й кілька останніх видань «Орфографічного словника» І. Кириченка. Користування словниками різних типів не тільки підвищує грамотність і знання мови, а й збагачує кругозір людини, підносить загальний рівень її культури. Словники розширюють світогляд людей. У них представлено знання, якими володіє людство в певну епоху, із різних галузей науки, техніки, мистецтва, їх заслужено називають супутниками цивілізації.

3 ДОВІДКА

Режим доступу до системи «Словники України»: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

► Слово вчителя (продовження).

Отже, словники виконують інформативну та нормативну функції: вони універсальні інформаційні джерела для розуміння того чи того явища та точна консультація щодо мовних норм. Уміщуючи різноманітну інформацію, що відбиває стан науково-технічного й культурного розвитку, а отже, і рівень знань, якими володіє суспільство в означену епоху, словники відіграють надзвичайно важливу роль у духовній культурі народу. Шляхом фіксації реальних значень слів або інших одиниць і з'ясування способів їх використання в процесі мовної комунікації вони сприяють унормуванню й уніфікації мовних засобів, піднесенню культури мови. М. Рильський слушно зауважував: «Неможливо уявити собі культурну людину, яка б не мала потреби у словнику, ніколи не заглядала до нього, ніколи ним не користувалась».

У наш час набули популярності електронні словники. Електронний словник — комп'ютерна база даних, що містить в особливий спосіб закодзовані словникові статті, які дозволяють здійснювати швидкий пошук потрібних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку поєднань слів (прикладів уживання), а також зі зміною напряму перекладу (наприклад, українсько-російський або російсько-український).

Не викликає сумніву той факт, що електронні словники надають користувачеві безліч додаткових можливостей порівняно з друкарськими аналогами:

— дозволяють зберігати великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань;

— електронний словник має ефективну систему пошуку (повнотекстовий або одночасний пошук у кількох словниках, швидкість пошуку);

— в електронних словниках можуть застосовуватися засоби мультимедіа: озвучування заголовних слів, введення ілюстративного матеріалу з фотографіями, анімацією, відеофрагментами;

— можливість використання словників у локальній і глобальній мережах;

— значна економія часу й матеріальних ресурсів під час створення комп'ютерних словників.

Відповідно до указу Президента України від 7 серпня 1999 року «Про розвиток національної словникової бази» був виданий українським мовним інформаційним фондом Національної академії наук України лазерний диск «Словники України». Автори проекту — Володимир Широков, Ігор Шевченко, Олег Рабулець, Олексій Костишин, Марія Пещак. Лексикографічна база поєднує п'ять словників, зокрема орфографічний, орфоепічний, синонімічний, антонімічний, фразеологічний. Словник містить близько 152 тис. слів, близько 2,2 тис. антонімічних пар, 9,2 тис. синонімічних рядів, 56 фразеологізмів, а також 3 млн похідних слів форм. Він був випущений тиражем у 30 тисяч екземплярів. У роздрукованому вигляді його обсяг був би більше 40 тисяч сторінок формату А-4.

► Тренувальні вправи.

4

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

1. Прочитайте висловлення видатних людей про словники. Чи згодні ви з поданими твердженнями? Прокоментуйте.

1. Словники — це музеї слів, у них місце і для старого, і для нового слова знайдеться. (С. Пушкін) 2. Одинадцятитомний «Словник української мови», найоб'ємніше на сьогодні зібрання лексичних скарбів нашого народу, фіксує близько 135 тисяч слів. А ще ж кожне слово має здебільшого не єдине, а кілька чи й багато значень. Як же непросто, але ж і важливо для піднесення мовної культури навчитися розрізняти найтонші відтінки в словесній атрибутиці, доречно, до місця вживати те чи інше слово — одне із понад сотні тисяч! (А. Бортняк) 3. Щодо повноти словників, то слід зазначити, що повний словник будь-якої мови — це ідеал, до якого можна лише прагнути і якого ніколи не можна досягти, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття і нові для тих понять слова. (М. Рильський)

4. Кожний словник залежно від призначення і функцій — загальномовний чи спеціальний, одномовний чи перекладний, нормативний, вибірковий, генетичний — допомагає вибудувати текст й адекватно сприймати відповідні елементи в ньому. (О. Семенов) 5. Щоб уявити велич зробленого Б. Грінченком за два роки удвох із дружиною Марією Загірною... та при допомозі таких світочів української науки, як Володимир Гнатюк, Іван Франко, досить згадати, що Інститут мовознавства АН УРСР за майже 70 років колективом близько 150 науковців видав 11-томний СУМ, в основі якого лежить попсований Словарь української мови. Попсований, бо з нього вилучили всі слова на репресовану комуністами літеру «г», випали слова на «и» (*истик, инший* тощо), а натомість було напхано дієприкметникових, дієприслівникових, зменшувальних і збільшувальних форм. Вилучено було питому українську лексику на підставі того, що деякі слова «вчені» вважали «застарілими», «архаїчними», «маловживаними», «розмовними», «діалектними» і т. ін. (В. Яременко)

2. Прочитайте словникові статті. Подумайте, з якого типу словника вони виписані.

СТАТТЯ 1

Коричневий (кольору кориці, смаженої кави, шоколаду), **брунатний**, **брунастий**, **цинамоновий** *заст.*; **каштановий** (кольору каштана — перев. про колір волосся й масть коня); **гнідий**, **карий** (темно-коричневий — перев. про колір очей і масть коня); **шоколадний** (кольору шоколаду); **бурий**, **рудий** (темно-коричневий); **ріжий** (світло-коричневий); **бронзовий** (золотистого відтінку). *Пригадалось їй нове коричневе плаття, в якому вона вийшла з сусідньої кімнати.* (О. Донченко); *Мама взяла помідор, задивилася на його брунатний колір, посміхнулася.* (М. Чабанівський); *Йому хотілося купити брунастий, в вишневих цяточках галстук.* (К. Гордієнко); *Вікна й двері його були облямовані різьбленим, полірованим деревом зеленого, блакитного та*

ЦЕ ЦІКАВО

- Найбільшим словником у світі є Deutsches Wortetbuch, розпочатий Якобом і Вільгельмом Грімм в 1854 р. Він був закінчений у 1971 році. Словник, обсяг якого склав 34 519 сторінок, було видано в 33 томах. На сьогоднішній день словник стоїть 5425 німецьких марок.
- Найбільший словник англійської мови — 20-томний The Oxford English Dictionary. У ньому 21 728 сторінок.

ЦЕ ЦІКАВО

- Перша пам'ятка вітчизняного книжкового мистецтва, яка містила лексикографічне опрацювання слів і словники, що стали значним явищем української культури,— «Изборник Святослава» (1073). Понад 400 статей цієї рукописної книги присвячені тлумаченню малозрозумілих слів Святого Письма, літератури, фактів історії, відомостей про коштовне каміння.
- Перший український словник, «Лексис з тлумаченням слов'янських слів на просту мову», складений після 1581 р. невідомим автором, лишився в рукописі. Він містив 896 слів. Автор підшив його до «Острозької Біблії», яка вийшла 1581 р., і в такому вигляді словник дійшов до нашого часу.
- Перший друкований словник. Перший друкований словник української мови з'явився у Вільно 1596 р. Лаврентій Зизантій видав буквар «Наука до читання й розуміння слов'янського письма» і додав до книжки «Лексис», тобто словник, який містив 1061 слово. Церковнослов'янські слова тут пояснюються простою українською мовою, яка майже тотожна теперішній.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Брати участь, взяти участь, протягом року, відвідувати щодня (щопонеділка, щорозу), йти по воду (хліб, морозиво).

цинамонового кольору. (З. Тулуб); Міцкевич каштанове пасмо волосся рукою недбало відкинув з чола. (М. Бажан); Охляп на гнідому конику просто стернею до нас прямував Косован. (І. Муратов); На нім була коротка витерта чунька гнідого сукна. (І. Франко); Підросла Марушка. Повновиденька собі, чорнобровенька, оченята карі. (А. Тесленко); Запрягай, хлопче, карі коні й воли та поїдеш в чисте поле до вдови. (П. Чубинський); Найбільш турбувала мене одежа. Шоколадна, в рогіжку, перероблена з старої панської, купленої на товчку. (М. Коцюбинський); Бурою гадюкою в'ється по степу шлях битий. (Панас Мирний); Це було якесь руде сукно, місцями попориване. (Леся Мартович); Був то вродливий, високий парубік з сміливим видом; рижий вус додавав ще більш виразності тому видові. (П. Куліш); Гафійці років вісімнадцять-дев'ятнадцять. Це міцна чорноброва дівчина з бронзовим засмаглим обличчям. (Ю. Збанацький)

СТАТТЯ 2

Обруч — зігнута кільцем металева, дерев'яна й т. ін. смуга, штаба. *Виноградари ладнають обручі на бочки винні.* (М. Нагнибіда); *Серед хати біля кобиліці дід стругав обід.* (П. Панч)

Лопнути, як обруч на діжці, жарт. Виявитися ненадійним, нетривким, сумнівним; зазнати краху, невдачі й т. ін. *Але комірник навіть не підозрював, що його план лопне, як обруч на діжці.* (В. Логвиненко)

3. За зразком складіть самостійно словникову статтю тлумачного й орфографічного словників із реєстровими словами *обійстя, дзиґа, отава, цукерня, читач*. Порівняйте свої статті зі статтями зі словників.

Зразок:

ДО ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА

Посуд, у, ч.

1. *збірн.* Вироби з глини, скла, металу тощо, які використовують для приготування або подавання їжі, напоїв і т. ін., а також для зберігання харчових продуктів; начиння. *Кругом стін на полицях блищав золотий та срібний посуд.* (Н.-Лев., III, 1956, 302); *Стіл застелений килимом. На столі — дорогий посуд, наїдки й напитки.* (Вас., III, 1960, 180).

2. *збірн.* Порожні вироби зі скла, признач. для зберігання хімічних речовин, ліків й т. ін. *Крізь скляні дверця та шаф... видно було, що посуду та приладів на полицях не так уже й багато.* (Шовк., Інженери, 1956, 16); *Посуд, в якому виготовляли розчини отрутохімікатів, після закінчення роботи слід старанно вимити і повернути для зберігання в отрутозховище.* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 52)

3. *рідко.* Те саме, що **посудина** 1. — *На водохрещі треба піти з чистим глечиком по воду, налити посуд по самі вінця.* (Стельмах, II, 1962, 79)

ДО ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

Посуд — іменник, чоловічий рід, неістота, II відміна.

ВІДМІНОК	ОДНИНА	МНОЖИНА
називний	посуд	посуди
родовий	посуду	посудів
давальний	посудові, посуду	посудам
знахідний	посуд	посуди
орудний	посудом	посудами
місцевий	на/у посуді	на/у посудах
кличний	посуде	посуди

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Є в українській мові кілька паронімічних груп, що мають однакове значення: *ласиця* — *ласка* (невелика хижка тварина), *самиця* — *самка* (особина жіночої статі), *палиця* — *палка*, *полиця* — *полка*. Класики української літератури охоче вживали утворення на *-иця*: «Вона прилипла до нього, мов *ласиця*, а її блискучі, майже дикі очі впилися жадібно в його блідаве, ніжне обличчя» (О. Кобилянська); «Щупаки пливли у прибережні води Вслід за *самицями*, як завжди, рік у рік» (М. Рильський); «Няня казала, що то був велетень із залізною *палицею* і що його не брали ні куля, ні меч» (С. Васильченко); «Книжкові *полиці* від підлоги до високої, розмальованої стелі займали дві стіни» (З. Тулуб).

А ось які фразеологізми маємо зі словом *палиця*: без *палиці* не підступай, вставляти *палиці* в колеса, з-під *палиці*, *палицею* кинути; любить, як собака *палицю*; *палиця* на два кінці, *перегинати палицю* і под.

Форми з *-ка* активізувалися в радянський період під впливом російської мови і досі переважають у нашій пресі: «Люмпен хоче всього і одразу — смачно їсти, шикарно одягатися і спати з красивою *самкою*» (газ.). Тепер треба повернутися до традиційних українських утворень *ласиця*, *самиця*, *палиця*, *полиця*.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4. Відредагуйте статтю словника. (Відомості, що потребують редагування, підкреслено.)

Бондар, а, чол. Майстер, ремісник, що виробляє коле-
са, бодні, дерев'яні відра і т. ін. Він... робив панам і се-
лянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гро-
ші. (Нечуй-Левицький, II, 1956, 268); Унадився ж наш
Василь до старого Наума: то діло було до коваля, то
до бондаря. (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 55); У Йоси-
па, у тесляра Чи бондаря того святого, Марія в най-
мичках жила. (Тарас Шевченко, II, 1953, 306); Свистів
стругом бондар, що тут робив обручі. (Михайло Коцю-
бинський, II, 1955, 125)

5. Відредагуйте речення, усунувши недоречності. За потреби скористайтеся словниками. До яких словників вам довелося звернутись?

1. Ці ліки проти кашлю дуже ефектні. 2. Підписку на газети і журнали можна оформити на протязі двох місяців. 3. Мій настрій перед екзаменом був досить оптимальним. 4. Абонемент користувався послугами телерадіокомпанії на договірних засадах. 5. Діти хочуть навчатися у музикаль-них учбових закладах. 6. Попереду під звуки военного мар-ша йшли ветерани, ті, що приймали участь у визвольних змаганнях нашого народу. 7. В оранжереї створені оптиміс-тичні умови для вирощування квітів.

Завдання 6 розміщено в електронному додатку.

4

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти короткий словничок назв кольорів (бразолійний, брунатний, жовтогарячий тощо).

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

— Чи користуєтесь ви електронними словниками? По-міркуйте, яке значення мають електронні словники для по-дальшого розвитку науки.

— Чи мають переваги електронні словники в порівнян-ні з друкованими?

— Які недоліки електронних словників?

— Яку роль має словник у вашому житті?

УРОК № 2

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота з таблицею.
 3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (розвиток абстрактного мислення); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування в школярів навички користуватися словниками і довідниками.

Основні типи словників. Довідкові медіаресурси.

Мета: дати учням загальні відомості про основні види словників та особливості їхньої будови, формувати вміння вправно користуватися словниками, сприяти усвідомленню важливості словників як джерела багатоаспектної інформації; виховувати повагу до лексикографічного багатства української мови.

Основні терміни: енциклопедичні та мовознавчі словники, медіаресурси.

Обладнання: словники різних типів, таблиці, картки для роботи в групах і парах.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► Бесіда.

- Для чого потрібні словники, довідники?
- Назвіть типи словників, з якими ви вже знайомі.
- Поясніть, яким словником ви скористаєтесь для перевірки правопису слова, вимови; для пояснення лексичного значення слова; для тлумачення фразеологічного звороту?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Вступне слово вчителя.

Уявіть ситуацію: на уроки української мови та географії вам необхідно підготувати повідомлення про такі поняття *річище, русло, біосфера*. Якими словниками, довідниками ви будете користуватись?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Сучасна людина може отримати необхідну інформацію за допомогою таких джерел:

- нелексикографічної (довідники, покажчики, атласи, календарі тощо);
- лексикографічної (словники, довідники тощо).

Як узагальнений вид лексикографічної продукції словник — це довідкове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання мовних одиниць (найчастіше слів, словосполучень) з інформацією про них залежно від його призначення. Розрізняють два типи словників: **енциклопедичні** та **лінгвістичні**.

Енциклопедичні — спеціальні словники поняттєво-довідкового характеру, вони тлумачать не слова, а пояснюють зміст, характер, сутність предметів, явищ, а також подають короткі відомості про різні країни, народи, мови, визначні події, про видатних політичних діячів, учених, письменників, митців. В енциклопедичних словниках уміщують ілюстрації (фотографії, малюнки, репродукції), картографічні матеріали, статистичні, хронологічні таблиці тощо.

Лінгвістичні (мовознавчі) словники пояснюють слова, їхні значення, походження, написання, вимову тощо. Ці словники бувають **одномовні** і **перекладні**. Одномовні поділяються на тлумачні, міжслівних зв'язків (синонімічні, антонімічні, паронімічні, омонімічні), діалектні, історичні, довідково-лінгвістичні (етимологічні, фразеологічні, орфографічні, орфоепічні, словотворчі, словники труднощів української мови). Перекладні словники дуже поширені в Україні, вони бувають дво-, три-, чотиримовними і більше.

Різниця між ними виникла ще в давнину, коли укладалися глосарії (переклади) латинських слів, щоб читати й розуміти античні тексти, і т. зв. суматори, у яких збиралися знання про навколишній світ і реальні речі. Традиційно вважалося, що лінгвістичний словник описує слова та їх уживання, а енциклопедія пояснює явища, процеси, предмети, позначувані словами. Отже, в основі цього поділу — зміст матеріалу й способи його опрацювання. Енциклопедичні словники подають текстову, але нелінгвістичну інформацію про явища дійсності, країни, події, людей і т. д. із залученням зображальних форм (малюнків, фотознімків, карт, планів, діаграм, аудіо-, відеоматеріалів). Лінгвістичні (філологічні) словники з'ясовують значення слів, подають особливості їхньої будови, вимови, написання, сполучуваності, співвідношення з лексемами інших мов — тобто лінгвістичну інформацію.

► Робота з таблицею.

► Тренувальні вправи.

1. Розподіліть словники на дві групи: енциклопедичні та лінгвістичні. Серед наведених словників укажіть багатомовні.

«Словник труднощів української мови», «Український орфографічний словник», «Словник мови Квітки-Основ'яненка», «Короткий словник синонімів української мови», «Довідник терапевта», «Біологічний словник», «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник», «Енциклопедія українознавства», «Словник полтавських говорів», «Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв», «Болгарсько-український словник», «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.».

2. Прочитайте, правильно наголошуючи слова. Розташуйте їх в алфавітному порядку, укладіть словник-мінімум «Складні випадки

1 ДОВІДКА

До найбільш відомих енциклопедичних словників належать такі: «Українська радянська енциклопедія» в 12-ти томах УРЕ (1977–1985); «Енциклопедія українознавства» 1–4-й томи на літери А–М (1993–1994); «Енциклопедія українознавства» в 3-х томах (1994–1995); Універсальний словник енциклопедичний за редакцією академіка НАН України М. Попенка Енциклопедія. Українська мова. УСЕ (2000).

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ВІДПОВІДЬ

Вірші, вітчйм, горошина, донька, дочка, ідемо, каталог, кропива, кулінарія, курятина, нести, обрання, одинадцять, олень, отаман, подруга, решето, рукопис, русло, сантиметр, сільськогосподарський, спина, феномен, фольга, форзац, чорнозем, чорнослив.

наголошування». За потреби скористайтесь словниками. Із двома словами складіть і запишіть прості ускладнені речення.

Олень, спина, русло, чорнослив, чорнозем, горошина, одинадцять, форзац, фольга, кропива, обрання, ідемо, сільськогосподарський, кулінарія, рукопис, вітчйм, отаман, решето, курятина, вірші, подруга, феномен, нести, сантиметр, каталог.

3. Прочитайте текст, укладіть словник-мінімум:

Група 1 — орфографічний;

Група 2 — тлумачний;

Група 3 — морфемний;

Група 4 — орфоепічний.

Під осінь Килина, високо закасавшись, виходила із серпом на город і починала жати ту латку так, наче перед кожним колоском припадала на коліна. Перевесла скручувала не з житніх стебел (не вміла й не хотіла розтринькувати бодай одну стеблинку), а з осоки, яку нажинала за кілька днів перед тим. Снопи зв'язувала тугі й дебели, складала їх на стерні, щоб трохи підсохли, а потім уже священнодіяла над полукипками. Коли доходило до молотби, то дід Ілько так само починав священнодіяти. Діставав свій ціп, переглядав кожну зв'язку, кожен шматочок сириці, замінював, що здавалось непридатним або спрацьованим. Тік посеред двору був уже готовий, дід тільки підчищав його, підрівнював, — та все ж таки молотив не на землі, а на ряднах. Ціп піднімав високо, проте бив не сильно, щоб і соломі не перетовкти, й зерно щоб далеко не розприскувалось. Подовгу відпочивав у холодку і дуже сердився, коли в цей час баба забувала винести йому свіжої води. (Є. Гуцало)

4. З'ясуйте значення слова *корогва* за тлумачним та енциклопедичним словниками. Порівняйте дві статті, зробіть висновки.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Корогва -і, ж. 1) *заст.* прапор; 2) підрозділ у польсько-литовській армії XVI–XVII ст. та в козацькому війську; 3) *церк.* прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) із зображенням Христа або інших святих, що його несуть під час хресного ходу; 4) *етн., заст.* шматок закривавленої тканини, вивішуваний уранці після шлюбної ночі, якщо молада виявлялася незайманою.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК

Корогва (монгольське *хоронго*) 1. прапор; в Україні за козацької доби були військові, гетьманські, полкові та сотенні к.; охоронялися хорунжими (генеральним, полковими, сотенними); як і значки, прикріплювались до ратищ, на верхку яких було вістря або хрест; церковні к. відрізняються формою та способом прикріплення до ратища, на верхку хрест; виносяться із церкви під час хресних ходів; 2. підрозділ війська під однією к.; надвірна к. — особиста гвардія гетьмана; 3. образи, чи ікони, утверджені на довгих держаках. За церковним переданням вони повинні нагадувати про перемогу Ісуса Христа над смертю та дияволом й уподібнюються знаменам у війську. Прообразом короги, згідно з Житієм Кос-

НАГОЛОШУЙМО ПРАВИЛЬНО!

Жалюзі, фартух, ненависть, добовий, соломінка, проміжок, листопад.

тянтина Великого, був штандарт кесаря — лабарум,— що явився йому вві сні й під яким він згодом здобув перемогу.

5. Схарактеризуйте словники за алгоритмом: вихідні дані; структурно-інформативний тип; структура словникової статті. Підготуйте повідомлення про особливості їхньої будови, призначення та сфери використання.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови», «Практичний словник синонімів української мови» С. Караванського, «Фразеологічний словник української мови», «Словник іншомовних слів».

6. Знайдіть у тлумачних словниках статті про слова *йти, говорити, робити*. Випишіть невідомі вам раніше значення або експресивні відтінки цих слів. Складіть три речення, використавши дієслова з експресивними відтінками.

7. Прочитайте уважно уривок із твору Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо». Наведіть власні приклади труднощів у вживанні відмінкових форм іменників. Обговоріть це питання в групі, запишіть приклади в зошит.

5

Слід не забувати й про такі вислови з орудним відмінком часу, як: *останнім часом*, замість *в останній час*, *цими днями*, замість *на цих днях*, *іншим часом*, замість *в інший час*.

Правильно сказати «у вівторок», «у п'ятницю» або «щовівторка», «щоп'ятниці», а не «по вівторках», «по п'ятницях». Наприклад: *Консультації відбуваються у вівторок і п'ятницю (щовівторка й щоп'ятниці)*.

8. Висловіть власні міркування щодо поданої цитати, аргументовано підтвердіть чи спростуйте думку відомого лінгвіста.

Укладання словників неможливе без роботи з установлення і кодифікації орфографічних, орфоепічних, граматичних, лексичних, стилістичних норм відповідних літературних мов... Укладання словника будь-якої мови повинно спиратися не тільки на зразкове знання цієї мови у всіх її жанрово-стильових різновидностях та інколи... її діалектів, а й глибоке наукове розуміння структури цієї мови й законів її розвитку. (В. Виноградов)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал урока.
2. Укласти самостійно словникові статті реєстрових слів *чемний, філіжанка*. Указати вид словника.
3. Написати твір-роздум «Словники — музеї слів».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

— Чим відрізняються лінгвістичні словники від енциклопедичних?

— Назвіть види лінгвістичних словників.

— Якими словниками ви користуєтесь найчастіше?

— Чому французи й поляки дивуються українським вільним наголосам?

— Чи можна вважати українську мову милозвучною?

5 ПЕРСОНАЛІЯ

Антоненко-Давидович Борис Дмитрович (справжнє прізвище: Давидов, також Давидів 1899–1984) — український письменник, літературний перекладач; член літературної організації Ланка-МАРС; дослідник проблем розвитку й культури української мови.

Жертва сталінського терору, за сфабрикованою справою засуджений до страти. Вищу міру покарання замінили на 10 років ГУЛАГу. Вини не визнав.

УРОК № 3

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя.
 3. Ознайомлення зі статтею.
 4. Словникова робота.
 5. Опрацювання схеми.
 6. Складання інформаційного та інтерпретаційного діалогів (робота в парах).
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Запитання учням.
 2. Завдання учням.

Складання діалогів про здоровий спосіб життя (індивідуальний вид контрольних робіт).

Мета: активізувати знання учнів про публіцистичний стиль; формувати вміння складати інформаційний та інтерпретаційний діалоги; розвивати логічне й образне мислення, відпрацьовувати вміння виділяти головне, аналізувати, робити висновки й узагальнювати, розвивати усне й писемне мовлення, збагачувати й уточнювати словниковий запас, формувати навички самостійної творчої роботи; виховувати самокритичність, переконаність у необхідності вести здоровий спосіб життя.

Основні терміни: публіцистичний стиль, види діалогів (інформаційний та інтерпретаційний).

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: перевірка й корекція знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння зв'язно й аргументовано висловлювати свою думку на одну із запропонованих тем; дотримування норм української літературної мови; створення діалогічного тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- Перевірка домашнього завдання.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- Слово вчителя з елементами бесіди.

Про кого з відомих українців сказано: «Весь вільний час любив він проводити в полях і гаях. На сон залишав не більше чотирьох годин, а з першими променями сонця був на ногах, надівав свій простий одяг, брав сопілку, торбу з книгами, до рук ціпок і йшов, куди хотів. Був суворим вегетаріанцем: їв лише овочі, молоко, сир, та й то лише раз на день по заході сонця. Але ніколи не втрачав доброго настрою, веселості і доброзичливості, за що всі його любили і завжди шукали товариства з ним»? Про Григорія Сковороду.

— Чи актуально в наш час говорити про здоровий спосіб життя? Що ви, десятикласники, укладаєте в поняття «здоровий спосіб життя»?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- Бесіда.

— Як ви розумієте словосполучення «здоровий спосіб життя»?

— Пригадайте газетні публікації на цю тему, що вам запам'ятались. Які проблеми було в них порушено, які узга-
льнення зроблено авторами?

► **Ознайомлення зі статтею.**

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ВІДОМИХ КЛАСИКІВ

Існує досить поширена думка, що здоровий спосіб жит-
тя та серйозне мистецтво зовсім не поєднуються. Адже всім
відомі історії з життя сучасної «богеми» з їхніми нездорови-
ми пристрастями. Але історія світової літератури часто дово-
дить зворотне, оскільки серед класиків вистачає таких, які
прикладом свого життя спростовують ці твердження. Про-
понуємо коротко ознайомитись зі здоровим способом життя
деяких відомих класиків світової літератури.

Конан Дойль (вага близько 100 кг, зріст 190 см) завжди
перебував у хорошій фізичній формі і все життя був фізич-
но активний. Однак гра у крикет йому давалась найкраще.
У складі Мерілебонського крикетного клубу він навіть про-
вів 10 ігор. Історія каже, що у 1900-му році, коли йому був
41 рік, граючи за клуб, він, подаючи м'яч, обіграв найві-
домішого гравця за всю історію крикету — Вільяма Гілбер-
та Грейса. Цей випадок справив таке сильне враження на
письменника, що він оспівав його в поемі «A Reminiscence
of Cricket».

У березні 1932 року в журналі *South African Travel
News* з'явилися фотографії знаменитого британського дра-
матурга, що стояв на пляжі Муйзенберг, що у передмісті
Кейптауна, із дошкою для серфінгу. Журналіст у своїй стат-
ті зазначає, що лише декілька хвилин письменнику знадо-
билось для освоєння цього нового виду спорту. Також жур-
нал повідомляв, що 75-річний письменник затримався тут
на шість тижнів, хоча думав провести в Кейптауні всього
один день. Відомо, що Шоу до самої старості володів хоро-
шою фізичною формою й вів здоровий спосіб життя. Він
любив теніс, піші прогулянки, ніколи не вживав спиртне
та не палив. У їжі притримувався помірності. Крім того,
Бернард Шоу з 25 років був вегетаріанцем і виступав про-
ти наукових дослідів на тваринах. Помер лауреат Нобелів-
ської премії у віці 94 роки від ниркової недостатності, ви-
кликаної травмою, яку він отримав, коли впав зі сходів,
підрізаючи гілки дерев у саду.

Один із представників російської класичної літератури,
Лев Толстой, із дитинства та майже до самої старості робив
зарядку щодня, піднімав гіри та в розквіті сил міг крутити-
ся на турніку, наче справжній гімнаст. Левін в «Анні Ка-
реніній» так спритно катається на ковзанах у московсько-
му Зоологічному саду, тому що Толстой сам любив кататися
і робив трюки, які пізніше приписав своєму персонажові.
Дуже важливою частиною життя письменника були подо-
рожі та довгі піші прогулянки. З історичних дописів відо-
мо, що Лев Толстой досить часто ходив пішки з Москви аж
до Ясної Поляни, а це 190 км, також частенько здійсню-
вав піші паломництва з Ясної Поляни до Оптиної Пустелі,

ЦЕ ЦІКАВО

- Американського письменника Френсі-
са Скотта Фіцджеральда в житті ціка-
вили три речі: література, театр і фут-
бол. Спортом автор «Великого Гетсбі»
займався довго і серйозно, починаю-
чи зі шкільних років. Вступивши до
університету, Фіцджеральд одразу за-
писався до футбольної команди.
- Найсерйознішим хобі Гемінґвея був
бокс. Спеціалісти пророкували Ер-
несту хороше майбутнє в цьому ви-
ді спорту і титул чемпіона.
- Український поет і письменник І. Фран-
ко любив «тихе полювання» — збиран-
ня грибів і рибалку, — піші прогулян-
ки та мріяв про велосипед, якого так
і не придбав.

що за 150 км, а також неодноразово пішки мандрував від Москви до Троїце-Сергієвого монастиря, що за 80 км. Йдучи, він ніс за спиною все необхідне: нічну білизну, дві пари шкарпеток, два рушники, кілька носових хусток, дві полотняні блузи, простирadlo, маленьку подушку й шкіряні чоботи. У віці 50 років письменник стає вегетаріанцем після поїздки на бойню в Тулу, після якої він вирішив назавжди відмовитися від вживання м'яса. Ця поїздка описана в його есе «Перший ступінь», там же письменник розповідає про свою нову дієту: «Моє харчування складається головним чином з гарячої вівсяної каші, яку я їм два рази на день з пшеничним хлібом. Крім того, за обідом я їм картопляний суп, гречану кашу або картоплю, варену або смажену на соняшниковій або гірчицьній олії, та компот з чорносливу і яблук. Обід, який я з'їдаю разом із родиною, може бути замінений, як я це пробував робити, однією вівсяною кашею. Здоров'я моє не тільки не постраждало, але значно покращилося відтоді, як я відмовився від молока, масла і яєць, а також цукру, чаю та кави». (З Інтернету)

► Словникова робота.

1. Запам'ятайте лексичне значення слів.

Богéма — середовище творчих людей, перев. акторів, музикантів, художників, що живуть легковажно, безладно.

Крикéт — гра в м'яч, під час якої гравці, поділившись на дві групи, намагаються загнати м'яч палицями у ворота суперника.

Сéрфінг — водний вид спорту, особливо популярний у Каліфорнії (США) і на Гавах. Завдання спортсмена — піймати хвилю, що йде до берега, і проїхати на її гребені на спеціальній плоскій дошці з невеликим кілем (лежачи або стоячи).

Вегетаріáнець — людина, яка не вживає м'яса і харчується тільки рослинною й молочною їжею; послідовник, прихильник вегетаріанства.

Палóмництво — у християнській, мусульманській та інших релігіях — мандрівка по так званих святих місцях.

2. Доберіть синоніми до слів.

Поширений, нездоровими (пристрастями), ходити, неодноразово, розповідати, назавжди.

3. Бесіда за змістом статті.

— Чи можна цей текст назвати статтею?

— Для кого написана ця стаття?

— Що вас найбільше вразило в ній?

— Чи є, на вашу думку, матеріал статті актуальним?

Чому? Поясніть?

— Чи може стаття спонукати читачів до роздумів, навіть певних вчинків?

— Як ви ставитесь до здорового образу життя?

— Пригадайте прислів'я та приказки про здоровий спосіб життя.

— Кого з відомих митців вони можуть схарактеризувати?

— Що містить заголовок: тему чи ідею статті?

1 ВІДПОВІДЬ

У здоровому тілі здоровий дух. Де здоров'я, там і краса. Гімнастика подовжує молодість людини. Рух — це життя. Тримай голову в холоді, живіт у гарячості, а ноги в теплі.

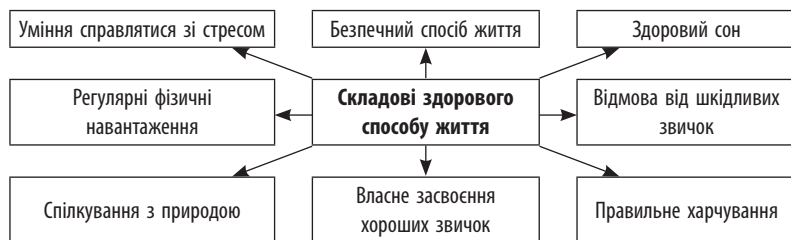
— Якими видами спорту займалися відомі письменники, про яких ідеться в тексті?

— Чи є вікові обмеження для заняття спортом? Доведіть.

— Перекажіть статтю «Здоровий спосіб життя відомих класиків».

► **Опрацювання схеми.**

2

► **Складання інформаційного та інтерпретаційного діалогів** (робота в парах).

Складіть по два діалоги (інформаційний та інтерпретаційний) на задану тему.

(Учитель розкладає на парти картки, де написано одну зі складових здорового способу життя.)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Знайти в періодиці статтю про те, як ведуть здоровий спосіб життя відомі спортсмени, проаналізувати її.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Запитання учням.**

— Ви знали, що 50 % діджеїв мають проблеми зі слухом? Як ви вважаєте, чому?

3

► **Завдання учням.**

Оцініть свою роботу й загальне враження від заняття тезою або афоризмом.

2 НАОЧНІСТЬ

3 СЛОВНИЧОК

Діджей (DJ) — людина, що здійснює публічне відтворення записаних на звукових носіях музичних композицій. Міжнародний день діджея (World DJ Day), за рішенням ЮНЕСКО, офіційно відзначається з 2002 р.

УРОК № 4

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Запитання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота в зошитах.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Бесіда.
 5. Слово вчителя (продовження).
 6. Опрацювання таблиці.
 7. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Завдання учням.
 2. Бесіда.

Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм.

Мета: ознайомити учнів із мовними нормами, учити дотримуватися ustalених мовних норм усної й писемної літературної мови, свідомо, цілеспрямовано, майстерно використовувати мовно-виражальні засоби залежно від мети й обставин спілкування; розвивати вміння долати перешкоди в мовній комунікації, не допускати помилок як у писемному, так і в усному мовленні; пропагувати й засвоювати літературні норми в слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні; формувати неприйняття спотвореної мови або суржику; виховувати прагнення спілкуватися літературною мовою та любов і повагу до рідного слова.

Основні терміни: норми, типи норм.

Обладнання: таблиця, картки для роботи в парах і групах.

Тип уроку: узагальнення та систематизація знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації; чітке формулювання визначення); інформаційно-цифрова компетентність (користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо)); уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети і ситуації спілкування).

Предметні: ознайомлення з поняттям *норми*, її типами.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Запитання учням.**

- Участь беремо чи приймаємо?
- Очі закриваємо чи запліщуємо?
- Простір закритий чи замкнений?
- Сторінки перегортаємо чи перевертаємо?
- Крамниця книжкова чи книжна?
- Хворіємо грипом чи на грип?
- Дякуємо мамі чи маму?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

1

Літературна мова — це найдосконаліша форма загальнонародної мови, яка відзначається високим ступенем нормативності. Цим літературна мова протиставляється іншим різновидам національної мови — діалектам, жаргонам, просторіччю, які мають обмежену сферу вживання.

1 ТЕРМІНИ

Літературна мова — це найдосконаліша форма загальнонародної мови, яка відзначається високим ступенем нормативності.

Найголовнішою особливістю, ознакою мовленнєвої культури є нормативність мовлення, бо в ній знаходить свій вияв визначальна сутність, ознака всенародної літературної мови і мовлення окремої особи, сформоване в кожного вміння всебічно користуватись мовою у її соціально усвідомлених і усталених формах, кожна з яких має статус літературної норми.

Мовна норма в «Українській мові. Енциклопедії» витлумачується як сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови та сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період «розвитку мови і суспільства» як головна категорія культури мови і «важливе поняття загальної теорії мови».

Ознаки мовної норми: гнучка стабільність, варіантність, дотримання усталених, загальноприйнятих правил щодо слововживання, написання, наголошування слів, граматичного оформлення висловлення. Закони писемної мови зібрані в «Українському правописі» (редакція 1993 р.).

Існують такі різновиди мовних норм: фонетичні, лексико-фразеологічні, морфологічні, орфографічні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні.

► Робота в зошитах.

Складіть схему «Норми літературної вимови».

2

► Слово вчителя (продовження).

Мовні норми із часом можуть змінюватися. Тому в межах норми співіснують мовні варіанти, під якими розуміють видозміни однієї й тієї ж мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному або синтаксичному. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства в кодифікації написань і відображають тимчасове співіснування в мові старого й нового.

У словниках українського літературного слововживання розрізняють варіанти: **акцентні** (*алфа́віт* і *алфаві́т*), **фонематичні** (*вогонь* і *огонь*), **морфологічні** (Н. в. міст, Р. в. моста і мосту). У процесі розвитку літературної мови кількість і якість мовних варіантів змінюються.

Мовні норми найповніше й у певній системі фіксуються в правописі, словниках, довідниках, підручниках і посібниках з української мови.

Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати мовні норми й послідовно дотримуватися їх.

► Бесіда.

- Що означають слова «говорити й писати правильно»?
- Як ви розумієте термін *літературна мова*?
- Яка найголовніша ознака літературної мови?
- Що таке норма літературної мови?

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Агроно́мія, алфа́віт, а́ркушик, асиметрія, багаторазо́вий, безпринци́пний, бе́шкет, бла́говіст, близький, болоти́стий, боро́давка, босо́ніж, боя́знь, бурштино́вий, ва́ги (у множині), вантажі́вка, весня́ний, ви́года (користь), виго́да (зручність), ви́дання, визво́льний, вимо́га, ви́падок, ви́разний, ві́сити, ви́трата, вишиваний, відвезти́, відвести́.

2 НАОЧНІСТЬ

3 ТЕРМІНИ

Культура мови — рівень володіння нормами усної й писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Головне завдання культури мови — виховання навичок літературного спілкування, засвоєння і стабільне використання літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику.

2 НАОЧНІСТЬ

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Слово вчителя (продовження).

Культура мови — рівень володіння нормами усної й писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Наука про культуру мови — окрема галузь мовознавства, яка, використовуючи дані історії літературної мови, граматики, лексикології, стилістики, словотвору, виробляє наукові критерії в оцінці мовних явищ.

Головне завдання культури мови — виховання навичок літературного спілкування, засвоєння і стабільне використання літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику.

Основні ознаки культури мови:

— **змістовність** (потрібно продумувати текст і основну думку висловлення; розкривати їх повно; говорити й писати лише те, що добре відомо; не говорити й не писати зайвого; добирати матеріал, якого не вистачає);

— **правильність і чистота** (дотримуватися норм літературної мови);

— **точність** (добирати слова й будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлення);

— **логічність і послідовність** (говорити й писати послідовно, забезпечувати смислові зв'язки між словами та реченнями в тексті; складати план виступу чи лекції; систематизувати дібраний матеріал; уникати логічних помилок);

— **багатство** (використовувати різноманітні мовні засоби, уникати невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень);

— **доречність** (ураховувати, кому адресовано висловлення, як воно буде сприйняте за певних обставин спілкування);

— **виразність і образність** (добирати слова й будувати речення так, щоб якнайкраще, якнайточніше передати думку, бути оригінальним у висловленні та вміти впливати на співрозмовника).

Низька культура мови характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання.

► Опрацювання таблиці.

► Тренувальні вправи.

1. Прочитайте, визначте тему та стиль кожного висловлення, назовіть його характерні ознаки.

1. Мова народу твориться колективно, беруть участь у цьому великому процесі і сивий людський досвід, і заохана юність, і бурхлива дитяча уява, — бо кого ж із нас не тішило, яку мовотворчу обдарованість, винахідливість виявляють малюки, які серед них бувають геніальні лінгвісти. (О. Гончар) 2. Мова чутливо відгукується на кожне нововведення в житті суспільства. (М. Ланова) 3. Кожна мова має

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Відгомін, віднести́, відомість (список), відомість (повідомлення, дані, популярність), вірші, віршовий, вітчим, гальмо́, гальма, гляда́ч, гороші́на, граблі́, гуртожиток, дани́на, да́но, дециме́тр, де́цїця, де-ю́ре, джерело́, дівля́чись, дича́вити, діало́г, добовий, добу́ток, довезти́, довести́.

- [illegible]

Запланувати провести слідуєчі міроприємства — запла-
нувати провести такі заходи: поступило в продаж — наді-
йшло в продаж; передплата на газети — підписка на газети;
співставити факти — зіставити факти; на закінчення (у під-
сумку, наприкінці) сказав — у заключення сказав; погово-
рити по душах — поговорити щиро (відверто).

5 ВІДПОВІДЬ

Десятковий дріб (*граматична норма*); концерт Святослава Вакарчука (*граматична норма*); ознаки предмета (*акцентологічна норма*); кумедне кенгуру (*граматична норма*); зворотний зв'язок (*орфографічна норма*); менша величина (*орфографічна норма*); у вересні (*лексична норма*); головний біль (*граматична норма*); бутик одягу (*орфографічна норма*); для приготування борщу потрібно мати овочі (*стилістична норма*); пам'ятник Тарасу Шевченку (*граматична норма*); Наталія Яківна (*граматична норма*); узагальнювальна таблиця (*словотвірна норма*); словник стане в пригоді (*лексична норма*); підбивати підсумки років (*акцентологічна норма*); одержувати знання (*лексична норма*); духмянний пиріг (*орфографічна норма*); причинний зв'язок (*словотвірна норма*); два харків'янина (*граматична норма*).

5. Прочитайте речення, дотримуючи орфоепічних норм.

1. Життя біжить, як музика дзвенить. (*Нар. творч.*)
2. Життя — як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає. (*Л. Костенко*) 3. Гілки дерев чорніють, наче ґрати. (*О. Грязнов*)

6. З'ясуйте емоційні та стилістичні можливості наведених дієслів. Доповніть ряди власними прикладами.

Штовхнути, козакувати, парубкувати, дівувати, гарувати, кухарювати, батрачити, наймитувати, багатшати, добрішати, старітися, молодіти, злішати, розумнішати, гладшати, теплішати.

Заметушитися, заспівати, заговорити, зажевріти, закричати, засвітитися; розкричатися, розговоритися, розспіватися, розсістися, розшарітися.

7. Дослідіть, яку мовну норму порушено в кожному прикладі. Виправте помилки й запишіть нормативні варіанти сполучень слів.

Десяткова дріб; концерт Святослава Вакарчук; ознаки предмета; кумедне кенгуру; зворотній зв'язок; менша величина; двадцять три учня; у вересні місяці; головна біль; бутік одягу; з метою приготування борщу потрібно мати овочі; пам'ятник Тараса Шевченка; Наталія Яковлівна, узагальнююча таблиця; словник стане в нагоді; підводити підсумки; одержувати знання; духм'яний пиріг; два харків'янини.

8. Позначте в тексті орфограми «Уподібнення приголосних» (1), «Подовження пом'якшених приголосних» (2) і «Спрощення у групах приголосних» (3). Розкажіть про особливості вимови слів із позначеними орфограмами.

Контрастна колірна гамма е, мабуть, найбільш удалим рішенням для малогабаритної квартири. Грамотна розстановка акцентів у разі використання контрастних кольорів дозволяє візуально скоректувати недоліки приміщення і відвернути увагу від його розмірів. Головним елементом інтер'єру може бути оздоблення, меблі або декор. У будь-якому випадку така кімната не буде виглядати сумно і надто одноманітно.

9. Складіть і запишіть речення, використовуючи словник етикетних формул, що відповідають мовленнєвій традиції українського народу.

Група 1. Звертання:

Вельмишановне товариство! Пане! Пані! Добродію! Панове! Добродійко! Панове! Юначе! Господарю (господине)! Шановна громадо!

Група 2. Знайомство:

Мене звуть (звати) ... Моє прізвище, ім'я ... Дозвольте відрекомендуватися.

Прошу Вас познайомитися, це ... Прошу, будьте знайомі.

Познайомте нас, будь ласка... Будьте ласкаві мене відрекомендувати...

Група 3. Привітання та побажання:

Доброго ранку! Добрий день! Доброго дня! (залежно від часу привітання)

Доброго здоров'я! Мое Вам вітання! Мое Вам шанування!
Миру і щастя цьому дому! Хай щастить!

Група 4. Прощання:

До побачення! До зустрічі! До завтра! На добраніч! На
все добре!

Усього найкращого! Успіхів Вам! Дозвольте попрощати-
ся! Вибачте, мені час.

Група 5. Вибачення:

Я прошу вибачення! Не ображайтесь! Не тримайте зла!
Я перепошую!

Вибачте, будь ласка! Прошу мене вибачити! Даруйте ме-
ні! Не гнівайтесь!

Група 6. Подяка:

Дякую! Дозвольте Вам подякувати! Дуже дякую за Вашу
турботу! Дякую Вам від щирого серця! Безмежно вдячний!
Щиро дякую! Це дуже люб'язно з Вашого боку!

10. Випишіть слова, у яких є звуки [дж], [дз], [дз']. Правильно ви-
мовте ці слова. Назвіть у кожному з них звуки та букви.

1. Відтоптався джміль на конюшні і медові відспівав
жнива. (*Л. Талалай*) 2. Розквітлої медунки кущик бджо-
лу ліловим цвітом вабить. (*Л. Камінецький*) 3. І тьмяним
золотом уже ренети спілі видзвонюють у київських садах.
(*Н. Кашук*) 4. Така дзвінка глибінь блакиті, мов розмальо-
вана емаль... (*В. Кобилянський*) 5. Лезом точеним біля річ-
ки передзвонює осока. (*Д. Кононенко*) 6. Листя передзвін
стих, подаленів. (*Я. Лесів*) 7. Джерело в піску степовім
не озветься срібним словом. (*Л. Боровиковський*) 8. Дзиж-
чить літак — розгублений комар, комаха їх величності ви-
сот. (*В. Коротич*) 9. Поганий дзигар одне показує, а ін-
ше б'є. (*Нар. творч.*) 10. Порожній посуд здаля дзвенить.
(*Нар. творч.*)

11. Запишіть, переклавши українською. Обміняйтесь зошитами для
взаємоперевірки.

Домашний адрес — поздравительный адрес; военная
кафедра — военный конфликт — воинские почести; пер-
воочередная задача — математическая задача; натянутые
отношения — отношение к работе; книжный магазин —
книжные выражения; музыкальный слух — музыкальное
общество; документы в личном деле — личные привязан-
ности; способный ребенок — способный на все; тактичный
руководитель — тактический прием.

12. Знайдіть помилки. Визначте їхній тип. Правильну відповідь за-
пишіть.

Терміново подзвонити, завдати удару, приймати участь,
дав вірну відповідь, перевертати сторінки, давати запитан-
ня, піднести квіти, виключна роль, багато статтів, відігра-
вати значення, оформляти підписку, підвищувати кількість,
хворіти грипом, дні стали більш коротшими, зробити по всіх
правилах, по власному бажанню, по всіх правилах, по на-
шій ініціативі, поставити в приклад.

6

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Що таке *половина*? Це одна з двох рів-
них частин, на які поділене ціле. З огля-
ду на це не можна говорити про більшу
чи меншу половину. Правильно сказати:
«*Більше половини* учнів завдання викона-
ло раніше, ніж передбачалось» і «*Більша*
частина учнів завдання виконала рані-
ше, ніж передбачалось».

6 ВІДПОВІДЬ

Терміново зателефонувати, нанести
удар, брати участь, дав правильну від-
повідь, перегортати сторінки, ставити за-
питання, вручити квіти, виняткова роль,
багато статей, відігравати роль, оформля-
ти передплату, збільшувати кількість, хво-
ріти на грип, дні стали більш короткими,
зробити за всіма правилами, за власним
бажанням, за всіма правилами, з нашої
ініціативи, поставити за приклад.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Б, 2Г, 3Г.

ЦЕ ЦІКАВО

Усі мови поділяються на дві групи: природні (національні) та штучні. Національна мова може, у свою чергу, поділятися на розмовну й літературну мову.

Штучні мови створені спеціально, із певною метою: для полегшення міжнародного спілкування (наприклад, есперанто, інтерлінгва, ідо, ложбан), для збереження необхідної інформації в певних галузях науки.

Природна мова виникає природним шляхом, унаслідок багатовікової суспільної діяльності певного народу.

13. Подані пари слів уведіть до самостійно складених речень (усно).

Відомість (документ) — відомість (звістка); похідний (інвентар) — похідний (слово); прострочити (платіж) — прострочити (спідницю); лікарський (халат) — лікарський (рослини).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Знайти і виправити помилки в мовленні українських дикторів радіо й телебачення.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть словосполучення з лексичною помилкою.
А висвітлювати події, освітлювати приміщення
Б приводити дитину, призводити до тяжких наслідків
В зв'язаний з умовами життя, пов'язаний рушником
Г познайомити з дівчиною, ознайомити з матеріалом
2. Визначте рядок, у якому в обох словосполученнях нема помилок.
А вітальна туш, дорогий шампунь
Б надокучлива нежить, постійна мігрень
В тонкий тюль, затяжна кір
Г важливий запис, далека путь
3. Укажіть словосполучення з помилкою.
А розгорнув книжку
Б запросив до вітальні
В розповів про відрядження
Г приїхав сім років назад

► Бесіда.

- Як ви розумієте термін *літературна мова*?
- Які норми української літературної мови ви знаєте?
- Які з них, на вашу думку, найчастіше порушуються в нашому суспільстві?
- Чим відрізняються поняття *літературна мова* й *діалект*?

УРОК № 5

Лексична помилка. Лексичне значення слова. Слово і контекст; залежність значень слова від контексту. Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Гра «Доскажи слово».
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Робота в групах.
 4. Редагування.
 5. Слово вчителя.
 6. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Бесіда.
 2. Завдання учням.

Мета: поглибити й узагальнити знання учнів про лексичне значення слова, види лексичних значень — пряме й переносне, словниковий склад мови, уживання слів відповідно до їхнього лексичного значення, стилю, жанру мовлення; удосконалювати вміння дотримуватися лексичних норм української мови, сприяти виробленню мовної майстерності; виховувати в школярів повагу до краси й багатства рідної мови.

Основні терміни: лексична помилка, лексична сполучуваність.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Слово вчителя.**
- На вашу думку, який обсяг має ваш словник?
 - Чи завжди вам легко дібрати потрібне слово?
 - На вашу думку, Маруся Чурай — легендарна чи славетна піснетворка? Обґрунтуйте свій вибір.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Гра «Доскажи слово».** 1
1. Сукупність слів нашої мови, її словниковий склад вивчає...
 2. Розділ науки про мову, що вивчає лексичне значення слів, їхнє походження та вживання називається...
 3. Основною одиницею мови є...
 4. Словник, який розкриває лексичне значення слова називається...
 5. Розділ науки про мову, що вивчає стійкі сполучення слів, називається...

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (розвиток абстрактного мислення; прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно; визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення); уміння вчитися впродовж життя (прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; планування й організація власної навчальної діяльності); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з поняттями *лексична норма* і *лексична помилка*.

1 ВІДПОВІДЬ

1. Лексика; 2. Лексикологією; 3. Слово; 4. Тлумачним; 5. Фразеологією; 6. Міркувати, думати; 7. Омонімами; 8. Бажання, хотіння; свобода, незалежність; 9. Етимологічним.

2 НАОЧНІСТЬ

ЦЕ ЦІКАВО

- Для потреб повсякденного спілкування досить невеликої кількості слів. Але для читання й розуміння книг їх треба знати дуже багато. Установлено, що дитина 7 років уже використовує близько 5000 слів, а в 14 років — до 10 000; обсяг словника конкретної людини залежить від роду її занять, освіти та здібностей.
- Словник мови прозових творів Т. Шевченка охоплює 20 000 слів, а поетичних — понад 10 000.
- Лексичне значення слова хоч і стійке, але не залишається незмінним. Наприклад, запозичене слово *білет* первісно означало «водяна бульбашка», «брунька», «золота капсула з амулетом», із часом набуло нового значення — «записка з печаткою», пізніше — «картка з екзаменаційними питаннями»; розмовне — те саме, що квиток.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

- Синонімами до слова *мислити* є слова...
- Слова, які звучать однаково, а лексичне значення мають різне, називаються...
- Синонімами до слова *воля* є слова...
- Словник, що розкриває походження слів, називається...

Опрацювання таблиці.

Види лексичних помилок

Назва лексичної помилки	Приклади
Уживання логічно надлишкового слова	юнак, сувенір, на сьогодні, а не молодий юнак, пам'ятний сувенір, на сьогоднішній день
Уживання слова в невластивому значенні	правильна відповідь, вірна дружина, а не вірна відповідь; скасувати закон, а не відмінити закон; виняток із правила, а не виключення з правила
Нерозрізнення близькозвучних слів (паронімів)	Школяр поставив кому не в тому місці . А не: Школяр поставив кому не в тому місті ; Проживати за адресою . А не: Проживати за адресом .
Невмотивоване вживання спільнокореневих слів у межах речення	виготовлена писанка, а не писана писанка; виконана робота, а не зроблена робота; зробити внесок, а не внести внесок
Невмотивований повтор слова в сусідніх реченнях	Мова необхідна кожній людині . За допомогою мови люди виражають свої думки.
Поєднання не сполучаних за значенням слів	родюча земля, багатий урожай , а не родючий урожай ; будівництво школи, організація оборони , а не будівництво оборони ; вивчати тему, набувати знань , а не вивчати знання
Уживання слів, не властивих українській мові	наступна зупинка , колишня назва , а не слідуюча остановка , бувши назва
Уживання багатозначного слова з однорідними членами речення	Хвилюється море, а переживає мати за своїх дітей. А не: Хвилюється море і мати за своїх дітей. Гасло вознище, й догоряло небо на заході. А не: Догоряло вознище й небо на заході (багатозначне слово в межах речення має вживатися тільки в одному зі своїх значень)
Уживання слова, не властивого епосі, що зображується	Воїни князя Ігоря, а не солдати князя Ігоря; Пузир не хотів підвищувати платню , а не Пузир не хотів підвищувати зарплату

Робота в групах.

Прочитайте уривки, випишіть слова, ужиті в переносному значенні. Укажіть типи переносних значень.

Група 1

Ранок клепає коси, скрипить колодязними журавлями, грюкає хвіртками. Протягуються дерева після короткої осінньої ночі, струшують ранкову росу, гойдають голосне птаство на вітах. (О. Пархоменко)

Група 2

Засипають на лузі коники,
Срібні скрипочки в головах.
А руді парубійки-соняхи
Повтікали од ночі на шлях.
Ген калина гілками тужавими
Колихає пташок, як діток

В море фарб, понастояне травами,
Липня сивий ступив чобіток.
Човен місяця казку розхитує,
Відчіпляє від верховіть.
Книгу літа всю ніч перечитує,
Все листочками шелестить.

(А. Малишко)

Група 3

Несе Полісся в кошиках гриби.
За болотами причаїлись Охи.
І спорить тиша голосами гарби
Із реактивним гуркотом епохи.
Село сосновий виверне кожух.
І йде назустріч, як весільна теща.
<...>

Правічну думу думають ліси,
вгрузають в мох столітні дідугани.
Лункі октави дальніх голосів
Запише обрій у вечірній простір.
І молодик над смужкою лісів
Поставить позолочений апостроф.

(Л. Костенко)

Група 4

Гроза проходила десь поруч. Було то блискавка, то грім.
Дорога йшла кудись на Овруч в лісах і травах до колін.
Латаття ніжилось в озерах, хитали ряску карасі.
Черкнула блискавка по зелах, аж полягали вони всі.
Над світом білим, світом білим хтось всі спіралі перегрів.
А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім.
Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет.
Тремтіла річечка рогізна, човни ховала в очерет.

(Л. Костенко)

Група 5

Фонтан — чи пам'ятаєш ти фонтан,
що розсипав п'яний дурман
і шуму океан?
Цей день — чи пам'ятаєш ти цей день:
душа дзвеніла від пісень —
це був прекрасний день!

(М. Тарнавська) 4

► Редагування. 3

Виправте лексичні помилки. Запишіть правильний варіант.

Біг на коньках; киевляни виграли; трамвай перевантажений, обережно: двері закриваються; вибачаюсь, яка слідолюбця зупинка; глажу більйо; блінчики з маком; включити світло; приймаю участь у міроприємстві; відчинив зонтик; купляла на базарі сахар.

► Слово вчителя.

Правила сполучуваності слів визначаються трьома чинниками: логічною вмотивованістю, граматичною структурою

4 ПЕРСОНАЛІЇ

Малишко Андрій Самійлович (1912–1970) — український поет, перекладач, літературний критик. Героїко-трагічний пафос циклу з п'яти віршів «Україно моя!», написаного 1941 р., передавав щирий особистий біль за рідну землю, віру у її визволення. «Україно моя!» — одне з найяскравіших поетичних явищ років війни.

Україно моя, далі, грозами
свіжо пропахлі,
Польова моя мрійнице.
Крапля у сонці з весла.
Я віддам свою кров, свою силу
і ніжність до краплі,
Щоб з пожару ти встала,
тополею в небо росла.

Костенко Ліна Василівна (1930) — українська письменниця, поетеса-шістдесятниця, лауреатка Шевченківської премії (1987), Премії Антоновичів (1989). Авторка поетичних збірок «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», роману у віршах «Маруся Чурай», поеми «Берестечко». 2010 року опублікувала перший прозовий роман «Записки українського самашедшого».

Почесний професор Києво-Могилянської академії, почесний доктор Львівського та Чернівецького університетів.

Тарнавська Марта Теодозіївна (1930) — українська поетеса, літературознавець, критик, перекладачка, бібліограф, член ОУП «Слово», УВАН у США, Національної Спільноти письменників України. Автор поетичних збірок «Хвалю ілюзію» (1972), «Землетрус» (1981), «Тихі розмови з вічністю» (1999); збірки оповідань «Самотнє місце під сонцем» (1991); книг «Євгенія Ярошинська: життя і творчість» (1976), «Ключі до царства» (2001); методичного посібника для бібліотек «Українська бібліотека в Америці» (1983), кількох бібліографічних праць. Вірші перекладалися англійською, польською, португальською, російською, французькою та іншими мовами.

5 ТЕРМІНИ

Лексична сполучуваність слова — це його здатність вступати в сполучення не з будь-яким словом з якого-небудь семантичного класу, а тільки з деякими. Лексична сполучуваність — закон мови, дотримання її обов'язково. Це одне з важливих умов стилістичної грамотності.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Книжковий — пов'язаний із книжкою, з виготовленням і продажем книжок (полиця, клуб, виставка).

Книжний — притаманний літературно-писемному мовленню (мова, стиль, лексика).

мови й мовною традицією. Це насамперед означає, що сполучатись одне з одним можуть лише ті слова, які називають предмети, явища, дії, ознаки, що перебувають у певних зв'язках. Можна виділити чотири типи сполучуваності: 1) семантичну (значеннєву); 2) граматичну; 3) стилістичну; 4) лексичну.

Лексична сполучуваність слова — це його здатність вступати в сполучення не з будь-яким словом з якого-небудь семантичного класу, а тільки з деякими. Так, існує клас слів, поєднуваних загальним значенням «безліч, сукупність»: *череда, табун, зграя, рій, косяк, отара* тощо. Якщо треба позначити безліч яких-небудь тварин, ми не можемо сполучити назву будь-якої тварини з кожним із цих слів. Ми говоримо: *череда корів, табун коней, зграя птахів, рій бджіл, косяк риби* (але не *зграя риб, череда бджіл, рій коней*). 5

Лексична сполучуваність — закон мови, дотримання її обов'язково. Це одне з важливих умов стилістичної грамотності. Однак порушення лексичної сполучуваності в журналістській практиці, узагалі в мовленні, на жаль, досить часті. Розповсюджені помилки: *підвищити кругозір* (замість *розширити*), *бесіда прочитана* (замість *проведена*), *більшість часів* (замість *більша частина часу*), *тактична людина* (замість *тактовна*) тощо.

► Тренувальні вправи.

1. Спишіть речення, обравши потрібне слово з дужок.

1. У народній медицині мед має (лікувальні, лікарські) властивості. 2. Багато помилок (трапляється, зустрічається) в роботах абітурієнтів. 3. Тато мій — рішуча людина, хоч і мрійник. Ці якості в людині не поєднуються, але тато, мабуть, (виняток, виключення). 4. Наш директор (працює, трудиться) на посаді вже багато років. 5. Щоб (здобути, отримати) вищу освіту, потрібно наполегливо працювати. 6. Довелося мені (доглядати, слідкувати) за хворим. 7. Рекламу розмістили в найбільш (людних, людяних) місцях міста. 8. Зрілість людська виростає з боротьби. Часто з боротьби зі своїми сумнівами (ваганнями, коливаннями). 9. На фото: П. Тичина — у центрі, М. Вінграновський (зліва, ліворуч), В. Шевчук (справа, праворуч). 10. (Ефективний, ефектний) вихід актора на сцену вразив глядачів.

2. Утворіть словосполучення з поданих слів, правильно поєднуючи їх.

1. Авторизований/авторський (переклад, право, позиція, колектив, видання). 2. Вибирати/обирати (картоплю, президію, депутатів, пиріжки з печі, одяг, дружину, спеціальність). 3. Мальовничий/малярський (факультет, куточок, місцевість, пензлик). 4. Гамувати/тамувати (спрагу, біль, сміх, сльози, стукіт серця). 5. Приймати/сприймати (на слух, до партії, до університету, як жарт). 6. Привести/привести (на суд, в рух, до ускладнень, до трагедії, до рівноваги). 7. Їда/їжа (рослинна, калорійна, швидка, всухом'ятку, пісна). 8. Військовий/воєнний (перемога, служба, суд, час, частина, лікар). 9. Виділяти/приділяти (увагу, талановитих,

кошти, годину, ресурси). 10. Здібний/здатний (до математики, на подвиг, на злочин, актор, прислужуватися). 11. Робочий/робітничий (день, зарплата, одяг, час, містечко).

3. До поданих слів за зразком доберіть відповідники, що розкривають їхні значення.

Зразок: взаємини/ставлення: взаємини між людьми, між країнами; ставлення до рідних, до колег.

1. Білет/квиток. 2. Підписка/передплата. 3. Виняток/виключення. 4. Загроза/погроза. 5. Мета/мішень/ціль. 6. Шкода/шкода́. 7. Ящик/шухляда. 8. Скринька/скриня.

6

4. Виберіть із дужок потрібне слово. Обґрунтуйте вибір.

1. Хворий поставився до слів лікаря з цілковитою ... Лікар зрозумів, що той перебуває у стані глибокої (апатія, байдужість). 2. Якщо хочеш, ми можемо ... нашу домовленість. У 1753 році Франція ... торговельний договір з Англією (анулювати, скасувати). 3. Всі критикували ... в роботі редактора. Електрик виявив серйозні ... в роботі мотора (недоліки, дефекти). 4. Ці дві фотокартки є цілком ... Зробити ... переклад поетичного твору О. Пушкіна дуже важко (точний, ідентичний).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти 4–5 речень зі словами *книжний* і *книжковий*.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Що таке слово?
- Що позначає лексичне значення слова?
- Що називаємо лексичною помилкою?
- Чим відрізняється лексичне й граматичне значення слова?
- Які слова мають лексичне значення?
- Що таке лексика української мови?
- Який розділ науки про мову вивчає лексичний склад мови?
- Які слова називаються багатозначними?

► Завдання учням.

3

Виконайте тестові завдання.

7

1. Із поданих у дужках синонімів кожен із варіантів можливий у реченні:
 - А Він поминув ліс і пішов (стежкою, трактом) через жита.
 - Б На узліссі розкинув своє гілля (віковий, древній) дуб.
 - В Щось сьогодні такий (довгий, тривалий) день!
 - Г (Славетна, легендарна) співачка Соломія Крушельницька мала унікальний голос.
 - Д І в кого цей хлопець удався такий (вайлуватий, незграбний)?

6 ВІДПОВІДЬ

1. Білет екзаменаційний, лотерейний, кредитний, партійний; квиток вхідний, проїзний. 2. Підписка про невиїзд; передплата на газети. 3. Виняток із правил; виключення з університету. 4. Загроза підтоплення, вибуху; погроза жестом, словом. 5. Мати на меті, влучати в мішень, мати за ціль. 6. Шкода невиправна, значна; шкода́ праці, грошей, зусиль. 7. Ящик для сміття, товару; шухляда письмового столу. 8. Скринька поштова, невеличка; скриня велика, старовинна.

7 ВІДПОВІДЬ

1Д, 2Г, 3Г, 4В.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Робота з текстом.
 2. Робота в групах.
 3. Слово вчителя.
 4. Тренувальні вправи.
 5. Слово вчителя (продовження).
 6. Творчі завдання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Завдання учням.
 2. Бесіда.

Мета: поглибити знання учнів про запозичені слова, удосконалювати вміння розпізнавати їх, за допомогою словників тлумачити значення; розвивати вміння визначати стилістичні функції запозичених слів і навички доцільного користування ними; виробляти вміння знаходити й виправляти помилки в уживанні запозичених слів, з'ясовуючи причини їх виникнення; виховувати почуття поваги до рідного слова й відповідальності за власне мовлення, почуття патріотизму та полікультурності.

Основні терміни: запозичені слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, словник іншомовних слів.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

«Запозичення — закономірний шлях розвитку будь-якої мови, оскільки «жоден народ, носій і творець тієї або іншої мови, не живе абсолютно ізольованим, відособленим життям», — зазначає мовознавець Л. Булаховський.

— Чи згодні ви із цими словами?

— Як впливають запозичені слова на розвиток української мови?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Робота з текстом.**

1

Прочитайте текст. Випишіть слова іншомовного походження. Розкрийте їхні значення. Чи вмотивовано використання запозичених слів у тексті? Чим саме?

Складовими символіки землі є культ рослинності, культ зерна і насіння. Концепція символу землі, а отже, культу родючості, основана на аналогії до проростання зерна, яке гине і разом із тим народжує нове життя, тож звучить во-

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо); здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: уміння правильно розрізняти іншомовні слова в тексті, правильно пояснювати лексичне значення слів-запозичень.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ВІЙСЬКОВИЙ І ВОЄННИЙ

Ці однокореневі слова в сучасній українській мові мають досить виразну значеннєву відмінність: *Створивши збройні сили для самопорятунку нації, український народ використовував свою **військову** могутність лише для захисту України.* (З газети); *Відчинилися блискучі дверцята, вийшов якийсь незнайомий **військовий**.* (А. Дімаров); *Перший раз Високий замок здобув 1648 року Максим Кривоніс. Богдан Хмельницький, що тоді облягав Львів, не думав добувати міста й не вів проти нього майже ніяких **воєнних** операцій.* (І. Крип'якевич)

Як видно з наведених прикладів, *військовий* стосується *війська*, а *воєнний* пов'язане з *війною*. І коли Верховна Рада України обговорює *воєнну доктрину* та виносить щодо цього якісь ухвали, вона вводить людей в оману, бо люди можуть подумати, начебто наша країна збирається тільки те й робити, що воювати. Насправді ж слід казати *військова доктрина*, *військова таємниця*, *військова частина*, *військовий квиток*, *військовий кореспондент* (дописувач), *військовий лікар*, *військовий округ*, *військово-морський*, *військово-повітряний*, *військово-службовець* і под., але *воєнні дії*, *воєнний період* тощо.

на, як «смерть народжує життя». Саме тому в основі всіх культів родючості лежить обряд ритуальної смерті (або його імітація), що має породити нове життя. За такою моделлю народжується рік (на Новорічні свята виконується обряд «Водіння кози»). Помирає і оживає тотемна тварина — Коза. Спалення Дідуха («діда») в новорічних обрядодійствах викликає асоціацію принесення жертви з надією на добрий урожай. Помирає старе, щоб народити нове. Культ родючості лежить в основі проведення обжинкового обряду «бороди». Винятково важливого значення надавалося у віруваннях і звичаях українців культу землі, сонця, води, які майже ніколи не виступають окремими стихіями, а лише в комплексі. (За Л. Сорочук)

► Робота в групах.

Запишіть подані слова українською мовою; з'ясуйте, за якими правилами вони вимовляються та пишуться.

Група 1

Аттестат, параллель, кореспондент, троллейбус, атташе, иррациональный, иммиграция, финн, аннотация, мадонна.

Група 2

Диета, визит, циклон, пластырь, библиография, вентилятор, цитадель, автоматизация, поливитамины, дезинфекция.

Група 3

Марокканец, голландский, боннский, мулла, пенни, аллея, касса, Яффа, роттердамец, монпансье, бутоньерка.

Група 4

Миссисипи, Таллинн, Уссури, Дарданеллы, Ницца, Пикассо, Вирджиния, Торричелли, Россини, Вавилон, Тибет, Голландия.

Група 5

Виньетка, марсельеза, мадьяр, портьера, карьера, серьезный, пьедестал, интервью, адъютант, ателье, эскадрилья, вестибюль.

► Слово вчителя.

За походженням слова поділяють на **власне українські** (*вогнище, чемний, нищити, впродовж, протє*) та **запозичені** (*комп'ютер, ейфорія, анонс*) з інших мов. В українській мові є близько 10 % іншомовних за походженням слів.

Словниковий склад мови постійно поповнюється як словами, що створюються на основі українських словотвірних засобів, так і запозиченими з багатьох мов: грецької (*філологія, музей, театр*), латинської (*клас, аудиторія, конституція*), німецької (*бутерброд, солдат*), англійської (*баскетбол, дизайн*), французької (*кашне, пюре, пальто*), італійської (*соло, тріо, акорд*) та ін.

Запозичення з різних мов відбулося за різних часів. Багато запозичених слів стали настільки звичними для нас, що вже не відчувається їхнє чужомовне походження (*панчохи, цукор, кавун*), інші навіть не набули здатності змінюватися за законами української граматики (*меню, тріо, кашне*).

Більшість сучасних українських імен є також запозиченими. Утративши своє первинне значення, із грецької

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ДОВІДКА

Вада, сільськогосподарський, промисловість, красоля, рівнобіжний, розвиток, хідник, рішення, всесвіт, відтінок, відсоток, краєвид, кіннота, обрій, льотчик, водій, воротар, кріпость, образ, уподібнення, спілка, прямовис, можливий, світлина, часопис, тло, обговорення, відповідник, розумовий.

3 ТЕРМІНИ

Інтернаціоналізми — слова, що вживаються в багатьох мовах в одному значенні.

Варваризми (від латин. barbarus) — запозичені слова, рідше створені за іншомовним зразком, що зберігають національний колорит мови, з якої прийшли.

Екзотизми — слова чи вислови, запозичені з маловідомих (переважно неєвропейських) мов.

Пуризм (від латин. чистий) — прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів і ненормативних елементів.

мемуари — спогади, емоції — почуття) і можуть відрізнятися від них сферою застосування в певних формах і стилях мовлення.

Зауважте! Запозиченими словами не слід зловживати. Зазвичай вони доречні тоді, коли в мові немає власне українського слова з потрібним відтінком лексичного значення або стилістичного забарвлення. Надмірне вживання слів іншомовного походження засмічує рідну мову, робить її немилозвучною, малозрозумілою для слухачів, співрозмовників.

► Тренувальні вправи.

1. До наведених слів доберіть з довідки українські відповідники. Складіть із 3–4 з них речення.

Фортеця, імідж, космос, фон, аграрний, дискусія, індустрія, настурція, паралельний, фотографія, еквівалент, журнал, еволюція, корпорація, перпендикуляр, потенційний, нюанс, ландшафт, пілот, асиміляція, резолюція, голкіпер, тротуар, шофер, процент, кавалерія, горизонт, дефект, інтелектуальний, статистичний.

2. Користуючись словником іншомовних слів, з'ясуйте значення поданих слів, складіть із ними речення, запишіть. З'ясуйте вимову й правопис запозичених слів.

Провайдер, арія, комюніке, референт, толерантність, інновації, алергія, феєрверк, екстраординарний, привілей.

3. Наведіть приклади запозичених слів у наш час. Чи виправдано їх активне використання в українській мові сьогодні? Свою думку доведіть.

► Слово вчителя (продовження).

Ряд запозичень є словами-інтернаціоналізмами. **Інтернаціоналізми** — слова, що вживаються в багатьох мовах в одному значенні.

Вони стосуються:

— політики (*конституція, парламент, мітинг, капіталізм*);

— науки (*алгебра, біологія, афікс, радіус*);

— техніки (*проект, радіо, інженер, квазар*);

— мистецтва (*арія, тріо, соната, портрет*).

Основним джерелом інтернаціоналізмів є грецька, латинська та на сучасному етапі англійська мови. Незважаючи на те, що запозичення — природне явище в житті мов, єдиного погляду на вживання іншомовних слів немає. Навпаки, із цього приводу науковці в різні часи висловлювали і висловлюють різні, часом діаметрально протилежні думки.

Деякі вчені занепокоєні великою кількістю іншомовних слів і вважають, що чужомовні елементи руйнують природу рідної мови, позбавляють її національної самобутності. Саме тому вони виступають проти будь-яких лексичних запозичень. Це явище називається **пуризмом**.

Пуризм (від латин. чистий) — прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів і ненормативних елементів.

Є чимало запозичених слів, які не мають точних українських відповідників: *абстрактний, валюта, ломбард, інститут, стандарт, центр* тощо. Та все ж українська мова до більшості запозичених слів має відповідники (*юрист — правник*). Прикладом іншомовних слів, що не стали словами української літературної мови, є варваризми.

Варваризми (від латин. *barbarus*) — запозичені слова, рідше створені за іншомовним зразком, що зберігають національний колорит мови, з якої прийшли. Уживаються переважно з метою відтворення місцевого колориту й особи персонажа: *мадам, харакірі, шериф, полісмен, сябри*.

Аналогічні слова чи вислови, запозичені з маловідомих (переважно неєвропейських) мов, називають **екзотизмами**: *сакля, махарадж, дервіш*.

► Творчі завдання.

1

1. Складіть усно власне висловлення. Доведіть або спростуйте подану тезу.

У питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не бгати їх в нашу мову без міри. (*В. Самійленко*)

2. Прочитайте текст. Назвіть різновиди кальок.

Калька (від *фр. kalgue* — копія) — це слово або вираз, створені питомими мовними засобами за зразком слів і виразів іншої мови. **Лексична (словотвірна) калька** — слово, створене за моделлю іншої мови з матеріалу своєї: *літописець* (від *гр. chronographos*), *хмарочос* (від *англ. skyscraper*). **Семантична калька** — нове переносне значення слова під впливом іншомовного: *блискучий* — у значенні «талановитий» під впливом французького *brilliant*. **Синтаксична калька** — синтаксична модель, що склалася в мові під впливом іншої (*Це останнє зробило на мене прикре враження* (*А. Чайковський*) — *із рос. произвело впечатление*). **Фразеологічна калька** — дослівний переклад фразеологічної одиниці: поставити крапки над «і» (від *франц. mettre les point sur les «i»*).

3. Замініть словосполучення запозиченим словом-іменником.

4

Керівник хору, оркестру; автомобільна дорога; стоянка потягів; швидкий потяг; поїздка за кордон; теплий шарф; підземна залізниця; маленький гаманець; швейна майстерня.

4. Продовжте ряди слів, які б починалися названими грецькими та латинськими елементами.

(Клас об'єднується в групи.)

Група 1: біо (*гр. життя*) — біологія, ...

Група 2: інтер (*латин. перебування поміж*) — інтервал, ...

Група 3: макро (*гр. довгий, великий*) — макроекономіка, ...

Група 4: теле (*гр. далеко*) — телеграф, ...

ЦЕ ЦІКАВО

Ще на початку ХХ ст. у посібниках Івана Боберського, якого вважають батьком української фізичної культури, можна було знайти авторські новотвори, де він прагнув замінити іншомовні слова рідномовною термінологією: *футбол — копаний м'яч, волейбол — сітківка, хокей — гаківка, велоспорт — наколесництво, спортсмен — спортовець*.

У 30-ті роки ХХ століття, у період так званої українізації, учені пропонували замінити запозичені слова власне українськими: *екватор — рівник, конус — стіжок, сектор — витинок, префікс — приросток, суфікс — наросток, атом — неділка*. Але ці слова, як і багато інших, були вилучені з ужитку у зв'язку з втіленням у життя ідеї злиття мов.

4 ВІДПОВІДЬ

Диригент, шосе, депо, експрес, турне, кашне, метро, портмоне, ательє.

ПИШИМО Й ГОВОРИМО ПРАВИЛЬНО! ■

У деяких словах подвоєння й непо-
двоєння літер указує на відмінне значен-
ня слів: *бонни* — *бон* (учительки іноземки
та паперові гроші), *білль* — *біль* (зако-
нопроект та страждання), *булла* — *була*
(папська грамота і дієслово).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти словник небажаних запозичень «Свої не гірші
заморян».

З р а з о к:

Абсолютний — цілковитий, повний, безумовний;
адекватний — прирівняний, рівнозначний, такий, як
треба, цілком відповідний;
азарт — запал;
голкіпер — воротар;
гуманність — людяність;
...

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

Напишіть пам'ятку «Як уникнути помилок у вживанні запози-
чених слів?».

Орієнтовна відповідь

ЯК УНИКНУТИ ПОМИЛОК У ВЖИВАННІ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ?

1. Не використовуй запозичених слів, якщо не розумієш
їхнього значення. У разі потреби звертайся до словника
іншомовних слів або тлумачного.
2. Правильно наголошуй слова іншомовного походження.
3. Не зловживай іншомовними словами. Надмірне їх вико-
ристання призводить до засмічення нашої мови.
4. Намагайся, де можна, замінювати запозичені слова укра-
їнськими відповідниками.
5. Викорінюй суржик, підвищуй рівень культури власного
мовлення.

► Бесіда.

— За допомогою яких довідників бажано встановлюва-
ти значення запозичених слів?

— Коли вживання слів іншомовного походження є по-
зитивним явищем, а коли — негативним?

— Як ви можете схарактеризувати використання слів ін-
шомовного походження на сучасному етапі?

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Робота із цитатою.
 2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Робота із цитатою.

Мета: активізувати, узагальнити та систематизувати знання учнів про лексичні й фразеологічні синоніми й антоніми; удосконалювати вміння добирати синоніми й антоніми, розрізняти їх; збагачувати словниковий запас школярів; розвивати культуру мовлення, усне й писемне мовлення; виховувати повагу до рідного слова.

Основні терміни: лексичні й фразеологічні синоніми й антоніми.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, словник іншомовних слів.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Робота із цитатою.**

Прочитайте цитату. Чи згодні ви зі словами відомого поета?

Багатство синонімів — одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці, — невід’ємна прикмета доброго стилю, риса справжнього майстра. (М. Рильський)

- **Бесіда.**

— Можливо, у сучасному світі людині не обов’язково у власному мовленні використовувати синоніми, антоніми? Знати та вживати у мовленні фразеологізми?

— Яким стане наше мовлення без використання синонімічного багатства української мови?

— Що вивчає лексикологія? Фразеологія?

— Наведіть приклади фразеологізмів, поясніть їхнє значення.

— Які слова називаємо антонімами, синонімами? Наведіть приклади.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Одна з найприкметніших рис української мови — її синонімічне багатство.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо); прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; готовність удосконалювати власне мовлення); ініціативність і підприємливість (використання комунікативних стратегій для формулювання власних пропозицій); спілкування іноземними мовами (готовність до міжкультурного діалогу, відкритість до пізнання різних культур).

Предметні: ознайомлення з лексичними та фразеологічними синонімами й антонімами, поняттями *синонімічний ряд*, *антонімічна пара*.

1 ТЕРМІНИ

Синоніми — слова, близькі за значенням і різні за звучанням: *обов'язково* — *неодмінно*, *конче*, *доконче*, *неминуче*.

Сукупність одиниць мови, співвідносних між собою при позначенні тих самих явищ, предметів, ознак, дій, називається **синонімічним рядом**.

Перифраза (від *гр.* periphrasis — описовий вираз) — це троп, що є семантично неподільним, алегоричним виразом, який описує зміст іншого слова або сполучення слів: *Т. Шевченко* — *Кобзар*.

Евфемізм (від *гр.* euphimos — говорю ввічливо) — це троп, суть якого полягає у використанні «пом'якшеного», більш прийняттого виразу для позначення певного предмета: *брехати* — *помилятися*, *говорити неправду*, *відходити від істини*.

Антоніми (від *гр.* anty — проти, опута — ім'я) — це слова переважно однієї частини мови, які мають протилежне значення. Антоніми об'єднуються не в ряди, а в пари різнокоренових і спільнокоренових слів: *тепло* — *холод*; *глибокий* — *мілкий*; *надія* — *безнадія*; *права* — *неправда*.

Антитеза — це протиставлення різко контрастних понять для створення художнього образу: *Ситий голодного не розуміє*. (Нар. творч.)

Оксюморон (від *гр.* oxymoron — до, безглузде) — це стилістичний прийом поєднання двох антонімічних понять, що логічно виключають одне одного. Предметові при цьому дається додаткова характеристика: 1. *Гукала тиша рупором перонним* (Л. Костенко). 2. *Гаряча сніжка у руках сльозинками стекла...* (В. Корж)

Синоніми (від *гр.* synonumos — однойменний) — слова, близькі за значенням і різні за звучанням: *обов'язково* — *неодмінно*, *конче*, *доконче*, *неминуче*. Вони відрізняються відтінками значення, стилістичним забарвленням, можливістю поєднання з іншими словами або можуть бути тотожні за значенням. У зв'язку із цим синоніми можна поділити на такі групи:

— **лексичні синоніми**, що відрізняються смисловими відтінками: *відомий* — *видатний*, *славний*, *знаменитий*; *стиглий* — *короткий*, *лаконічний*; *здобуток* — *досягнення*, *завоювання*; *дефект* — *недолік*, *вада*;

— **стилістичні синоніми**, що відрізняються емоційно-експресивним забарвленням: *йти* — *ступати*, *простувати*, *прямувати*, *шкандибати*, *плентатися*, *чвалати*; *розуміти* — *осягати*, *метикувати*; *щоб* — *аби*; *оскільки* — *тому що*, *через те що*, *позаяк*;

— **абсолютні синоніми**, які не мають відмінностей у значенні: *століття* — *сторіччя*; *аплодисменти* — *оплески*.

Сукупність одиниць мови, співвідносних між собою при позначенні тих самих явищ, предметів, ознак, дій, називається **синонімічним рядом**: *говорити* — *казати*, *гомоніти*, *базікати*, *молоти*, *верзти*, *жебоніти*, *балакати*, *ректи* тощо.

У складі синонімічного ряду виділяється якесь одне слово, семантично наймісткіше і таке, що не має додаткових стилістичних характеристик. Воно зветься **основним словом** синонімічного ряду. Це **семантична домінанта** — один із членів ряду, що обирається як представник головного значення, підпорядковує додаткові значення: *високий*, *довготелесий*, *чугуївська верста*.

Значеннєві стосунки між складниками синонімічного ряду досить різноманітні. Такий ряд об'єднує:

— слова із ширшим і вузьким обсягом поняття (*письменник* — *прозаїк*, *філолог* — *мовознавець*);

— слова різних історичних епох (*чолобитна* — *заява*, *наймичка* — *хатня робітниця*);

— питомі слова, що виступають синонімами до слів іншомовного походження (*рецензія* — *відгук*, *дискусія* — *обговорення*, *відсоток* — *процент*);

— слова літературної мови й діалектизми (*півень* — *когут*, *гарний* — *файний*, *штани* — *ногавиці*);

— стилістично нейтральні і стилістично марковані слова (*солдат* — *воїн*, *батьківщина* — *вітчизна*, *обличчя* — *лика*).

Наведені приклади є зразками лексичних синонімів, тобто подібності чи тотожності слів за значенням.

Елементами синонімічного ряду можуть виступати перифрази. Вони є важливими засобами синонімічних замінів у разі творення текстів. Щоб уникнути повторів, часто використовують **перифрази** (від *гр.* periphrasis — описовий вираз): *Т. Шевченко* — *Кобзар*.

Усувати одноманітність у мовленні допомагає не тільки використання синонімів, а й уживання родових назв замість

видових: замість *тиф, туберкульоз* вживається родове поняття *хвороба, недуга*.

Щоб уникнути небажаної точної назви предмета, ознаки, події, вживають **евфемізми** (від гр. *euphimismos* — говорю ввічливо): *брехати — помилятися, говорити неправду, відходити від істини*.

Уміння користуватися синонімами залежить від глибини знання словникового складу й синонімічного багатства як літературної, так і розмовної мови. Цьому сприятиме постійна робота зі «Словником синонімів української мови».

Володіти синонімічним багатством мови значить уміти:
— уникати малозрозумілого (особливо іншомовного) слова;

- уникати повторення того ж слова;
- знаходити слово з певним забарвленням, відтінком у значенні;
- відшукувати найвлучніше слово;
- якнайточніше висловлювати свою думку.

Щоб збагатити активний запас слів, раджу частіше звертатися до синонімічних, тлумачних, перекладних словників.

Антоніми (від гр. *anty* — проти, *опута* — ім'я) — це слова переважно однієї частини мови, які мають протилежне значення. Антоніми об'єднуються не в ряди, а в пари різнокореневих і спільнокореневих слів: *тепло — холод; глибокий — мілкий; надія — безнадія; правда — неправда*. Антонімами є тільки слова з діаметрально протилежним значенням. Багатозначні слова можуть мати антоніми як для прямих, так і для переносних значень: *сухий одяг — мокрий одяг, сухий хліб — свіжий хліб, суха зустріч — тепла зустріч*.

Найбільш уживані лексичні антоніми. Це якісні прикметники (*веселий — сумний, хоробрий — боязкий*), іменники (*холод — спека, радість — сум*), дієслова (*любити — ненавидіти*), прислівники (*далеко — близько*), займенники (*всі — ніхто*), прийменники (*над — під*).

З погляду структури розглядають антоніми різнокореневі й однокореневі. Різнокореневі: *початок — кінець, правда — брехня, лівий — правий, піднімати — опускати*. Однокореневі антоніми: *заселяти — виселяти, сходитися — розходитися, воля — неволя, віра — безвір'я, воєнний — антивоєнний*.

Антоніми широко використовуються в художньому стилі для творення таких стилістичних фігур, як антитеза й оксюморон (або оксиморон). **Антитеза** — це протиставлення різко контрастних понять для створення художнього образу: *Ситий голодного не розуміє*. (Нар. творч.) **Оксюморон** (від гр. *охумогоп* — до, безглузде) — це стилістичний прийом поєднання двох антонімічних понять, що логічно виключають одне одного. Предметові при цьому дається додаткова характеристика: *1. Гукала тиша рупором перонним* (Л. Костенко). *2. Гаряча сніжка у руках сльозинками стекла...* (В. Корж)

ЦЕ ЦІКАВО

Поряд із загальномовними антонімами в антонімічні стосунки в певній ситуації можуть вступати слова, які у звичайному вживанні не мають протилежних значень. Це антоніми мовлення, або контекстуальні, тобто слова, що набувають антонімічних стосунків тільки в певному контексті:

Безпорадні агонії злості,
Злість гармонії не порве!
Сонце ходить до нас не в гості —
Сонце з нами живе!

(В. Симоненко)

Контекстуальні антоніми *злість* і *сонце* передають протилежні якості, оскільки слово *сонце* тут переносно вжито в значенні «добрість, лагідність».

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Ділове мовлення виробило власну фразеологію. Передусім це різноманітні назви ділових паперів: *вірча грамота, почесна грамота, пам'ятна записка, доповідна записка, витяг із протоколу (трудова книжка, наказу), бортовий журнал, дорожній лист, трудова угода, посвідка на проживання*.

Офіційно-діловому мовленню притаманні функціональні словосполучення на зразок *грошова винагорода (компенсація), одноразова (матеріальна) допомога, безперервний (трудова) стаж, авторське (винахідницьке) право, державний герб (прапор), дипломатичний (депутатський) імунітет, дипломатична (електронна) пошта, пам'ятка історії (старовини, архітектури, культури), місце реєстрації; прізвище, ім'я, по батькові; робочий час, святкові (вихідні) дні, сезонні (польові) роботи, трудові спори тощо*.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

Від'їздити, виряджатися, рушати.
Відповідний, однаковий.
Доцільний, прибутковий, рентабельний, вигідний.
Збагачувати.
Нинішній, теперішній.

4 ВІДПОВІДЬ

1. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... (М. Коцюбинський) 2. Здається, ніколи не було так темно, як в перші оці тривожні ночі світломаскувань. (О. Гончар) 3. Вітер промчав, улїгся, і надрїччя взялося сивиною: підїймався туман. (Г. Тютюнник) 4. Так чи інакше, але ви бредете під холодним травневим дощем... (Ю. Андрухович) 5. Пісні сплїтали в розмаїтїй вінок, і були в ньому всякі барви та відтїнки. (І. Цюпа)

Увага! Антонїмїв не мають:

- власні назви: *Суми, Марїя, Днїпро*;
- слова, які називають конкретні предмети, процеси: *волосся, дерево, книга*;
- числївники і бїльшїсть займенникїв: *два, п'ятнадцять, ми, ти, вони*;
- слова-термїни: *апостроф, вїдмїнок, ом, вольт*;
- якїсні прикметники, які позначають вїдтїнки кольорїв: *фїалковий, рожевий, волошковий, жовтогарячий*.

► Тренувальні вправи.

2

1. До кожного синонїмїчного ряду доберїть спїльний антонїм.

1. Хитрий, лукавий. 2. Блищати, горїти, сяяти, свїтити. 3. Звїльнити, вїдпустити. 4. Максимум, багато. 5. Поразка, розгром. 6. Прокляття, анафема. 7. Проснутися, пробудитися. 8. Благородний, лицарський, великодушний. 9. Чуття, їнтуїція. 10. Берегти, зберїгати, економити. 11. Рятувати, оберїгати. 12. Зухвалий, зарозумїлий, нахабний.

2. Продовжїть синонїмїчні ряди.

3

Вїд'їжджати — вибувати, ...
Адекватний — рївний, ...
Ефективний — виграшний, ...
Стимулювати — заохочувати, ...
Сьогоднїшнїй — сучасний, ...

3. Розкрїйте дужки, вибираючи потрібний за змїстом синонїм. Порївняйте з оригїналом.

4

1. (Здоровї, великї, мїцнї, дужї, високї) кострубатї дуби (грізно, суворо, люто, безжалїсно) стояли в снїгових заметах. (М. Коцюбинський) 2. Здається, у мїстї нїколи не було так (похмуро, темно, чорно), як у першї оцї тривожнї ночї свїтломаскувань. (О. Гончар) 3. (Вїтер, суховїй, борвїй, легїт) (промчав, пролетїв, пронїсся), улїгся, і (надрїччя, узбережжя, берег) взялося сивиною, (підїймався, вставав, розповсюджувався) (туман, їмла, мряка). (Г. Тютюнник) 4. Так чи інакше, але ви (їдете, бредете, пересуваєтеся) під холодним травневим дощем... (Ю. Андрухович) 5. Пісні сплїтали в розмаїтїй вінок, і були в ньому всякї (барви, кольори, фарби) та вїдтїнки. (І. Цюпа)

4. Продовжте фрази.

- Фразеологїчні синонїми — це...
- Фразеологїчні антонїми — це...

5. Доберїть українськї вїдповїдники до російських фразеологїзмїв. Пояснїть їхнї значення.

Разрубить гордїев узел; дамоклов меч; лакмусовая бумажка; Содом и Гоморра; позолотить пїлюлю; втирать очки; кисейная барышня; как с гуся вода; метать бисер перед свїньями; кормить завтраками; филькина грамота; пресечь на корню; ни к селу, ни к городу; заблудиться в трех соснах; очертя голову; гнаться за длинным рублем; дело в шляпе.

6. Доберіть фразеологічні синоніми. Складіть десять речень із фразеологічними синонімами за матеріалом вправи. **5**

Ні риба ні м'ясо; мудра голова; горобців лічити; тримати язика за зубами; бігти не озираючись; за ніс водити; в одну дудку грати; або вмерти, або перемогти; гірка доля; мороз поза шкірою; до останньої краплі крові; тягти ярмо; пекти раків; забиватися слізьми; дрижаки пробирають; ставити тента; теревені травити; тягти Сірка за хвіст; битком набитий; біда всього навчить; баляси точити; бреше, як шовком шие; було та загуло; ні чутки ні вістки; аж в очах заіскрилося; а мені й невтямки; хоч на купу складай; ворожити на бобах; набратися тіла; кинути погляд; обоє рябое; пройшов решето і сито; як з цапа молока; богатирський сон; висіти на хвості; ахіллесова п'ята; жити розкошуючи; з вогню та в полум'я; звести до нуля; з гармати по горобцях стріляти; з тріском провалитися; лавровий вінок; зі щирим серцем; і нашим і вашим; і риби наловить, і ніг не замочить; травною поросло.

7. Усно поясніть значення фразеологізмів, доберіть фразеологічні антоніми. **6**

Байдики бити; кров з молоком; нюхати порошу; набратися тіла; бачити світ; світитися від радості; за три моря; ясна голова; кидати в жар; можна по пальцях перелічити; купатися в золоті; збити з пантелику; розв'язати язика; випадати з поля зору; випускати з рук; відкривати очі; розбити глек; говорити у вічі; ходити второваною стежкою; шито білими нитками; залишатися в тіні; обоє рябое; заяча душа; з перших рук (уст); укласти меч в піхви.

8. О. Гончар писав: «Маємо відродити в наших сучасних українцях і українках генетичну пам'ять, почуття гордості, маємо і до збайдужілих їхніх душ торкнутися запашним євшан-зіллям рідного слова». Чи є актуальними в наш час слова письменника? Напишіть твір-есе на тему: «Євшан-зілля рідного слова».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти міні-словники фразеологічних синонімів та антонімів.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Робота із цитатою.

Прочитайте слова А. Чехова. Чи згодні ви з письменником? У чому багатство рідної мови?

Потрібно виховувати в собі смак до доброї мови, як виховують смак до гравюру і гарної музики.

5 ВІДПОВІДЬ

Ні пава ні гава; світла голова, ясна голова, швидкий на розум; ходяча енциклопедія, іскра Божя; коровам хвості крутити, гави ловити, витрішки купувати, пальцем не ворухнути, за холодну воду не братися, бити байдики, випорожні ловити; проковтнути язика, як води у рот набрати; бігти, що є сили; голову дурити; йти на поводу, в один глаз; кістками лягти; гіркий талан; мурашки по тілу; до останнього подиху; нести важкий хрест; червоніти по самі вуха, зайнятися рум'янцем; ридма ридати, рева ревіти; зуб на зуб не попадає, мороз проймає, проймає до самих кісток (до кінчиків нігтів); розкидати сіті; плести дурниці; розводити тяганину; напханий напхом (до краю, до повної повні, по саме нікуди); біда помучить і мудрості научить; баландраси правити; гладко бреше; було та за водою пішло; було та сплигло; ні слуху ну духу; аж зірніці засвітилися, аж іскри з очей посипалися, в очах порябіло; мені і на думку не спало; п'яте колесо до возу; вилами по воді писати; кров з молоком; метнути оком; яка приправа, така й юшка; яка грушка, така й юшка; пройшов вогонь, воду і мідні труби; був на коні і під конем; як з козла: ні вовни ні молока; обійми Морфея; наступати на п'яти; дошкульне місце; жити на широку ногу, жити не по-кишені; з дощу та під ринву; звести нанівець; іти на комара з дрючком, іти на муху з обухом; терпіти крах, зазнати фіаско; пальма першості, у зеніті слави; з відкритим серцем (відкритою душею); такий, що купить і продасть; з-під стоячого підшову випоре; заростати мохом, забувати дорогу.

6 ВІДПОВІДЬ

Не покладаючи рук, до сьомого поту, єгипетська робота; шкіра та кістки, худий як тріска; стріляний горобець; спасти з тіла; піти зі світу; як у воду опущений; за два кроки, під носом; з метеликами в голові; кидати в холод, дрижаки проймають; сила-силенна, хоч греблю гати; грошей ні копійки, вітер свище у кишенях, голий як бубон; навести (навернути) на розум; прикусити (вкортити) язика; брати до уваги; брати в свої руки; замилювати очі, вводити в оману; жити душа в душу, згуртувати ряди; говорити за спиною; ходити манівцями; шито й крито; бути на виду; з різного тіста, не з того тіста книш; сильний духом; з третіх рук, через десяти руки; брязкати зброєю.

УРОК № 8

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Завдання учням.
 2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
 5. Лінгвістична розминка.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Пароніми. Запобігання помилок у вживанні паронімів. Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми. Кальки з інших мов, недоречне вживання українських слів у невластивому їм значенні.

Мета: актуалізувати, узагальнити й систематизувати знання учнів про пароніми; удосконалювати навички розпізнавати пароніми в тексті та доречно їх використовувати у власному мовленні; розвивати творчі мовленнєві здібності; виховувати вдумливе ставлення до слова та вміння ефективно його використовувати.

Основні терміни: паронім, калька.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види читання для здобуття нових знань); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності).

Предметні: ознайомлення з паронімами, із мовленнєвими нормами української мови щодо паронімів; уміння спілкуватися державною мовою, сприймати інформацію державною мовою; використання різних видів читання (ознайомлювального, навчального тощо).

1 ТЕРМІНИ

Пароніми (від *гр.* *para* — біля, поряд; *онута* — ім'я) — слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

Прочитайте. Чи є щось спільне між геєнами та гієнами? Як ви розумієте висловлення?

Страшніш від огненних геєн голодна хіть зажерливих гієн. (*Л. Костенко*)

- **Бесіда.**

- Що ми називаємо паронімами?
- Який розділ науки про мову вивчає пароніми?
- Яку роль виконують пароніми в мовленні?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Пароніми (від *гр.* *para* — біля, поряд; *онута* — ім'я) — слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням. Незначна різниця у вимові паронімів спричиняє труднощі у їх засвоєнні, призводить до помилок, зокрема до неправильної заміни одного слова іншим. Тому треба особливо уважно стежити за вживанням малознайо-

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ПОДВИЖНИК І СПОДВИЖНИК

Треба розрізняти схожі за звучанням слова *подвижник* та *сподвижник*.

Подвижник — людина, яка здатна на подвиг, самопожертву для досягнення високої мети; самовідданий трудівник. *Подвижник науки*.

Сподвижник — товариш по боротьбі, діяльності; чийсь соратник у якійсь надзвичайно важливій справі. *Сподвижник по визвольній боротьбі*. Ім'ям сподвижника Богдана Хмельницького Івана Богуна названо військовий ліцей на Печерську.

Група 3

Зачиняти — заплющувати (шафу, очі, скриню, вікно). *Злочинний* — злочинницький (наміри, війна, сутність, діяльність). *Лікарняний* — лікарський (заклад, трави, допомога, режим). *Правити* — управляти (човном, підприємством, державою). *Вимикати* — виключати (струм, телефон, воду, мотор, верстат). *Запровадити* — впроваджувати — втілювати (зміни, машини, ідею, задум, реформи).

Група 4

Прилад — пристрій (копіювальний, розпилювальний, кисневий, рятувальний). *Робочий* — робітничий (день, зарплата, одяг, час, містечко). *Військовий* — воєнний (перемога, служба, суд, час, частина, лікар). *Здібний* — здатний (до математики, на подвиг, на злочин, актор, прислужуватися). *Примірник* — екземпляр (книги, газети, тополі). *Вибирати* — обирати (картоплю, президію, депутатів, пиріжки з печі, одяг, дружину, спеціальність). *Сердечний* — сердешний (невроз, жінка, ліки).

6. Доберіть до паронімів подані в дужках синоніми.

Показчик — показник (прилад, напис, знак — доказ, свідчення, дані); *незгода* — *знегода* (розбіжність у поглядах — нещастя, труднощі); *вигода* — *вигода* (зиск, прибуток, гешефт — зручності); *факт* — *фактор* (умова, причина, явище); *уява* — *уявлення* (розуміння, фантазія, здатність уявляти); *зумовити* — *обумовити* (зробити застереження, спричинити); *шкoda* — *шкoda* (жаль, прикро, марно, збитки, втрати); *обсяг* — *розмір* (кількість, межі, величина, довжина, висота); *пригода* — *нагода* (подія, випадок, історія, інцидент, можливість, шанс, момент); *стосунки* — *відношення* (взаємини — взаємозв'язок).

7. Укажіть значення паронімів, добравши залежне слово до словосполучення, що визначає контекст. Користуйтесь зразком.

Зразок: економний засіб — економічний показник.

Письменність — писемність, *абонент* — абонемент, *статут* — статус, *нормальний* — нормативний, *обслуга* — обслуговування, *олія* — олива — оліфа, *винятково* — виключно, *свідoctво* — свідчення, *статичний* — статистичний, *досвід* — дослід, *їда* — їжа, *авторитетний* — авторитарний, *діловий* — діловитий, *ознайомитись* — познайомитись, *звертання* — звернення, *особовий* — особистий, *питання* — запитання, *кампанія* — компанія, *тактичний* — тактовний, *дипломат* — дипломант.

8. Запишіть словосполучення, вибравши правильний варіант.

Виборне чи виборче право, виключно чи винятково обдарований студент, відносини чи взаємини між державами, відносини чи взаємини між колегами, втратити свідомість чи знепритомніти, географічне положення чи становище, громадська чи суспільна думка, громадська чи суспільна наука, закінчити чи завершити навчання, закінчити чи завершити школу, здобути чи одержати освіту, міжнародне положення чи становище, об'єм чи обсяг інформації, об'єм чи обсяг резервуара, особиста чи особова охорона прези-

дента, особистий чи особовий склад фірми, сімейне становище чи стан.

9. Поясніть значення наведених фразеологічних паронімів.

На кшталт — на один кшталт; збити з пантелику — збиватися з пантелику; віддавати шану — вшановувати, віддавати останню шану; пошити в дурні — пошитися в дурні; на гачок ловити — на гачок ловитися; бувати у бувальцях — бувалий у бувальцях; звихнутися розумом — звихнутий розумом.

► **Робота з картками.**

3

► **Лінгвістична розминка.**

- Аптека працює круглу чи цілу добу?
- Закони скасовують чи відмінюють?
- Земельна ділянка чи дільниця?
- Освітлювальні чи освітлені прилади в кімнаті вмикають чи виключають?
- Усе дійсно чи справді добре?
- Чинне чи діюче законодавство?
- Треба перевернути чи перегорнути сторінку?
- Котра чи яка зараз година?
- Слід підписати чи передплатити журнал?
- Збори починаються зараз чи тепер?
- Білет чи квиток на поїзд?
- А на екзамені дістався білет чи квиток?
- Змінити до себе ставлення чи відношення?
- Прокинувся чи проснувся зі сну?
- Музикальний чи музичний твір?
- Здібності музичні чи музикальні?
- Мати уявлення чи уяву про науку?
- Видати збірку чи збірник віршів?
- Поштовий ящик чи скринька для газет?
- Читати вслух чи вголос?
- Книгу в шухлядку кладуть чи ставлять?
- Приятель старий чи давній?
- Туфлі треба одягти, взути чи обути?
- Сукню слід одягнути чи одіти?
- Рішення правильне чи вірне?
- Дійсний чи справжній друг?
- Висновок витікає, впливає чи слідує?

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти речення з паронімами *прогрес* — *регрес*, *досвід* — *дослід*.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**

- На сьогоднішньому уроці я удосконалив(-ла) свої вміння...
- На сьогоднішньому уроці найважливішим відкриттям було...

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Що ви маєте на увазі?
Цілком ясно.
Певна річ (зрозуміла річ, ясна річ).
Годі про це.
Зрозумійте мене правильно.
Стосовно мене...
Щодо решти...

УРОК № 9

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
1. Слово вчителя.
2. Опрацювання тексту публіцистичного стилю.
3. Складання плану.
4. Словникова робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння зв'язно й аргументовано висловлювати свою думку на одну із запропонованих тем; дотримування норм української літературної мови; створення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

Усний переказ тексту публіцистичного стилю.

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про особливості публіцистичного стилю мовлення; удосконалювати вміння й навички стисло усно переказувати прослуханий текст публіцистичного стилю мовлення за самостійно складеним планом; учити висловлювати власне ставлення до подій, героїв, їхніх учинків; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, критичне мислення, пам'ять; виховувати в школярів за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу високі моральні якості, почуття патріотизму.

Основні терміни: переказ, публіцистичний стиль.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**
 - Що таке переказ?
 - Які ви знаєте види переказів?
 - Назвіть особливості роботи над стислим переказом?
 - Наведіть приклади завдань до творчих переказів.
 - Які стилі мовлення ви знаєте? Як визначити стиль тексту?
 - Які характерні особливості публіцистичного стилю?
 - Що вам відомо про Квітку Цірик? Чи чули ви пісні у її виконанні?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Основні ознаки публіцистичного стилю — спрямованість на новизну; динамічність; актуалізація сучасності; інформаційність; політична, суспільна, морально-етична оцінка того, про що пишеться або мовиться; синтез логізації та образності мовного вираження, що нагадує про близькість публіцистичного стилю до наукового й художнього; документально-фактологічна точність; декларативність; закличність; поєднаність стандарту й експресії; авторська пристрасть; емоційність, простота та доступність; переконливість.

ЦЕ ЦІКАВО

Чоловік Квітки Цісик, Едвард Раковіч — був відомим інженером звукозапису, співпродюсером її останнього музичного альбому та співавтором останніх її музичних записів. Він був засновником і президентом *Clinton Recording Studios* у Нью-Йорку, у якій записувались Френк Сінатра, Боб Ділан і Брюс Спрінгстін, Пол Саймон, Тоні Беннетт, Ленні Кравіц, а також музичне супроводження до фільмів, зокрема «Авіатор».

У родинному домі Цісиків завжди панувала пісня. Чи не звідси бере початок талант майбутньої співачки Квітки? Бабця Марія наспівувала своїм дітям народних пісень і коліскових. Дядько Євген (брат батька), успадкувавши замишування до музики і маючи хороший слух, навчався гри на скрипці у Празькій консерваторії... З театральним мистецтвом і музикою було пов'язане також життя другого дядька співачки — Миколи, що керував театром, поки його не заарештували. Третій дядечко із Цісиків, Зенон, поки його не забрали до війська, майстерно грав на скрипці. Тітка Іванна по батьковій лінії теж була музично обдарована і працювала викладачем музики в Польщі. Тому, коли у Володимира та Іванни Цісиків 1953 р. народилася друга донька — Квітка, — ні в кого не виникало сумніву, що дівчина піде шляхом батька.

Першою мовою для Квітки була українська, і як тільки вона опанувала її, батько вирішив учити доньку другої мови — музики. І не дарма. За бездоганну гру Квітка згодом отримала стипендію по класу скрипки в Нью-Йоркському університеті. Але провчилася там лише рік, бо мріяла... співати, а не грати. Ще змалечку співала в церковному хорі, була солісткою шкільного хору. Під акомпанемент батьківської скрипки вдома виконувала складні музичні партії, а сестра Марія награвала на фортепіано. Володіючи чарівним і рідкісним голосом — колоратурним сопрано, — вона бачила себе оперною співачкою, тому стала стипендіаткою Нью-Йоркської музичної консерваторії (*Mannes School of Music*), де під керівництвом талановитого професора музики Себастьяна Енгельбарга — емігранта з Австрії та відомого популяризатора віденської оперної традиції — навчалася оперного співу.

Звідси й бере початок історія Кейсі. Під цим псевдонімом (від початкових літер свого імені та прізвища — *Kvitka Cisuk*) Квітка Цісик стала відомою в тогочасному музичному житті Америки...

Попри постійну зайнятість і вигідні контракти з відомими компаніями, Кейсі знаходить час і повертається до призабутої вже... пісні з України. Але виявляється, що про українську пісню майже нічого не знають поза межами діаспори. Українським пісням бракує сучасного аранжування, досконалої технічної обробки. І Квітка Цісик вирішує зробити музичну добірку, надавши рідним мелодіям нового звучання... Кейсі перевтілюється у Квітку і співає, співає щиро. Кожній записаній у студії пісні передують години, дні, тижні роботи...

Заворожує те, наскільки органічно й тонко Квітка передала дух і ментальність українців. Кожна пісня була для неї не просто виконанням, інтерпретацією відомих піснених сюжетів і мотивів, які вона, треба сказати, знала лише частково завдяки батькам, але й моментом переживання, відкривання України для світу і творення своєї маленької Батьківщини тут, у невеликій студії в Америці. У її пісні все: політ душі, фантазія, свобода і натхнення, чистота і трохи наївність, радість і життєва сила, а також смуток, тривога. Дивно,

але пісні, заспівані напівукраїнкою, з музичним супроводом американського композитора та симфонічного оркестру, звучать автентичніше за більшість українських аналогів і власне українських пісень. Можливо, через те, що душа співачки завжди належала Україні, хоча голос — Америці.

Співачка планувала відвідати Україну, зокрема Львів — місто, де мешкали батьки, а також родинне гніздо Цісіків — село Ліски на Коломийщині. Бажала почути рідну мову на історичній батьківщині своїх предків, подарувати українцям ряд концертів, записати альбом із колисковими для сина, якого, до речі, теж учила української мови. Але склалося по-іншому...

(858 сл.)

(За Л. Козак)

Завдання до тексту.

1. Визначте тему, основну думку, стиль, жанр тексту.
2. Визначте, що виражає заголовок: тему чи основну думку. У якій ситуації спілкування можливе таке висловлення? (Назвіть адресата, мету і місце спілкування.)
3. Визначте проблему, що порушує автор у тексті. Чи актуальна вона?
4. Перекажіть текст за самостійно складеним планом.
5. *Творче завдання*: доповніть текст розповіддю про митців-емігрантів — славних синів і дочок України.

► Складання плану.

2

Орієнтовний план

- I. Феномен американки-українки.
- II. Доля родини.
- III. Перша мова — українська, друга — мова музики.
 1. Клас скрипки.
 2. Колоратурне сопрано.
 3. Історія Кейсі.
- IV. Пісня з України: мрії, реалізовані й нездійснені.

► Словникова робота.

3

Доберіть синоніми до слів *автентичний, аналог*.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Дібрати текст публіцистичного стилю подібної тематики. Обґрунтувати свій вибір. Скласти до нього складний план.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- **Усне оцінювання в експертних групах** (взаємо-, самооцінювання) переказу за орієнтовним планом (контрольним листом).

2

Контрольний лист

- Чи підпорядковується висловлення темі та основній думці, комунікативному завданню?
- Чи дотримано композиції, мовних, стильових особливостей та авторського задуму?
- Оцініть виконання творчого завдання.
- Оцініть текст у цілому з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення.

2 НАОЧНІСТЬ

3 СЛОВНИЧОК

Па́фос — почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення.

Фальші́вий па́фос — надмірна піднесеність тону мови, зображення запалу, у дійсності відсутнього.

Фата́льний — неминучий, невідворотний, який приносить горе, нещастя, страждання; згубний.

Колора́турне сопра́но — жіночий голос найвищого регістру, що легко й вільно виконує колоратуру (прикрашування вокальної партії технічно блискучими, віртуозними пасажами, трелями, руладами і т. ін., а також здатність голосу виконувати їх).

Аранжува́ння — дія або її результат за значенням аранжувати (пристосовувати музичний твір, написаний для певного складу інструментів (голосів), до виконання іншим складом інструментів (голосів).

УРОК № 10

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Лінгвістична розминка.
 2. Бесіда.
 3. Робота в парах.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Бесіда.
 5. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Завдання учням.
 2. Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення.

Мета: ознайомити десятикласників з основними групами фразеологізмів; розглянути питання багатозначності, синонімії та антонімії фразеологізмів; збагатити мову учнів фразеологізмами; формувати вміння та навички учнів правильно вживати багатозначні слова, знаходити, добирати синоніми, антоніми, збагачувати активний словниковий запас; розвивати навички самостійної роботи, уважне ставлення до мови, до її якостей; пізнавальну активність школярів; виховувати пошану до скарбниці народної мудрості.

Основні терміни: фразеологічні синоніми й антоніми.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, фразеологічний словник, мультимедійний проектор, комп'ютер.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів читання: ознайомлювального, вибіркового, навчального тощо; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; готовність удосконалювати власне мовлення; розвивати мовну інтуїцію); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: ознайомлення з основними групами фразеологізмів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Лінгвістична розминка.**

1

1. Жити так добре, що не вистачає лише ... молока. Якого?
2. Якого півня треба пустити, щоб почалась пожежа?
3. Якою кашею діти не люблять ласувати?
4. Яку цяцю можна вважати поважною особою?
5. З якого поля повинні бути люди, що схожі між собою?

- **Бесіда.**

— Які фразеологізми було використано в лінгвістичній розминці?

— Навіщо знати фразеологізми?

- **Робота в парах.**

Порівняйте словосполучення та з'ясуйте, чим відрізняються словосполучення першої та другої колонок. Яких висновків ви дійшли? У якій колонці слова можна змінювати, а у якій вони зберігають самостійність? Які сполучення слів мають одне лексичне значення?

Білий папір
Дати хліба

біла ворона
дати перцю

1 ВІДПОВІДЬ

1. Пташиного. 2. Червоного. 3. Березовою. 4. Велику. 5. З одного.

Каша з молоком
Хапати руками
Водити за руку
Гнути залізо
Набити ґулю
На полі

кров з молоком
хапати вершки
водити за носа
гнути кирпич
набити руку
на носі

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

2

Фразеологізм, або **фразеологічна одиниця** — стійке за складом і структурою, лексично неподільне й цілісне за значенням словосполучення чи речення, яке виконує функцію окремої лексеми (словникової одиниці).

► Опрацювання таблиці.

3

► Слово вчителя (продовження).

2

Походження фразеологізмів української мови:

— матеріальне і духовне життя народу (*п'яте колесо до воза, взяти в шори, шкурка вичинки не варта, на рушник ставати*);

— античні джерела (*сізіфова праця, дамоклів меч, перейти Рубікон*);

— біблійні джерела (*око за око, книга життя, співа-ти Лазаря*);

— історичні події (*мамаєве побоїще*);

— літературні джерела (*сіяти смуток, борітеся — по-борете, Дон Кіхот*);

— з іноземних мов (*час — гроші* (америк.), *апетит при-ходить під час їжі* (фр.), *тут собака заритий* (нім.).

Фразеологізми допомагають точно, влучно, дотепно й об-разно висловити думки, почуття, переживання, передати суть найскладніших явищ, оцінити їх і сформулювати уза-гальнення.

Фразеологізми виступають одним членом речення: *Ця подія відбулась за царя Гороха*.

Чимала кількість фразеологізмів є багатозначними (по-лісемічними). Значення багатозначних фразеологізмів мож-на зрозуміти лише з контексту.

Фразеологічні синоніми — це фразеологізми, що позна-чають той же предмет або явище дійсності, виражають те са-ме поняття, але увиразнюють і відтіняють його різні сторо-ни. Фразеологічні синоніми об'єднуються в синонімічні ряди.

Фразеологічні антоніми — це фразеологічні одиниці з протилежними значеннями.

Фразеологізми можна вважати антонімічними за таких умов:

— усталені словосполучення мають протилежне, кон-трастне значення;

— обидва фразеологізми виражають одну логічну сут-ність або явища одного плану, означаючи дію, ознаку, ука-зуючи на обставини дії тощо.

2 ТЕРМІНИ

Фразеологізм, або **фразеологічна одиниця** — стійке за складом і струк-турою, лексично неподільне й цілісне за значенням словосполучення чи речен-ня, яке виконує функцію окремої лексе-ми (словникової одиниці).

Фразеологічні синоніми — це фра-зеологізми, що позначають той же пред-мет або явище дійсності, виражають те саме поняття, але увиразнюють і відтіня-ють його різні сторони. Фразеологічні си-ноніми об'єднуються в синонімічні ряди.

Фразеологічні антоніми — це фра-зеологічні одиниці з протилежними зна-ченнями.

3 НАОЧНІСТЬ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Авгієві стайні — запущені справи.

Муки Тантала — нестерпне страждан-ня від усвідомлення близькості, бажаної мети та неможливості її досягти.

Езопівська мова — замаскований спо-сіб думок із натяками, недомовками (іна-комовлення, алюзії, іронії, алегорії) задля уникнення цензурних чи будь-яких інших заборон, переслідувань.

Розв'язати гордіїв вузол — просто й несподівано вирішити важку справу.

Канути в Лету — назавжди зникнути, піти в непам'ять.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

У стійких висловах, фразеологізмах (навіть при повторенні сполучників) кома не ставиться: *ні те ні се, ні риба ні м'ясо*. Комами не відокремлюються звороти, якщо вони є фразеологізмами або сталими виразами: *почервонів як рак, упав як підкошений, б'ється як риба об лід, пристав як смола* тощо.

Розрізняють такі види фразеологічної антонімії:

— власне фразеологічну, коли в ролі антонімів виступають фразеологізми;

— внутрішню, коли один із фразеологізмів є антонімом до якогось із компонентів (слова) іншого фразеологізму.

Фразеологізми мають чітко виражене **стильове призначення**. Кожен стиль мовлення має свій значний запас фразеологізмів. Стильове використання фразеологізму залежить у першу чергу від наявності чи відсутності емоційного забарвлення в ньому.

Нейтральні (міжстильові) фразеологічні звороти вживаються в усіх стилях мови: *у всякому (кожному) разі, гра слів, сидіти склавши руки, відігравати роль* (пор. семантично відмінне *грати роль*), *один з одним* (*одна з одною, одне з одним, одні з одними*). Книжні фразеологізми характерні для наукового, офіційно-ділового й публіцистичного стилів, але використовуються вони і в художньому стилі: *авгієві стайні, мертва точка, посіяти іскру, заснути вічним сном, вогнище освіти, осідлати Пегаса*; у цій групі виділяються суто книжні звороти: *доповідна записка, договірні сторони, на рівні послів, з позиції сили, променева хвороба, формальна логіка, космічний корабель*.

Емоційно забарвлені фразеологізми використовуються в художньому, розмовному та публіцистичному стилях. Розмовні фразеологічні одиниці наділені безпосередністю, невимушеністю; їм властивий побутовий характер, певна вільність, інтимна пом'якшеність: *вискочив, як Пилип з конопель; замилювати очі; голодній курці просо на думці; не кием, то палицею; хоч їв гвалт кричи, наша Орина вашій Катерині двоюрідна Одарка; наше діло півняче — прокукурікали, а там хоч і не розвидняйся*. Просторічні фразеологізми вживаються переважно в розмовному мовленні, але в них більше, ніж у розмовних одиницях, виявляється емоційність, оцінність, експресивність. Сюди належать фамільярні, вульгарні, зневажливі, лайливі звороти. Як і просторічна лексика, вони перебувають на межі літературної мови: *утерти носа, без задніх ніг, заткнути пельку, хай тобі грець, чорти б тебе забрали, щоб ти сказився (хай ти кажишся), іди к чорту (к чортам собачим, к чортам свинячим, під три чорти, до всіх чортів)*.

► Бесіда.

— Який розділ науки про мову вивчає фразеологізми?

— Що називаємо фразеологізмом?

— На які групи поділяються фразеологізми за семантичною (смісловою) злитістю?

— Чи варто, на вашу думку, у розмовному мовленні вживати фразеологізми, що мають фамільярні, зневажливі відтінки?

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

— Я зрозумів...

— Я не вмів, а тепер вмю...

— Я не знав, а тепер знаю...

— Мене зацікавило...

► Тренувальні вправи.

4

1. Подані фразеологізми згрупуйте в синонімічні ряди.

5

Група 1

Узяти в шори. На Юрія о цій порі, як рак свисне на оборі. З доброго дива. На кінський Великдень. Ні сіло ні впало. Обламати роги. Укрутити хвоста. Узяти в шори. Як Пилип з конопель. На рахманський Великдень.

Група 2

Ім'я їм легіон. Хоч гармати коти. Хоч греблю гати. Крутити мізком веремію. Іти на хитрощі. Хоч з гармат стріляй. Як грибів після дощу. Братися на штуки. Без задніх ніг.

Група 3

Любо оком глянути. Жовтодзьобе горобеня (пташеня). Як лялечка. Старий вовк. Хоч з лица воду пий. Молоде та зелене. Не бачити смаленого вовка. Битий у тім'я. Перейти крізь сито й решето.

Група 4

Брати за живе. Ускочити в халепу. Грати на нервах. Заливати за шкуру сала. З дощу та під ринву. Доливати оливи до вогню. Іскру в порох укинути. Баламутити світом. Попасти, як муха в окріп.

Група 5

Точити теревені. Вибілювати зуби. Смішки справляти. Піймати облизня. Пошитися в дурні. Зазнати фіаско. Наговорити сім мішків гречаної вовни. Розказувати сон рябї кобили. Сушити зуби.

2. Дайте відповідь на проблемне питання.

— Чи належать до одного синонімічного ряду фразеологізми *перебиватися з хліба на воду; битися як риба об лід; годувати злиднів*?

3. Продовжте синонімічний ряд, за потреби звертайтеся до фразеологічного словника.

Іти ва-банк; ставити на кін...

Душа не з лопуцька, сам чорт не брат...

Горіти із сорому; побіліти, як вільхова довбня...

4. Запам'ятайте значення й походження наведених фразеологізмів. Із трьома з них складіть і запишіть речення. Підкресліть усі фразеологізми як члени речення.

Аріаднина нитка — дороговказівна нитка, спосіб виїти зі скрутного становища (за ім'ям Аріадни, яка згідно з грецьким міфом дала Тезею клубок ниток і цим допомогла йому виїти з лабіринту).

Гомеричний сміх — невтримний, громоподібний, подібний до сміху старогрецьких богів, описаного Гомером у його «Іліаді» й «Одіссеї».

Пірова перемога — перемога, яка дістається дуже великою ціною, або перемога, рівносильна поразці. Своїм походженням цей вираз завдячує битві при Аускулі 279 року до н. е. Тоді епірська армія царя Пірра протягом двох днів вела наступ на війська римлян і зломала їхній опір, але втрати були настільки великі, що Пірр зауважив: «Ще одна така перемога і я залишуся без війська».

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 ВІДПОВІДЬ

Група 1

Узяти в шори. Обламати роги. Укрутити хвоста. Узяти в шори — домогтися послуху.

На рахманський Великдень. На Юрія о цій порі, як рак свисне на оборі, на кінський Великдень — не станеться ніколи. (Обора — відгороджена частина подвір'я з приміщеннями для худоби).

Як Пилип з конопель. З доброго дива. Ні сіло ні впало — робити, говорити щось недоречно.

Група 2

Крутити мізком веремію. Іти на хитрощі. Братися на штуки — хитрувати.

Хоч гармати коти. Без задніх ніг. Хоч з гармат стріляй — міцно спати.

Хоч греблю гати. Ім'я їм легіон. Як грибів після дощу — багато.

Група 3

Старий вовк. Битий у тім'я. Перейти крізь сито й решето — досвідчена людина.

Жовтодзьобе горобеня (пташеня). Не бачити смаленого вовка. Молоде та зелене — недосвідчена людина.

Хоч з лица воду пий. Любо оком глянути. Як лялечка — гарний, красивий.

Група 4

Ускочити в халепу. З дощу та під ринву. Попасти, як муха в окріп — потрапити в неприємне становище. (Ринва — труба або жолоб для стікання води).

Доливати оливи до вогню. Іскру в порох укинути. Баламутити світом — підбурювати.

Грати на нервах. Брати за живе. Заливати за шкуру сала — дошкуляти.

Група 5

Точити теревені. Наговорити сім мішків гречаної вовни. Розказувати сон рябї кобили — базікати.

Піймати облизня. Пошитися в дурні. Зазнати фіаско — зазнати невдачі.

Вибілювати зуби. Сушити зуби. Смішки справляти — сміятися.

6 ДОВІДКА

Вершкового зросту; хоч око виколи; потрапити в лабеті; за тридев'ять земель; дерти кирпу; кров з молоком; не з заячого пуху; душа в душу; втратити свідомість.

7 ВІДПОВІДЬ

Ні пари з вуст.
На всю губу.
Як сніг на голову.
Напускати туману.
Лежні справляти.
І бровою не вести.
Туман вісімнадцятий.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Яблуко незгоди — причина ворожнечі, суперечок, незгод між ким-небудь.

Золоте руно — багатство, яким хочуть оволодіти попри перешкоди; омріяна мета.

Ахіллесова пята — слабе, вразливе місце.

Діогенова бочка — аскетичне, дуже невибагливе житло; добровільна ізоляція від навколишнього світу.

Олімпійський спокій — про кого-небудь, хто відзначається урочистою байдужістю, величною незворушністю.

Між Сциллою і Харибдою — опинитися між двома ворожими силами, бути під подвійною загрозою.

Лебедина пісня — останній прояв якої-небудь діяльності (від повір'я, що ніби лебідь співає один раз у житті — перед смертю).

Прокрустове ложе — мірка, формальний шаблон, під який штучно підганяють реальне життя: факти та явища, творчість, ідеї тощо. У давньогрецькій міфології — ліжко розбійника Прокруста, на яке той укладав своїх жертв.

Проходить червоною ниткою — про яку-небудь думку, ідею, що чітко виділяється, панує (в англійському флоті, щоб запобігти крадіжкам, у середині канатів впліталася червона нитка).

Сізіфова праця — безкінечна і безплідна робота (по імені старогрецького міфічного царя Сізіфа, покараного за зневагу до богів тим, що повинен був викочувати на гору великий камінь, який зараз же скочувався вниз).

5. Доберіть до поданих фразеологічних зворотів антонімічні з довідки й уведіть їх у речення.

Вирватися з кігтів, хоч голки збирай, рукою подати, стелитися під ноги, як із хреста знятий, як кішка з собакою, верства келебердянська, мотузяна душа, приходити до пам'яті.

6. Знайдіть фразеологізм, який випадає із синонімічного ряду. (Виконується ланцюжком усно.)

Почати говорити — заводити мову; голос подавати; ні пари з вуст.

Багато — хоч греблю гати; на всю губу; як сміття; до біса.

Давно — за царя Хмеля, як було людей жменя; як сніг на голову; за царя Панька, як була земля тонка.

Бити, карати — дати прочухана; милити шию; напускати туману; вичитувати мораль.

Зневіритися — носа повісити; лежні справляти; хоч то-бі кричи; хоч вовком вий.

Відчувати радість — бути на сьомому небі; мов удруге на світ народився; і бровою не вести.

Кмітливий — не в тім'я битий; туман вісімнадцятий; голова варить; бистрий на розум.

7. Запишіть речення. Підкресліть фразеологізми, поясніть їхнє значення, визначте, яку синтаксичну роль вони виконують. Визначте усно типи фразеологізмів.

1. Коли Маркевич загрив зі скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі. (О. Іваненко) 2. Ця довірлива розповідь перевернула чоловікові душу. (М. Стельмах) 3. Сотні, тисячі нещасних попадалися до рук козакам і мусили випити гірку до краю. (М. Коцюбинський) 4. Василь боронив свої права і йшов війною на Раїсу. (М. Коцюбинський) 5. Знайте найголовніше: «Не святі горшки ліплять!» Захочете навчитися писати фейлетони, навчитися, бо, ще раз підкреслюю, навчитися можна! (Остан Вишня) 6. Річка там не те що в нас, жабі по коліно. (В. Близнець) 7. Її зрив на останній фразі був схожий на особисту образу... Але тоді я все це пропустив мимо вух. (О. Жовна) 8. Веселий, поранений у руку сержант хвальку-

вато розповідав товаришам про свої довоєнні ловеласівські пригоди, про те, з якими хитрощами він завжди виходив сухим із води. (О. Гончар) 9. Корова і телята — для них альфа і омега всієї премудрості. (Ю. Збанацький) 10. І гнало ним назад так, що він землі під ногами не чув від страху. (О. Кобилянська)

8. Складіть усно гумористичний твір-мініатюру, використовуючи фразеологізми-синоніми: *бісики пускати, топтати стежку, підбивати клинці, стріляти очима, смалити халявки*.

9. Складіть усно твір-мініатюру, використовуючи фразеологізми-синоніми (не менше трьох пар).

Завдання 10–12 розміщено в електронному додатку.

13. Випишіть із фразеологічного словника ідіоми, що мають відношення до:

8

- людської вдачі;
- сімейного становища, родинних зв'язків;
- народних звичаїв.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти словник «Фразеологізми у творах українських письменників».
3. Скласти діалог на шкільну тему, використовуючи фразеологізми-синоніми та фразеологізми-антоніми.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

4

Виконайте тестові завдання.

1. Позначте фразеологічне сполучення, яке є синонімічним до фразеологізму *збити пуху*.
 - А танцювати під дудку
 - Б втерти носа
 - В скрутити в три погібелі
 - Г сам собі на умі
2. Укажіть, який фразеологізм має значення «початок і кінець чого-небудь».
 - А у хвіст і в гриву
 - Б від букви до букви
 - В альфа і омега
 - Г душа в душу
3. Укажіть, значення якого фразеологічного зворота визначено неправильно.
 - А сіль землі — найвидатніші представники певної соціальної групи
 - Б вавилонське стовпотворіння — викрити кого-небудь у нечесних діях
 - В гордіїв вузол — про складне переплетіння різних обставин, про заплутані питання
 - Г дамоклів меч — постійна небезпека, неприємність
4. Укажіть синоніми до поданих фразеологізмів.
 - 1) *Кований на всі чотири копита*.
 - А з-під стоячого підшву вирве

8 ВІДПОВІДЬ

Пальця в рот не клади, чиста душа, рання пташка, тверда голова.

Вільний козак, через дорогу навприсядки, своя кров, відрізана скибка.

Давати гарбуза, зв'язати руки, як за-сватаний, на рушник стати.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Б; 2В; 3Б; 4 1В, 2Б, 3Г, 4А; 5 1Г, 2А, 3Г, 4В; 6 1Б, 2Г, 3А, 4В, 5Д.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Міжстильовими називаються фразеологічні звороти, що використовуються в усіх стилях мовлення: *привертати увагу, із року в рік, піти на користь, робити послугу*.

Міжстильові фразеологічні звороти являють собою загальновживані найменування певних предметів і явищ дійсності, їм не властиві додаткові відтінки значення, експресивність, емоційність.

- Б не зав'яже кішці хвоста
В був на коні й під конем
Г хоч у вухо бгай
- 2) *Як корова язиком злизала.*
А гнути харамана В як кіт наплакав
Б наче вітром здуло Г як обухом по голові
- 3) *Як виросте трава на помості.*
А за царя Гороха
Б як солоного зайця ганяти
В у свинячий голос
Г як рак свисне
- 4) *Як викапаний.*
А з одного тіста В кум королю
Б як сніг на голову Г іти як із каменя
5. Укажіть антоніми до поданих фразеологізмів.
- 1) *Мало каші з'їсти.*
А ставати на диби В і в хвіст, і в гриву
Б собаку з'їсти Г не в тім'я битий
- 2) *Тримати в кулаці.*
А попускати віжки
Б носити камінь за пазухою
В пускати сльози
Г з ока не спускати
- 3) *У рот води набрати.*
А товкти воду в ступі В ускочити в халепу
Б держати ніс за вітром Г теревені правити
- 4) *Мов жердина.*
А хилиться від вітру
Б на паслін зчорнів
В у свою шкіру не потовпиться
Г має добру кебету
6. Установіть відповідність між фразеологічними синоніми-ми.
1 зробити з мухи слона	А виводити на чисту воду
2 витати у хмарах	Б згустити фарби
3 зривати маску	В мов на світ народився
4 не чути землі під собою	Г думкою багатіти
5 собаку з'їсти	Д пройти вогонь і воду
	Е підносити до неба

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Робота із цитатою.
- III. Основний зміст уроку
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя з елементами бесіди.
 3. Завдання учням.
 4. Написання есе, його редагування.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Заповнення картки самооцінки.

Мета: повторити особливості побудови твору-есе, вимоги до творів цього типу; розвивати вміння підпорядковувати висловлення темі; розвивати усне і писемне мовлення учнів, їхні творчі здібності, збагачувати словниковий запас школярів; виховувати любов і повагу до слова, толерантне ставлення до оточуючих.

Основні терміни: есе.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: застосування набутих знань і вмінь.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Робота із цитатою.**

М. Монтень, засновник жанру есе, казав: «Цей величезний світ — дзеркало, у яке нам потрібно дивитися, щоб пізнати себе до кінця».

— Як ви розумієте його слова?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Бесіда.**

- Які види учнівських творів вам відомі?
- Що таке есе? Чи доводилось вам писати есе?
- Чим есе відрізняється від інших видів творів?

- **Слово вчителя з елементами бесіди.**

Есе (від фр. *essai* «спроба, проба, нарис», від латин. *exagium* «зважування») — літературний жанр прозового твору невеликого обсягу й вільної композиції.

Есе виражає індивідуальні враження й міркування автора з конкретного приводу або предмета й не претендує на вичерпне трактування. Есеїстичному стилю властиві образність, рухливість асоціацій, нерідко антитиповість мислення, орієнтування на інтимну відвертість і розмовну інтонацію. Есе припускає вираження автором своєї точки зору, особистої суб'єктивної оцінки предмета міркування, дає можливість нестандартного (творчого), оригінального висвітлення

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: зв'язне аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; відтворення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

1 ТЕРМІНИ

Есе (від фр. *essai* «спроба, проба, нарис», від латин. *exagium* «зважування») — літературний жанр прозового твору невеликого обсягу й вільної композиції.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

КНИГА Й КНИЖКА

Чи є якась різниця між цими словами, чи вони — абсолютно тотожні та їх можна довільно вживати на свою владу? Хоч ці слова й мають схожість, однак різниця між ними є, що залежить не стільки від змісту, скільки від розміру книжки. Найбільше ми вживаємо слово «книжка»: «Ах, я довго вас ждала, ще як над книжкою поезій сміялася, ридала». (П. Тичина); «Письменному — книжка в руки». (М. Номис) Під словом *книга* розуміємо грубий фоліант, «гросбух» — головну бухгалтерську книгу, книгу вхідних і вихідних паперів чи так зване Святе Письмо: «Чи то вмер чернець у келії, пишучи святу книгу?» (І. Франко) Виходячи із цього, треба відповідно користуватися словами *книжка* й *книга*. (Б. Антоненко-Давидович)

2 НАОЧНІСТЬ

матеріалу; часто це розмова вголос, вираження емоцій та образність. Це також вільний стиль із можливими елементами імпровізації, певного пафосу, іронії.

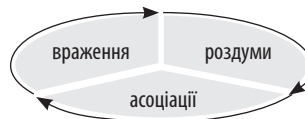
Есе — це суб'єктивний, індивідуальний, самостійний простір, де формуються позиції, висловлюються думки, передбачення та демонструється відповідне індивідуалізоване ставлення.

Головна місія та мета есе — це викладення самостійного бачення учнем проблеми, питання, теми на підставі опрацьованого матеріалу й аргументів у відповідності до обраного підходу, стилю тощо.

Найлегший спосіб представити головну ідею — це висловити її в першому реченні абзацу, а далі подати факти й приклади цієї ідеї. Кожний пункт має бути пов'язаний із головним реченням. Інформацію, яка не стосується головної ідеї, не варто наводити. Але в есе не існує жорсткої регламентації системності викладу, аргументованих висновків. Відштовхуючись від тези (ідеї), учень може, вільно використовувати свої особисті враження, роздуми, асоціації. Есе не може бути побудоване на однозначності, застиглих фактах і судженнях. Це надзвичайно рухома, жива, оригінальна система поглядів кожного конкретного автора.

— Науковці називають «трих китів есе». На вашу думку, про що йдеться мова?

Враження, роздуми й асоціації (на думку І. Звоненко) є «трьома китами есе», які визначають специфіку жанру есе та метафоричність мовних засобів, які використовуються для його написання.

Аналізуючи досвід застосування есе, можна говорити про *ймовірні чотири форми* використання його, а саме:

— самостійна творча робота із запропонованої вчителем теми (виконується як домашня робота);

— 30-хвилинна контрольна (або самостійна) робота з *вивченого* навчального матеріалу;

— 10–15-хвилинний вільний твір для закріплення й опрацювання нового матеріалу (зазвичай пишеться наприкінці уроку);

— 10–15-хвилинний вільний твір для закріплення й опрацювання нового матеріалу (зазвичай пишеться наприкінці уроку);

— 5–10-хвилинний вільний твір із метою підведення підсумків уроку й фіксування сформованих на занятті думок і висновків за темою (найчастіше дається завдання написати, що учні довідалися з нової теми, або сформулювати одне запитання, на яке вони так і не отримали відповіді).

ОЗНАКИ ЕСЕ

1. Наявність індивідуальної позиції автора.
2. Емоційність викладу.

3. Орієнтири на розмовне мовлення:
 - звертання до читача;
 - кільцеве обрамлення;
 - розмовна інтонація (безпосередність, невимушеність вислову);
 - допускається розмовна лексика, що створює враження «живої бесіди» із читачем;
 - уживання неповних речень, питальних та окличних конструкцій, риторичних звертань, запитань, тверджень;
 - афористичність;
 - головна вимога — індивідуальність авторського стилю.

ВІСІМ ПРАВИЛ НАПИСАННЯ КРЕАТИВНОГО ЕСЕ

1. Описувати краще те, що є, а не те, чого немає.
2. Використовуйте слова-зв'язки: вони допомагають плавно переходити з одного до іншого.
3. Постійно читати речення правильної структури (підмет, присудок, доповнення...) нудно. Треба писати різні по довжині речення.
4. Використовуйте зрозумілі слова. Пишіть, щоб уразити змістом, а не словниковим запасом. Вишуканість гарна, але в міру.
5. Використовуйте синоніми.
6. Треба бути лаконічним.
7. Кожне слово важливе. Кожне речення повинне нести унікальний зміст.
8. Ваша життєва позиція має бути наявною.

СТРУКТУРА ЕСЕ

1. Тема.
2. Теза — це положення (судження), яке потрібно довести.
3. Аргументи — це категорії, якими користуються для доказу істинності тези.
4. Висновок — це думка, заснована на аналізі фактів.

► Завдання учням.

3

Прочитайте текст, визначте його жанр. Аргументуйте свої висновки. Якими словами ви могли б підтримати хлопця-новачка?

МОЯ КНИЖКА

Десь у п'ятому чи шостому класі до нас привели новенького учня — гарненького та охайного, мовби живцем узятого з радянських шкільних підручників чи плакатів про наше щасливе дитинство. Був саме урок англійської, тож учителька відразу його запитала:

— What's your name?

Хлопчик підвівся і відповів:

— My book.

Учителька насупилася і запитала ще раз, чіткіше:

— What is your name?

— Май бук,— знову сказав хлопчик.

Учні в класі захихотіли, а найспівчутливіші почали підказувати:

— Як тебе звати? Ім'я, ім'я!

Проте хлопчик стояв на своєму:

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ЗРАЗОК ВИКОНАНОЇ РОБОТИ

ЧАРІВНІСТЬ І МОГУТНІСТЬ СЛОВА

«Спочатку було Слово...». Так говорить Біблія. Першим для кожної людини було мамине слово, лагідне, ніжне, рідне. Воно і заспокоїть, і приголубить. Якщо з докором, то таке болюче! Татове слово суворе, воно як закон. Слово вчителя мудре, воно спонукає нас до пошуку істини, самого себе. Рідного народу слово могутнє, прекрасне, мелодійне. Воно має неабияку силу!

Слова можуть викликати в нас почуття захоплення, надії, любові, довіри, впевненості, а також зовсім протилежні почуття — безнадії, страху, печалі та самотності. Словами можна поранити, а можна заспокоїти або підбадьорити. Чому слова мають таку силу? Вони викликають у нас певні образи і картини, уявлення і спогади. Якщо кілька людей почують одне і те ж слово, то дуже ймовірно, що воно викличе в них різні уявлення і картини. Так само, як і думка, бо слова — це енергія! Вони впливають на наше самопочуття, на стан наших справ. Частіше говоріть приємні слова своїм рідним: «люблю», «дякую», «ви найкращі». Не бійтеся сказати приємне оточуючим, якщо вони на те заслуговують. Можливо, краще стримати емоції і сказати людині про її негідний вчинок чітко й виразно. Словом виховують, ним лікують, але словом і вбивають. Вибирайте слова і думайте, перш ніж докоряти когось або, наприклад, сказати про свої почуття. Народ говорить, що слово не горобець... Можна сказати лише одне слово, а нанести при цьому глибоку душевну рану людині. А можна підтримати, не дати впасти духом.

Користуймося словом обережно та влучно, бо воно є великою силою й цінністю! І тільки від людини залежить, як використати цю силу: на зло чи на добро.

2 НАОЧНІСТЬ

— Май бук.

Клас душився від реготу. Урешті вчителька додумалася перейти на українську:

— Я запитую тебе, як тебе звати,— сказала вона.

— Мирослав Майбук,— відповів хлопчик.

У класі запала ніякова тиша, учителька силувано посміхнулася — неначе лікар, що зіткнувся з рідкісною хворобою.

— Дякую. Сідай,— сказала вона українською.

Хлопчик наступного дня не з'явився. Більше ми його взагалі не бачили.

«Мабуть, йому не сподобалася наша школа»,— вирішили ми тоді. І лише згодом, набагато пізніше, я подумав, що той хлопчина, можливо, з'явився для того, щоб перевірити нас. Вручити якимось послання, котре ми зможемо зрозуміти лише з плином часу. (За М. Рябчуком)

► Написання есе, його редагування.

4

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти есе про улюблену книжку.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Заповнення картки самооцінки.

2

Картка самооцінки

№	Характеристики оцінювання	Бали (1–2)
1	Я працював творчо	
2	Я висловлював свою думку	
3	Я відповідав на питання правильно	
4	Я був активним	
5	Я запам'ятав нову інформацію	
6	Я зробив всі необхідні записи	
	Всього:	

УРОК № 12

Утвердження лексичної норми в словниках української мови (повторення й узагальнення).

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя.
 3. Робота в групах.
 4. Тренувальні вправи.
 5. Завдання учням.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Бесіда.
 2. Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: поглибити, систематизувати й узагальнити знання учнів із лексикології та фразеології; розвивати й закріплювати навички правильного використання слів у власному їм значенні та поєднанні за змістом у реченні й словосполученні, дотриманні мовних норм; розвивати повагу й увагу до слова, логічне та образне мислення, пам'ять, емоційну й естетичну сфери, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів; виховувати любов до мови як найціннішої духовної скарбниці народу.

Основні терміни: лексична норма.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

— Як правильно сказати *розкрити книгу* чи *розгорнути книгу*?

Часто слова *відкривати* й *відчиняти* вважають за синоніми, ніби вони означають одне й те ж, і кажуть: «Відкрий вікно» — замість «відчини вікно» або навпаки: «На нашій вулиці відчинили нову крамницю» — замість правильного: «Відкрили нову крамницю». Українською мовою відчиняти можна двері, вікна, браму, ворота, квартиру, цебто те, що потребує певного фізичного зусилля рук людини: *Хто торка, тому відчиняє*. (М. Номис) Якщо йдеться про початок функціонування певного закладу, виявлення властивостей або про те, що стає (стало) відомим для всіх, то слід казати *відкривати, відкрити*: *Переможці торішніх змагань відкривають спартакіаду*. (І. Багмут); *Щодесять хвилин хіміки планети відкривають, синтезують, одержують хімічну речовину*. (З журналу «Наука і суспільство»)

Отже, правильно буде сказати: «На нашій вулиці відкрили нову крамницю, яку відчиняють щодня о восьмій годині ранку». Відповідно до цього користуємось і дієсловами *зачиняти, закривати*: *Зачини вікно, бо буде протяг; Кінотеатр*

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів читання: ознайомлювального, вибіркового, навчального тощо; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: уміння знаходити та виправляти лексичні помилки; доречно й правильно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативних завдань і ситуації спілкування.

закрито на ремонт. Коли мовиться про книжку або зошит, то треба казати *розгорнути*, а не *розкрити*, *згорнути*, а не *закрити*; *Книжку згорнув, сховав у свою шаховку*. (Б. Грінченко) (За Б. Антоненком-Давидовичем)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Бесіда.

- Які словники української мови вам відомі?
- Якими користуєтесь найчастіше?
- Які словники регламентують правила вживання слів?
- Які ви знаєте основні норми української літературної вимови?
- Що таке орфоепічна культура?
- Що таке культура мови? Які норми вона утверджує?

► Слово вчителя.

Лексичні норми регламентують правила слововживання, їх фіксують насамперед словники.

Відхилення від норм слововживання в мовній практиці зумовлені кількома чинниками:

— незнанням точного лексичного значення слова: *Часопис «Факти» відсвяткував свій ювілей*. Слід уживати *слово газета*, а не *часопис*;

— серед лексичних помилок і недоліків найпоширеніші ті, що стосуються: тавтології — невиправданого повторення тих самих або однокоренових слів: *зробити роботу; потрібно краще працювати, щоб покращити наше життя*;

— багатослів'я, уживання зайвих слів (плеоназм): *кожна хвилина часу, вперше знайомитися, у лютому місяці, вільна вакансія, довга тривала подорож*.

— уживання слів у невласливому для контексту значенні: *відбиття* (замість *зображення*), *грати значення* (замість *роль*);

— порушення лексичної сполучуваності слів: *день відчинених* (замість *відкритих*) *дверей*, *мова йдеться* (замість *мова йде* або просто — *йдеться*);

— уживання лексичних діалектизмів.

► Тренувальні вправи.

1

1. Усунувши невиправдані повтори та вживання зайвих слів, запишіть речення.

Група 1

1. У складі складного речення абітурієнти неправильно розставили розділові знаки. 2. Кожний письменник має свої індивідуальні риси ідіостилу. 3. У читальному залі бібліотеки читач завжди може прочитати цікавий матеріал. 4. Я дружу і товаришую зі своїми друзями. Нам усім потрібно краще працювати, щоб покращити наше життя.

Група 2

1. Квіти вражали барвистістю веселкових барв. 2. У своїй автобіографії Остап Вишня описує своє життя. 3. На ву-

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

лищі яскраво зазеленіла зелень. 4. Герой твору є новим героєм в усій літературі. 5. Аж тут прилетів до горобців чужий горобець — невідомий.

Група 3

1. Письменник відтворив у своїх творах творчий геній людини, красу рідного краю.
2. У поемі «Гайдамаки» Т. Шевченко зобразив повстання під назвою Коліївщина, у якому прийняли участь найбідніші верстви сільської бідноти.
3. Він дуже гарно намалював сатиричну карикатуру.
4. Горобець був якийсь не схожий на інших горобців.
5. Промовець промовляв слова урочисто і зрозуміло.

Група 4

1. У гімназії на посаду вчителя інформатики була вільна вакансія. 2. Ми пам'ятаємо і не забуваємо уроки історії нашого народу. 3. Картина увійшла до ста великих картин світу. 4. Це місто є одним із найзеленіших міст світу. 5. Письменник змалював у романі найбіднішу бідноту.

2. Визначте, яка з двох форм є правильною.

Група 1

Загубити силу — втратити силу (знесилитися); прийшло в голову — спало на думку; прийняти належні міри — вжити належних заходів; день відчинених дверей — день відкритих дверей; правильно відповідає учень — вірно відповідає учень; рахуйтеся з думкою людей — враховуйте думку людей (зважайте на думку людей).

Група 2

Запланувати провести слідуючі міроприємства — запла-
нувати провести такі заходи; поступило в продаж — наді-
йшло в продаж; підписка на газети — передплата на газети;
спів ставити факти — зіставити факти; у заключення ска-
зав — на закінчення (у підсумку, наприкінці) сказав; пого-
ворити по душах — поговорити широко (відверто).

Група 3

Можемо навести слідуючі приклади, можемо навести такі приклади; думки співпадають, думки збігаються; сама найкраща дівчина; посміхаюча жінка, жінка, яка посміхається; толковий учень, тямущий (розумний) учень; мені по-везло, мені пощастило (поталанило).

Група 4

Відношення до нього, ставлення до нього; цікавий захід, цікаве міроприємство; вільна вакансія, вакансія; повістка дня, порядок денний; відчуття обов'язку (чуття); грудна дитина, немовля.

3. Поясніть лексичне значення слів, уведіть подані слова в речення.

Досвідчений, освічений; освітлений, освітній; корисливий, корисний; людяний, людний; звичайний, звичний.

4. Поясніть лексичне значення омонімів. З кожним із них складіть речення.

Такт і такт; стан і стан; кран і кран; вид і вид.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Неправильно	Правильно
були у жаху	жахнулися
повинні були бути	мали бути
валиться з рук	падає з рук (рук не тримається)
вартує говорити	годиться говорити
вважати необхідним	вважати за потрібне
зважаю своїм обов'язком	зважаю за свій обов'язок

This image shows a vertical rectangular sheet of white paper with horizontal grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are approximately 20 lines visible. The paper has a slight shadow on its right side, suggesting it's resting on a surface.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Вивчіть правильний варіант слововживання.

Незважаючи на (попри) перешкоди (неправильно: *не дивлячись на перешкоди*).

Ви маєте рацію, ваша правда, ваша думка слухна (неправильно: *ви праві*).

- 5. Доберіть синоніми до слів і словосполучень.**

Дужий, кремезний, чемний, гречний, превентивний, адекватний.

- 6. Доберіть до поданих слів антоніми.**

Майбутній, мовчазний, жвавий, фіктивний, похмурий.

Завдання 7 розміщено в електронному додатку.

- 8.** Знайдіть словосполучення, у яких допущено лексичну помилку.

Авторитарний стиль — авторитетний учитель; економічний афект — сильний ефект; вичерпна анотація — довга нотація; кам'яний бювет — глибокий кювет; цитатний матеріал — цитована стаття; дипломований спеціаліст — дипломний проект; корислива книга — корисна людина; фронтний лист — фронтальний бік; юридична тематика — актуальна тема; цукристий плід — цукровий завод; фамільна лексика — фамільярна професія; депресивний стан — депресійний характер; наукова уява — загальне уявлення; галаслива компанія — вдала кампанія; цитатний конспект — цитований твір; формувати закони — формулювати уряд; тактичний чоловік — тактовий прийом; нещасний талан — дослідницький талант; суб'єктивістське бачення — суб'єктивне тлумачення; безпредметні суперечки — серйозні суперечності; комунікативний акт — комунікаційна мережа; комунікабельний учень; фігуральний орнамент — фігурний вислів; хронікальний запис — хронічне захворювання, хронологічна таблиця; цивілізоване суспільство, цивільне право; шкірний рубець — шкіряний піджак; швидкісна стрільба — швидка відповідь; виголосити здравницю — відвідати здравницю; людяна вулиця — людний девіз; кольорова характеристика — кольорова таблиця; інженерний інструмент — інженерський задум; знаменитий письменник — знаменна подія; земельний вал — земельний наділ; стратегічне завдання — математична задача; погрожувати життю — загрожувати покаранням; завершувати переговори — звершувати подвиг; забудова району — побудова трикутника.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти та записати речення зі словами *відчиняти, відкривати, розгортати*.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

- Що називаємо лексичною нормою?
- Що дає сучасній людині дотримання лексичних, вимогових та орфографічних норм?

► **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**

- Сьогодні на уроці я дізналась про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...

УРОК № 13

Написання відгуку про блог відомої людини.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
 1. Слово вчителя.
 2. Бесіда.
 3. Ознайомлення з блогом.
 4. Ознайомлення з планом відгуку.
 5. Словникова робота.
 6. Ознайомлення з пам'яткою.
 7. Написання відгуку.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: удосконалювати вміння учнів складати відгуки, ознайомити з вимогами до складання відгуку про сайт; повторити поняття відгуку як зразка оцінного висловлення, удосконалювати вміння аналізувати прочитане й побачене, виробляти вміння ретельно вибирати освітні сайти; викладати матеріал послідовно, логічно, із дотриманням стилевих ознак, навички складання монологічного висловлення в публіцистичному стилі, мовлення школярів засобами оцінки; збагачувати словниковий запас; виховувати в учнів допитливість, розширювати їх кругозір.

Основні терміни: відгук.

Обладнання: дидактичний матеріал, комп'ютер.

Тип уроку: розвиток мовленнєвих умінь.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**
- Що таке відгук? Яка його головна ознака?
 - Що таке сайт?
 - За яких обставин вам доводилось користуватись сайтами?
 - Дайте коротку характеристику цих сайтів.
 - Яке їх призначення?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Слово вчителя.**

У всіх нас є, що сказати цьому світу. І якщо в недалекому минулому можливість висловитися публічно була лише в образах, то тепер це під силу будь-кому. Досить створити свій інтернет-сайт — і ось у вас вже є майданчик для того, щоб донести свої думки до слухача.

Слово *сайт* позначає місце в мережі Інтернет, де зберігаються електронні документи різного формату, об'єднані одним доменним ім'ям або IP-адресою. Якщо спробувати пояснити, що таке сайт простіше, то можна уявити Інтернет

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виділення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння зв'язно й аргументовано висловлювати свою думку на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; створення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

1 ТЕРМІНИ

Відгук — текст, у якому наводиться оцінка прочитаного, почутого, побаченого, висловлено ставлення автора до нього.

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Пономарів Олександр Данилович (1935) український мовознавець, перекладач, публіцист, громадський діяч. Доктор філологічних наук, професор кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, академік АН ВШ України (1998), заступник голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка; відповідальний редактор газети «Київський університет»; головний редактор «Записок Наукового історико-філологічного товариства Андрія Білецького». Автор понад 250 наукових, науково-популярних і науково-публіцистичних праць з історії, стилістики та культури української мови, її відродження й утвердження як державної, укладач і редактор навчальних посібників і словників різних типів.

3 ДОВІДКА

<http://www.bbc.com/ukrainian/topics/ponomarov>.

як бібліотеку, а сайт як книжку в ній, яка завжди зберігається на одній і тій же полиці, на певному місці.

Це постійне місце на полиці дозволяє працівникам книгосховища без проблем знайти потрібний екземпляр і видати його відвідувачеві.

Різниця між книгою і сайтом у тому, що весь зміст веб-сторінки — електронні файли, і їх формат більш різноманітний, ніж наповнення паперових сторінок. Так, наприклад, книга не може містити відеоматеріал або гіперпосилання, здатні вказати нам на іншу книгу з обраної теми. А в усьому іншому наше порівняння цілком коректне. Приклад книги на полиці в бібліотеці цілком пояснює, що таке веб-сторінка в Інтернеті.

Відгук — текст, у якому наводиться оцінка прочитаного, почутого, побаченого, висловлено ставлення автора до нього. Мовленнєве оформлення відгуку залежить від ситуації мовлення (адресата, мети). Головна ознака відгуку — оцінність висловлення. У відгуку можна виділити такі частини:

- висловлення думки про побачене або прочитане;
- доведення, аргументація своєї думки.

Але, звичайно, зміст відгуку, як і його форма, залежить від того, хто його адресат, яка його мета, завдання.

Мета відгуку — розповісти особисті враження про прочитане, побачене, почуте.

► Бесіда.

— Чи актуально залишиться паперова книга в час Інтернету?

— Як складати відгук на сайт відомої людини: мовознавця, спортсмена, співака?

► Ознайомлення з блогом.

— Чи заходили ви коли-небудь на сайт Олександра Пономарева?

— Що ви знаєте про цього мовознавця?

► Ознайомлення з планом відгуку.

Якщо ви пишете відгук на блог, треба відповісти на наступні запитання:

— Як називається блог, кому він належить?

— Чи достатньо інформації про автора в інтернет-ресурсі?

— З яких розділів складається блог?

— Який розділ вас найбільше зацікавив? Чому?

— Чи сподобався вам дизайн блогу?

— Чи наявні інтерактивні форми взаємодії з користувачами?

► Словникова робота.

Запишіть вирази, які можна використати у відгуку в публіцистичному стилі. Доповніть цей перелік.

Особливо цікаво ..., дуже вразило ..., на жаль, автор ..., автор вдало ..., особливо запам'яталося ..., одержав визнання ..., читачу здається ..., на наш погляд,

► **Ознайомлення з пам'яткою.**

4

ЯК СКЛАДАТИ ВІДГУК?

1. Визначте адресата мовлення, мету й завдання висловлення.
2. Визначте стиль і тип мовлення.
3. Підберіть необхідну форму (лист, повідомлення, стаття в газету, запис у щоденнику).
4. Висловіть свою думку про сайт відомої людини.
5. Аргументуйте свою точку зору.
6. Дбайте про мовленнєве оформлення. Уживайте мовні засоби, властиві обраному стилю та жанру висловлення.

► **Написання відгуку.**

Орієнтовний відгук

Готуючись до уроків з української мови, я вирішив пошукати потрібну інформацію на просторах Всесвітньої мережі — Інтернету. Мене зацікавив блог Олександра Пономарева. В Мережі я знайшов достатньо інформації про його автора. Мене приємно вразив дизайн інтернет-ресурсу: дотримання єдиної кольорової гами, шрифтів і графіки, а також простота навігації. Інформація сприймається візуально зручно, текст читабельний.

Найбільше мене вразила наявність зворотнього зв'язку: контакти автора — його електронна адреса. Я зміг написати листа Олександру Пономареву і подякувати йому.

Отже, відвідування блогу відомого мовознавця було для мене дуже корисним! Я знайшов багато цікавої інформації. Раджу школярам відвідувати блог Олександра Пономарева з метою підвищення власної грамотності!

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати відгук на сайт співачки Ніни Матвієнко.

5

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**

- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...

4 **НАОЧНІСТЬ**

5 **ПЕРСОНАЛІЯ**

Матвієнко Ніна Митрофанівна (1947) — українська співачка, народна артистка України, лауреатка Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, Герой України. У репертуарі співачки багато народних пісень, серед них обрядові, ліричні, гумористичні, пісні-балади, українські пісні XVII–XVIII сторіччя.

УРОК № 14

Контрольна робота: тестування.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

Мета: перевірити й оцінити рівень навчальних досягнень десятикласників із теми «Лексична норма», удосконалювати вміння учнів застосовувати ці знання в нових умовах; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, уміння аналізувати й систематизувати матеріал; розвивати навички роботи з тестовими завданнями, уміння самостійної роботи; виховувати шанобливе ставлення до рідної мови.

Основні терміни: лексика, лексична помилка, фразеологізм.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Тип уроку: перевірка й корекція знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприйняття, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1Б; 2Г; 3Б; 4Г; 5Б; 6Г; 7 1Б, 2Г, 3Д, 4А; 8 1В, 2Б, 3А, 4Д.

Варіант II: 1Б; 2А; 3А; 4Г; 5Г; 6В; 7 1Г, 2Д, 3А, 4Б; 8 1Б, 2А, 3Г, 4Д.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- Перевірка домашнього завдання.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

Ознайомлення з критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. (Завдання 1–6 по 0,5 бала; 7, 8 — по 1,5 бала; 9, 10 — по 3 бала.) Проведення інструктажу щодо виконання їх.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- Виконання тестових завдань.

1

ВАРІАНТ I

1. Позначте речення з лексичною помилкою.
А Коло хати ріс невеликий старий садочок.
Б Такий молодий, здоровий, кава з молоком, а не працює.
В Суперечливі й непримиренні для нас поняття, як життя й смерть, високе й низьке, трагічне й комічне, прекрасне й потворне, у світобаченні й художньому мисленні стародавніх слов'ян не були ще антагоністами.
Г Літні села я сприймав як безмежну книгу рідної землі і рідного народу.
2. Позначте рядок, у якому в обох словосполученнях правильно вжито пароніми.
А музикальна дівчина, музична родина
Б громадянський транспорт, громадський порядок
В ефектний шампунь, ефективний вигляд
Г освітлений провулок, освічена людина
3. Укажіть словосполучення з лексичною помилкою.
А ефективні ліки
Б будівельний майданчик
В людяний майдан
Г ефектний вихід

4. Визначте рядок, у якому використано фразеологізми-синоніми.
А відкривати очі, чути краєм вуха
Б п'яте через десяте, запас біди не чинить
В копити губи, лікті кусати
Г сушити зуби, умирати від реготу
5. Укажіть рядок з антонімічними фразеологічними зворотами.
А влипнув, як муха в мед — ускочити в халепу
Б старий вовк — мало пасок з'їсти
В напустити пихи — білими нитками шитий
Г одважити солі — підбивати візка
Д аж кишить — ім'я ім легіон
6. Укажіть, у якому реченні вжито фразеологічний зворот.
А Жадана воля, мов рясна калина, у степах південних знову зацвіла.
Б Мати любить не тільки мить, материнська любов незрадлива.
В Зараз ось розбавлю фарбу-жовтяницю, уділю дві краплі зеленій травиці.
Г Як ми вчилися, нам і в голову не приходило, чого треба, а чого не треба!
7. Установіть відповідність між фразеологізмами та їх тлумаченням.

1 копити губу	А порушувати узвичаєний хід чого-небудь
2 як за водою піти	Б плакати
3 колоти очі	В визнати чиясь перевагу в чомусь
4 вибити з колії	Г зникнути безслідно
	Д докоряти
8. Установіть відповідність між джерелом походження фразеологізму та прикладом до нього.

1 народні звичаї	А грати першу скрипку
2 античні міфи	Б дамоклів меч
3 професійно-технічна діяльність	В на рушничок стати
4 спостереження за явищами природи	Г нести хрест
	Д як грім з ясного неба
9. Складіть речення з поданими словами.
Усмішка — посмішка; туристичний — туристський.
10. Поясніть значення фразеологізмів, із двома з них складіть речення.
Як горохом об стіну; діймати до серця; виводити з терпцю; сам не свій; викинути з голови; прикусити язика.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

(Індивідуальні завдання учням на повторення вивченого матеріалу.)

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

(Учитель відповідає на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольної роботи.)

СЛОВНИЧОК

Тест (від *англ.* test — «випробування», «перевірка») — емпірико-аналітичний метод, який відповідає критеріям наукового пізнання, що представляє разом з моделюванням, багатовимірними кількісними і якісними методами сучасну проектну і організаційну наукову методологію.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

УРОК № 15

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Бесіда.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Роль риторики в сучасному світі. Мовленнєва ситуація. Елементи мовленнєвої ситуації (мовець (адресат), слухач (аудиторія), предмет мовлення, умови успішного спілкування.

Мета: пояснити, що є предметом вивчення риторики як науки; окреслити роль і місце риторики в сучасному світі, з'ясувати причину необхідності поновлення статусу риторики як науки та навчальної дисципліни в сучасній Україні, удосконалювати вміння й навички аналізувати мовленнєву ситуацію, умови спілкування, поведінку учасників спілкування, володіти голосом, правильною артикуляцією; розвивати мислення, комунікативні вміння, необхідні зокрема, для слухання-сприймання-письма; увагу, пам'ять, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Основні терміни: риторика, мовленнєва ситуація, мовець, слухач, предмет мовлення, умови спілкування.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації); вміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки).

Предметні: ознайомлення з поняттям *мовленнєва ситуація* та її елементами; вміння визначати інтереси аудиторії, предмет мовлення, умови успішного спілкування.

1 ТЕРМІНИ

Риторика — це теорія ораторського мистецтва, наука і водночас мистецтво переконуючої комунікації, що становить фундамент професіоналізму представників багатьох гуманітарних фахів: політика, учителя, журналіста, юриста, менеджера.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Привели одного разу до філософа юнака, щоб той навчив хлопця мистецтву ораторства. І Сократ, щоб перевірити здібності юнака, сказав: «Заговори, щоб я тебе побачив...»

«Яка людина, така його і мова», — вважав Сократ. Звідси і з'явився цей чудовий сократівський афоризм.

— Чи потрібне сучасній людині красномовство?

— Уміння красиво говорити дано від природи не кожному. Але ці навички можна розвинути. Як?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Термін *риторика* походить від грецького слова, яке означає наука про ораторське мистецтво, красномовство.

Риторика — це теорія ораторського мистецтва, наука і водночас мистецтво переконуючої комунікації, що становить фундамент професіоналізму представників багатьох гуманітарних фахів: політика, учителя, журналіста, юриста, менеджера.

Мистецтво ритора (оратора) полягає в його володінні усім словом як засобом впливу на слухачів. Воно ґрун-

тується на культурі мислення, глибокій і різносторонній освіченості, засвоєнні досвіду найкращих ораторів минулого й ораторів сучасних, бездоганному знанні мови і досконалому володінні мовленням, а також на оволодінні культурою спілкування. Виступаючи публічно, людина виражає, утверджує себе, одночасно впливаючи на інших. Красномовство — це сила, за допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізувати власну волю. Оратор має бути наділений розумом, ерудицією, даром слова, певним рівнем майстерності, бути комунікабельним.

Сьогодні, коли суспільство живе в умовах девальвації слова, особливо важливим є особиста порядність оратора, його безкомпромісність, щирість, спроможність обстоювати власні погляди, уміння зрозуміти проблеми людей, до яких він звертається.

Сучасна риторика — це теорія та майстерність ефективного (доцільного, впливового, гармонійного) мовлення. Предметом сучасної загальної риторики є загальні закономірності мовленнєвої поведінки, що діють у різних ситуаціях спілкування, сферах діяльності, та практичні можливості використання їх із метою створення ефективного висловлення.

► **Бесіда.**

- Що називаємо риторикою?
- Що є предметом риторики?
- Яку державу по праву називають батьківщиною риторики?
- Який приблизний вік цієї науки?
- Що значить бути оратором?
- Які вимоги висуває сучасне суспільство до оратора?

► **Слово вчителя** (продовження).

2

Термін *мовленнєва ситуація* є базовим поняттям лінгвопрагматики — науки, що вивчає, як людина використовує мову для впливу на адресата (сприймає мову) і як веде себе в процесі мовного спілкування. **Мовленнєвою ситуацією** можна назвати такий збіг обставин, який спонукає людину до мовлення. Але занадто вузько було б розуміти мовленнєву ситуацію лише як сукупність зовнішніх обставин, за яких відбувається спілкування.

Основними компонентами мовленнєвої ситуації є зовнішні і внутрішні умови спілкування, учасники спілкування, їхні відносини.

Мовленнєві ситуації поділяються на природні і штучні (навчальні).

Природні мовленнєві ситуації виникають досить часто. Проте, на жаль, коло таких ситуацій обмежене. Вони не можуть забезпечити активізацію усього мовного матеріалу, що передбачений програмою.

Штучні мовленнєві ситуації (навчальні) відрізняються від природних способом створення мовленнєвого стимулу, без якого мовленнєвий акт взагалі неможливий. У природній ситуації цей стимул створюється самими обставинами дійсності, а навчальний — словесно. Навчальна мовленнєва

ЦЕ ЦІКАВО

Освоївши риторичні прийоми людина може навчитися триматися впевнено перед публікою, говорити аргументовано і грамотно. Ці навички не тільки прикрашають імідж людини, але й підвищують її соціальний статус в очах інших людей. Красномовство вважається ознакою освіченості, інтелігентності.

Риторика вчить не тільки викладати власні думки, а й уміти чути співрозмовника, вирішувати спори та дискусії, увічливо відмовляти та переконувати співрозмовника.

Стануть у пригоді ці вміння не тільки для соціального життя, а й для чисто побутового.

2 ТЕРМІНИ

Мовленнєва ситуація — це такий збіг обставин, який спонукає людину до мовлення.

Основними компонентами мовленнєвої ситуації є зовнішні і внутрішні умови спілкування, учасники спілкування, їхні відносини.

Мовленнєві ситуації поділяються на природні і штучні (навчальні).

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами та правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Запам'ятайте: *наслідувати приклад, зі сказаного випливає.*

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

НЕ ПЕРЕКЛАДАЙТЕ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ДОСЛІВНО!

Неправильно казати: «Продовження слідує». Фразеологізми з лексемою «слідувати» українській мові чужі. Доречно сказати: «Далі буде».

ситуація — це ефективний засіб розвитку усно-мовленнєвих навичок і вмінь.

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами та правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації. Оскільки мовленнєвий акт — це вид дії, то під час його аналізу використовуються по суті ті ж категорії, які необхідні для характеристики й оцінки будь-якої дії: суб'єкт, мета, спосіб, інструмент, засіб, результат, умови, успішність тощо. Залежно від обставин або від умов, у яких здійснюється мовленнєвий акт, він може або досягти поставленої мети і тим самим виявитися успішним, або не досягти її. Щоб бути успішним, мовленнєвий акт як мінімум повинен бути доречним, інакше його супроводжує комунікативна невдача.

Адресант, автор, мовець — джерело повідомлення; у міжособистісному спілкуванні — особа, яка ініціює комунікацію, кодує своє повідомлення засобами мови або позамовними засобами і передає адресату (слухачеві, читачеві, аудиторії). Адресат, слухач, читач, інтерпретатор, аудиторія — кінцевий споживач повідомлення; у міжособистісному спілкуванні — особа, яка приймає повідомлення та згідно зі своїми когнітивними стратегіями й конситуативними умовами інтерпретує його.

В усьому світі цінується мовленнєва активність менеджерів, уміння спрямовувати бесіду і регулювати, що особливо важливо, її часові рамки.

Для різних видів мовленнєвої діяльності суспільство формує певні правила їх здійснення. Правила ведення мовлення, чи етикет мовлення, поділяються на правила для мовця і слухача.

ПРАВИЛА МОВЦЯ

— Доброзичливе ставлення до співрозмовника, повага до адресата.

— Необхідно виявляти доречну в певній ситуації ввічливість (враховувати вік, службовий чи суспільний статус тощо). Треба знімати надмірну категоричність.

— Мовцеві не рекомендується ставити в центр уваги своє «я», нав'язувати свої думки й оцінку подій.

— Необхідним для мовця є відокремлення власного «я» слухача в центр уваги.

— Мовцеві треба вміти вибирати тему для розмови, доречну в кожній ситуації, яка є цікавою, зрозумілою партнерові.

— Мовець повинен стежити за логікою розгортання тексту, за тим, щоб висновки не заперечували задуму бесіди.

— Мовець повинен пам'ятати, що межа смислового сприйняття і концентрації уваги в слухача обмежені.

— Мовцеві необхідно постійно відбирати мовні засоби відповідно до вибраної тональності тексту, орієнтуючись не тільки на адресата, але й на ситуацію спілкування загалом, на офіційність або неофіційність ситуації.

— Мовець повинен пам'ятати, що в усному контактному безпосередньому спілкуванні слухач не тільки чує, але й бачить його, отже, сприймає жести, міміку, пози, загальну манеру триматися під час розмови й культуру поведінки. Культура спілкування — це частина культури.

ПРАВИЛА СЛУХАЧА

— Необхідно перервати всі справи й уважно вислухати мовця.

— Слухаючи, необхідно доброзичливо, із повагою і терпляче ставитися до мовця, бути тактовним.

— Намагатися не перебивати мовця, не вставляти недоречних зауважень, не переводити власне слухання в говоріння.

— Слухаючи, треба перевести в центр уваги мовця та його інтереси.

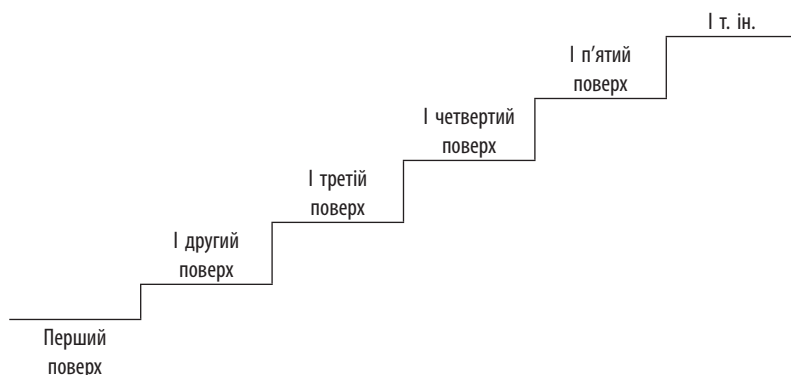
— Необхідно вміти вчасно оцінити мовлення співрозмовника, погодитися чи не погодитися з ним, відповісти на запитання.

► Тренувальні вправи.

3

1. Називайте поверхи, по яких ви в думках піднімаєтеся, підвищуючи кожного разу тон голосу, а потім «сходьте» вниз.

4

2. Вимовляйте фразу з підвищенням голосу у її кінці.
Гнів, о богиня, оспівай Ахіллеса, Пелеєва сина!
3. Доберіть до слова *риторика* синоніми.
Завдання 4–5 розміщено в електронному додатку.
6. Напишіть есе на тему: «Для чого потрібне красномовство?».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Добрати лічилки (фольклорні або літературні) або інші віршовані твори, які, на вашу думку, можна використовувати під час тренування сили голосу.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

Оцініть свою роботу на уроці, використовуючи афоризм.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 НАОЧНІСТЬ

УРОК № 16

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя.
 3. Опрацювання таблиці.
 4. Бесіда.
 5. Опрацювання схеми.
 6. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Особистість мовця (чарівність, артистизм, упевненість у собі, щирість, обізнаність, об'єктивність, доброзичливість). Риси гарного співрозмовника. Вимоги до мовлення оратора. Комунікативний стан мовця.

Мета: ознайомити учнів із роллю риторики в житті суспільства й окремої людини, допомогти усвідомлення ролі риторики в самореалізації особистості, визначити риси гарного співрозмовника; удосконалювати вміння працювати з довідковими матеріалами, електронними джерелами інформації; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, логічне мислення, збагачувати словниковий запас старшокласників; формувати в учнів вміння дотримуватися вимог культури мовлення з метою ефективної комунікації; виховувати свідомого мовця як у повсякденному житті, так і в майбутній професійній діяльності, високі моральні якості.

Основні терміни: особистість мовця, риси гарного співрозмовника.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (уміння користуватися різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності); ініціативність і підприємливість (уміння проявляти ініціативність і підприємливість, лідерські якості під час роботи в групі); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з рисами гарного мовця та вимогами до його мовлення.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

Сучасний американський психолог Дейл Карнегі, який досліджує шляхи сходження людей до успіху, писав, що про людину судять із чотирьох складників:

- який вона має вигляд;
- що вона робить;
- як вона говорить;
- що вона говорить.

Отже, на 50 % ставлення до людини у світі залежить від її мовлення.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Бесіда.**
 - Що таке красномовство?
 - Назвіть елементи мовленнєвої ситуації.
 - Які умови успішного спілкування?
 - Назвіть видатних ораторів.
 - Яка роль красномовства в сучасному житті?

► Слово вчителя.

У класичній риторичі Давньої Греції і Давнього Риму поняття образу оратора належало до головних. Проте спочатку вся увага риторів була звернена переважно на те, якою має бути переконлива промова, далі, із розвитком риторики, коло зацікавлень дослідників риторики і вчителів у риторичних школах поширюється на *три невід'ємні складники риторичного діяння*:

1

Оратор завжди на людях, а під час промови він підлягає суворішому суду, ніж інші, «і скільки разів ми виступаємо, стільки разів над нами здійснюється цей суд». Ця гіпербола потрібна була, наприклад, Цицеронові 2, щоб відзначити, наскільки відповідальним було в його часи заняття ораторством. На думку Цицерона, «оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв... Нічого немає прекраснішого за досконалого оратора...». Талант оратора — це велика праця над удосконаленням свого власного мовлення, це постійний пошук чогось нового у сфері риторики. Цицерон, передаючи свій досвід ораторської діяльності учням (бо кожний пристойний оратор в античному світі мусив мати і мав послідовників), розкривав процес підготовки промови, наголошуючи на тому, що оратор має робити й у якій послідовності на кожному етапі:

1

1) Підібрати зміст для своєї промови, розташувати знайдене по порядку, зв'язавши й оцінивши кожен доказ.

2) Одягти й прикрасити все це словами, зміцнити промову в пам'яті.

3) Виголосити її достойно й приємно.

Сучасне ораторське мовлення — це насамперед природне, розмовне мовлення. Однак, на відміну від буденної розмови, інтонація оратора повинна бути яскравішою, мелодійнішою, виразнішою.

► Опрацювання таблиці.

1

► Бесіда.

— Яким, на вашу думку, повинен бути сучасний промовець?

— Якими рисами відрізнятись від інших людей?

— Чи знадобиться вам у повсякденному житті ораторське мистецтво? Чому?

► Опрацювання схеми.

1

1 НАОЧНІСТЬ

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Цицерон Марк Туллій (106 до н. е. — 43 до н. е.) — давньоримський політичний діяч, видатний оратор, філософ та літератор. Один із зачинателів римської розповідної прози. Цицерон вважав, що справжня філософія як прагнення до мудрості й морального вдосконалення збагачує основу повсякденного існування — дружбу, пом'якшує й наповнює змістом неминучі тяготи всякого життя: старість, біль, смерть близьких і чекання власної («Про старість», «Про дружбу»). Для всіх наступних епох Цицерон так чи так залишався філософом-просвітником, представником гуманізму — саме це слово походить від його улюбленого поняття *humanitas*.

4 ВІДПОВІДЬ

1. Розумна чи дурна людина — ясно після її висловлювань. (*М. Авреміт*)
2. Оратор багатий не лише на слова, а й на думки. (*Цицерон*)
3. Мораль краще сприймається в короткому вислові, ніж у довгих проповідях і промовах. (*К. Іммерман*)
4. Оратор одночасно розгромає і ранив усіх тією самою зброєю і тим самим ударом... (*Ф. Прокопович*)
5. Оратор повинен бути людиною справедливою і тямуючою у справах справедливості. (*Платон*)

Тренувальні вправи.

1. Опрацюйте «Дев'ять правил красномовства» Цицерона. Чи є вони актуальними в наш час? Чи користуєтесь ви даними правилами?
1. Говори зрозуміло.
2. Говори легко, але не дуже багато, давай іншим можливість виступити.
3. Не перебивай.
4. Будь ввічливим.
5. Прагни говорити вишукано.
6. Ніколи не критикуй інших, коли їх немає поруч.
7. Не відволікайся на другорядні справи.
8. Не говори про себе.
9. Завжди будь витриманим, не втрачай самовладання.
2. Відновіть вислови відомих ораторів і запишіть їх, обґрунтуйте розстановку розділових знаків. Поясніть зміст висловлень.

1. Після, людина, її, чи, дурна, розумна, висловлювань, ясно. (*М. Авреміт*) 2. Оратор, на, й, на, не, лише, слова, а, багатий, думки. (*Цицерон*) 3. Промовах, краще, проповідях, сприймається, мораль, вислови, ніж, в, у, довгих, короткому, і. (*К. Іммерман*) 4. Оратор, і, усіх, тією, розгромає, самою, зброєю, і, ранив, тим, одночасно, самим, ударом... (*Ф. Прокопович*) 5. Оратор, людиною, у, і, справах, бути, повинен, справедливою, справедливості, тямуючою. (*Платон*)

3. Виголосіть невелику промову про користь спілкування українською мовою.
Відзначте один в одного всі можливі недоречності (скутість жестів, незграбну поставу, кам'яне обличчя, переляканий погляд, невпевнену або занадто швидку ходу тощо). Складіть список порад для промовця, працюючи в групах. Не забувайте про культуру мовлення, будьте коректними. Удома намагайтеся позбутися виявлених недоліків: тренуйтеся наодинці перед великим дзеркалом.
4. Спробуйте «намалювати очима» величезну пласку цифру 8 (яка ніби лежить ребром до вас) на рівні очей аудиторії, коли ви виступаєте. У вас має створитися враження, що ви зустрілися очима з кожним із присутніх. Повторюйте час від часу цей прийом під час промови.
5. Прочитайте запропоновані ситуації. Поміркуйте, чи матимуть відповідні виступи успіх. Проаналізуйте причини невдач промовців і визначте, яких помилок вони припустилися.

Ситуація 1. У переповненій актовій залі школи розпочалася лекція. Раптом із задніх рядів озвалося кілька учнів: «Голосніше! Нічого не чути! Повторіть!» Лектор знітився, навіть розгубився. Почав було говорити голосніше, але через кілька хвилин закашлявся, його голос знову стихився, і знову зауваження із залу. Промовець ще раз підвищив голос, але цього разу лише на якусь хвилю. Школярі в останніх рядах втратили до лекції інтерес і почали займатись своїми справами.

Ситуація 2. Лектор виходить на трибуну. Організатор заходу називає його прізвище, не згадуючи при цьому ні про його діяльність, ні про місце роботи, ні про тему лекції. Лектор відразу ж починає із самої суті справи. Ви слухаєте його і з окремих уривчастих зауважень силкуєтеся зрозуміти, хто він і звідки; чи те, про що він говорить, пов'язане з його професійною діяльністю, чи це просто його захоплення; скільки часу він працює над цією проблемою.

Ситуація 3. З'явився лектор — поважний, самовпевнений. Дістав купу паперів, книжок, не поспішаючи розклав їх на кафедрі, поглянув на годинник, а потім у вікно і почав читати. Його монотонний голос бринів рівномірно, повільно, заколисливо. У залі запанувала нудьга, байдужість...

Ситуація 4. Швидкими кроками до зали зайшов лектор. Прим'ятий костюм, брудні черевики та скуйовджене волосся. Назвався, урочисто проголосив тему лекції й почав говорити дуже голосно, жестикулював без будь-якої потреби. Складалось враження, що слухачі його не цікавлять...

6. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви їх розумієте. На яких якостях оратора зосереджена увага в кожному з них? Чи з усіма висловленнями ви згодні?

1. Говорити багато й добре є дар гострого розуму, говорити мало й добре є властивістю мудрого, говорити багато й погано означає дурня, говорити мало й погано є ознакою безумного. (*Ф. Ларошфуко*) 2. Той, хто хоче гарно говорити або писати, повинен обов'язково добре роздумувати й мати хороший смак... (*І. Зульцер*) 3. Виразний погляд, доречно зроблений рух тіла варті іноді значно більше всіх промов. (*Г. Гайар*) 4. Думки, які нам одразу не зрозумілі, тихо трансформуються у сни. (*В. Казанжани*) 5. Критика подібна до поштового голуба: вона завжди повертається назад. (*Е. Карнегі*) 6. Правильні слова не витончені. Красиві слова не заслуговують довіри. Добрий не красномовний. Красномовний не може бути добрим. Знаючий не доводить, той, що доводить, не знає. (*Лао-цзи*) 7. Ніде так не корисно зволікання, як в гніві. (*П. Сір*) 8. Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів. (*В. Черчилль*) **5**

Завдання 7 розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Підготувати риторичні цікавинки, користуючись довідковою літературою та інтернет-джерелами.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Якими якостями повинен володіти мовець?
- Назвіть риси гарного співрозмовника.
- Чи є корисними для вас дев'ять правил красномовства Цицерона?

5 ПЕРСОНАЛІЯ

Сер Спенсер-Черчилль Вінстон Леонард (1874–1965) — державний діяч Великої Британії, письменник, найбільше відомий як прем'єр-міністр цієї країни в роки Другої світової війни, лауреат Нобелівської премії з літератури 1953 року за неперевершеність історичного й біографічного опису, за блискуче ораторське мистецтво, із допомогою якого відстоювалися найвищі людські цінності.

УРОК № 17

Усний переказ тексту промови.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Робота із цитатою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя.
 3. Читання уривку з промови.
 4. Бесіда.
 5. Складання плану промови.
 6. Словникова робота.
 7. Усний переказ промови.
 8. Завдання учням.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: засвоїти особливості усного переказу тексту публіцистичного стилю на основі прослуханої або прочитаної промови, сформувати вміння й навички виділяти в промові головне та відтворювати його відповідно до стильових вимог тексту, добираючи необхідний мовний матеріал, удосконалити вміння усно логічно будувати власне висловлення, стисло передавати основну інформацію почутої або прочитаної промови; розвивати логічне мислення, культуру усного мовлення; виховувати повагу до духовного надбання нації.

Основні терміни: промова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння перевіряти рівень власних знань, умінь і навичок із вивченої теми; зв'язне й аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; відтворення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Робота із цитатою.**

Прочитайте. Про що сподіваєтесь дізнатись на уроці? Які знання здобути?

Уміння говорити — це частина загальної культури людини. У розмові особистість виявляється найбільш повно: видно освіченість, компетентність, ерудицію, вихованість людини, а також інші якості. Сила слова — безмежна. Вдало підібраного слова іноді досить, щоб зупинити відступ армії, перетворити поразку в перемогу і врятувати країну. (Е. Жерарден)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Бесіда.**

— Які стилі мовлення відомі вам?

— Коротко дайте характеристику публіцистичного стилю.

— Які жанри публіцистичного стилю ви знаєте?

— Що таке публічний виступ?

► Слово вчителя.

1

Промова — це агітаційний виступ на масових зборах. Він присвячується одній великій темі, яка хвилює слухачів (звичайно до неї в цей час прикута загальна увага.)

Особливості промов:

- емоційність;
- підсилений голос — зазвичай є якась відстань між промовцем і аудиторією;
- чим більша аудиторія, тим повільніший темп промови;
- паузи в промові: логічні, психологічні, фізіологічні (більші ніж при доповідях).

Агітаційна промова має основне завдання роз'яснити щось, зорієнтувати в чомусь. Звернена насамперед до емоцій, почуттів, уяви слухачів. Важливий психологічний вплив на слухачів, використовуються яскраві образні засоби. Потрібно правильно і повно враховувати особливості своєї аудиторії, знання аудиторії допоможе обрати найпереконливіші аргументи. Звичайно обмежена в часі, торкається одного питання, має мобілізуючий характер.

Мітингова промова має політичний характер, присвячується злободенній, суспільно значимій темі. Оратор повинен говорити вільно, звертатися насамперед до почуттів слухачів (навіть якщо говорить про цифри).

► Читання уривку з промови.

В середині 1980-х улюбленою розвагою кількох молодих поетів була, зокрема, й така: комусь із «непосвячених» ми цитували певні знакові рядки і просили відгадати, хто їх написав.

От, наприклад: *«Слова дощем позамивались... І не дощем, і не слова...»* Люди називали і Вінграновського, і ще когось — найначитаніші припускали, що це Еліот чи Сен-Жон Перс... І як солодко було відкривати їм, що це — Шевченко! І що *«Ми восени таки схожі хоч капельку на образ Божий»* чи, скажімо, *«Готово! Парус розпустили...»* — це теж Шевченко.

2

Ми хвалилися Шевченком, як у тому давньоукраїнському канті: *«І Тобою, милий Боже, повсякчас хвалюся»*.

Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко і модерний, і сучасний, адже з нього постійно ліпили тільки селянського романтика і таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, що печально пощипує струни кобзи чи бандури.

Тобто: *«Читайте “Наймичку” й “Тополю”, забудьте “Мертвим і живим”»*, як уїдливо зауважив сучасний поет.

Біда в тому, що в багатьох шкільних і студентських аудиторіях саме такий образ Шевченка переважає й досі — кріпак і селянський поет-мученик. *«Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха. Відкрийте в нім академіка. Ще одчайдуха-зуха...»* — закликав Драч і багато інших поетів впродовж сторіччя.

1 ТЕРМІНИ

Промова — це агітаційний виступ на масових зборах. Він присвячується одній великій темі, яка хвилює слухачів (звичайно до неї в цей час прикута загальна увага.)

Агітаційна промова має основне завдання роз'яснити щось, зорієнтувати в чомусь. Звернена насамперед до емоцій, почуттів, уяви слухачів.

Мітингова промова має політичний характер, присвячується злободенній, суспільно значимій темі.

2 ПЕРСОНАЛІЇ

Еліот Томас (1888–1965) — американський поет, драматург і літературний критик. Перша ж книга віршів — «Пруфрок та інші спостереження» — була опублікована в 1917 році та одразу зробила Еліота відомим, поклавши на нього місію головного поета авангарду.

Перс Сен-Жон (1887–1975) — літературний псевдонім французького поета і дипломата Алексіса Леже (або Сен-Леже), лауреата Нобелівської премії з літератури 1960 року. Твори Сен-Жон Перса українською перекладали Володимир Брюгген, Анатолій Москаленко, Остап Тарнавський.

СЛОВНИЧОК

Українофільство (дав.-гр. *φίλος* — кохаю) — термін, що означає любов та/або приязнь до України й українців; протилежний за значенням до терміну *українофобія*. Термін вживається переважно в політичному та культурному контексті. *Українофільство* й *українофіли* — це терміни, що вживаються, аби підкреслити свою проукраїнську позицію, зацікавленість українською культурою, мовою й українською історією. (З *Вікіпедії*)

Але наша українська натура й далі продовжує зациклюватися на образі мученика, затінюючи істинний образ Шевченка-поета, чий «Кобзар» — особливо в часи бездержавності — і аж дотепер правив нам за найвищу Конституцію Національного Духу...

Я мрію дожити до тих часів, коли дітям у школі перестануть сльозливо оповідати про горопашного кріпака, який служив безправним, безсловесним попихачем у панів, а змінять парадигму і вестимуть натхненну мову про неймовірного хлопчика, що аж світився великим талантом, який без тата й мами, і без, здавалося, жодних шансів на успіх, створив сам себе. І це його світіння бачили всі — і той свавільний п'яний дячок, з яким малий Тарас читає псалтиря над померлими, — а читає він найкраще за всіх своїх ровесників — і навіть норовистий Павло Енгельгардт, до якого хлопчик приходив по дозвіл навчатися у хліпнівського маляра, бо з дитинства любить малювати вояків і коней, це його найбільша пристрасть, і він вперто шукає вчителя. Енгельгардт швидко збагнув, що йому до рук потрапив справжній скарб, адже Тарас найдотепніший, найспритніший, він усе робить завиграшки, талановито, — кращого за нього не знайти! І він бере хлопця спочатку у Вільно, а потім і в столицю.

А Шевченко тим часом вишколюється в малярстві, і його мистецьке око все помічає. Виявляється, панське життя теж має свої протиріччя. У кожного суспільного стану — своя морока. І, попри зрозумілий класовий антагонізм, Шевченко згодом напише й таке, що в нас нечасто цитували:

Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приязні, ні любові —
Він те все наймає...

Практичний нащадок швейцарського роду має свої плани щодо талановитого юнака, тож віддає його аж в 4-річну науку до живописця Ширяєва, бо хоче мати свого покоєвого художника. Але пан ніколи не віддав би юнака в науку, якби хлопець так шалено цього не прагнув, якби не горів цим...

А уявіть, який потужний і світлий талант треба було мати, щоб довкола його викупу з кріпацтва і вступу в Академію закрутилися такі імениті люди, як Жуковський, Брюлов і багато інших. Це просто якась нереальна історія!.. Достоту історія про успіх. Хоча, треба чесно визнати: якби більшість із тих людей знали, що допомагають передовсім поету, а не художнику, нічого б такого не сталося.

І дітям, і студентам варто наголошувати, що сильна і дієва мрія відкриває нам усі шляхи, навіть, здавалося б, у найнесприятливішому середовищі, однак для цього треба вперто і каторжно працювати. Тож приклад Шевченка має їх окрилювати, а не вганяти в безнадію. Срібна медаль Академії, академік гравюри, розпис Большого театру, високоосвічений юнак, що має шанс продовжити навчання в Римі, — це все про Шевченка. Його чекає феєричне життя — він бачив, як живуть вищі суспільні прошарки, він

умів бути франтом, був улюбленцем веселого творчого товариства — адже він не тільки художник, а ще й чудово співає, легко віршує...

Але виявляється, що те його внутрішнє світіння, то далеко не абажурне саяво, то — **вогонь правди**. Він ані на мить не забуває про своє коріння і про ту неправду, яка панує на його батьківщині. Шевченко має мужність не записатися в лави прославляльників російського царя, який хай і лівим гудзиком правої поли, але теж був причетний до його викупу з неволі. Але для генія правда — понад усе. І Шевченко переливає свою правду в поезію, і його слова снуються в такий божистій послідовності, що, змикаючись одне з одним, дають нам вічну, непроминальну енергію українського духу.

Шевченко розуміє, як ця правда може окошитися на його долі, він знає, що роблять з тими, хто йде супроти — і словом, і дією, як страчений Рилєєв (ось, до речі, чиїм іменем варто було б називати наші вулиці — просто вчитаймося у майже всуціль українські назви творів Рилєєва — «Войнаровський», «Мазепа», «Наливайко», «Богдан Хмельницький» — більшого українофіла серед російських письменників не було і, мабуть, вже й не буде).

Однак Шевченко не вміє і не хоче кривити душею, у якій клекотить праведний гнів і мрія про ідеальну, майже міфічну Україну. І ось його землякам уже й не соромно показатися на люди: дивіться, ми є, бо в часи, коли над слов'янщиною літав Бог-Творець і розсіював зерно геніїв, яке зійшло у Польщі в 1798-му (Міцкевич), у Московії — 1799-го (Пушкін), а в Україні — 1814-го року — про нас не забуто, ми теж присутні у Великому Божому задумі.

Отож і наш з вами святий обов'язок свідчити правду...

(Із промови І. Малковича ③
на врученні Шевченківської премії 2017 р.)

► **Бесіда.**

- Яка тема та головна думка даного уривка промови?
- Із приводу чого була виголошена промова?
- На яку аудиторію була спрямована?
- Які ваші враження від прочитаного (почутого)?

► **Складання плану промови.**

④

Орієнтовний план

1. Улюблена розвага молодих поетів середини 1980-х.
2. Який образ Тараса Шевченка переважає в шкільних і студентських аудиторіях?
3. Мрія про зміну парадигми. Шевченко інший...
4. «Неймовірний хлопчик».
5. Поет як приклад сильної та дієвої мрії.
6. Вогонь правди.
7. «Ми теж присутні у Великому Божому задумі...»

► **Словникова робота.**

1. Поясніть значення виразу *давньоукраїнський кант*.
2. З'ясуйте значення слів *модерний*, *таврувальник*, *горопашного*, *антагонізм*, *франт*; доберіть синоніми до них.

③ ПЕРСОНАЛІЯ

Малкович Іван — український поет і видавець, власник і директор видавництва «А-ба-ба-га-ла-ма-га». Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка.

④ НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1: 1Г, 2В, 3Б, 4Д, 5А.

► Усний переказ промови.

► Завдання учням.

3

1. Установіть відповідність між видами публічних виступів та їхнім змістом.

1 Доповідь ділова	А Одна з форм пропаганди, роз'яснення суто наукових, науково-навчальних, науково-популярних знань шляхом усного викладу навчального матеріалу, наукової теми.
2 Мітингова промова	Б Об'єктивно висвітлені факти й реалії за певний період діяльності керівника, депутата, організації чи її підрозділу.
3 Доповідь звітна	В Промова на злободенну тему, стосується суспільно значущої проблеми, яка хвилює широкий загал.
4 Ювілейна промова	Г Містить виклад певних питань із висновками та пропозиціями; інформація розрахована на підготовлену аудиторію, готову до сприйняття, обговорення та розв'язання запропонованих проблем.
5 Лекція	Д Відзначається святковістю, урочистістю, може мати елементи підсумків.

2. Розташуйте послідовно кроки підготовки публічного виступу (докомунікативний етап).

- тренування
- вибір теми
- моделювання аудиторії
- формування мети
- добір і вивчення літератури
- написання й редагування тексту промови
- розмічування тексту
- складання плану

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Письмово оформити стислий переказ тексту промови.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...

Аудиторія (слухач, слухачі). Види слухання. Цілі слухання. Моделювання аудиторії. Контакт з аудиторією. Прийоми налагодження контакту.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово учителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: розкрити учням поняття *аудиторія, види слухання* в риториці; поінформувати про особливості ораторського мовлення, ознайомити із засобами досягнення взаємодії зі слухачами, прийомами налагодження контакту з аудиторією, правилами поведінки під час виступу; розвивати логічне мислення; збагачувати словниковий запас учнів; прищеплювати правила етики.

Основні терміни: аудиторія, моделювання аудиторії.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово учителя з елементами бесіди.**

Цицерон якось зауважив: «Балакучих людей знав я декількох, а красномовної людини — досі жодної...»

— Що, на вашу думку, мав на увазі філософ?

А ось що сказав Цицерон далі: «Балакуchoю тут я називаю таку людину, яка може досить розумно й ясно говорити перед пересічними людьми, керуючись загальноживаними поняттями, а красномовною — тільки ту, яка будь-який обраний нею предмет може розкрити й прикрасити так, щоб він став більш вражаючим і пишним, і яка засвоїла і запам'ятала всі ті знання, що можуть служити джерелом красномовства».

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Аудиторія слухачів — це те, заради чого виникала й розвивалася риторика як наука і як педагогічна майстерність, заради чого красномовство сягало вершин словесного мистецтва, а оратор працював у поті чола і «згорав» у полум'ї слави або безслав'я.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види слухання для здобуття нових знань; математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів слухання; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвої етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з видами слухання; розвиток культури усного й писемного мовлення.

► Опрацювання таблиці.

1

► Слово вчителя (продовження).

Обираючи стиль слухання, потрібно враховувати ситуацію, зміст розмови й емоційний стан — власний і співрозмовників.

Управління власною увагою — навичка, яку необхідно постійно вдосконалювати. Один із засобів концентрації уваги в умовах великого обсягу інформаційних повідомлень — уміння точно визначити, якого роду інформація необхідна в даній конкретній ситуації. Встановлено, що ефективність процесу слухання зростає, якщо слухачу вдається сформулювати мету отримання інформації, тобто відповісти на питання «для чого я слухаю це?». На думку фахівців, цілями процесу вислуховування можуть бути розуміння, запам'ятання, аналіз і оцінка змісту інформації, а також довірчі відносини зі співрозмовниками.

Закон моделювання аудиторії потребує від оратора вивчення соціально-демографічних, суспільно-психологічних та індивідуально-особистісних ознак аудиторії з метою наступного забезпечення контакту з аудиторією в процесі виступу. Моделювання аудиторії означає, що промовець має добре знати слухачів, готуватися до зустрічі з ними, передбачати, де і коли можуть виникнути непорозуміння, а головне, впливати на слухачів за допомогою матеріалу й майстерності мовлення так, щоб дисциплінарні мотиви змінювалися інтелектуально-пізнавальними та морально-етичними, потреби слухачів усвідомлювалися як професійні та громадські, байдужість змінилася конструктивністю тощо.

Контакт з аудиторією — найважливіша складова ораторського мистецтва, найважливіший момент спілкування, емоційне зіткнення оратора і його слухачів. Контакт з аудиторією необхідний:

— для залучення уваги слухачів, для того щоб мова сприймалася легко і з цікавістю;

— щоб впливати на слухачів: для цього ми і говоримо.

Помилки ораторів: зарозумілість, менторський тон, презирство, вияв переваги, суперечка зі слухачами, публічні зауваження, проголошення своїх переваг або антипатій, ворожжі випадки на адресу аудиторії.

Контакт з аудиторією відновлюється за допомогою майстерності викладу матеріалу, це:

— питання до аудиторії (тоді аудиторія поживляється, беручи участь в обговоренні);

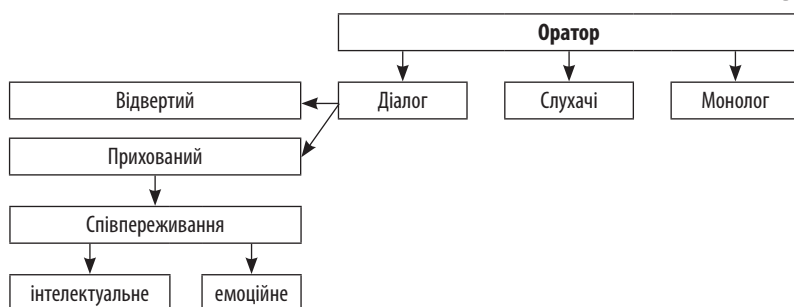
— заінтригованість слухачів («Про це я скажу трохи пізніше»; «Зараз я розповім дивовижний факт...»);

— так звані «зачіпки» (автобіографічна розповідь, анекдот, цікавий факт, легенда);

— невеликі відступи від теми.

Контакт з аудиторією можна зміцнити застосуванням таких засобів, як уживання займенників I та II особи, використання риторичних запитань.

Структуру спілкування оратора з аудиторією можна уявити у вигляді такої схеми:

► Тренувальні вправи.

2

1. Ознайомтеся зі способами привернення й утримання уваги слухачів. Чи згодні ви з авторами? Якими порадами ви можете доповнити прочитане?

Група 1

Щоб дійти до серця слухачів, потрібно вийти з футляра своїх уявлень і поглянути на тему її (аудиторії) очима. (Р. Хофф)

Група 2

Увагу слухачів можна привернути насамперед повідомленням про щось нове й цікаве. Усім людям властиві допитливість, цікавість, бажання дізнатися про щось нове. При цьому всі прагнуть дістати нові відомості якнайшвидше. Варто подавати інформацію, вести розповідь чи робити повідомлення цікаво й коротко. (І. Томан)

3

Група 3

Налаштуйтеся на своїх слухачів. Подумай про те, що більше приваблює їх увагу, що вони хотіли б почути, що у них викликає приємні спогади, і натякни на речі, які вони знають. (А. Гамільтон)

Група 4

Увагу слухачів можна привернути, розповідаючи їм щось незвичне, таке, що викликає подив. Люди люблять слухати про незвичайні пригоди, виняткових людей, нові досягнення науки й техніки, про цікаві випадки під час мандрівок і взагалі про все те, що є відмінним від повсякденного життя й побуту. (І. Томан)

Група 5

Крім того, увагу слухачів можна привернути розповіддю про нове, що стосується їхньої професії: садівникові — про особливий сорт яблуні, автомобілісту — про новий пристрій проти крадіжки автомобіля, молодій матері — про новий продукт харчування для дитини тощо. (І. Томан)

2. Складіть і запишіть декілька речень, використайте подані мовні конструкції.

Вам відомо, що...

Я зроблю спробу пояснити...

Безперечно, вас непокоїть...

Я спробую вас заспокоїти...

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Використовуйте синоніми: *оратор, мовець, красномовець, златоуст, ритор.*

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ПЕРСОНАЛІЇ

Томан Іржи (1938) — чеський соціолог, дослідник гігієни розумової і повсякденної праці.

Гамільтон Александер (1755–1804) — американський політик часів революції, один із найвидатніших мислителів на Філадельфійському конвенті.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

У нашій мові здавна існувала система звертань: *пан, пані, панна* (неодружена дівчина). А ще *добродій і добродійка*. У часи радянського тоталітаризму всі ці звертання були замінені словом *товариш*, яке не прищепилося, бо не кожного ж можна назвати товаришем. Тому з'явилися *мужчина, жінчина, дівушка*. Тепер ми повертаємо названі вище традиційні звертання. (О. Пономарів)

Ми переживаємо з приводу...

Нас турбує...

Міркуймо разом!

Спробуймо розібратися!

Звернімо увагу...

Замислімось...

Відразу зауважимо...

Скажемо відверто...

Конкретизуймо...

Відзначте собі...

Зверніть увагу...

Занотуйте...

Виправте, якщо я помиляюсь...

Шановне панство, шановні опоненти, любі друзі, колеги!

3. Прочитайте окремі фрази з виступів промовців. Оберіть ті з них, які не сприяють установленню контакту між промовцем і слухачами. Обґрунтуйте свою думку.

1. Йдучи на зустріч із вами, шановні, я вирішив... 2. Оце і все, що я вам хотів сказати... 3. Перепрошую, я зовсім не підготувався до виступу... 4. А зараз я вам розповім про подію, свідком якої мені довелося бути. 5. Зараз я вам усім доведу, як ви помиляєтеся, коли думаєте, що... 6. Як сказав мені по секрету один товариш... 7. Краще, ніж я, вам про це ніхто не розкаже... 8. Так про що ми сьогодні говоритимемо? 9. З тим, що говорили ви, можна погодитися, але варто, мабуть, узяти до уваги й те, що... 10. А ви заспокойтеся і послухайте мене...

4. Доберіть і запишіть 3–4 аргументи, щоб підтвердити подані нижче думки.

1. Людина відчуває свій обов'язок лише тоді, коли вона вільна. (А. Берген) 2. Свобода — це воля до особистої відповідальності. (Ф. Ніцше)

5. Запишіть, який комплімент ви можете сказати:

— після тривалих перемовин, що завершилися для вас вдало;
— коли розмова закінчилася з успіхом;
— однокласникові під час успішної спільної роботи;
— учителеві після уроку;
— менеджеру, що допоміг дібрати вам потрібний товар.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати промову на тему: «...Гравець не так досконало володіє м'ячем, як оратор душею людини». (Ф. Прокопович)
3. Створити за допомогою *Power Point* презентацію, яка б зацікавила слухачів, привернула увагу аудиторії. Обговоріть публічні виступи однокласників за критеріями оцінювання публічної промови.

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПРОМОВИ

- Обізнаність промовця з вибраної теми;
- точне, цікаве формулювання назви теми: чинник актуальності й новизни теми: ефективність вступу;
- інформаційна свіжість;
- логічність розвитку теми;
- аргументація основних положень;
- контраргументація;
- наочність;
- контакт з аудиторією;
- засоби активізації уваги слухачів;
- мистецтво цитування; прийоми драматизації виступу;
- поведінка оратора;
- стилістична виразність виступу;
- техніка та культура мовлення;
- засоби художнього мовлення;
- афористичність мовлення;
- інтонаційна різноманітність;
- елементи театралізації;
- гумор;
- цікаві приклади тощо.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Чи вважаєте ви себе цікавим співрозмовником, яскравою особистістю?
- З якою людиною вам цікаво спілкуватися? Чому?
- Яку роль виконує слухання в процесі спілкування?
- Який психологічний аналіз процесу слухання?
- Які ви знаєте класифікації процесу слухання?
- Як ви розумієте вислів «Слухання як активний процес»?
- У чому суть нереклексивного слухання?
- У яких випадках рефлексивне слухання буде ефективним?
- Які ви знаєте основні правила ефективного слухання?

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Догмат, донести, донька, дочка, дрова, експерт, єретик, жалюзі, завдання, завезти, завести, завжди, завчасу, загадка, заіржавілий, заіржавіти, закінчити, закладка (у книзі), закрутка, залишити, заміжня, занести, запонка, заробіток, заставка, застібка, застопорити, звисока, здалека, зібрання, зобразити, зозла, зрання, зручний, зубожіння.

Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Бесіда.
 2. Слово вчителя.
 3. Робота зі схемою.
 4. Тренувальні вправи.
 5. Слово вчителя (продовження).
 6. Риторичний практикум.
 7. Слово вчителя (продовження).
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: повторити відомості про текст; ознайомити учнів з етапами підготовки тексту виступу; розвивати вміння добирати матеріал для власного виступу, аналізувати чужий виступ; удосконалювати орфографічні та пунктуаційні вміння учнів; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, критичне мислення; виховувати в школярів за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу патріотизм.

Основні терміни: текст, виступ.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації; прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); інформаційно-цифрова компетентність (уміння користуватися різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію); уміння вчитися впродовж життя (готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); обізнаність і самовираження у сфері культури (потреба в читанні літературних творів для естетичної насолоди та рефлексії над прочитаним).

Предметні: уміння правильно готуватися до публічного виступу, доречно і правильно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативних завдань і ситуації спілкування; уміння читати, використовуючи різні види читання (ознайомлювальне, навчальне тощо).

1 СЛОВНИКОК

Експромт (від латин. — «готовий») — в літературі це прозовий, віршований твір, створений без підготовки, попереднього обдумування.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Якось Марк Твен зазначив: «Потрібно більше трьох тижнів, щоб підготувати хорошу промову експромтом».

— Чи не парадоксально звучать слова відомого американського письменника?

— Як ви можете пояснити сказане ним?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Бесіда.**

— Що називаємо текстом?

— Які основні ознаки тексту?

- **Слово вчителя.**

Текст (від латин. — «тканина, сплетіння, з'єднання») виникає й існує тільки в процесі спілкування; це мовна одиниця, утілення комунікативного акту; це послідовність вербальних знаків.

Основні ознаки тексту.

Членованість. Текст складається з декількох речень, являє собою комунікативну одиницю вищого рангу в порівнянні з реченням. Однак це положення є дискусійним: репліку в діалозі деякі дослідники вважають текстом.

Цілісність тексту досягається тоді, коли добір матеріалу підкоряється задачі передати основну думку, адже речення тексту повинні поєднуватися темою й ідеєю. Цілісність тексту полягає в тому, що в ньому вичерпно викладено тему, а виклад підпорядковано досягненню поставленої мети.

Зв'язність полягає в тім, що текст складається з речень, зв'язаних між собою за змістом і формально — за допомогою мовних засобів: повторюваних слів, особових і вказівних займенників, синонімів, антонімів, сурядних сполучників тощо.

Інформаційність: текст акумулює інформацію та служить засобом її передачі.

Завершеність тексту — необов'язкова ознака, притаманна лише конкретним текстам із визначеними межами.

▶ Робота зі схемою.

3

Ознайомтеся зі схемою. Складіть лінгвістичне повідомлення, користуючись схемою. Якими ще ознаками тексту можна доповнити дану схему?

▶ Тренувальні вправи.

4

1. Перепишіть, розставляючи розділові знаки, розкриваючи дужки, вибираючи потрібне слово або літеру. Поясніть свій вибір. Доведіть, що речення є текстом.

АННА — КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ

Найбільш (вірогідним, вірогіднішим) роком народження князівни Анни є 1028 рік. Підтверджується ця дата французькими відомостями про те що вона приїхала до Франції коли їй було двадцять два роки.

Дитячі та дівочі літа Анни проходили в Києві величому та прекрасному місті. Зростала вона в культурній атмосфері що істотно відрізнялася від середньо(вічних) європейських звичаїв і це не могло не позначитися на її вихова(н,нн)і та світогляді. Князівна здобула початкову освіту навчаючись у приватних учителів. Вона вивчила з ними багато предметів а саме грамоту історію іноземні мови початок арифметичних знань малюва(н,нн)я а також правила етикету. Анна була надзвичайно освіченою дівчиною і в ті часи з нею (в,у) цьому не могла суперничати жодна князівна чи королівна.

Як стверджують літописи Ярослав батько Анни (не) зразу дав згоду на шлюб своєї дочки з Генріхом I королем Франції. Перші роки життя (у,в) чужій країні не були радісними. «У яку варварську країну ти послав мене тут жити похмурі церкви потворні а звичаї жахливі!» — ці рядки з листа Анни до батька цитують французькі дослідники. (За О. Козулею)

2 ТЕРМІНИ

Текст (від латин. — «тканина, сплетіння, з'єднання») виникає й існує тільки в процесі спілкування; це мовна одиниця, утілення комунікативного акту; це послідовність вербальних знаків.

3 НАОЧНІСТЬ

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 СЛОВНИЧОК

Ключове слово — це слово, яке має істотне смислове навантаження в тексті. Зазвичай виділяють 5–10 ключових слів. Ключові слова можна використовувати під час пошуку інформації в Інтернеті чи на сторінці сайту.

6 ВІДПОВІДЬ

«Якби одеський винахідник Йосип Тимченко мав трохи більше везіння і народився не в Російській імперії, то саме його прізвище стояло б у всіх енциклопедіях і підручниках»,— переконаний Сергій Гавриленко, історик кіно, консультант британської Королівської академії наук...

Йосип Тимченко сам не розумів, що він зробив для кіно. Він найперший сконструював дисковий проектор, який міг переносити зображення на велику площину і демонструвати анімацію для широкої аудиторії. Не маючи плівки, винайшов найнадійніший фіксатор для кадрів. «Якби він знав що таке патент і розумів на порозі якого відкриття стоїть, то його винахід міг би бути в чотири рази ефективнішим за винахід братів Люм'єр. Такої стабілізації кадру, яку запропонував Тимченко, не дає жоден сучасний апарат. Якби світовий кінематограф розвивався на основі його винаходу, то зараз він був би значно досконалішим»,— вважає продюсер проекту, кінорежисер Сергій Куркаєв.

(За К. Петровою)

2. Сконструйте текст із наведених речень. Доберіть заголовок. Запишіть ключові слова цього тексту.

Такої стабілізації кадру, яку запропонував Тимченко, не дає жоден сучасний апарат. Не маючи плівки, винайшов найнадійніший фіксатор для кадрів. «Якби він знав що таке патент і розумів на порозі якого відкриття стоїть, то його винахід міг би бути в чотири рази ефективнішим за винахід братів Люм'єр. Він найперший сконструював дисковий проектор, який міг переносити зображення на велику площину і демонструвати анімацію для широкої аудиторії. Якби світовий кінематограф розвивався на основі його винаходу, то зараз він був би значно досконалішим»,— вважає продюсер проекту, кінорежисер Сергій Куркаєв. Йосип Тимченко сам не розумів, що він зробив для кіно. «Якби одеський винахідник Йосип Тимченко мав трохи більше везіння і народився не в Російській імперії, то саме його прізвище стояло б у всіх енциклопедіях і підручниках»,— переконаний Сергій Гавриленко, історик кіно, консультант британської Королівської академії наук...

3. Прочитайте текст промови. Виділіть ключові слова. Доведіть, що даний текст є промовою.

ДЕМОСФЕН. ПРОМОВА ПРО ФІЛІППА

Афіняни! Кожного разу, коли мова йде про дії Філіппа й порушення ним мирного договору, завжди я бачу одне й те саме: промови на захист наших інтересів здаються доречними й щирими, закиди ж проти Філіппа, як видно, обґрунтовані, але насправді нічого з необхідних заходів нітрохи не виконується, навіть настільки, щоб варто було слухати ці промови. Мало того, наша політика докотилась до того, що чим переконливіше можна викрити Філіппа в порушенні договору й ворожих діях проти всієї Греції, тим важче стає знайти пораду, як бути далі. У чому ж справа? А в тому, що загарбників треба зупиняти не словами, а ділами. Тим часом, насамперед ми самі, оратори, що промовляємо з трибуни, боячись викликати незадоволення з вашого боку, не даємо ділових порад і пропозицій, а тільки багато говоримо, як то обурливо поводить себе Філіпп і т. д. і т. д. З іншого боку, і ви, що сидите тут, краще від Філіппа вмієте виголошувати справедливі промови і розуміти думки будь-якого оратора, зате ви зовсім не квапитеся, щоб перешкодити Філіппові у здійсненні його теперішніх задумів. І ось внаслідок цього склалося становище, думаю, закономірне і, як б сказав, навіть природне: хто чим наполегливіше займається, то в нього краще й виходить: у Філіппа діла, а у вас... слова. Отже, якщо ви й тепер задовольнитесь тим, що ваші промови справедливіші, ніж його, то це найлегше, до цього не треба докладати будь-яких зусиль.

Якщо ж подумати над тим, як виправити нинішнє становище, щоб стан справ непомітно не гіршав надалі і щоб ми не опинились віч-на-віч із величезною силою, якій не зможемо протистояти, то треба покінчити з дотеперішнім способом обговорення справ, а також і ми — промовці, усі як один, і ви, слухачі, повинні поставити собі за мету знайти

якнайкращі й найдійовіші засоби порятунку, а не найлегші і найприємніші.

Отже, насамперед афіняни, мене дивує наївність тих людей, що бачать, якої сили набрався Філіпп і яку територію він підкорив своїй владі, а думають, що все це не становить серйозної небезпеки для нашої держави. Я хотів би просити всіх вас, щоб ви вислухали мої стислі міркування, які змушують мене чекати протилежного і вважати Філіппа нашим ворогом. Якщо визнаєте мене більш далекозорим, то ви мене послухаетесь, якщо ж — смільчаків, що повірили Філіппові,— приєднаєтесь до них. (Пер. Й. Кобова)

► Слово вчителя (продовження).

Для того щоб виступ був вдалим, яскравим, переконливим, необхідна попередня підготовка до нього.

Алгоритм підготовки:

У кожного оратора є улюблені прийоми, що дозволяють привернути увагу аудиторії на самому початку. Ось деякі з них:

- висловлення знаменитих людей;
- риторичні питання;
- історія;
- вражаючі статистичні дані;
- вражаючі факти;
- розповідь про те, чим знаменний поточний день.

► Риторичний практикум.

1. Доберіть висловлення відомих людей про патріотизм. Сформулюйте тему виступу.
2. За статистичними даними, фактами сформулюйте теми виступів.

ТЕКСТ 1

У 2010 році ми мали 10,5 % українців, які регулярно займаються спортом, а у 2013 році маємо 13 %; у Скандинавії 85 % населення регулярно займаються спортом.

ТЕКСТ 2

Підтримка повної заборони реклами тютюну серед населення України — 70 %; за офіційною статистикою в Україні щороку від хвороб, пов'язаних з курінням, помирає 120 тисяч чоловік.

3. Розгляньте таблицю. Порівняйте зміст двох колонок.

Основні етапи підготовки до заздалегідь підготовленої й імпровізованої промови

Заздалегідь підготовлена промова	Імпровізована промова
Почати готувати по кілька днів, це дозволить запам'ятати промову	Чітко сформулюйте тему й основну думку промови
Два-три рази прочитати промову перед дзеркалом	Визначте тезу й аргументи (їх не повинно бути багато — 2–3)
Під час репетиції не «рвати» текст на шматки, а читати його повністю. Така тактика дозволяє відтворити ситуацію реального виступу	Сформулюйте кілька вступних і заключних зауважень

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

КОЛИ ВИГЛЯДАТИ,
А КОЛИ МАТИ ВИГЛЯД?

Останнім часом слово *виглядати* набуло великого поширення з мало властивим значенням. У російській мові, звідки перенесено такий його зміст, є два дієслова: *выглядывать* (из окна) — українське *виглядати* і *выглядеть* — *мати вигляд*, здаватися, бути подібним, схожим (до кого, чого), бути (яким) тощо. Цими лексемами й слід користуватися, дбаючи про точність фрази та збереження милозвучності рідної мови. Однак деякі автори, перекладачі й промовці, нехтуючи такою багатою синонімією, уживають (нерідко на шкоду висловлюваному) тільки виглядати: ви зараз *краще виглядаєте* (треба *маєте кращий вигляд*); тоді вона *виглядала* старшою, ніж тепер; гудзики добре *виглядають* на синьому; виявилось, що *галявина* не така маленька, як *вона виглядала з літака* (треба як *вона мала вигляд з літака*); справа з поставчанням *виглядає не так безхмарно* (треба *є не такою безхмарною*). (З Інтернету)

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 НАОЧНІСТЬ

3 НАОЧНІСТЬ

Заздалегідь підготовлена промова	Імпровізована промова
На невеличких аркушиках (які буде зручно тримати в руках) можна записати необхідні дані (цифри, цитати, аргументи тощо) або ключові слова	Якщо ще є час, подумайте про факти, приклади, цитати, афоризми, приклади з історії або літератури, які зможете використати
Тренуючись, спробуйте «змалювати» портрет майбутньої аудиторії	Продумайте переходи від однієї композиційної частини до іншої
Запам'ятайте: під час кожної репетиції ваша промова буде звучати по-різному. Це добре, бо, можливо, один із варіантів стане вашою реальною промовою	Пам'ятайте: імпровізована промова повинна бути короткою (не більше 5–7 хвилин), мати чітку структуру, бути зрозумілою для слухачів, а також яскравою й виразною

4. Підготуйте імпровізовану промову на одну з тем.

Є боротьба за долю України. Все інше — то велике мискоборство. (Л. Костенко)

Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу. (О. Теліга)

► Слово вчителя (продовження).

Після ораторського виступу необхідний аналіз. Перш за все для того, щоб знайти, виділити і врахувати допущені недоліки.

СХЕМА АНАЛІЗУ ПРОМОВИ

1. Яка тема виступу? Чи досягнута його мета? Чи підходить тема аудиторії, чи викликає інтерес?
2. Який матеріал використаний у тексті виступу?
3. Яка композиція промови? Які методи викладу матеріалу використовуються?
4. Чи логічна, чи доказова промова?
5. Чи відповідає промова критеріям правильності, точності, виразності, багатства мовлення?
6. Який спосіб виголошення промови?
7. Чи дотримувався оратор вимоги техніки мовлення?
8. Який зовнішній вигляд оратора, чи доречні жести і міміка? Наскільки вільно він тримається перед слухачами?
9. Чи встановлений контакт з аудиторією? За допомогою яких засобів?

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Користуючись пам'яткою, складіть текст промови на тему «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!...» (О. Гончар)

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Що називається текстом?
- Які ознаки тексту є основними? Охарактеризуйте їх.
- Яка ознака тексту є необов'язковою, чому?
- Назвіть етапи підготовки промови.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 - Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
 - Мотивація навчання
 - Робота із цитатою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота з таблицею.
 3. Опрацювання пам'ятки.
 4. Риторичний практикум.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 - Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: узагальнити знання учнів про промову як жанр публічного виступу, її види й етапи підготовки, учити розуміти залежність мовленнєвої поведінки людини від сприйняття картини світу за допомогою мовних одиниць, удосконалювати вміння й навички аналізувати мовленнєву ситуацію, умови спілкування, поведінку учасників спілкування, виробляти навички й уміння писати тексти публічного виступу; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, критичне мислення; виховувати в школярів за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу інтелігентність і порядність, патріотизм.

Основні терміни: публічний виступ.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Бесіда.**
 - Продовжте визначення: «Риторика — це наука...»
 - Доберіть до слова *риторика* синоніми.
 - Яку державу по праву називають батьківщиною риторики?
 - Який приблизний вік цієї науки?
 - Що значить бути оратором?
 - Що таке текст? Назвіть його ознаки.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Робота із цитатою.**

Прочитайте афоризми. Як ви їх розумієте? Які поради в них висловлені? Сформулюйте за афоризмами тему й мету уроку.

Хто ясно думає, той ясно і говорить. (*Н. Буало*)

Немає нічого сильнішого за слово. (*Менандр*)

Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. (*М. Рильський*)

Джерело красномовства у серці. (*Дж. Мілль*)

Гонористість — найбільша перешкода істинному красномовству. (*К. Гільті*)

Перш ніж почнеш говорити, дай час дозріти думці під твоїм язиком. (*Піфагор*)

 - Як ви думаєте, що таке промова? Які види промов вам відомі?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (розуміння ролі читання для власного інтелектуального зростання); обізнаність і самовираження у сфері культури (висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображувально-виразальних засобів).

Предметні: уміння правильно готувати текст публічного виступу, усно й письмово висловлювати думки, почуття, погляди українською мовою; створення письмових висловлень різних жанрів.

1 ТЕРМІНИ

Промова — це публічний виступ, метою якого є висвітлення певної інформації та вплив на волю, почуття, розум слухачів логічною стрункістю тексту, емоційною насиченістю й аргументованістю мовця.

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Залежно від змісту, призначення, форми чи способу виголошення публічний виступ поділяють на такі жанри, як промова, бесіда, доповідь, лекція, репортаж.

Промова — це публічний виступ, метою якого є висвітлення певної інформації та вплив на волю, почуття, розум слухачів логічною стрункістю тексту, емоційною насиченістю й аргументованістю мовця.

Щоб ваш виступ був переконливим, його бажано побудувати за всіма правилами риторичної науки. Сьогодні в ораторській діяльності виділяють три основних етапи: *докомунікативний, комунікативний і посткомунікативний*.

► Робота з таблицею.

Визначте зміст роботи на кожному етапі підготовки промови.

► Опрацювання пам'ятки.

ПІДГОТОВКА ОРАТОРСЬКОГО ВИСТУПУ

1. Оберіть тему, жанр висловлення залежно від задуму й мети, від складу слухачів, відведеного часу та ін.
2. Доберіть матеріал і систематизуйте його. Складіть бібліографію. Попрацюйте з джерелами інформації, використовуючи різні види запису дібраного матеріалу для виступу.
3. Визначте композицію ораторського виступу: особливості побудови вступу, основної частини, способу завершення виступу. Доберіть аргументи та способи активізації мислення й емоційно-почуттєвої діяльності аудиторії.
4. Доберіть мовні засоби створення тексту ораторського виступу залежно від мети спілкування й адресата мовлення.
5. Удоскональте виступ з огляду на вимоги до культури мовлення.
6. Потренуйтеся виголошувати промову. Запам'ятайте текст ораторської промови, його особливості, застосовуючи різні прийоми запам'ятовування (повторення матеріалу вголос з елементами заучування, переказування виступу іншим тощо).

► Риторичний практикум.

1. Серед поданих назв промов оберіть 2–3, які найбільше вас зацікавили і які ви неодмінно хотіли б послухати. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Таємниці Всесвіту. 2. Що сталося в Чикаго? 3. Спорт в англійському коледжі. 4. Як слід вивчати іноземну мову? 5. Наскільки чесно має бути реклама? 6. Кращий фільм року. 7. Життя японців. 8. Майбутнє мого міста. 9. Найвидатніший із моїх учителів.

2. Прочитайте подані назви виступів. Які з них ви вважаєте вдалим, а які — ні? Свою відповідь обґрунтуйте.

1. Українська ментальність. 2. Чудеса квітів. 3. Реформа української школи. 4. Як доглядати орхідею? 5. Як слід

вивчати історію? 6. На захист рідної мови. 7. Новели Василя Стефаника. 8. Що таке Інтернет? 9. Хто такий Василь Сліпак?

3. Опрацюйте поради молодому оратору. Напишіть текст промови на конкурс ораторського мистецтва. **2**

ПОРАДИ МОЛОДОМУ ОРАТОРУ

1. Мета, якої промовець хоче досягти, має бути чітко визначена: поінформувати, переконати, надихнути, закликати до дії; розважити аудиторію, розширити світогляд слухачів, зацікавити проблемою, захистити певну ідею, виховувати, спрямовуючи до життя за загальнолюдськими моральними принципами.
2. Добираючи заголовок виступу, слід подбати про те, щоб він був чітким, ясным, стислим, бажано без незнайомих або малознайомих іншомовних слів.
3. Після цього найголовніше — дібрати матеріал, що стосується обраної теми, осмислити його, вилучити зайве, упорядкувати, логічно вибудувати, виділивши композиційні частини, відшліфувати стиль, запам'ятати текст виступу і на завершення спочатку подумки, а потім і вголос проговорити, узгоджуючи з відведеним на виступ часом. *(За І. Томаном)*

Зразки промов

ПРОМОВА 1

«Щасливий вік той, у якому живе твій подих долі й мрій...» *(М. Вінграновський)* **4**

Про що може мріяти людина мого віку? Що може зробити її щасливою?

Для щастя не так багато вже і треба! Хтось скаже, що здоров'я — запорука щастя. Важко не погодитись... Хтось щасливий, бо служить Батьківщині, суспільству, людям. Хтось бачить сенс життя в сімейному затишку, теплі та продовженні роду, а хтось — у екстримі, азарті, владі над іншими. Комуś потрібне багатство! Як на мене, то ніякі багатства не зможуть зробити людину щасливою, коли поруч немає близьких людей. Тих, кого любимо...

Буває такий стан, коли кожною клітинкою тіла відчуваєш: живеш. Кожну хвилину радієш життю! Саме до такого почуття прагне кожен. Як на мене, то це і є щастя. І саме в ньому — сенс життя. Вважаю, що життя є повноцінним завдяки любові до дорогих мені людей. Хтось вбачає себе щасливим, коли любить, дарує свою ніжність, турботу коханій людині. І яке то щастя, коли почуття взаємні! Любов та кохання взагалі наповнюють сенсом цей світ, і коли-небудь (все ж таки!) врятують його. Як співав Володимир Висоцький: «Я дихаю і, значить, я кохаю. Я кохаю, значить, я живу».

Я вважаю, що насправді люди живуть заради можливості відчувати кожную крапельку дощу, що падає на плечі літнього дня. Або бачити, як сонячні промені просвічують крізь зелене листя дерев. Відчути, як лагідний вітер голубить волосся... Заради погляду закоханих очей, маминої коліскової, сміху дитяти...

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Інду́стрія, ка́мбала, катало́г, кварта́л, ки́шка, кіломе́тр, кінчи́ти, ко́лесо, ко́лія, ко́пчений (дієприкметник), копча́ний (прикметник), корі́сний, ко́сий, котри́й, кро́їти, кропи́ва, куліна́рія, ку́рятина.

4 ПЕРСОНАЛІЯ

Вінграновський Микола Степанович (1936–2004) — український письменник-шістдесятник, режисер, актор, сценарист та поет. Дебютував добіркою поезій у журналі «Дніпро» (1957). Цього митця називають першим із-поміж рівних у плесі шістдесятників, хоча сам він себе не зараховував до цього покоління. Письменник стверджував: «Українське поетичне кіно — це така сама вигадка, як вигадка й про нас, що ми — шістдесятники. Немає шістдесятників, сімдесятників — є таланти, зрілі, освічені люди, яких не можна загнати в перелік».

СЛОВНИЧОК

Оратор (від латин. *oro* — «говорю»), красномовець, ритор, златоуст — той, хто виголошує промову, а також людина, що володіє даром красномовства або ораторським мистецтвом.

Щасливі ті, хто може бачити красу в буденності:

Блакитно на душі... забув, коли мовчав...
Вже гасли пальці, билася дорога,
А тут тобі і нате: молочай
При березі, в камінні, на порогах...

(М. Вінграновський)

Чи згодні ви, що маєте вже досвід, що щастя непомітним є? Миттєвим! А потім думаєш, які ж неповторні ті були хвилини, сповнені тепла, любові, доброти...

Так-от, мені для щастя потрібна моя родина! Я хочу щодня бачити щасливі очі моєї мами! Коли в моїй Україні мир, тоді і я щаслива! Тоді люблю весь світ! Щастя — це кожен прожитий день! *Carpe diem* (ка́рпэ ді́єм) — «лови день» і будь щасливим!

Думаю, що найщасливіший період — світанок життя, молодість! Це пора поривань, пошуків, відкриттів і реалізації найсміливіших забаганок і сподівань. Але слід пам'ятати, що молодість не тільки вік, молодість — це стан душі. «*Aetas dulcissima adulescentia est*» — «Молодість — найкращий час життя!» — говорили древні. Вони ж бо мали рацію!

ПРОМОВА 2

Ми є. Були. І будем ми! Її вітчизна наша з нами.

Dulce et decorum pro patria mori! Солодко і гарно вмерти за Отчизну...

Згодна, що «ліпше умерти раз, умерти гордо, з незламною душею, аніж повзати на колінах і вмерти двічі — морально й фізично». Чи думає так людина в найвідповідальніші моменти свого життя? Чи думали так герої Небесної Сотні? Не знаю. Мабуть, про дім, сім'ю, друзів, Батьківщину. Про щось таке земне, родинне... У 2013 році ще й героями не були. Але вони вже тоді були Людьми з великої літери, бо розуміли і знали, що так жити далі не можна, бо так жити — не по-людськи!

Вони були першими, хто не мовчав, хто вийшов сказати слово про гідність народу!

Дух козацький вільнолюбний, Живе в мені, тривожить палко. Свій розум, працю, серця рух Віддам країні до останку. Мої улюблені слова: «Вітчизна», «Незалежність», «Воля». Я все зроблю, аби була, в мого народу щасна доля.

Ці слова про кожного з них — Героїв Небесної Сотні, а також про сотні, тисячі, мільйони гідних громадян України!

Україна, як казав Іван Багряний, «земля титанів — «нетитанів», земля веселих кобзарів». Вона мала багато співців, але ніколи не мала і не потребувала своїх царів; вона не мала свого імені у світі, її доля була її мачухою, але народжуються і виростають її діти, і пливе вона із давно забутої пори в майбутнє, щоб розпочати «все з початку».

Один — то може бути ворог народу. Два — може бути. Сто — може бути. Тисяча — теж може бути. Але сотні тисяч! Але мільйони!!! То вже не вороги народу. То є народ! Народ!

Талановитий, щирий, працьовитий народ України!

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Перед ким, перед чим завинила еси? Що буде з тобою,
Україно, ненько моя рідна? Та вірю:

Не самі сльози і зітханьня
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання...

(І. Франко)

І день такий настав! Патріоти творять нові сторінки історії України, не забуваючи про славетні подвиги наших предків. Сторінки, які з гордістю згадуватимуть наші внуки та правнуки. Наше майбутнє в наших руках. Ми творці своєї долі. І я вірю, пройде трохи часу, і настануть зовсім інші роки для нашої країни. Роки швидкого піднесення, оновлення та розвитку. Наші міста і села стануть багатими, люди щасливими. Хочу вірити в кращу долю нашої держави. Адже надія ніколи не вмирає. Вона жевріє, живе в наших серцях. Тільки потрібно прикласти трохи зусиль і зможемо побачити плоди нашої праці, нашої боротьби. Але кожен, хто прагне щасливої долі для свого народу, нехай спитає себе зараз: «А чим я допоміг? А що я, власне, зробив, коли країна стікала кров'ю своїх синів і дочок, що відстоювали незалежність держави, коли так потрібна була допомога кожного!»

Я дуже хочу, щоб вже скінчилася безглузда війна! Адже кожного дня вбивають українців, які захищають свою Батьківщину, свої родини та відстоюють честь нашої держави. Тисячі людей загинули, втратили рідних, дах над головою. А очі дитячі... В них — війна!

Окупація, агресія... Це не наші слова! Не українські! Огидні вони, гіркі! Земля, хліб, Батьківщина, мати... Теплі, рідні слова, вічні! Тому стверджую словами Василя Симоненка:

Народ мій е!
Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Користуючись сучасними інформаційними джерелами (словниками, довідниками, енциклопедіями, Інтернетом), підготувати мультимедійну презентацію про жанри ораторського мистецтва.

5

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

- Мій успіх на уроці — це...
- Найбільші труднощі я відчув(-ла)...
- Я не вмів(-ла)..., а тепер умію...

5 ДОВІДКА

Жанри ораторського мистецтва:

виступ на мітингу, доповідь на політичну тему, доповідь на політико-економічну тему, політичний огляд, промова дипломатична, мітингова, парламентська, воєнно-патріотична, агітаторська, політичні дебати і дискусія, наукове повідомлення, наукова доповідь, науково-популярна лекція, шкільна лекція, лекція у ВНЗ, наукова дискусія, науковий диспут, виступи в суді, суспільно-обвинувальна та суспільно-захисна промови, судові дебати, проповідь, слово до мирян, сповідь, ювілейна промова, жалобна промова, привітання тощо.

УРОК № 21

Види читання і записування тексту виступу. Естетика тексту.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Мета: ознайомити учнів із видами читання і записування текстів виступів, із поняттям *естетика тексту*; удосконалювати вміння складати виступи, редагувати їх, використовувати зображально-виражальні засоби; розвивати культуру усного й писемного мовлення, пам'ять, увагу; виховувати естетичні смаки.

Основні терміни: види читання.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (розуміння ролі читання для власного інтелектуального зростання); обізнаність і самовираження у сфері культури (висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображувально-виражальних засобів).

Предметні: уміння правильно готувати текст публічного виступу, усно й письмово висловлювати думки, почуття, погляди українською мовою; створення письмових висловлень різних жанрів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Що таке текст?

— Назвіть етапи підготовки тексту виступу.

— Для промов Цицерона характерні оклики, повтори, іронія, градація. У деяких його промовах майже не вживаються сполучники. На вашу думку, які художні засоби треба використовувати в тексті промови?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Цицерон ідеалом оратора вважав людину високої культури, яка знає літературу, історію, юриспруденцію, філософію; добре володіє і простим, і високим стилем, розуміє вплив ритму на слух аудиторії, уміє примусити її сміятися й плакати, може володарювати над її душею. Складовими успіху оратора Цицерон вважав освіту, природний дар і ораторські здібності.

— А яка ваша думка із цього приводу?

— Яка промова оратора більше сподобається слухачам?

Виголошена напам'ять чи прочитана з аркушів паперу?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Науковий виступ, лекція повинні бути заздалегідь підготовлені й обґрунтовані.

Останнім робочим кроком під час підготовки є пробне виголошення промови. Тим, хто прагне стати оратором, необхідно потренуватися в проголошенні промови вдома — уголос чи подумки. Це допоможе вам визначити час звучання промови, орієнтуючись приблизно на 100–120 слів на хвилину (саме такий темп найбільш сприятливий для аудиторії), зазвичай певний простір відводиться імпровізації.

ПІШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Неправильно	Правильно
В довершення	На довершення
В додаток до подій	На додаток до подій
Розумітися в музиці	Розумітися на музиці
В напрямі відродження	Для відродження
Зрікатися від ідеалів	Зрікатися ідеалів
Працюють із-за шматка черствого хліба	Працюють заради (задля) шматка черствого хліба

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

На початкових етапах бажаним є писати текст промови. Такі вправи сприяють формуванню стилю та вдосконаленню навичок письмової комунікації. Дійсно, вважати, що з першого разу можна точно виразити свою думку — це в більшості випадків занадто велика самовпевненість. Недоліки тексту стають виднішими, наприклад, наступного дня. І в оратора є можливість їх виправити та не припускатися недоречностей під час виступу. Для цього писати промову слід на одному боці окремих аркушів паперу, кожний з яких має завершуватися цілим реченням.

Запис головних положень є оптимальним для досвідченого оратора. Текст не фіксується раз і назавжди. Промова допускає зміни під час виступу залежно від того, як аудиторія її сприймає.

Однак навіть за відсутності повного тексту риторика рекомендує певні положення записувати, а при виступі зачитувати. Це цитати й цифровий матеріал.

Для здобуття майстерності в мистецтві публічних виступів потрібно:

— готуватись до промови (писати текст або головні положення);

— читати промову тільки в тих випадках, коли вибір слів має надзвичайно важливе значення (з політичної, юридичної або іншої точки зору).

Естетика тексту промови — складова успіху виступу. Виразність мови, її сила впливу збільшується, якщо оратор використовує різноманітні образотворчі засоби (метафори; епітети; уособлення; гіперболи; порівняння; антитези; лексичні повтори на початку наступної конструкції слів, що стоять в кінці попередньої конструкції; градації — інтонаційно-синтаксичні ряди, члени яких поступово збільшують потрібні автору смисли; каламбури тощо).

► Тренувальні вправи.

1. Прочитайте уривок із промови, визначте й выпишіть зображально-виражальні засоби, використані в промові. Поміркуйте про їхню роль в естетиці тексту.

Коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь особливо потужним телескопом, що мав надзвичайно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

У переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, із літературою, освітою, мистецтвом, — і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики, грають вирішальну роль.

У нас же цей телескоп давно застарів. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, улам-

ки розкидані скрізь по світу. Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. У той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно, і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас.

Раніше це було неможливо. Ми були у складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а тому й нашої присутності у світі. Коли ж із гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас нема. Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі.

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед — об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень.

Бо ефективно не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє.

(З виступу Л. Костенко в Києво-Могилянській академії, лекція «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала»)

2. Використовуючи метафори й епітети, складіть промову «І чужому навчаєтесь, й свого не цурайтесь...» (Т. Шевченко)
3. Знайдіть у літературних творах десять антитез, бажано різних. Побудуйте 2–3 схеми антитез.
4. Знайдіть у літературних, газетних і розмовних текстах десять прикладів повторів, схарактеризуйте їх. Складіть перелік видів повтору, знайдених вами.
5. Користуючись умовною схемою, виконайте аналіз уривка з промови Сергія Жадана на врученні премії імені Василя Стуса.

2 3

...Так складається, що історія літератури в нашій країні зазвичай є ще й історією спротиву. Історією стійкості, історією совісті й сумління.

Можливо, саме це максимальне розширення території присутності та задіяності й робить нашу літературу далі затребуваною та живою.

Література, яка виходить поза межі книгарень та бібліотек, яка для читача є чимось більшим, аніж просто естетичний акт, самодостатній у своїй мистецькій доцільності, така література зазвичай має дещо інший градус звучання й користується дещо іншими механізмами комунікування з цим самим читачем.

Звісно, можна говорити про те, що подібна неможливість лишатися виключно на своїй території — території, умовно кажучи, чистого мистецтва — подібне виламування в площину соціального й політичного, виламування не завжди добровільне, часто навпаки — вимушене й спровоковане зовні, зазвичай свідчить не на користь самій поезії,

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Жадан Сергій Вікторович (1974) — український поет, прозаїк, перекладач, громадський активіст. Автор романів «Депеш Мод», «Ворошиловград», «Месопотамія», «Інтернат», поетичних збірок «Цитатник», «Ефіопія», «Життя Марії», «Тамплієри», «Антенa» та ін.

Літературні твори Сергія Жадана одержали численні національні та міжнародні нагороди, були перекладені тринадцятьма мовами, зробивши автора одним із найвідоміших сучасних українських письменників. Сергій Жадан є також активним організатором літературного життя України й учасником мультимедійних мистецьких проєктів.

3 ДОВІДКА

Повний текст виступу можна прослухати та прочитати за посиланням: <https://v-n-zb.livejournal.com/9957189.html>.

самоmu письму, ставлячи його в залежність від зовнішніх обставин, позбавляючи його такої необхідної для мистецтва свободи дії та свободи вибору.

Втім, видається, що в реаліях українського культурного та політичного життя ми іноді не бачимо різниці між відсутністю вибору й страхом цей вибір зробити. Тобто видається, що в реаліях українського тривалого й усвідомленого спротиву та відстоювання своїх кордонів (і реальних, і віртуальних) майже обов'язковий для мистецтва вихід поза межі власне мистецького простору свідчить усе ж не про відсутність вибору як такого, а скоріше навпаки — про свідомий вибір. Тобто, говорячи просто, в умовах українського культурного існування, на відсутність вибору в стосунку до політичного й соціального нарікає зазвичай той, хто цей вибір зробити боїться.

Натомість завжди є можливість цього вибору уникнути. Справді, завжди є можливість промовчати й не реагувати. Лишатись у своїй зоні чистого мистецтва. Не вставати на захист, не підійматися на підтримку.

Підозрюю, багато хто вважає, що мистецтво саме так і має діяти — дистанціюватись від соціальних і політичних проблем, зосереджуватись виключно на собі.

Припускаю також, що для «споживачів культури», які так думають, позиція й сама постать Стуса є просто чужою, незрозумілою.

Припускаю, що для них Стус є постаттю не так поетичною, як політичною, міцно впаяною в незрозумілий український контекст, яку можна розглядати виключно в цьому контексті.

Чи обмежує це можливості поезії як такої?

Чи не йде це на шкоду мистецтву?

Можливо — якщо під мистецтвом ми розуміємо виключно сферу приватного, особистісного, незадіяного в зовнішній реалії, відірваного від життя інших.

Натомість, якщо ми не боїмось лишати за мистецтвом право реагувати на зовнішні подразники, право говорити не лише за себе, але й за тих, хто традиційно позбавлений голосу, позбавлений можливості висловитись — ми погодимось із тим, що вибір на користь реального, живого, болісного й не завжди комфортного життя, яким живуть твої співвітчизники, зовсім не є відмовою від поезії, відмовою від мистецтва.

Поезія не повинна боятись політики.

Поезія не повинна боятись життя.

Поезія не повинна боятись свого читача.

Загалом, поезія не повинна боятись. І, звісно ж, поезія, загалом, нікому нічого не повинна.

УМОВНА СХЕМА РИТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

4

1. Обґрунтуйте тему й мету тексту:

— тему оцініть із позиції актуальності та повноти висвітлення;

— зробіть висновок про мету висловлення та ступінь її реалізації зможете, якщо висвітлите завдання, які ставить

4 НАОЧНІСТЬ

перед собою автор (якщо вони не озвучені, то зробіть власне припущення про них), та з'ясуєте, чи вдалося авторові їх досягти.

2. Оцініть специфіку мовленнєвої культури автора за поданими параметрами:

- правильність (володіння нормами літературної мови — орфоепічними, орфографічними, граматичними, лексичними, стилістичними);

- виразність (наявність тропів, синтаксичних фігур; афоризмів, крилатих висловів);

- ясність (легко чи ні сприймається зміст висловлення);

- точність (використання слів у повній відповідності з їхнім значенням);

- стислість (уміння говорити суттєво);

- доцільність (відповідність мовлення цілям та умовам спілкування).

3. Прокоментуйте композицію тексту за поданими параметрами:

- виділіть структурні частини (зачин, вступ, основна частина, висновки, кінцівка);

- висловіть власну думку про якість структурних частин (відповідність класичним вимогам щодо змісту та форми кожної частини).

4. Висвітліть джерела використаного матеріалу за поданими параметрами:

- укажіть, які саме безпосередні та опосередковані джерела використані;

- оцініть їх доречність.

5. Проаналізуйте власні відчуття, переживання, роздуми за поданими параметрами:

- запишіть свої відчуття, переживання та роздуми під час читання тексту;

- зафіксуйте свої відчуття, переживання й роздуми після ознайомлення з текстом;

- обґрунтуйте, що змінилося у ваших відчуттях, переживаннях і роздумах під час читання та після ознайомлення з текстом.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.

2. Виписати художні засоби (тропи) із промов відомих ораторів.

5

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Мікрофон».

- Сьогодні на уроці мене найбільше вразило...

5 ДОВІДКА

Тропи: автологія, алегорія, антономазія, гіпербола, дисфемізм, евфемізм, епітет, іронія, катахреза, літота, мейозис, метафора, металепис, метонімія, пафос, перифраз, порівняння, сарказм, синекдоха, синестезія, уособлення.

УРОК № 22

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Робота із цитатою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання схеми.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Бесіда.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Рефлексивний екран».

Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір. Мовленнєвий вчинок. Мовленнєва подія.

Мета: ознайомити учнів із поняттями «стратегія і тактика мовленнєвої поведінки», «комунікативний намір», «мовленнєвий вчинок», «мовленнєва подія», удосконалювати вміння й навички аналізувати, співставляти й узагальнювати, готувати публічні виступи; розвивати культуру усного й писемного мовлення; виховувати повагу до людей і толерантне ставлення до співрозмовників.

Основні терміни: мовленнєва поведінка, мовленнєвий вчинок (акт), мовленнєва подія.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); інформаційно-цифрова компетентність (користування інтернет-ресурсами для отримання нових знань; уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення).

Предметні: ознайомлення з правилами мовця, із правильною мовленнєвою поведінкою; сприймання інформації державною мовою; спілкування державною мовою; уміння створювати текст, висловлювати власні ідеї.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1. Земля, нафта, картопля, білий гриб, верблюд, залізниця, урядовець, Рим — перифраз. 2. Градація. 3, 4. Оксиморон.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Завдання учням.**

1

Визначте художні засоби.

1. Блакитна планета, чорне золото, другий хліб, король грибів, корабель пустелі, сталеве полотно, канцелярський щур, вічне місто. 2. Пісня про вітер, про вітер, взутий в солдатські гетри, про гетри, що йдуть дорогою війни... (С. Луговський) 3. Там вітер видуває душі з тіл, ламає дерева і хилить трави, і творить *многолику порожнечу*. (С. Луговський) 4. Збагни ж, нарешті, сину, цю долю і заховай *глухоніми* свій крик. (В. Стус)

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Робота із цитатою.**

«Людський мозок — чудова штука. Він працює до тієї самої хвилини, коли ти встаєш, щоб виголосити промову», — говорив Марк Твен.

— Чи згодні ви з висловом відомого письменника?

— Дайте перелік складових успішного виступу.

Мовленнєва стратегія в функціональному аспекті становить певну схему дій у рамках комунікативного процесу, що визначає вибір мовних засобів і способів вираження змісту, безпосередньо пов'язаного з досягненням мети. *Комунікативні тактики* можуть складатися як з одного, так і з кількох висловлень, мовець може контролювати успіх/невдачу конкретного мовленнєвого акту на окремих етапах діалогу і коригувати свої мовленнєві дії з огляду на перлокутивний ефект. Планування *мовленнєвої поведінки* — це не проста будова мовних висловлень, а найважливіший етап процесу взаємодії, у якому слухач не завжди пасивно сприймає текст-повідомлення мовця, а активно інтерпретує його мовленнєві дії, реалізуючи власну стратегічну лінію.

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятої у суспільстві.

Загальноприйнятою вважається структура мовленнєвого акту (За Х. Грайсом), яка містить чотири різних за типом дії. Кожна дія виражає певну інтенцію (намір) того, хто говорить:

- дія власне вимови звуків;
- пропозиційна дія, тобто здійснення пропозиції — зв'язування використовуваних знаків із дійсністю та суб'єкт висловлення з предикатом;
- ілокутивна дія — вираження певного наміру, спрямованого на адресата (похвала, прохання, обіцянка тощо);
- перлокутивна дія — вплив на адресата, що призводить до зміни поведінки останнього або його картини світу.

3 НАОЧНІСТЬ

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Опрацювання схеми.

3

► Тренувальні вправи.

1. Користуючись правилами риторичної науки, які стосуються підготовки будь-якого публічного виступу, напишіть невелику промову про становище жінки в сучасному світі.
2. Розіграйте діалог на тему: «Рядки з “Кобзаря” Т. Шевченка про сьогодення».
3. Прочитайте. Складіть цитатний план виступу кардіохірурга М. Амосова на лекції в Києві 1945 року.

1

Я вважаю, що моє життя вдалося. Якщо була б інша можливість його прожити, я б все одно обрав цей шлях. Хоча спочатку хірургом я взагалі не збирався працювати. Однак саме ця справа зайняла 80 % моєї енергії. Можливо, якщо б я її спрямував на свої початкові цілі — природничі науки та кібернетику, то досяг би більшого. Але хірургія мене так захопила емоційно, що і зараз не відпускає. Вона зробила мене і щасливим, і не щасливим водночас. Бо вже так людина створена, що щастя її тим і вимірюється, якщо в неї безхмарне щастя, то вона його ніколи не помічає. А якщо її життя побудоване на провалах і зльотах, то людина вже розуміє ціну радощів. І ось та сама хірургія для мене і була цією діаграмою, так я відчув, що можу бути корисним людям. Бо можна науку популяризувати, дисертації захищати, але відчуття, що ти потрібен людям — це лише

Контрольна робота: написання есе «З чого зіткане щастя?».

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Робота із цитатою.
- III. Основний зміст уроку
 1. Слово вчителя з елементами бесіди.
 2. Завдання учням.
 3. Бесіда.
 4. Написання есе, його редагування.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Заповнення карток самооцінки.

Мета: повторити особливості побудови твору-есе, вимоги до творів цього типу; розвивати вміння підпорядковувати висловлення темі; розвивати усне й писемне мовлення учнів, їхні творчі здібності, збагачувати словниковий запас школярів; виховувати любов і повагу до слова, толерантне ставлення до оточуючих.

Основні терміни: есе.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: застосування набутих знань і вмінь.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: зв'язне аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; відтворення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Робота із цитатою.**

А. Лінкольн вважав: «Більшість людей щасливі настільки, наскільки вони вирішили бути щасливими».

— Як ви розумієте його слова?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Слово вчителя з елементами бесіди.**

— Згадайте, що таке есе.

— Чим есе відрізняється від інших видів творів?

— Яка структура есе?

— Які види есе ви знаєте?

- **Завдання учням.**

Прочитайте текст, визначте його жанр. Аргументуйте свої висновки.

На святах нам часто бажають щастя. Але в чому полягає людське щастя? На це питання ми не почуємо однозначної відповіді, у кожної людини своє щастя. Для когось щастя — це робота й кар'єрний ріст, для когось — гроші й добробут, для інших — сім'я та здоров'я близьких. У кожного свої ідеали щасливого життя. За статистикою проведеного опитування, на питання «Чи щасливі Ви?» більшість людей відповідає «ні». На мою думку, це дуже дивно, адже в сучасному світі є всі умови для більш комфортного проживання лю-

дини, ніж навіть сто років тому. Всі люди вільні та мають права, створені численні корисні речі, що суттєво полегшують життя. Багато що знаходиться в кроковій доступності, особливо в містах; є багато способів відпочити та добре провести час. Але все ж люди відчувають себе нещасними. Чому? Багато людей — максималісти, вони не цінують того, що мають, їм завжди чогось не вистачає для щастя.

Деякі люди, що живуть у великих сім'ях, вважають себе нещасними, тому що у них не вистачає грошей купувати речі й предмети, що полегшують життя, а багаті люди нещасні через те, що у них немає дітей або їхні діти розпечені та не поважають своїх батьків. Ось такий колообіг виходить. Життя іноді не справедливе. Але я вважаю, що кожному дається по заслугах. Потрібно вміти цінувати те, чим ти «багатий» і радіти життю.

► **Бесіда.**

- Чи згодні ви з автором тексту?
- Що значить щастя для вас? Яке воно? У чому воно полягає?
- Як його досягти?

► **Написання есе, його редагування.**

Зразок 1

Для мене щастя, коли мої рідні здорові, в них нічого не болить. Коли ми живемо під мирним небом, без злочинності та нещасних випадків. У майбутньому, коли я виросту, мені б хотілося мати люблячого чоловіка й дітей, роботу, що буде приносити задоволення та на яку я буду йти щоранку з посмішкою. Мрію, щоб ми жили в досить комфортних умовах, у чистоті та теплі, як то кажуть: «Будинок — повна чаша». Ось це для мене є справжнім щастям. Моє щастя — це любов, дружба, сім'я та робота. Щодо матеріальних цінностей, я думаю, вони теж важливі, адже ми живемо в капіталістичному суспільстві, де гроші відіграють важливу роль: товари продаються та купуються. Але не варто переоцінювати їхнє значення і ставити на перший план. Гроші — справа наживна: сьогодні їх немає, можливо, будуть завтра, якщо, звичайно, працюватимеш.

Я хочу, щоб всі люди розуміли, що щастя — це духовна сторона нашого світу та саме це ми повинні цінувати й берегти. Я бажаю всім людям бути щасливими!

Зразок 2

На мою думку, щастям можна вважати задоволення від життя, а також наявність важливих для людини цінностей.

Для молодих людей щастя спочатку більше має майновий характер. Їм важливо мати будинок, машину, статусні речі. Тоді людина думає, що вона щаслива, але з роками стає ясно, що це все не так вже й важливо. Щастя в дітях, їхньому здоров'ї, ставленні до батьків.

Кожна людина може робити свій день щасливим, попри всі труднощі на даному етапі життя. Щастя прокидатися і бачити цей світ очима, відчувати його. Щастя зустрічати

1 ПЕРСОНАЛІЯ

Лінкольн Авраам (також Абрагам) (1809–1865) — президент США (з березня 1861 до квітня 1865), перший президент від Республіканської партії, визволитель американських рабів. Авраам Лінкольн очолював США в період Громадянської війни. Його вважають національним героєм США. Прокламація Лінкольна про визволення рабів на території Конфедерації 22 вересня 1862 р. дала поштовх 13-й поправці до американської конституції (1865 р.), яка повністю скасувала рабство у США.

2 ТЕРМІНИ

Есе (есеї) — короткі наукові, критичні та інші нариси, які відзначаються вишуканістю форми.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ЦЕ ЦІКАВО

В англійській мові слово *есеїст* уперше використав англійський поет і драматург Бен Джонсон у 1609 році.

світанок і захід. Людина воістину стає щасливою, коли вона знаходить гармонію в душі й тілі. І мова тут не йде про ідеальні пропорції. Щастя — у нас в голові й серці. Часто можна спостерігати, як нещасні люди, які, на вигляд, мають «все» і як щасливі ті, у яких так мало всього є. Але у них є гармонія.

Знайти щастя можна всюди: в співі птахів, у зоряному небі, в книзі, яку щойно прочитав. Головне, зупинитися і замислитися, чому ти нужденний та нещасний. Поставити собі питання, що я можу, ось прямо зараз зробити, щоб бути щасливим. Можливо, тобі потрібна лише чашка гарячої кави... Або твоє щастя — це чеснота. Кожен повинен знайти своє щастя у себе в душі.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти есе про найбільш щасливий день у вашому житті.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- Заповнення карток самооцінки.

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
 1. Вступне слово вчителя.
 2. Робота із цитатою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота з таблицею.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
 5. Завдання учням.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Орфоепічна помилка. Орфоепічний словник. Поняття милозвучності. Чергування у-в, і-й як засіб милозвучності. Основні правила вимови голосних звуків. Основні правила вимови приголосних звуків.

Мета: ознайомити учнів з основними орфоепічними нормами сучасної української літературної мови, повторити норми вимови голосних і приголосних звуків, ознаки милозвучності української мови; удосколювати орфоепічні вміння учнів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в школярів повагу до краси рідної мови.

Основні терміни: орфоепія, орфоепічна помилка, милозвучність, чергування.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, словник.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Бесіда.**
 - Які словники ви знаєте?
 - Якими з них найчастіше користуєтесь?
 - У якому словнику можна перевірити правильність вимови слів?
 - Схарактеризуйте звуки української мови.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

Чи знаєте ви, що на конкурсі краси мов у Парижі 1934 року українська мова посіла третє місце після французької та перської за такими критеріями, як фонетика, лексика, фразеологія, структура речень. А за мелодійністю українська мова посіла друге місце, після італійської.
- **Робота із цитатою.**

Українці — стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші. (Евлія Челебі)

 1. Чи знаєте ви, хто такий Евлія Челебі?
 2. Чому він так висловився про українську мову?
 3. Що є ознаками мелодійності мови?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (читання літературних творів, використання досвіду взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях).

Предметні: ознайомлення з поняттями *орфоепічна норма* й *орфоепічна помилка*; адекватне сприймання пояснення вчителя, статті підручника; прагнення дотримуватись принципів милозвучності мови; уміння виправляти помилки, пов'язані з порушенням милозвучності.

1 ПЕРСОНАЛІЯ

Челебі Евлія — богослов, державний діяч, мандрівник і письменник Османської імперії XVII століття. Син султанського ювеліра Дєрвіша Мехмеда Зіллі.

2 ТЕРМІНИ

Орфоепія (від *гр.* *orfos* — правильний, *eros* — мова) — розділ мовознавства, який вивчає норми літературної вимови.

Орфоепічні норми регламентують правила вимови звуків, звукосполук і граматичних форм слів. Порушення норм вимови є **орфоепічною помилкою**.

Орфоепічний словник — словник, що містить у собі інформацію щодо правильної вимови слів та їх граматичних форм.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Ла́те, листопа́д, літо́пис, лю́стро, ма́-
бу́ть, ма́ркетинг, мере́жа, металу́ргія, мі-
ліме́тр, навча́ння, нане́сти, на́пій, на́скріз-
ний, на́чинка, нена́видіти, нена́висний,
нена́висть, не́сти, ні́здря, нові́й.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

2

Орфоепія (від *гр.* *orfos* — правильний, *eros* — мова) — розділ мовознавства, який вивчає норми літературної вимови. Отже, об'єктом її є літературна вимова голосних і приголосних звуків у різних позиціях, зміна їх якості залежно від наголосу або сусідства інших звуків, вимова звукосполучень, слів і сполучень слів. Орфоепія — невід'ємний складник культури мовлення. Унормованість кожної літературної мови у її писемній і усній формі є однією з найважливіших ознак, що відрізняє її від діалектів. Орфоепія вказує, як мають вимовлятися звуки, граматичні форми слів і навіть окремі слова. З-поміж причин порушень орфоепічних норм є такі: діалектне оточення, вплив правопису на вимову (у тих випадках, коли між ними є розбіжність), вплив російськомовного оточення тощо.

Прийнято виокремлювати два типи вимовних помилок (за О. Щербою):

— фонематичні, пов'язані зі сплутуванням фонем, що спотворює звуковий образ слів: *важ хліп* (ваш хліб), *була гатка* (була гадка); *палити* (полити), *іди зо мною* (іди за мною). Оскільки в українській мові О і А розрізняються, то такі помилки впливають на смисловий бік мови;

— акцентні (суто вимовні) — помилки у варіантах фонем при заміні одного відтінку іншим. Зміст не спотворюється, бо фонем не змінюються, а змінюється акцент: *лєк-тор, п'яць, б'юць, кроф, падаф*.

Орфоепічні норми регламентують правила вимови звуків, звукосполук і граматичних форм слів. Порушення норм вимови є **орфоепічною помилкою**.

Орфоепічний словник — словник, що містить у собі інформацію щодо правильної вимови слів та їх граматичних форм.

Завдання орфоепічного словника — піднесення культури усного мовлення для сприяння правильності та швидкості взаємозрозуміння між людьми шляхом усунення діалектних рис у мовців і оволодінням нормами української літературної мови.

Зразок орфоепічного словника — «Орфоепічний словник» (1984) М. І. Погрібного, у вміст якого ввійшли 44 000 слів. У словнику подаються вимова й наголос слів відповідно до тодішніх загальноприйнятих літературних норм.

Після проголошення незалежності України з'явилося двотомне видання «Орфоепічний словник української мови» (серія «Словники України»). (З Інтернету)

ВИМОВА ГОЛОСНИХ

Усі **голосні звуки** під наголосом вимовляються чітко й виразно: *постанова, гарантійний, витяг, мудрість*.

В інших позиціях вимова голосних має такі особливості:

- 1) Голосні [a], [i], [y] — в усіх позиціях вимовляються виразно: [зна́ти] — *знати*, [пунктуа́л'н'іс'т'] — *пунктуальність*, [зв'ітува́ти] — *звітувати*.

- 2) Звук [о] вимовляється виразно й здебільшого не змінюється; лише перед складом із наголошеним [у], [і] вимовляється з наближенням до [у]: [то^уму́] — *тому*, [зо^узу́ла] — *зозуля*, [по^уділ] — *поділ*.
- 3) Звуки [е], [и] в ненаголошеній позиції вимовляються нечітко.

Увага! Українській літературній мові невластива вимова [а] на місці ненаголошеного [о].

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ

1. Дзвінки приголосні в кінці слова й перед глухими в середині слова вимовляються дзвінко: [народ] — *народ*, [наказ] — *наказ*.

Увага! З усіх дзвінких приголосних тільки глотковий звук [ɣ] вимовляється як [x]: [л^ехко] — *легко*, [н^іхт^і] — *нігті*, [к^іхт^і] — *кігті*.

2. Глухі приголосні перед дзвінками в межах слова вимовляються дзвінко: [про́з'ба] — орфографічно *просьба*, [вог'за́л] — *вокзал*, [боро́д'ба́] — *боротьба*.

3. Оглушуються прийменник і префікс *з-* перед глухими приголосними: [с тобою] — орфографічно *з тобою*, [ска-зати] — *сказати*.

4. Префікси *роз-*, *без-* можуть вимовлятися дзвінко й глухо (залежно від темпу мовлення): [розпіска] і [роспіска] — *розписка*.

5. Губні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш] (крім подовжених) і задньоязикові [г], [к], [х] у кінці слова та складу вимовляються твердо: [с'ім] — *сім*, [с'м'іх] — *смiх*.

Лише перед [і] ці приголосні вимовляються як напівм'які:
[в'іта́льний] — віта́льний.

Подовжені шиплячі вимовляються як напівм'які:
[роздор'іж':a] — *роздоріжжя*.

6. В українській мові слід розрізняти звуки [г] і [ґ]. Приголосний звук [г] вимовляється у власне українських словах, а також в українізованих словах іншомовного походження. Найповніший реєстр слів із літерою г, що позначає задньоязиковий зімкнений дзвінкий звук [г], подано в «Українському орфографічному словнику», яким варто послуговуватися, найбільш уживаними є слова: *газда, газдувати, ганок, грати, гатунок, гречний, гніт, гречність, ґрунтовий, ґрунт, ґрунтозахисний, ґрунтообробний, ґрунтознавство, гудзик, ґрунтуватися, ґрасувати (розчищати)* тощо.

7. Буквосполучення *дж*, *дз* можуть позначати один звук і вимовляються як афrikати [дж̚], [дз̚]: [дж̚бан]. Роздільна вимова цих звуків [д] — [з], [д] — [ж] є порушенням орфоепічних норм. Як два окремі звуки вони вимовляються тоді, коли належать до різних частин слова, наприклад до префікса та кореня: [п'ід-же^нну] — *піджену*.

8. Передньоязикові [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] перед наступними м'якими приголосними та перед [і] вимовляються м'яко: [майб'ут'н'е] — орфографічно *майбутнє*, [п'іс'н'а] — *пісня*, [го́рд'іс'т'] — *гордість*.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Шиплячий ж в українській мові в основному твердий, тому вирішено писати: *журі* (замість *жюрі*), *Жуль Верн* (замість *Жюль Верн*), а також *парфумерія* (замість *парфюмерія*), бо *парфуми*.

[illegible]

► Робота з таблицею.

Опрацюйте таблицю, висновки узагальніть.

Чергування у-в, і-ї

Евфонія (милословність)		
Уникай збігу голосних	купався в озері	купався у озері
Уникай збігу приголосних	зайшов у метро	зайшов в метро
Якщо доводиться вибирати між збігом голосних і збігом приголосних, насамперед уникай збігу голосних	вірю в справедливість	вірю у справедливість
Засоби милословності		
- у / в / ув / уві / вві - з / із / зі / зо - і / й / та (=і) - б / би, ж / же -ся / -сь - голосний після префікса: розізнати, зібрати, відірвати тощо - варіанти слів (синоніми-дублети): раніше / раніш, лише / лиш, звідкіля / звідки / звідкіль, впав / упав і под. - спрощення, подвоєння, апостроф, зміни приголосних при творенні слів		
УВАГА! Ньюанси, деталі		
Розділові знаки (. , ; : — ? ! ...) = приголосний (пауза в усному мовленні), тому речення починаємо з голосного, після розділового знака теж пишемо голосний (якщо не виникає збігу голосних)	У хаті сидів дід. Але В озері є багато риби. Нічний спосіб життя ведуть і сич, і сова.	В -хаті сидів дід. У -озері є багато риби. Нічний спосіб життя ведуть і сич, ї -сова.
Чергування у-в, і-ї неможливе в іншомовних словах, а також тоді, коли воно змінює лексичне значення слова	Був на Уралі, вступив до інституту, вдача — удача, вправа — управа й под.	
Пишемо У перед В, Ф, ХВ, СВ, ТВ, ЛьВ (ключ: великий філософ-львів'янин хвалив свій твір) й под. (навіть якщо виникає збіг голосних)	Була у Львові, зайшла у хвіртку.	
Пишемо І		
1) при зіставленні або протиставленні понять (пауза в усному мовленні);	1) Червоне і чорне, батьки і діти.	
2) перед словом, що починається з Й, Я, Ю, Є, Ї	2) Марія і Йосип, мама і я.	
Іноді вибір залежить від стилю	Ув — розмовний стиль.	
Слід уникати немилословних збігів звуків на межі слів	Ці цікаві розповіді; вартувий вийшов (пор. вимову в рос. мові «А я тебе мали-нового варенья принес»).	
Не слід допускати римування слів у прозі	Любов людини до батьківщини (любов людини до рідної землі).	
Відхилення від правил евфонії допускається в художній літературі, де це зумовлено вимогами ритму	Яка упевненість в ході швидкій гримить. (В. Сосюра)	

► Тренувальні вправи.

1. Знайдіть порушення милословності мови, виправте їх.

1. Вміти творити — це не означає вміти добре малювати чи добре ліпити. 2. Прибуття в полк дівчини, нареченої загиблого офіцера, стало подією. 3. З Харковом у Яворницького пов'язано багато: неподалік від міста він народився, закінчив Харківський університет, в Харкові має багато дру-

зів. 4. Й гірко плаче Ярославна в Путивлі-граді на валу. 5. Фільм «Тарас Бульба» має бути романтичним, як роман-тична і хвилююча сама повість. 6. Чужу біду на воді розведу, а своїй і кінця не знайду. 7. Шура Ясногорська стоїть в кузові, тримаючись руками за кабінку, й сміється пробігаючим золотим лісам. 8. Друга пізнають в біді. 9. У останніх його словах студенти вловили велику певність в своїй силі. 10. Без гожих днів не бути літу, де б гнулись трави й комиші. 11. Степ у цю пору залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів. 12. Мати брала мене, мало, за руку і вела подивитись на диво первоцвіту. 13. Чудова мрія, розкішна й ясна, кохано у ту ніч обгорнула мене. 14. В траві стежинка біла. Безмежна тиша. 15. Г. Скворода бачив своє завдання в вихованні працюючої, чесної і морально досконалої людини. 16. Проскурниця посадила Мелашку вечеряти, вона і ложки не умочила.

2. На місці пропук вставте *і-й, у-в* та поясніть їх вживання.

1. Павло пішов по алеї, ... йому здавалось, ніби гілля ... гушавині пригнічує його зверху до землі. (*І. Нечуй-Левицький*) 2. ... прибалтійських народів існує легенда, пов'язана, з нещасливим коханням дівчини, яку забрало море. (*І. Цюпа*) 3. Як ... минулого літа Інна з Мудриком подовгу мовчали — кожен про своє. (*Є. Гуцало*) 4. Бачиш ... ти, немов той ясень розмовляєш. (*Леся Українка*) 5. Чуєш ... собі поклик поезії, але хто навчить тебе її чародійницьких тайн? (*О. Гончар*) 6. Сонце ... степу так сліпучо світить, ніби ти опинився ..же на іншій, ближчій до сонця планеті. (*О. Гончар*) 7. ... хату батько ..війшов нерішуче, немовби жалів, що зайшов. (*Ю. Мушкетик*) 8. Трава ... покосах в'яне ... просихає, ... пахощі, як життєдайний струм, ... груди ллються. (*М. Рильський*) 9. Батько ..чительки був маленький ..рядничок ... ніяк не міг ...лізти з головою ... своє ..рядництво. (*М. Грушевський*) 10. ... засяяли відтоді блакиттю кулясті бані собору над плавнями, над ..сім білим світом дніпровським. (*О. Гончар*) 11. Молодий горбоносий парубок ... шинелі красиво повертає голову до нас ... приязно усміхається. (*М. Старицький*) 13. Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини, заглянув до нашої школи, завзято вдарив ... дзвін та ... пішов поміж садами ... степи крутити крила вітрякам. (*М. Старицький*)

► Завдання учням.

4

Виконайте тестові завдання.

5

1. Укажіть рядок, де на місці всіх пропусків треба писати літеру *у*.

А була ... Львові, дивився ... віконечко

Б ... творі сказано, прочитала ... оповіданні

В зайшла ..ранці, пішли ... світлицю

Г ..війшли до хати, переконана ... цьому

2. Прочитайте речення. Укажіть, на місці якої із цифр треба писати літеру *в*.

З народних переказів ми дізнаємось, що Маруся, кохаючи Гриця понад (1)се (2) світі, не знайшла (3) собі сили

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Прийменник *із* вживається в таких випадках:

- 1) переважно між свистячими й шиплячими (з, с, ц, ч, ш, щ): *узав із собою*;
- 2) між групами приголосних (після них або перед ними): *лист із Бразилії, разом із тобою*.

Прийменник *зі* (зо) вживається в таких випадках:

- 1) *зі* вживається перед сполученням приголосних, незалежно від його походження, а також після паузи: *узав книжку зі столу, зі знаком якості, зі школи вийшли діти, зі сходом сонця, зі мною*;
- 2) *зо* як фонетичний варіант прийменника *зі* виступає при числівниках *два, три* або займеннику *мною*: *зо дві сотні, зо мною*.

5 ВІДПОВІДЬ

1А, 2В, 3Б, 4В, 5Б, 6Б, 7В.

пережити його зраду і навіть намагалася втопитися (4) Ворсклі, але її врятував Іван Іскра, який випадково був поблизу.

А 1	В 3
Б 2	Г 4

3. Укажіть рядок, у якому дотримано правил чергування *у-в*.

А вітер в полі	В навчалися у академії
Б збиратися в дорогу	Г як в сні

4. Укажіть рядок, у якому НЕ дотримано правил чергування *у-в*.

А плавати в річці, грім у небі
Б закінчив у суботу, запитай у батька
В успіхи в роботі, навчатися у ліцеї
Г відпочили в Анталії, приїзд у Польщу

5. Укажіть рядок, у якому НЕ дотримано правил чергування *і-й*.

А Знявся вітер, і дерева скинули останнє вбрання.
Б Бульвари і парки вкриваються жовтим листям.
В Небо спохмурніло й насупилося, стало сірим.
Г У призначений день усі дівчата й жінки прийшли на майдан.

6. Прочитайте речення. Укажіть, на місці яких цифр треба писати літеру *й*.

На широчезній рівнині стояли до самого обрію соняшники, стрункі (1) пишноголові, (2) всі, як один, обернені до сонця; здавалося, вони (3) самі випромінювали світло, (4), може, тому навкруги було особливо святково (5) ясно.

А 1, 2	Г 2, 4
Б 1, 3	Д 3, 5
В 2, 3	

7. Укажіть рядок, у словах якого чергування *у-в* неможливе.

А втриматися, ударити, узимку
Б вмитися, убивчий, удочерити
В взаємини, врода, указ
Г враз, вже, вчителька

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Робота з картками.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з творів художньої літератури речення, де є приклади до вивченої теми. Умотивувати свій вибір.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...
- Урок запам'ятається мені тим, що...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 - Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
 - Мотивація навчання
 - Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
 3. Завдання учням.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 - Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: поглибити знання учнів про склад і наголос, удосконалювати вміння правильно наголошувати слова; розвивати мовлення, логічне мислення учнів; виховувати любов до мови.

Основні терміни: наголос, варіантне наголошення.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**
 - Як правильно наголосити слова *адже, чорнослив, тонкий?*
 - Що таке наголос?
 - У яких словниках можна перевірити наголошування слів?

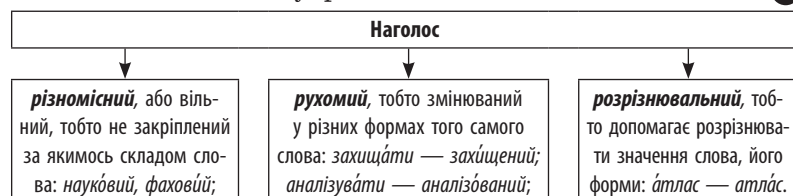
III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Наголос у словах є властивістю частини слова — складу. Наголос указує на склад, який виділяється під час вимови слова. Наголос у словах української мови складно правильно визначити, бо він не тільки може припадати на будь-який склад, але йому також властива **рухомість** — можлива зміна наголосу при відмінюванні слова.

Увага! Наголос в українській мові:

1

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо)).

Предметні: ознайомлення з основними правилами наголошування слів, варіативним і діалектним наголосами.

1 НАОЧНІСТЬ

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Обіцянка, обрання, обрúч (іменник),
одина́дцять, одноразо́вий, озна́ка, о́лень,
опто́вий, осетéр, отáман, о́цет.

Щоб уникнути помилок, наголошуючи слова, треба запам'ятати подані нижче правила:

1. Двоскладові та трискладові іменники чоловічого роду в множині мають наголос на закінченні:

Однина	Множина
а́втор	авторі́, -і́в, -а́м
ве́ксель	векселі́, -і́в, -а́м
о́круг	округі́, -і́в, -а́м
дире́ктор	директорі́, -і́в, -а́м
інспе́ктор	інспекторі́, -і́в, -а́м

Увага! Коли ці іменники уживають із числівниками *два, три, чотири*, то наголошують перший або другий склад: *два ве́кселі, три а́втори, чотири дире́ктори, два о́круги, три інспе́ктори*.

Незначна група подібних іменників має нерухомий наголос у всіх відмінках:

ро́змір	ро́зміри
прибі́чник	прибі́чники
засту́пник	засту́пники

2. Двоскладові та трискладові іменники жіночого роду із закінченням *-а* у множині наголошують на закінченні:

ка́ртка	картки́, -то́к, -а́м
вказі́вка	вказівки́, -во́к, -а́м
по́милка / помі́лка	помилки́, -ло́к, -а́м
сторі́нка	сторінки́, -но́к, -а́м

Але:

зага́дка	зага́дки
примі́тка	примі́тки
розпи́ска	розпи́ски

3. Іменники на *-анн(я)* майже всі зберігають наголос дієслів, від яких вони утворені. У таких словах може бути наголошений суфікс (*запита́ти — запита́ння, поєдна́ти — поєдна́ння, чита́ти — чита́ння, навча́ти — навча́ння*) чи префікс (*ви́рахувати — ви́рахування, ви́коренити — ви́коренення*).

Увага! Деякі іменники мають подвійне наголошення: *пода́ння, відда́ння*. Зазвичай вони різняться за значенням і сполучуваністю: *вида́ння* (книг, друковане) і *виданн́я* (про дівчат). Такі слова в сучасній літературній мові мають сталий наголос у всіх формах: *вида́ння* (однина) — *у вида́нні, вида́нням, вида́нню і вида́ння* (множина) — *у вида́ннях, вида́ннями, вида́нням*.

Увага! У деяких випадках наголос дієслова та утвореного від нього іменника не збігаються: *ви́знати — визна́ння, зобов'язати — зобов'язанн́я*.

4. Назви процесів, дій та їх наслідків мають різне наголошення: *спростува́ння* (заперечення, відхилення) — *спростова́ння* (промова, стаття із спростуванням). За аналогією можна використовувати: *обгрунтува́ння — обгрунто́вання, угрупова́ння — угрупова́ння*.

5. Прикметники в українській мові потрібно наголошувати:
 - 1) на закінченні: *фахові́й, валові́й, нові́й, чіткі́й, вузькі́й, легкі́й, стійкі́й*.

Увага! У всіх відмінках однини і множини більшість прикметників зберігає наголос початкової форми: *фахові́й — фахово́го, фахово́му, фахові́м, на фахово́му, фахові́, фахові́х, фахові́м, на фахові́х; валові́й — валово́го, валово́му, валові́м, валові́, валові́х, валові́ми, на валові́х*. Порівняйте також: *позачасо́вий — позачасо́вому(-ві́м), позачасо́вим, на позачасо́вому(-ві́м); позачерго́вий — позачерго́вому(-ві́м), позачерго́вим, на позачерго́вому(-ві́м)*.

2) на корені: *ці́лий, рі́зний, доко́рінний, виче́рпний*.

6. Пам'ятайте, що числівники наголошують так:

1) усі кількісні числівники на *-дцять* мають наголошений склад *на́*:

двана́дцять, п'ятна́дцять, одина́дцять, чотирна́дцять.

Увага! Треба пам'ятати, що числівники *одина́дцять, чотирна́дцять* не становлять винятку із цього правила. Такий наголос зберігають збірні числівники *одина́дцятьоро, чотирна́дцятьоро*.

2) числівники *ші́стдесят, сі́мдесят, ві́сімдесят* мають наголос на другому компоненті;

3) порядковий числівник *дру́гий* не змінює наголосу у відмінкових формах: *дру́гого, дру́гому, дру́гим* і под.

7. У дієсловах з основою на приголосний у початковій формі наголос падає на *-ти*: *наве́стї, запові́стї, розпо́вістї*.

В особових формах, у формі минулого часу таких дієслів наголошують останній склад: *розпо́вімо́, наве́детє́, запові́ла́*, крім форм наказового способу: *розпо́вімо, наве́дімо, обгово́рімо* і под.

8. Характерним для української мови є наявність двох варіантів наголошування, що відповідають нормі. Тож запам'ятайте: *огля́дач — огляда́ч, допові́дач — доповідáч, позі́вач — позивáч, про́стий — прості́й, ясний — я́сний, перві́сний — пёрві́сний, допомі́жний — допо́міжний*.

9. Окремі слова часто вживають із помилковим наголосом, тому особливості їхнього наголошення треба запам'ятати або перевіряти за словником.

Увага! Слова з подвійним наголосом: *алфа́віт — алфа́віт, весня́ний — весня́ний, допові́дач — допові́дач, завжди́ — за́вжди, до́говору — до́говору, жа́лібний — жалі́бний, м'я́зовий — м'язо́вий, пёрві́сний — перві́сний, перста́рок — перéстарок, по́милка — помі́лка, прості́й — про́стий, та́кож — тако́ж*.

► Тренувальні вправи.

2

1. Опрацюйте декілька порад по запам'ятовуванню наголосу в словах:

1) Багато-багато разів перечитайте слова! Скоро ваш мозок запам'ятає їх і буде видавати «на автоматі». Тільки читати вголос!

2) Пограйте в картки: з одного боку картки напиши слово без виділення наголосу, а з іншого — із виділенням наголошеного складу. Поки робитимеш картки, уже багато запам'ятаєш!

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Паві́ч, партёр, пе́карський, переве́зти, переве́сти, пере́кис, переля́к, перене́сти, пере́пад, пере́пис, пі́алá, підда́ний (дієприкметник), підда́ний (іменник, істо́та), підлі́тковий, пі́знання, пі́тний, пі́це́рія, по́друга, по́значка, по́милка, по́міщик, по́мобчати, по́няття, по́рядковий, по́середи́ні, приве́зти, приве́сти, при́морозок, при́нести, при́чіп, про́діл, про́міжок, псевдо́нім.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

- 3) Ті слова, що ніяк не можеш запам'ятати, напиши на папірцях і приклей удома на місця, куди часто дивишся, наприклад на холодильник.
- 4) Слова з наголосом, що ти запам'ятав(-ла), намагайся застосовувати в мовленні якомога частіше, щоб це відклалося у твоїй пам'яті.

Завдання 2 розміщено в електронному додатку.

3. Поясніть значення слова з відповідним наголосом.

Образи — обра́зи, сходи́ли — сходи́ли, ва́рений — ва́ре-ний, пе́чений — пече́ний, га́ряче — га́ряче, ва́рення — ва́ре-ня, ру́ки — ру́ки, пі́сні — пі́сні, ко́са — ко́са, п'я́та — п'я́та, а́тлас — а́тлас, зді́йснений — зді́йснений, доро́га — доро-га́, нездо́ланий — нездо́ланий, незлі́чений — незлі́чений, на́сипати — на́сипати, о́рган — о́рган.

4. У запропонованих уривках віршів визначте засоби милозвучності.

Гуде вогонь — веселий сатана,
червоним реготом вихоплюється з печі...
А я чолом припала до вікна,
і смуток мій бере мене за плечі.
Сама пішла світ за очі — аби
знайти від тебе крихту порятунку.
Мої думки, як дикі голуби,
в полях шукали синього притулку
Сама втекла в сніги, у глухомань,
щоб віднайти душевну рівновагу.

(Л. Костенко)

Вона прийшла непрохана й неждана,
І я її зустріти не зумів.
Вона до мене впливла з туману
Моїх юнацьких несміливих снів.

(В. Симоненко)

І жінка з чорним, як земля, волоссям,
яку я знаю вже стільки років,
живе собі, не переймаючись зовсім,
поміж ранкового світла й вечірніх мороків.

(С. Жадан)

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1А, 2В, 3В, 4А, 5В, 6В.

► Завдання учням.

Завдання розміщено в електронному додатку.

2

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти міні-словник наголосів, записати його.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

- Мій успіх на уроці — це...
- Найбільші труднощі я відчув(-ла)...
- Я не вмів(-ла)..., а тепер умію...

Словорозрізнявальний наголос. Форморозрізнявальний наголос. Діалектний наголос. Складні випадки наголошування слів.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з текстом.
 5. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Дерево емоцій».

Мета: ознайомити з поняттями *словорозрізнявальний наголос*, *форморозрізнявальний наголос*, *діалектний наголос*, опрацювати складні випадки наголошування слів; удосконалювати вміння школярів аналізувати своє й чуже мовлення, виробляти навички дотримання орфоепічної норми у власному мовленні; розвивати культуру мовлення, навички колективної й самостійної роботи; розвивати увагу, пам'ять; виховувати повагу до рідного слова.

Основні терміни: функції наголосу, діалектний наголос.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Орфоепічні помилки, пов'язані з неправильним наголошенням слів, зустрічаються в мовленні дуже часто.

— Чим відрізняється, наприклад, *д́ерен* і *дерéн*? **1**

Аби їх уникнути, варто звертатися до словника, але, на жаль, не завжди є така можливість. Тому можна спробувати запам'ятати найскладніші випадки.

— Перед вами зелене «дерево емоцій». Листя на цьому дереві — це ваші очікування від сьогоднішнього уроку.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

ФОРМОРОЗРІЗНЮВАЛЬНИЙ НАГОЛОС

Наголошування основної форми слова іноді відмінне від наголошування інших його форм. Так, за допомогою вільного і різномісного наголосу розрізняються граматичні форми того самого слова: *гі́лки* — *гі́лкі*, *дуже́* — *дуже́* тощо.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо)).

Предметні: ознайомлення з основними правилами наголошування слів, словорозрізнявальним і форморозрізнявальним наголосами.

1 ВІДПОВІДЬ

Д́ерен, рну, чол. — поверхневий шар ґрунту, укритий травою й трав'янистими рослинами, густо пронизаний їх коренями. / Virізані із цього шару пласти.

Дерéн, у, чол., бот. (Corylus). 1. Куш або дерево родини кизилкових з їстівними кислувато-солодкими ягодами; кизил. 2. Ягоди цієї рослини.

СЛОВОРОЗРІЗНЮВАЛЬНИЙ НАГОЛОС

Існує низка слів, що змінюють значення залежно від наголосу. Наголос розрізняє значення: *адресний* — від *адрес*: *вітальний адрес* / *адресний* — від *адреса*: *нова адреса*; *батьківщина* — спадщина від батьків: *багата батьківщина* / *батьківщина* — вітчизна: *рідна батьківщина* та інші.

Правильність наголошування є однією з ознак культури мовлення. Джерелом розхитування акцентуаційних норм є також необґрунтоване перенесення діалектних наголосів у літературну мову.

Діалектний наголос — особливості наголошування в українській діалектній мові порівняно з літературною. Наявність таких особливостей зумовлена, з одного боку, своєрідністю розвитку наголосу в різних говорах української мови (найчастіше відмінностями в напрямках дії аналогії), а з другого, зовнішніми впливами (наголос на передостанньому складі в західнокарпатських говорах виник під впливом польської мови). Найменше особливостей наголошування спостерігається в південно-східних говорах, найбільше — у південно-західних. Ось деякі акцентні особливості південно-західних говорів української мови: відсутність у двоскладових іменників ч. і с. р. із кореневим наголосом акцентної опозиції форм однини і множини (*голуб* — *голуби*, *явір* — *явори*, *озеро* — *озера*, *дерево* — *дерева* та ін.); виключно коренева акцентуація іменників с. р. із суфіксом *-анн* (*оповідання*, *мовчання*, *переконання* та ін.); початкове наголошення присвійних займенників ж. і с. р. (*моя*, *моє*; *твоя*, *твоє*; *своя*, *своє*); відтягнення наголосу на корінь в інфінітиві (*нести*, *везти*, *вести*, *плести* та ін.); відтягнення наголосу на корінь у 1-й ос. одн. теп. ч. (*ходжу*, *ношу*, *пішу*, *кажу* та ін.).

Досить часто в поетичних рядках звучить діалектний наголос у дієсловах *знайде*, *підє*, *прийде*, *зійде*, *будє*. Префіксальні дієслова в літературній мові відтягають наголос на початок слова: *знайде*, *підє*, *зійде*, *прийде* і под. Наголошуються **всупереч літературній нормі** дієслова у формі жіночого або середнього роду минулого часу: *І біла ріка підійнялась увись, До витоків древніх сягнула...* (М. Симчич)

Нормативний наголос у таких дієсловах на закінченні *взяла́*, *везла́*, *лила́*, *налила́*, *підійняла́*; *взяло́*, *везло́*, *лило́*, *налило́*, *підійняло́*.

О. Пономарів наводить приклади слів, у яких найчастіше спостерігаємо відступи від акцентуаційних норм. Ось деякі з них:

2

Правильно	Неправильно	Правильно	Неправильно
беремо́	бе́ремо	Полта́вщина	Полта́вщина
валови́й	ва́ловий	поя́рковий	поя́рковий
везти́ (ввезти́)	ве́зти (вве́зти)	предме́т	преди́мет
вести́ (ввести́)	ве́сти (вве́сти)	прия́тель	при́ятель
ви́падок	випа́док	ре́шето	решето́
вира́зний	ви́разний	ри́нковий	ринко́вий

2 НАОЧНІСТЬ

Правильно	Неправильно	Правильно	Неправильно
ві́тчим	ві́тчим	рі́дкий	рі́дкий
госте́й	го́стей	се́рдити	серді́ти
до́шка	дошкá	се́редина	середі́на
дро́ва	дрова́	сиро́ватка	сі́роватка
за́лоза	залозá	сі́мдесят	сі́мдесят
імпе́рський	імперський	сла́бий	сла́бий
ки́дати	кида́ти	смак, р. відм. сма́ку	смак, смаку́
ко́лія	колія́	той, то́го, до то́го	той, то́го, до то́го
металу́ргія	металургія	тонкі́й	то́нкий
нена́видіти	нена́видіти	у́спіх	успі́х
осока́	осо́ка	фа́ртух	фа́ртух
ота́ман	отамáн	фахові́й	фа́ховий
пара́ліч	паралі́ч	фено́мен	феноме́н
па́сти	пасти́	хапа́ти	ха́пати
пеня́	пе́ня	черстві́й	че́рствий
Покро́ва	Покрова́	че́рствіти	че́рствіти

► Опрацювання таблиці.

2

► Тренувальні вправи.

3

1. Складіть і запишіть речення з поданими словами.

Скля́нки — скля́нкі, чу́тки — чуткі́, щі́чки — щі́чкі;
пі́сні — пісні́, то́рби — торби́, це́ркви — церкві́, шаблі́ —
шабл́і, брехні́ — брехні́, грози́ — грóзи, зорі́ — зорі́, норі́ —
но́ри, плити́ — плити́, стопи́ — сто́пи.

2. Прочитайте подані слова. За словником-довідником знайдіть правильний варіант наголошення.

Аерометр, адже, аніза́цо, барже́вий, баски́й, бензопро-
від, удо́брити, визво́льний, гні́йний, грані́ти, либо́нь, лис-
топа́д, мабу́ть, мазки́й, майно́вий, надку́с, нагі́дка, превен-
тивни́й, плотови́й, подру́жка, тигрови́й.

3. Виберіть із запропонованих слів ті, у яких можливе подвійне наголошення. З'ясуйте значення незрозумілих слів, уведіть їх у складні речення.

Господа́рка, гомі́лковий, стрі́чковий, стре́мено, підстри́б-
цем, пляшко́вий, збли́зка, зачерстві́лий, пові́тряний, пра-
ві́к, скучне́нький, сланце́вий, сливо́вий, теплопро́відний,
тикну́ти, яде́рний, щербате́нький, юрби́ще, шеля́г.

4. Послухайте аудіозапис виступу відомих людей (письменників, спортсменів, політиків), виконайте орфоепічний аналіз.

► Робота з текстом.

3

Правильно прочитайте тексти. До яких стилів вони належать?

КУРІНЬ

Ніхто вже не пам'ятає, відколи стоїть посеред степу отой Курінь — хатка не хатка, бо ні стін, ні вікон, ані димаря; одначе й стіжок не стіжок, бо двері є. А за дверима — холодний морок, грибами-поганками пахне та давніми

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ФЕЙСБУК

Цього слова ще немає у словниках, тому запитали в мовознавця Олександра Пономарева. Ось його відповідь: «Наголошувати потрібно на першому складі: Фейсбук. Так кажуть англійці, і нам немає підстав застосовувати якусь іншу форму».

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ПЕРСОНАЛІЯ

Тютюнник Григор Михайлович (1931–1980) — український письменник-прозаїк. Гр. Тютюнник переклав українською мовою твори В. Шукшина: 1978 р. у видавництві «Молодь» вийшла збірка оповідань та кіноповістей «Калина червона»; перекладав і твори І. Соколова-Микитова («Рік у лісі») та ін. Григорові Тютюннику присуджено премію імені Лесі Українки 1980 р.

дощами. Є ще у Куреня дві великі діри по боках. Одна зяє на північ, звідки взимку вітри холодні, друга на південь, звідки вітри теплі.

Гасають побіля Куреня й інші вітри й вітерці, шукають, у яку б то їм веселу дірочку свиснути: опівнічні — вітри чорні; вдосвіта — блакитні; в полудень — прозорі; звечора — зелені... І всяк свою пісню виводить у дверях Куреневих та дірках; чорний вітер, опівнічний, стогне по-совиному; блакитний, досвітній, зітхає спросоння; прозорий, полуденний, весело свиськає, а зелений, вечоровий, тихо воркоче, бо хочеться йому спати. (Гр. Тютюнник)

4

ВТОРИННА ЛІТЕРАТУРА?

А ще була така практика, як отримання книжок за макулатуру. Пам'ятаєте? Здаєш 20 кіл паперового непотребу — отримуєш... Те, що потрібно масовому читачу. Були серед «макулатурних» книг, звичайно, і «Віднесені вітром», але левову частку складали різні «Анжеліки», романи Дюма-батька, Дрюона тощо.

Звісно, кількість екземплярів була не безмежною, тому перекупники паслися і в пунктах прийому вторсировини — здавали за домовленістю з працівниками макулатури (без цього ніяк — звітність!), а потім перепродавали отримані книги інколи вдсятеро дорожче за їхню офіційну вартість. (З газети «Слобідський край»)

► Творча робота.

Напишіть есе за словами німецького філософа Л. Фейєрбаха: «...Мова є критерієм того, на якому рівні знаходиться людська культура».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати есе на тему «Наголос — душа слова».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Дерево емоцій».

Перед вами лежать листочки жовтого кольору. Якщо всі ваші сподівання справдились, листя на нашому дереві залишається зеленим, якщо ні, то замініть його пожовклим й аргументуйте свої висновки.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень учнів із вивчених тем; розвивати вміння школярів виконувати тестові завдання; працювати самостійно; логічне мислення; мовленнєві навички; виховувати любов до мови.

Основні терміни: тест.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: перевірка й корекція знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

Ознайомлення учнів із критеріями оцінювання завдань закритої та відкритої форм (6 завдань — по 1 балу; 7 — 1,5; 8 — 2,5). Проведення інструктажу щодо їх виконання.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Виконання тестових завдань.**

1

ВАРІАНТ I

1. Визначте продовження речення *Риторика — це...*
 - А наука про правильну вимову та наголошення слів
 - Б емоційне ствердження чи заперечення якогось факту
 - В теорія ораторського мистецтва
 - Г відповідь, заперечення, зауваження одного з учасників діалогу іншому
2. Укажіть рядок, де фонетичний запис відображає правильну вимову обох слів.
 - А кожух [коʲжух], левада [лева́да]
 - Б голубка [гоʲлубка], свято [с'ва́то]
 - В дзьоб [дз'об], вогко [во́гко]
 - Г сонний [со́н:и'ї], знайомишся [знайо́ми'ш'с'а]
3. Укажіть, у якому рядку слід уживати прийменник *в* між словами.
 - А була (в,у) Італії, плавати (в,у) озері, жила (в,у) Одесі
 - Б сидіти (в,у) автобусі, працювати (в,у) аптеці, погляд (в,у) минуле
 - В читала (в,у) газеті, зайшов (в,у) аудиторію, успіх (в,у) творчості
 - Г зустрітися (в,у) музеї, запитав (в,у) сестри, жити (в,у) Америці

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: уміння доречно й правильно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймати, розуміти й аналізувати інформацію державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1В, 2Б, 3А, 4В, 5В, 6В.

Варіант II: 1Б, 2А, 3Г, 4А, 5Г, 6Б.

Орфограма. Орфографічна помилка. Орфографічний словник. Принципи української орфографії. Ненаголошені *е, и* в корені слова.

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
 1. Вступне слово вчителя.
 2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
 3. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
Завдання учням.

Мета: систематизувати й поглибити знання учнів з орфографії, проаналізувати найтипівші орфографічні помилки; розвивати орфографічну й пунктуаційну увагу, уміння школярів працювати колективно та самостійно; логічне мислення, творчу уяву; мовленнєві навички; виховувати потребу в удосконаленні орфографічної грамотності; формувати норми правильної літературної мови.

Основні терміни: орфограма, орфографічна помилка.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Бесіда.**
 - Які ви знаєте розділи науки про мову?
 - Що таке орфографія?
 - Що таке орфограма?
 - Що таке орфографічна помилка.
 - У яких словниках перевірити правильність написання слова?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

Уявіть ситуацію. Якось компанія майбутніх філологів завітала до ресторану. Один із студентів проглянув меню і замовив... шість порцій орфографічних помилок. На це офіціант відповів йому:

 - Цього подати не можемо, не тримаємо!
 - Але ж у меню великий вибір помилок на всі смаки,— зауважив замовник і зачитав меню.

- **Завдання учням.** ①

Щоб не опинитися в такому становищі, оформіть грамотно меню. ②

 1. Бул..он курячий із фр..кадел..ками.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; використовувати різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з принципами української орфографії, із поняттями *орфограма* й *орфографічна помилка*.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ВІДПОВІДЬ

1. Бульйон курячий із фрикадельками.
2. Каша гречана.
3. Риба смажена.
4. Вареники із сиром, мащені сметаною.
5. Салат «Солошині чари».
6. Шампінйони у яєчно-масляному соусі.
7. Компот грушево-аличевий.
8. Асорті з пиріжків власного виробництва.

3 ТЕРМІНИ

Орфограма — це написання, що вибирається з кількох можливих варіантів і ґрунтується на сформульованому й закріпленому в системі орфографії правилі.

Орфографічна грамотність — уміння правильно вживати графічні засоби для передачі звукового мовлення на письмі. Засобами для цього служать букви, написання слів разом, окремо і через дефіс, знаки переносу та скорочення.

Орфографічна помилка виникає в результаті порушення орфографічної норми, тобто «порушення загальноприйнятих правил передачі звукової мови (слів і їх форм) на письмі».

Орфографічний словник (або **правописний**) — словник, що містить перелік слів у їх нормативному написанні та розкриває слова лише в аспекті їх правопису (наприклад, окрім власне слів у називному відмінку надає їх закінчення в родовому). Орфографічний словник є показником сучасного йому правопису.

4 НАОЧНІСТЬ

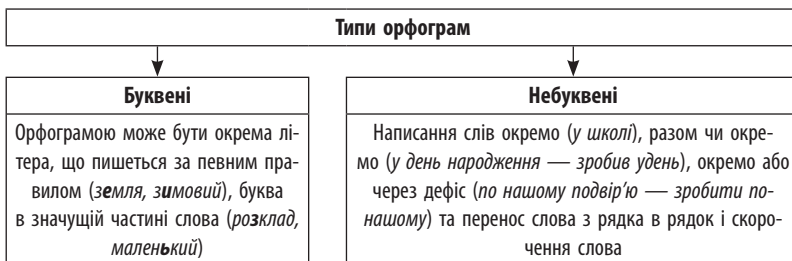

2. Каша гр..чан..а.
3. Риба смаж..н..а.
4. Вареники із сиром, мащ..н..і см..таною.
5. Салат «Соло..ині чари».
6. Шампін..они у яєчно(масляному) соусі.
7. Компот груш..во(алич..вий).
8. Ас..орті з п..ріжків власного виробни..тва.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Орфограма — це написання, що вибирається з кількох можливих варіантів і ґрунтується на сформульованому й закріпленому в системі орфографії правилі.

Орфографічна грамотність — уміння правильно вживати графічні засоби для передачі звукового мовлення на письмі. Засобами для цього служать букви, написання слів разом, окремо і через дефіс, знаки переносу та скорочення.

Орфографічна помилка виникає в результаті порушення орфографічної норми, тобто «порушення загальноприйнятих правил передачі звукової мови (слів і їх форм) на письмі».

Орфографічний словник (або **правописний**) — словник, що містить перелік слів у їх нормативному написанні та розкриває слова лише в аспекті їх правопису (наприклад, окрім власне слів у називному відмінку надає їх закінчення в родовому). Орфографічний словник є показником сучасного йому правопису.

Український правопис визначають 4 принципи: фонетичний; морфологічний; історичний (або традиційний); смисловий (або семантико-диференційний).

Згідно з **фонетичним принципом** слова записуються відповідно до літературно-нормативного звучання, тобто так, як вимовляються. Раніше вважалося, що в українській мові приблизно 50 % слів пишеться за фонетичним принципом. За найновішими даними встановлено, що на 76,7 % правописні форми українських слів збігаються з власною транскрипцією (*думка, пшоно, гаразд, молодий, вишня, струсити* тощо).

За **морфологічним принципом** морфеми пишуться однаково, хоч у різних частинах того самого слова чи в споріднених вимовляються *по-різному* (*весело, кожух, молотьба* тощо).

За історичним (або традиційним) принципом написання деяких слів, їхніх частин, окремих літер не можна пояснити ні вимовою, ні позиційними змінами сучасної української літературної мови. Такі написання здійснюються за традицією (*щука, льон, юнак, кишеня* тощо).

Смисловий (або семантико-диференційний) принцип полягає в тому, що різні написання слів та їх сполучень, які звучать однаково, залежать від різного лексичного значення (*горобець — Горобець, напам'ять — на пам'ять* тощо).

► Тренувальні вправи.

1. Запишіть слова. Перевірте себе за словником. Чи пояснюються орфограми в цих словах правилами? Крім правильного написання, яку інформацію про слова надає словник? **1**

П..р..метр, ап..льсин, мар..во, плет..во, гард..роб, ц..мент, щ..глик, пр..з..дент, інж..нер, д..л..гація, квіт..нь, загв..нтити, тр..вога, м..телик, л..мон, м..даль, к..парис, кор..дор, ц..буля, кал..ндар, бл..щати, ст..рати, скр..піти, д..р..гент, р..ферат, в..личальний, прод..шевити, щ..бетати.

2. Запишіть під диктовку. Підкресліть і поясніть орфограму «Ненаголошені *е, и* в корені слова».

Осінь прийшла, чарівниця осінь! Птахи турбуються, нервують, коли-не-коли щось скрикують. Час їм у далеку дорогу збиратися. А жовтогаряча, розцяцькована безліччю барв осінь уже їде на рудому коні. Десь-не-десь стоять ніжно-бурштинові берези, коричнево-жовті шати приміряють верби, міддю переливаються дуби... Осінь, чарівниця кольорів, і вересень, її вправний учень, швидко малюють декорації до прощального грандіозного карнавалу природи, чарівного балу падолисту, увертюра якого вже бричить у повітрі.

І раптом літо, згадавши, як добре йому було, прокидається з невчасно розпочатої сплячки, розливає сонце над нивами та лісами. І спалахує навколо бабине літо! Бузова герань, гнучкі петрові батоги, жовті кульбабки, білосніжні ромашки — усе знову квітне, сподіваючись на тепло. Удруге вбирається у весільний одяг глуха кропива, червоніють навіть духмяні сунічки. Небеса, осяяні яскравим холодним промінням, низько схиляються до справжніх осінніх квітів: жоржин, айстр, чорнобривців, сальвій. Вони будуть стояти до останнього, закриваючись пелюстками від перших, ще не дуже жорстоких морозів. Але це буде за кілька днів, усього-на-всього кілька днів, а зараз — бабине літо! Знову замайоріли в повітрі метелики, знову гудуть джмелі, знову снують до квіток ніби і не стомлені працею бджоли.

(172 сл.) (За «Народним календарем»)

► Робота з картками.

1

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти твір-мініатюру про природу, уживаючи слова з вивченою орфограмою.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Завжди пишеться **и** в ненаголошеному суфіксі іменників середнього роду **-ив(о)** (вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці): *мереживо, плетиво, паливо, печиво*.

Виняток становлять слова *зарєво, марєво, мрево* та рідковживані поетизми *маєво* (майво) і *сяєво* (сяйво), у яких виступає суфікс **-єв(о)**.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Б, 2Г, 3А.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Завдання учням.

1

Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть, у якому рядку всі ненаголошені голосні можна перевірити наголосом.
А бриніти, тривога, вітер
Б темніти, земля, кривенька
В ожеледь, тривалий, дизель
Г вимоги, динамо, семеро
2. Укажіть рядок, у всіх словах якого треба писати літеру *и*.
А д..р..кторія, кл..йноди, с..мволічний
Б м..нулий, л..міш, майст..р
В нап..нати, неприм..ренний, орл..ня
Г абр..кос, бл..зенько, гр..міти
3. Укажіть рядок, у всіх словах якого треба писати літеру *е*.
А стеж..чка, в..рховий, тр..мтіти
Б зл..тіти, кр..лавий, з..мляний
В ос..редок, кр..латий, пл..кати
Г мереж..во, п..кти, побіл..ний

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Інтелектуальна розминка.
 2. Опрацювання таблиць.
 3. Слово вчителя.
 4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
 1. Завдання учням.
 2. Інтерактивна гра «Доскажи речення».

Мета: узагальнити та систематизувати знання про вживання апострофа та м'якого знака, удосконалювати правописні вміння та навички; розвивати комунікативну компетентність, формувати навички вибирати головне, узагальнювати, систематизувати; виховувати повагу до рідного слова.

Основні терміни: апостроф.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**
Порівняйте виділені слова. Сформулюйте тему та мету уроку.
Не ходити галці по гальці.
Буряк у бур'яні пололи в буряні дні.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Інтелектуальна розминка.**
- Якими буквами передається на письмі м'якість приголосних звуків?
 - Що таке орфографія?
 - Що таке орфоепія?
 - Що вивчає фонетика?
 - Що таке графіка?
 - Після яких букв уживається знак м'якшення? Наведіть приклади.
 - Чому знак м'якшення не може стояти на початку слова?
 - Після яких букв знак м'якшення не вживається? Наведіть приклади.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності у природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу; використання української мови в різних життєвих ситуаціях); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву).

Предметні: ознайомлення з орфограмою «Правила вживання апострофа»; ознайомлення з позначенням на письмі м'якості приголосних.

— Відповідно до якого правила знак м'якшення не пишеться в словах *кінчик, менший, баничик*?

— Як переконатися в тому, що у словах *Маринчин, Маринці* знак м'якшення писати не потрібно?

— Які звуки позначаються буквосполученням *йо*?

— За яких умов уживається буквосполучення *ьо*? Наведіть приклади.

— Після яких букв пишеться апостроф? Наведіть приклади.

— Від чого залежить уживання апострофа після *р*?

— У яких випадках апостроф не ставиться?

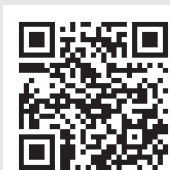
— Перед якими буквами ставиться апостроф?

— За яким правилом уживається апостроф у словах *з'юрмитися, під'язичний*?

— У яких словах апостроф ставиться після букви *к*?

— За якими правилами вживається апостроф у словах іншомовного походження?

1 НАОЧНІСТЬ

2 МНЕМОНІЧНЕ ПРАВИЛО

МаВПа БуФ

► Опрацювання таблиць.

Опрацюйте теоретичний матеріал. Доберіть власні приклади вживання апострофа та знака м'якшення.

Таблиця 1

Правопис апострофа

Апостроф ставиться	
у суто українських словах	
Після губних приголосних <i>б, п, в, м, ф</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>б'ю, п'ять, п'є, в'язи, у здоров'ї, м'ясо, рум'яний, тім'я, мерешанський, В'ячеслав, Стеф'юк</i>
Після <i>р</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, кур'єр, на подвір'ї</i>
Після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний	<i>без'язикий, від'їзд, з'єднаний, з'їхати, з'явитися, об'єм, під'їхати, роз'юшити, роз'яснити; дит'ясла, пан'європейський, пів'яблука, але з власними назвами через дефіс: пів-Європи тощо</i>
у словах іншомовного походження	
Після приголосних <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>комп'ютер, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, торф'яний, к'янті, миш'як, кар'єра; П'ємонт, П'яченца, Рив'єра, Ак'яб, Іх'ямас; Барб'є, Б'єрнсон, Б'юкенен, Женев'єва, Ф'єзоле, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є</i>
Після кінцевого приголосного в префіксах перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура</i>
В іншомовних прізвищах після часток <i>д</i> та <i>о</i>	<i>д'Артаньян, д'Анунціо, О'Генрі, Шон О'Кейсі</i>
Апостроф НЕ ставиться	
Перед губним звуком <i>є</i> приголосний (крім <i>р</i>), який належить до кореня	<i>дзв'якнути, мавпячий, свято, тьмяний, цвях, але: верб'я, торф'яний, арф'яр</i>
Коли <i>ря, рю, ре</i> означають сполучення м'якого <i>р</i> із наступними <i>а, у, е</i>	<i>бур'як, поморянин, бур'яний, крякати, Репін</i>
Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними <i>і, е, а, о, у</i>	<i>безіменний, загітувати, зекономити, зокрема, зуміти</i>
Перед <i>йо</i>	<i>курйоз, серйозний</i>
Коли <i>я, ю</i> позначають пом'якшення попереднього приголосного перед [а], [у]	<i>бязь, бюджет, бюро, люпітр, фюзеляж, кювет, рюкзак, рюш; Барбюс, Бюффон, Вюртемберг, Мюллер, Гюґо, Рюдберг</i>

Правопис знака м'якшення

Пишемо	
після букв <i>д, т, з, с, ц, дз, л, н</i> наприкінці слова чи складу, якщо ці букви передають м'які звуки	<i>сядь, донька, суть, злізь, вісь, гедзь, мідь, швець, жнець, гляньте, різьба</i>
після м'яких приголосних перед <i>о</i>	<i>льон, трьох, сьомий, сьогодні, дзьоб, синього</i>
у суфіксах <i>-ськ-, -зьк-, -цьк-</i>	<i>український, європейський, козацький, запорізький, ризький, паризький, чеський, французький, близький, людський, по-французьки, по-французькому</i>
у суфіксах <i>-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -оньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i>	<i>легенко, голівонька, рученька, самісінька, малюсінька</i>
після м'якого звука [л'] перед наступним м'яким	<i>учительський, стільця, пальці, їдальня, читальня</i>
у формах Р. в. множини іменників жіночого роду	<i>пісень, робітниць, учениць</i>
у дієслівних формах наказового способу	<i>стань, винось, виходь; станьте, виносьте, виходьте</i>
у дієслівних формах 3-ї особи однини та множини дійсного способу	<i>стоїть, спить, стоять, читають, пишуть, думають, складають</i>
НЕ пишемо	
після букв, які позначають губні та шиплячі звуки	<i>степ, голуб, кров, сім, вісім, любов, ніж, піч, їдеш</i>
після <i>р</i> у кінці складу	<i>кобзар, товар, писар, Харків (виняток Горький)</i>
між приголосними, якщо перший пом'якшується під впливом другого	<i>сонця, пісня, радість, якість, кінця</i>
після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i>	<i>тонший, менший, інший, кінчик</i>

► Слово вчителя.

Перед м'якими, пом'якшеними й шиплячими приголосними м'який знак вживаємо лише в таких випадках:

— для позначення м'якості [л']: *їдальня, сільський, пальці, більший, Гальченко, Михальчук*;

— у непрямих відмінках і в присвійних прикметниках, якщо м'який знак є в початковій формі: *скринька — в скриньці, Кузьма — Кузьмі; кицька — кицьці, кицьчин; нянька — няньці, няньчин; Зінька — Зіньці, Зіньчин; Ориська — Орисьці, Орисьчин* (але: *казка — у казці, землянка — у землянці, Матилінці, маланчин*); а також у формах наказового способу дієслів: *візьми — візьмімо, візьміть*;

— у дієсловах на *-ться*, а також в інших дієслівних формах перед *-ся(-сь)*, якщо м'який знак є у формі без *-ся*: *обговорюється, відзначається, звертаються, ставляться, стань — станься, піднось — підносься, підводь — підводься* (але: *підніс — піднісся, ріс — розрісся*).

ВИНЯТКИ: *тьманий, різьбар, няньчити, бриньчати, Маньчжурія, женшень.*

В іншомовних словах м'який знак пишеться після зубних також перед *й, я, ю, є, ї* та в інших випадках відповідно до літературної вимови: *мільйон, павільйон, компаньйон, браконьєр, порт'єра, ательє, пасьянс, Нью-Йорк*,

3 МНЕМОНІЧНЕ ПРАВИЛО

Танганьїка, Лавуазьє, Люсьєн, Дьяконов, Третьяков, Касьянов, Ананьїн, асфальт, фільм, бюлетень (але: маляр, нюанс, дюна, тубик, люкс, Цюрих, Аляска; а також не після зубних: Бйорнсон, Ж'єн, Х'юстон, бар'єр).

В українських власних назвах м'який знак перед **я** не ставиться: *Наталя, Тетяна, Уляна, Омелян, Касян, Севастян, Дяченко, Касяненко, Третьак.*

► Тренувальні вправи.

4

1. Перепишіть слова. Замість крапок, де потрібно, поставте м'який знак. Поясніть правила його вживання.

Люд..с..кіс..т.., Гуцул..щина, вітерец.., Гал..чин, тихесен..кий, Гор..кий, жнец.., піс..ня, с..віт, с..піл..ний, близ..кіс..т.., с..огодні, ц..огорічний, мен..шість, різ..бяр, громад..с..кіс..ть, шіст..десять.., промін..чик, мален..кий, Уман..щина, нян..чити, дон..ці, уман..с..кий, Пан..ченко, Мирон..чук, Іл..ля, чотир..ох, у мис..ці, на гіл..ці, до він..ця, волин..с..кий.

Тетян..чин, ласун..ці, л..отчик, ковз..кий, лічил..ник, Натал..ці, вікон..ця, селян..с..кий, галуз..зю, лл..ет..ся, в'яз..кіс..ть, у спіл..ці, повіс..т..ю, куз..ня, домен..щик, стат..тя, козац..кий, голубон..ці, громадян..с..кий, копіювал..ний, пужал..но, дев'ят..сот.., тон..ший, сімнад..цят.., порад..ся, Михал..чук.

2. Спишіть, уставляючи, де потрібно, апостроф або м'який знак.

Дон..чин, матін..ці, нен..ці, рибал..ство, він..чати, бакен..щик, тон..ший, балкон..чик, Кордил..ери, С..ерра-Невада, прицв..яхований, Григор..єв, майбут..не, різ..бяр, духм..яний, під..яр..я, т..м'яний, спіл..ці, рибалон..ці, бутон..єрка, жен..шен.., монпанс..є, пан..європейський, гол..ці, В..єнт..ян, з..ятрений, уман..с..кий, сопіл..ці, співачка Монсерат Кабал..є, Пхен..ян, мен..ше, художник Амадео Моділ..яні, рутв..яний вінок.

3. Від поданих слів утворіть: а) прикметники; б) дієслова з префіксом *роз-*.

а) Морква, торф, олово, риба, дерево, мавпа, камінь, тьма.

б) Їхати, єднати, їсти, юшка, ятрити.

4. Перепишіть речення, замість крапок, де потрібно, поставте апостроф і м'який знак, поясніть їх написання.

1. Козацька річен..ка тече, не ст..марена буденним світом. (*Л. Степовичка*) 2. Червоні вулики з подвір..я плывуть гречками у блакит.., співає липа на узгір..ї і щирим золотом кипит... (*М. Стельмах*) 3. Запахне м..ятою, дощем і матіолою духм..яно. (*П. Макеев*) 4. Юрко йшов по стежині, що пролягала між заростями кін..с..кого щавлю. (*Є. Гуцало*) 5. По дорозі, здіймаючи хмари куряви, безконечним потоком мчат.. до поля переповнені бійцями п..ятитонки. (*О. Довженко*) 6. Усім Галя раден..ка страх, а до мен..шого кинет..ся і ввіп..ється, як п..явочка. (*Марко Вовчок*) 7. Я поведу тебе в далекий край, незнаний край, де тихі, темні води спокійно сплят.., як мертві, т..м..яні очі. (*Леся*

Українка) 8. Шумит.. земля благословенна гіл..лям квіту-
ючих садів, що в праці плекані щоденній гордят..ся зав..яз-
зю плодів. (М. Гірник) 9. Поляна ця, подз..обана струхля-
вілими пен..ками, викружилася край осич..няка, трохи на
згірку. (Є. Гуцало) 10. Дух прив..ялої м..яти розійшовся
у свіжому повітрі. (І. Нечуй-Левицький) 11. Він упивався
не так моркв..яним чаєм без цукру, як братн..ою, дружн..ою
мовою товариша. (О. Донченко) 12. Музиканти на хорах
уже настроювали інструменти, щоб дзв..якнути краков..як.
(О. Донченко) 13. Повітря пахне торф..яним духом і весня-
ним випаром сирих віл..хових дров. (Г. Тютюнник) 14. Ви-
різ..бляє блискавиця шви на синім полотні. (М. Стельмах)
15. Запечалилася.. круча, у задумі всю ніч..., хоч припав мі-
сячен..ко до оголених пліч... (Л. Вишеславський) 16. Вітри
вщухли — розп..ялися хрестами на вигоні вітряки. (А. Го-
ловко) 17. Цікавий місяц.. на колінцях низ..ко припав до
шибки, де кричить.. дитя. (Л. Степовичка) 18. Не знала я,
що можна доброту знічев..я так лукаво затоптати... (Л. За-
башта) 19. Тихим надвечір..ям у кав..ярні допиваєш.. ка-
ву на останні... (Л. Талалай) 20. У різдв..яній обр..ядовос-
ті ритуал..ній вечір..і відводилося особливе місце, адже
за народними уявленнями багата різноманітними стравами
вечір..я зумовлювала такий же достаток упродовж року. (За
Г. Скрипником) 21. А в небі хмари лебедями із ополонок
п..ют... (М. Стельмах) 22. Коли вони від..їхали, опускаю-
чис.. в ту саму кам..яну вулич..ку, за ними знов зазвучав ве-
лич..ний мотив. (О. Гончар) 23. Окремі росинки т..м..яно по-
блискуют.. с..рібними пухир..чиками. (О. Донченко)

5. Запишіть під диктовку, підкресліть слова з апострофом і м'яким знаком, поясніть правила вживання.

1. Краще дурень, що працює, ніж мудрець, що тіль-
ки відпочиває. 2. Нащо й клад, коли в сім'ї лад. 3. Ран-
ні пташки воду п'ють, а пізні — слізки ллють. 4. Заро-
блена копійка краща за крадений карбованець. 5. Пташка
красна своїм пір'ям, а людина своїм знанням. 6. Залізо ір-
жа з'їдає, а заздрий від заздрощів помирає. 7. Є люди, що
й солов'я не люблять. 8. Будь першим на бенкеті й остан-
нім у лихослів'ї. 9. Рух для людини — здоров'я, нерухо-
мість — смерть. 10. Всякий двір хазяйським оком держиться.
11. І від бур'яну користь буває. 12. Те, чого не засвоїв у п'ять
років, не подужаєш і в п'ятдесят. 13. Вченому світ, а невче-
ному тьма. 14. Хто добро зробив, того довіку пам'ятай.

6. Перекладіть слова з російської мови на українську, запишіть
їх. Порівняйте написання в обох мовах.

5

Объявление, отъехать, двухъярусный, девять, подъезд,
мягкий, взгорье, Лукьяненко, Юрьев, мясорубка, объект,
изъясняются, съезд, соединение, Захарьин, безъязыкий, Ар-
фьев, развязка, обязательство, пламя, съезжать.

7. Перепишіть речення; на місці крапок, де треба, ставте апо-
строф. Поясніть правила вживання його в українській мові.

1. В небі хмарки білосніжні, легкі, ніби пір..я, роси
на травах — погоди хорошої знак. 2. Ніколи я не знав, як

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Пан'європейський, роз'ятрити, коло-
дязний, прип'ятський, над'яр'я, арф'яр.

5 ВІДПОВІДЬ

Об'ява, від'їхати, двох'ярусний, дев'ять,
під'їзд, м'який, узгір'я, Лук'яненко, Юр'єв,
м'ясорубка, об'єкт, висловлюватися, з'їзд,
зобов'язання, полум'я, з'їжджати.

тяжко жить без солов..я, що в пісні аж тремтить тільцем своїм маленьким і гар..ячим. 3. Був я в Сосниці недавно, в тому В..юнищі зеленім, в тій селянській щедрій хаті, де Довженко народивсь. (Із тв. М. Рильського) 4. Сидячи на оберемку нарваного лугового різнотрав..я, що пахло ромашкою, м..ятою і татарським зіллям, я милувався вільним простором неширокої річечки, яка плавно текла в пласких берегах. (Є. Гуцало) 5. Цю тайну знає різдвяний сніг, а він уміє зберігати тайни. (І. Жиленко) 6. Ні страху, ні тіні компромісу. На кожен виклик, совісте, іди! В історичних льохах відстояться вина істин, гірко вибродять кров..ю правди пекучі меди. 7. Оголошено конкурс — сотий тур кон..юнктур. 8. Поезія — це св..ято, як любов. О, то не є розмовка побутова! (Із тв. Л. Костенко) 9. Зсушить серце жура, сколять ноги терни,— о, тоді май життя вдячно ти спом..яни! (І. Франко)

8. Слова з м'яким знаком та без нього запишіть у дві колонки під диктовку вчителя.

Мідь, користю, трьох'ярусний, роль, менший, кінчик, Мінськ, сім, кров, буквар, Харків, тінь, кобзарський, неньчин, батько, Степанчук, тонший, друкар, Маланчин, дівчиноньці, сільський, сьогоднішній, сопілці, кальці, бурульці, сестричці, бульйон, Болонья, поморянин, інший, Севілья, каньйон, дьоготь, Дьяконов, Дягилев, Дюма, сьомий, маляр.

9. Подані іменники поставте у формі давального відмінка однини, поясніть правопис знака м'якшення.

Учителька, скринька, рибалка, сопілка, бурулька, жінка, Тетянка, лялька, брунька, галька, Галинка, нянька, Оксаника, ненька, спілка, кобилка, Маринка.

10. Перепишіть слова. Замість крапок, де потрібно, поставте апостроф. Поясніть його написання. Складіть речення, до яких входили б подані слова.

Слов..янський, Св..ятослав, від..їзд, р..яст, подвір..я, об..єднання, св..ято, торф..яний, зв..язок, вол..тер..янець, В..ячеслав, міжгір..я, бур..ян, з..економити, об..єм, Сирдар..я, з..явитися, без..іменний, роз..яснити, розв..язати, возз..єднання, тьм..яний, зап..ястя, Лук..янченко.

11. До поданих слів запишіть антоніми з орфограмою «Вживання апострофа». Поясніть правопис за допомогою правил.

Буденний, розділяти, згуртовувати, блискучий, важливо, відвага, хвороба.

12. Уставляючи на місці крапок знак м'якшення або апостроф (де треба), запишіть слова у дві колонки.

Лижв..яр, грил..яж, кабал..єро, дит..ясла, кон..юктивіт, В..єтнам, Робесп..єр, С..юзен, сен..йор, арф..яр, мес..є, інтерв..ю, вол..єра, квартир..єр, еспан..йолка, миш..як, ад..ютант, ал..янс, Мол..єр, Ам..єн, Ет..єн, ар..єрсцена, папіл..йотки, мантил..я, ател..є, прес-пап..є, лос..йон, Монтеск..є, об..єкт, компан..йон, кутюр..є, курт..є, кал..ян, сек..юриті, квінтил..йон, Рив..єра, барел..єф, ескадрил..я, вар..єте, гіл..йотина, бул..дог, тер..єр.

6 ВІДПОВІДЬ

10. Слов'янський, Святослав, від'їзд, ряст, подвір'я, об'єднання, свято, торф'яний, зв'язок, вольтер'янець, В'ячеслав, міжгір'я, бур'ян, зекономити, об'єм, Сирдар'я, з'явитися, безіменний, роз'яснити, розв'язати, возз'єднання, тьмяний, зап'ястя, Лук'янченко.
11. Святковий, об'єднувати, роз'єднувати, тьмяний, дріб'язково, сором'язливість, здоров'я.

13. Перепишіть слова, на місці крапок уставляючи, де потрібно, пропущені букви, знак м'якшення або апостроф.

Поділ..я, Поліс..я, Приазов..я, покрит..я, насін..я, корін..я, прибут..я. Примор..я, Покут..я, Приурал..я, роздоріжж..я, збіжж..я, лист..я, щаст..я, роззброєн..я, повіст..ю, річ..ю, піч..ю, стиснен..я, радіст..ю, швидкіст..ю, любов..ю, сіл..ю, мід..ю, подоро..чан..я, бря..чан..я, довкіл..я, риштован..я.

14. Розкрийте значення кожного з фразеологізмів. Поясніть вживання апострофа. Уведіть фразеологізми до самостійно складених речень (усно).

Мотузьяна душа. Лобом муру не проб'єш. Ні риба ні м'ясо. Мастити салом п'яти. З'явитися на шапкобрання. Розв'язати вузол. Серце в'яне. Людям язика не зав'яжеш. П'яте через десяте.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти й записати міні-словник слів з апострофом і м'яким знаком.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Завдання учням.

4

Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом.
А бур..ян, Лук..яненко, ф..юзеляж, повітр..я
Б довір..я, інтерв..ю, дзв..якнути, б..юст
В матір..ю, Монтеस्क..є, невід..ємний, пір..я
Г у міжгір..ї, б..юро, тьм..яний, різнотрав..я
2. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться без апострофа.
А М..юнхен, грав..юра, р..ясно, вар..яг
Б Бр..юссель, медв..яний, пред..явник, вестиб..юль
В рутв..яний, св..ященик, возз..єднати, Д..юма
Г кап..юшон, мор..як, багр..яний, п..єдестал
3. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться зі знаком м'якшення.
А рибал..ство, погод..ся, прип'ят..ський, голівон..ці
Б зателен..кати, красун..чик, купал..ський, виріз..бити
В вигул..кнути, зат..марити, нац..кувати, консул..ський
Г кан..йон, ковз..кий, мал..ва, локал..ний

► Інтерактивна гра «Доскажи речення».

- Мій успіх на уроці — це...
- Найбільші труднощі я відчув(-ла) ...
- Я не вмів(-ла) ..., а тепер умію...

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1В, 2А, 3В.

УРОК № 33

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Творче конструювання.
 2. Евристична бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
 3. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Бесіда.
 2. Завдання учням.
 3. Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Чергування голосних. Чергування приголосних в українській мові. Зміни приголосних при збігу їх у процесі словотворення.

Мета: повторити знання десятикласників про основні чергування голосних і приголосних; формувати правописні вміння; удосконалювати вміння знаходити й виправляти орфографічні помилки в писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в школярів повагу до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Основні терміни: чергування голосних і приголосних.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (уміння чітко формулювати визначення); обізнаність і самовираження у сфері культури (прагнення використовувати українську мову як державну для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з орфограмами «Чергування голосних і приголосних звуків», зі змінами приголосних при збігу їх у процесі словотворення.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Творче конструювання.**
Продовжте за зразком.
З р а з о к. Нога — нозі.
Рік — ... Горох — ... Шість — ... Село — ... Вечеря — ...
- **Евристична бесіда.**
— Поясніть поняття *чергування в українській мові*. Які звуки можуть чергуватися?
— Наскільки стало чергування в українській мові? Чи є певні відхилення від правил?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.** 1
Чергування — це постійні закономірні зміни в одних і тих же частинах слів. Чергування О, Е з І властиве тільки українській мові. Воно відбувається або при зміні форми слова або при творенні нового слова: *нога* — *ніг* (зміна форми слова); *село* — *сільський* (творення нового слова).

1 ТЕРМІНИ

Чергування — це постійні закономірні зміни в одних і тих же частинах слів.

Це чергування пов'язане з відкритими і закритими складами: у відкритому складі *о* або *е* змінюється на *і* в закритому: *рік* — *року*, *осінь* — *осені*.

Але *о*, *е* у відкритих складах не завжди чергується з *і* у закритих. Чергування НЕ відбувається в таких випадках:

— коли *о*, *е* вставні: *свічка* — *свічок*, *думка* — *думок*;

— коли *о*, *е* випадні (тобто *о* та *е* чергуються з нулем звука): *жовтень* — *жовтня*; *ставок* — *ставка*;

— у звукосполученнях *-оро*, *-оло*, *-ере*, *-еле*: *нагорода* — *нагород*, *доля* — *долонь*.

Але: *борода* — *борід*, *голова* — *голів*, *череда* — *черід* (*стадо*), *береза* — *беріз*, *дорога* — *доріг*, *борона* — *борін*, *корова* — *корів*.

Слід запам'ятати ряд слів, у яких НЕ відбувається чергування *о*, *е* з *і*: *межа* — *меж*, *субота* — *субот*, *вимога* — *вимог*, *тривога* — *тривог*, *потреба* — *потреб*, *оздоба* — *оздоб* (*прикраса*), *гондола* — *гондол*, *альвеола* — *альвеол*, *озеро* — *озер*, *перо* — *пер*, *донець* — *донця* (хоч *Донець* — *Дінця* (*річка*)), *борець* — *борця*, *хлопець* — *хлопця*, *дозірець* — *дозорця*.

При словотворенні приголосні звуки часто змінюються.

Група приголосних *цьк* змінюється на *чч* при творенні іменників із суфіксом *-ин(а)*: *вояцький* — *вояччина*, *козацький* — *козаччина*, *німецький* — *Німецьчина*, *турецький* — *Туреччина*; але: *галицький* — *Галичина*.

Групи приголосних *ськ*, *ск* змінюються на *щ* при творенні іменників із суфіксом *-ин(а)*: *віск* — *вощина*, *пісок* (*піску*) — *піщина*, *полтавський* — *Полтавщина*.

Групи приголосних *ск*, *шк* змінюються на *щ* при творенні прикметників та іменників із суфіксом *-ан(-ян-)*: *віск* — *вощаний* — *вощанка*, *дошка* — *дощаний*.

Групи приголосних *ск*, *ст* змінюються на *щ*, група *зк* на *жч* при творенні багатьох форм дієслів II дієвідміни: *вереск* — *верещати*, *верещу*, *верещиш* тощо; *простити* — *прощати*, *прощаю*, *прощаєш* і т. д.; *прощу*, але *простиш*, *простить* і т. д.; *брязк* — *бряжчати*, *бряжчу*, *бряжчиш* тощо.

Групи приголосних *ськ*, *зьк* відповідно змінюються на *щ*, *жч* при творенні прізвищ на *-енко*, *-ук*: *Васько* — *Ващенко* — *Ващук*, *Ісько* — *Іщенко* — *Іщук*, *Онисько* — *Онисьченко* — *Онисьчук*, *Водолазький* — *Водолажченко*, *Кузько* — *Кужченко*.

У присвійних прикметниках від власних імен із групами *ск*, *ськ* на письмі *с* зберігається, а *к* переходить у *ч*: *Параска* — *Парасчин*, *Ониська* — *Онисьчин*; *шк* дає *щ*: *Мелашка* — *Мелашин*.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПЕРЕД **-СЬК(ИЙ)**, **-СТВ(О)**

Перед *-ськ(ий)*, *-ств(о)* деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

К, ч, ц + -ськ(ий), -ств(о) = -цьк(ий), -цтв(о): *гірник* — *гірницький*, *ткач* — *ткацький* — *ткацтво*, *молодець* — *молодецький*.

Г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о) дають *-зьк(ий)*, *-зтв(о)*: *Прага* — *празький*, *Париж* — *паризький*, *боягуз* — *боягузький* — *боягузтво*.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Біломорський (від *Біле море*), білоцерківський (від *Біла Церква*), західноєвропейський (від *Західна Європа*), кам'янобалківський (від *Кам'яна Балка*), острозький (від *Острог*), лейпцизький (від *Лейпциг*), Санкт-петербурзький (від *Санкт-Петербург*), кавказький (від *Кавказ*), запорізький (від *Запоріжжя*), лютезький (від *Лютеж*), кременчуцький (від *Кременчук*), вінницький (від *Вінниця*), дарницький (від *Дарниця*), крелевецький (від *Крелевець*), гадяцький (від *Гадяч*), маневіцький (від *Маневичі*), гринвіцький (від *Гринвіч*), глеваський (від *Глеваха*), карабаський (від *Карабах*), одеський (від *Одеса*), черкаський (від *Черкаси*), золотоніський (від *Золотоноша*), п'ятихатський (від *П'ятихатки*), гуляйпільський (від *Гуляйполе*), лозівський (від *Лозове*).

Х, ш, с + -ськ(ий), -ств(о) дають **-ськ(ий), -ств(о)**: *птах* — *птаство*, *товариш* — *товариський*, *залісся* — *заліський*.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)** на письмі зберігаються: *багатий* — *багатство*, *брат* — *братський* — *братство*, *завод* — *заводський*, *інтелігент* — *інтелігентський*, *люд* — *людський* — *людство*, *пропагандист* — *пропагандистський*, *студент* — *студентський* — *студентство*.

Винятки: *герцогський, тюркський, баскський, казахський, нью-йоркський, ла-манішський, дамаський*.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПЕРЕД **-ш(ий)** У ВИЩОМУ СТУПЕНІ ПРИКМЕТНИКІВ (ПРИСЛІВНИКІВ)

У вищому ступені прикметників і прислівників *г, ж, з* перед суфіксом **-ш(ий)** змінюються в *-жч(ий)*, а *с + ш(ий)* — у *-щ(ий)*: *дорогий* — *дорожчий (дорожче)*, *дужий* — *дужчий (дужче)*, *вузький* — *вужчий (вужче)*, *високий* — *вищий (вище)*, але: *легкий* — *легший (легше)*.

Це стосується й дієслів, утворених від прикметників вищого ступеня: *ближчати, вужчати* та ін., і похідних від них іменників: *підвищення* (від *підвищити*), *подорожчання* (від *подорожчати*).

БУКВОСПОЛУЧЕННЯ **-ЧН-, -ШН-**

Приголосні звуки *к, ц(ь)* перед суфіксом **-н-** змінюються на *ч*: *безпека* — *безпечний, безпечність, безпечно*; *вік* — *вічний, вічність, вічно*.

Приголосний основи *ч* зберігається: *поміч* — *помічний, помічник*.

Виняток становлять слова: *дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний* (у значенні «бідолашний»), *сонашник, торішний*.

Увага! Приголосні *ж, ч, ш, щ, т* у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом **-ся** на письмі зберігаються: *діжці, дочці, квітці*.

Увага! Глухі приголосні основи перед дзвінкими на письмі зберігаються: *боротьба* (бо *бороти*), *молотьба* (бо *молотити*), *просьба* (бо *просити*). Так само й дзвінкі перед глухими на письмі зберігаються: *бабка, борідка, вогкий, дігтяр, кігті, книжка, легкий, нігті*. Але: *затхлий, зітхнути* (хоч *дихати*), *натхнути*.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Тренувальні вправи.

2

1. Випишіть слова, у яких відбуваються чергування звуків і через риску коротко запишіть їх за зразком.

Зразок: *непорушно* — рух: *х—ш*; стоять — стій: *о—і*.

1. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. (*В. Сухомлинський*) 2. Дорога була вузьенька, піщана, переп'ята, мов гадюччям, сосновим корінням. Повертає хлопець голову і на одному з усіх дерев бачить наряджену в шовк і дорогий оксамит з синьо-зеленими переливами пташку. (*Ю. Збанацький*) 3. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простя-

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

1В, 2Б, 3Г, 4Г

8. Поясніть фонетичні зміни в поданих словах.

Дружний, кришити, на річці, у яблуці, в аптеці, лечу, пуша, річ, мовлять, гребля, вузький, височина, Ольжин, печений, на дорозі, подрузі, ходжу, ловлять, важкий, знайшов, вовк, квітничок, запашний, вранці, місяченько, колише, скошений, юначе, пишний, кричати, птаство.

Завдання 9–10 розміщено в електронному додатку.

► Робота з картками.

2

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати дев'ять назв місяців із суфіксом *-ень*. Утворити від них форму родового відмінка. Записати слова парами за зразком. Сформулювати висновок про чергування, що відбувається.
Зразок: Н. в. — січень. Р. в. — січня.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Що називають чергуванням звуків?
- Які два види чергувань існують в українській мові? Дайте визначення.
- Які чергування відносять до найдавніших?
- Яке чергування голосних звуків є характерним лише для української мови?
- У яких випадках голосні *о, е* змінюються на *і*? Назвіть винятки.
- Які голосні називаються випадними, а які вставними?
- У яких випадках після шиплячих приголосних вживається *е*, а у яких *о*?
- У яких групах приголосних відбуваються зміни при словотворенні?
- Як змінюються приголосні *-к, -ч, -ц* при словотворенні й словозміні за допомогою суфіксів *-ськ(ий), -ств(о)*?
- Як змінюються приголосні *-г, -ж, -з* при словотворенні й словозміні?
- Як змінюються приголосні *-х, -ш, -с* при словотворенні й словозміні за допомогою суфіксів *-ськ(ий), -ств(о)*?
- Поясніть, які зміни приголосних відбуваються в словах *Вінниччина, Німеччина, Київщина, вощина*, утворених за допомогою суфікса *-ин(а)*?

► Завдання учням.

Завдання розміщено в електронному додатку.

2 3

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...
- Урок запам'ятається мені тим, що...

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота з картками.
 3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
 1. Завдання учням.
 2. Орфографічний практикум.
 3. Інтерактивна гра «Доскажи речення».

Мета: систематизувати знання про спрощення в групах приголосних, подвоєння та подовження приголосних, закріпити знання про основні орфограми, навчити учнів редагувати текст і знаходити вивчені орфограми; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення школярів; виховувати естетичні смаки, інтерес до вивчення української мови.

Основні терміни: спрощення приголосних, подвоєння приголосних, подовження приголосних.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Завдання учням.**

1

Запишіть речення, поясніть підкреслені орфограми.

1. Жінки замислилися: на хвастливу річ Одарчину вони, не знали, що відповідати. (*Л. Яновська*) 2. Мати увечері своїм пестливим голосом нашепче дитині про любов до всього живо-го. (*Панас Мирний*) 3. Жінки порались в городі, вив'язували з вузликів насіння й висаджували з пристрасним запалом в нагріту весняним сонцем землю. (*О. Довженко*) 4. Роззбро-ювала ота щира посмішка, оті чисті очі. (*В. Козаченко*)

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Мабуть, вам відомий вірменський актор театру та кіно Фрунзик Мкртчян? Спробуйте чітко вимовити це прізвище. Чи легко було це зробити? Чому? Це незрівнянний чи не зрівнянний ні з ким актор? Що означають слова *на кшталт*? Чи є це слово власне українським? Чи знаєте ви слова украї-нської мови, де поряд ужито п'ять приголосних звуків?

Вимовте спочатку вголос звукосполучення приголосних [здн], [ждн], [стн], [стл], а потім [зн], [жн], [сн], [сл]. Які сполучення вимовляються легше? Чому?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та по-слідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й органі-зація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне то-що; постійне поповнення власного словниково-го запасу); обізнаність і самовираження у сфе-рі культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й націо-нального самовияву; дотримання норм україн-ської літературної мови та мовленнєвого ети-кету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення зі спрощеннями в групах приголосних.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Українська мова є однією з наймилозвучніших мов світу. Милословність зумовлюється її фонетичною природою, досягається різними засобами: чергуванням голосних і приголосних звуків, використанням паралельних форм слів, униканням збігу приголосних шляхом спрощення. Окрім цього, милословність досягається завдяки подовженню приголосних звуків.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

2

Іноді при відмінюванні слова або його творенні виникає важкий для вимови збіг приголосних звуків. Тому в процесі мовлення один з таких приголосних випадає, тобто відбувається **спрощення** (зменшення кількості приголосних звуків у групі приголосних унаслідок випадіння деяких із них).

Спрощення відбувається

Сполучення приголосних	Приклади
-ждн-, -здн-	виїздити — виїзний, тиждень — тижня
-стл-, -стн-	щастя — щасливий, честь — чесний
-зкн-, -скн- (при творенні дієслів із суфіксом -ну-)	бризк — бризнути, тріск — тріснути
-слн-	масло — масний, ремесла — ремісник
-рнц-, -рдц-	чернець — ченця, сердечний — серцевий

Спрощення НЕ відбувається

Правила	Приклади
У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим <i>ст</i> (відповідний звук не вимовляється)	баласт — баластний, компост — компостний, контраст — контрастний, форпост — форпостний
У групах приголосних -стц-, -стч-, -стськ-, -нстськ-, -нстств-	артист — артистці, студент — студентський, агент — агентство
Виключення: зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хворостняк, шістнадцять і похідних від них; вискнуту, випускний, пропускний, тоскно, скнара, скніти	

ПОДВОЄННЯ ТА ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєні приголосні маємо при збігу однакових приголосних:

— префікса й кореня: *відділ, віддати, заввишки, оббити, роззброїти*;

— кінця першої і початку другої частини складноскорочених слів: *військомот, міськком*;

— кореня або основи на -н(-нь-) і суфіксів -н(-ий), -ник: *ранок — ранній, година — годинник, вікно — віконниця*.

Подвоєння *nn* зберігається й перед суфіксом -ість в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників із подвоєним *nn*: *безвинний — безвинність — безвинно; туманний — туманність — туманно*;

— якщо основа дієслова минулого часу закінчується на *с*, після якого йде постфікс -ся: *піднісся, розрісся, трясся*.

Буквосполучення *нн* пишеться:

- у суфіксі *-енн(ий)*: *здоровенний, силенний, численний*;
- у прикметниках із наголошеними суфіксами *-анн(ий), -енн(ий), -янн(ий)*: *здійсненний, невблаганний, недоторканий, незрівнянний, непримиренний, несказаний, нескінченний*, а також у прикметнику *старанний*;
- у прикметниках на *-енн(ий)* старослов'янського походження: *благословенний, блаженний, священний, огненний*.

Приголосні *д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч* подовжуються, коли вони стоять після приголосного:

- перед *я, ю, і, е* в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини): *сторіччя, сторіччю, у сторіччі; зілля, зілляю, у зіллі*;

- якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на *-ів*, подвоєння зберігається: *почуття — почуттів* тощо;

- перед *я, ю, і, е* в усіх відмінках деяких іменників чоловічого і жіночого роду I відміни (за винятком родового множини із закінченням *-ей*): *суддя, судді, суддю, суддів* і т. д.; *стаття, статті, статтю, статтею* (але в родовому множини — *статей*);

- перед *ю* в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку їхня основа закінчується на м'який або шиплячий приголосний: *мить — миттю; вісь — віссю; міць — міццю; подорож — подорожжю; ніч — ніччю; розкіш — розкішню*;

- перед *я, ю* в прислівниках типу: *зання, спросоння, навмання* та ін.;

- перед *ю, е* у формах теперішнього часу дієслова *лити (литися)* — *ле, лемо, лете, лають, летється, лються*; а також у похідних *виллю, наллю, налємо, наллють*.

► Робота з картками.

1

► Тренувальні вправи.

1

1. Перекладіть українською мовою, поясніть правопис слів.

3

Честный, буреви́стник, областно́й, устны́й, шестна́дцать, радостны́й, поздны́й, костлявы́й, наместны́й, участны́й, скоростно́й, злостны́й, доблестны́й, солнце, сердце, безвые́здно, перекрестны́й, выездно́й, комендантский, скоростно́й, контрастны́й, шестьсо́т, студенческий, туристический, собственны́й, счастливы́й, хвастливы́й, баластны́й, форпостны́й, сердечны́й, выпускно́й.

2. Відповідно до того, відбувається спрощення чи ні, запишіть слова у дві колонки. Складіть взаємопов'язані речення, використовуючи максимальну кількість із наведених слів.

Тиж..невий, шіс..надцять, шіс..десять, п'я..десять, сон..це, аген..ство, гіган..ський, пес..ливий, студен..ський, блис..нути, випус..ний, прекрас..ний, чес..ний, влас..ний, корис..ний, улес..ливий, зап'яс..ний, пристрас..ний, мес..ник, кож..ний, контраст..ний, прихвос..ні, чес..ний, сер..це, фашист..ський, влас..ний, очис..ний, дилетант..ський, доблес..ний, повіс..ці, пос..лати, ровес..ник, журналіст..ський, свис..нути, ус..ний,

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

Чесний, буреви́стник, обласно́ї, усний, ші́стнадцять, раді́сний, пі́зній, кі́стлявий, намі́сник, учасник, швидкі́сний, злі́сний, доблесний, сонце, серце, перехресний, виї́зний, комендантська, швидкі́сний, контрастний, ші́стсот, студентський, туристичний, власний, щасли́вий, хвастли́вий, баластний, контрастний, форпостний, серцевий, випускний.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Прикметники відрізняємо від дієприкметників **за наголосом:**

Прикметник	Дієприкметник
нездолáний (неможливо здолати)	нездóланий (ще не здо- ланий)
неоцінéний (неможли- во оцінити)	неоці́нений (досі не оці- нений)
нездійснéний (неможли- во здійснити)	нездíснений (дотепер не здійснений)

совісн..ий, хрус..нути, капос..ний, ціліс..ний, словес..ний,
виїз..ний, зліс..ний, у кіс..ці, ях..смен, вартіс..ний, якіс..ний,
кількіс..ний, аген..ство, тріс..нути.

3. Утворіть від поданих слів прикметники та запишіть їх. Поясніть їхнє написання.

Кількість, піст, агентство, пристрасть, проїзд, область, честь, захист, якість, кореспондент, вартість, совість, пропагандист, парламент, інтелігент, рецензент, диригент, сержант, інтурист, лейборист, студент, колективіст, радість, щастя.

4. Відредагуйте поданий текст, виправте орфографічні помилки. Поясніть орфограми.

Пригадую, як раньої весни, темного, принишклого вечера, поверталися з церкви жінки з запаленими свічками; ховали кволе світло за тинками долоней, за крайками хусток, оберігали від подуву вітерця, од власного дихання, намагаючись донести запаленні свічки аж додому... Варто мені зараз заплющити очі — й зринає перед внутрішнім зором оте рухоме й бліде сузір'я свічок, і ледь-ледь освітлюванні раптовими спалахами обличчя жінок, зосереджені, врочисті й тихі, і я вловлюю, як пахне мокрою землею, як у носі і в горлі лоскоче духом вербового пуху, недавно одлетілим дощем і ще чимось таким, чого й не можна назвати...

Все потроху дозріває. Спочатку доводиться скуштувати ранньої редьки, потім — цибуллі з олією. Там, дивись, поміж гудиням закралась перші пупянки, затуливши соромицькі місця свої жовтими плямками зів'ялого цвіту, а вже через кілька днів замість пупянків находиш між листтям дебелинькі огірки, пухирчасті, із заляклим сивим туманцем на боках. Вони ще зовсім ніжні, солодкуваті, звабливо хрумтять на зубах... Після першого огірка щодня бігаєш на грядку, нишпориш, вищукуєш, а вони немов із землі лізуть, і чим далі — тим більше, товстішають, уже й жовтизною котрийсь береться. *(За Є. Гуцалом)*

5. Перепишіть подані слова, розкрийте дужки. Поясніть правопис слів.

Бе(з,зз)астережний, ві(д,дд)аний, осер(д,дд)я, мо-
діс(т,тт)ю, ві(д,дд)окремити, бе(з,зз)успішний, ро(з,зз)броїти,
світа(н,нн)я, зна(н,нн)ь, щас(т,тт)я, столі(т,тт)ь, ста(т,тт)я,
Полі(с,сс)я, (л,лл)яний, бо(в,вв)аніти, Ві(н,нн)и(ч,чч)на,
солдат(ч,чч)ина, на(д,дд)ністряньський, ві(д,дд)зеркалилася,
зако(н,нн)ий, гриве(н,нн)ик, прикордо(н,нн)ик, (в,вв)есь,
карти(н,нн)а, (в,вв)ічливий, розрі(с,сс)я, пере(д,дд)ень,
неви(н,нн)ий, самовпевне(н,нн)о, стара(н,нн)о, ю(н,нн)ат,
свяще(н,нн)ий, сказа(н,нн)ий, напруже(н,нн)ість, захоп-
ле(н,нн)ий, самові(д,дд)ано, воста(н,нн)є, незвіда(н,нн)ий,
вихова(н,нн)ість, натхне(н,нн)ий, вогня(н,нн)ий, ці(н,нн)ість,
олов'я(н,нн)ий.

6. У кожному рядку знайдіть третє «зайве» слово; вставте, де треба, букви.

Асистен..ський, президен..ський, пристрас..ний.

Хвас..ливий, пес..ливий, шас..ливий.

Якіс..ний, невіс..ці, облас..ний.
Балас..ний, форпос..ний, корис..ний.
Чес..ний, ус..ний, компос..ний.

7. Запишіть слова у дві колонки: 1) з подвоєнням букв; 2) без подвоєння. **4**

Мит..ю, аграрно-сировин..ий, орлин..ий, узбіч..я, Хмельнич..ина, огнен..ий, скажен..ий, височен..ий, антен..ий, тьмян..ий, вроджен..ий, ден..ий, неждан..ий, адресован..ий, однозмін..ий, вікон..ий, роз'єднай..ий, олов'ян..ий, нескінчен..ий, електрон..ий, дерев'ян..ий, умотивован..ість, без..ахисний, гіл..я, антропоген..ий, туман..ий.

8. Замініть слова словосполученням «іменник + прикметник». Чи в усіх словах відбулося спрощення?

1. Передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні. 2. Графік, що складений на тиждень. 3. Людина, схильна до лестоців. 4. Перемога, що принесла радість. 5. Робота, що дає користь. 6. Вчинок, який робиться заради власної вигоди. 7. Нарада, що пов'язана з виїздом. 8. Зустріч, що принесла щастя. 9. Обличчя, що світилося радістю. 10. Змагання, які відбулися в області. 11. Випадок, що трапляється рідко.

9. Від поданих слів утворіть нові, у яких було б подвоєння літер. Складіть із ними речення.

Закон, кордон, стіна, бламати, година, день, заповідь, зелень, клітина, корінь, молодь, мить.

10. Утворіть форму орудного відмінка, поясніть правопис.

Кров, річ, мудрість, якість, ненависть, вихованість, мить, радість, честь, милість, сіль, розкіш, тінь, мазь, міць.

11. Випишіть у два стовпчики слова з подовженням приголосних і слова, у яких цей процес не відбувається.

Стат..ей, подовжен..я, непримирен..ий, притаман..ий, востан..е, дзвін..иця, лист..ям, скатерт..ю, здоровен..ий, любов..ю, мудріст..ю, числен..ий, сторіч..я, підвікон..я, доручен..я, покликан..я, шален..ий, довгождан..ий, узліс..я, вчен..ий, безсмерт..я, довкіл..я.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з художньої літератури речення, у яких є слова на вивчені орфограми.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Завдання учням.

- Виконайте тестові завдання.
1. Укажіть рядок, де всі слова написано правильно.
А виїзний, форпостний, студеньський
Б доблесний, піаністі, шістдесят
В вісник, перехрестний, компостний
Г проїзний, аспірантський, пестливий

4 ВІДПОВІДЬ

З подвоєнням: миттю, аграрно-сировинний, узбіччя, Хмельниччина, огнений, височенний, антенний, денний, однозмінний, віконний, нескінченний, електронний, гілля, антропогенний, туманний.

Без подвоєння: орлиний, скажений, тьмянний, вроджений, нежданий, адресований, беззахисний, роз'єднаний, олов'яний, дерев'яний, умотивованість.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Г 2Б, 3Б, 4В.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: А5, Б4, В1, Г4.

2. Укажіть, у всіх словах якого рядка відбувається на письмі спрощення в групах приголосних.
А бандурис..ці, перехрес..ний, пристрас..ний, заздріс..ний
Б безвиїз..ний, свис..нути, щас..ливий, чес..ний
В кореспонден..ський, вис..нути, доблес..ний, зап'яс..ний
Г корис..ний, провіс..ник, балас..ний, кіс..лявий
3. Укажіть, у всіх словах якого рядка треба позначати на письмі спрощення в групі приголосних.
А волейболіс..ці, надшвидкіс..ний, захис..ний
Б благовіс..ний, капос..ний, заздріс..ний
В корис..но, передвіс..ниця, журналіс..ці
Г реміс..ник, комендан..ці, компос..ний
4. Укажіть, у всіх словах якого рядка відбувається подвоєння літер.
А плат..я, благословен..ий, освячен..ий
Б мит..ю, дотепніст..ю, здоровен..ий
В бездоріж..я, міськ..ом, спросон..я
Г стал..ю, рослин..ість, Поволж..я

► Орфографічний практикум.

1

Прочитайте речення. Укажіть, на місці якої цифри НЕ треба писати подвоєні літери.

А) Палахкотів над провал(1)ями... Звивався над прірва-ми... Пролітав із свистом спірал(2)ю над диким бескид(3)ям і нагло зникав десь у надрах землі — занурювався, як вогнен(4)окий хробак, зі скреготом і хряском у груди скелястих гір, свердлов їх з блискавичною швидкіст(5)ю, розсипаючи іскри. (За І. Багряним)

Б) На відміну від архітектурних споруд ран(1)ього середньовіч(2)я, до наших часів не дожили первин(3)і фрагменти лаврського саду, оскільки вік дерев коротший, ніж каменю, тому вони лишили тільки буквен(4)ий слід, тобто згадки у хроніках 10-го століт(5)я. (І. Кравченко)

В) Міста-сади, села-міста, заповідан(1)і революцією, ці дива майбутнього, що про них книжки лишили йому невідразне передчут(2)я, в ту хвилину були йому близькі й збагнен(3)і. Вони стояли перед ним завдан(4)ям завтрашнього дня, величною метою його науки, висновком того, що він бачив, робив і має робити. Родюча сила землі, що проймала його жили і мозок, могутні вітри степів, що його породили, надавали пристрасної яскравості його марен(5)ю про блискучу прийдешність землі. (В. Підмогильний)

Г) Тим часом по всій Транс(1)ибірській магістралі і по всіх прикордон(2)их заставах летіла телеграма-блискавка про втечу і розшук страшного державного злочинця, з підкреслен(3)ям важливих прикмет: «Юнак — 25 літ, русавий, атлет, авіатор тчк... Суджен(4)ий на 25 років тчк... На ймен(5)я — Григорій Многогрішний». (І. Багрянний)

► Інтерактивна гра «Доскажи речення».

- Мій успіх на уроці — це...
- Найбільші труднощі я відчув(-ла)...
- Я не вмів(-ла)..., а тепер умію...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Ознайомлення зі зразком есе.
 5. Бесіда.
 6. Опрацювання алгоритму написання есе.
 7. Слово вчителя (продовження).
 8. Написання есе.
 9. Презентація есе.
 10. Індивідуальна робота учнів над створенням есе.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна гра «Доскажи речення».

Мета: розказати учням про особливості побудови твору-есе, ознайомити їх із вимогами до творів цього типу; розвивати вміння підпорядковувати висловлення темі та меті спілкування; розвивати вміння добирати мовне оформлення, відповідне стилю й типу мовлення; удосконалювати навички редагувати власний текст, спираючись на правила правопису; розвивати творчі вміння письмово створювати власні есе, виховувати почуття людяності, честі, поваги до інших людей, толерантності, почуття патріотизму.

Основні терміни: твір-есе.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: застосування набутих знань і вмінь.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**
- Що ми називаємо есе?
 - Чи доводилось вам раніше писати есе?
 - З якими творами можна порівнювати есе?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Слово вчителя.**

Як збирати матеріал для есе? Гарна звичка — читати книгу з олівцем у руках. Якщо вас зацікавила якась ідея, думка, її можна позначити, а згодом зробити виписку. Так само добирають матеріал із газет, журналів, сайтів і дисків, підручників тощо.

Використовуючи виписку (цитату) у своєму висловленні, зазначаєте, кому вона належить. Есе, у яких доречно вжито цитати, має місце посилання на статті, дослідження, факти, є більш аргументованим, глибшим за змістом.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: зв'язне й аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; створення тексту з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

У чому виявляється ваша творчість під час написання есе? Ви не просто опрацювали матеріал, а глибоко осмислили його, визначивши головне та другорядне.

Ви інтегрували (узагальнили) основні положення кількох джерел, унаслідок чого думки, викладені в кількох працях, у вашому тексті звучать об'ємніше, повніше, переконливіше.

Виклад матеріалу ви робите доступним, оригінальним, стилістично забарвленим, авторським.

У вас широкий вибір ілюстративного матеріалу: із кількох джерел ви добираєте найяскравіші приклади, які, на вашу думку, найкраще розкривають тему, свідчать про вашу обізнаність, підготовку, світогляд.

Порівнявши погляди різних авторів, ви можете висловити і власну думку.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАПИСАННЯ ЕСЕ

— В есе, як і в будь-якому творі, повинна простежуватися внутрішня логіка. Вона визначається, з одного боку, авторським підходом до обговорюваного питання, а з іншого — самим питанням. Окрім того, слід уникати різких стрибків від однієї ідеї до іншої, думка має розкриватися послідовно.

— Початок есе утворюється внаслідок критичного осмислення певної тези. Це може бути оригінальний афоризм або прислів'я, чиясь або ваша особиста думка, оцінка факту, події, вчинку. Обравши тему для пошуку, здійснюйте і сам пошук. Не просто погоджуйтесь або спростовуйте чийсь думку, а продовжте, доповніть її. У згоді чи запереченні принципово важливо знайти декілька аргументів.

— Це поглиблений аналіз, неможливий без парадоксальних рішень, пошуків прикладів із публікацій, художньої літератури, досвіду власного життя.

1 НАОЧНІСТЬ

► Опрацювання таблиці.

1

► Слово вчителя (продовження).

2

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ЕСЕ

Вступ — це суть і обґрунтування вибору даної теми. Вступ складається з групи компонентів, пов'язаних логічно і стилістично.

На цьому етапі дуже важливо правильно сформулювати питання, на які ви збираєтесь знайти відповіді у своєму пошуку.

Під час роботи над вступом можуть допомогти відповіді на такі запитання:

1

Чому тема, яку я висвітлюю, є важливою на даний момент?

► Які поняття будуть уміщені у мої роздуми над темою?

► Чи можу я поділити тему на декілька підтем?

► Чи треба давати визначення термінам, ужитим у темі есе?

Основна частина — це теоретичні основи обраної теми та викладення основного питання. Ця частина передбачає розвиток аргументації, аналіз, а також їх обґрунтування, виходячи з конкретних даних, інших аргументів і позицій із цього питання. У цьому полягає основний зміст есе і це найскладніший етап. Тому важливе значення мають підте-

ми (підзаголовки), на основі яких здійснюється вживання аргументів.

Залежно від поставленого питання, аналіз здійснюється на основі таких категорій: причина — наслідок; загальне — особливе; форма — зміст; частина — ціле; постійна ознака — змінна ознака.

У процесі побудови есе важливо пам'ятати, що один абзац має містити одне твердження і відповідне доведення, підкріплене ілюстративним або науковим матеріалом.

Белике значення для написання есе має вміння спостерігати. Об'єктом ваших спостережень та описів можуть бути різноманітні речі, живі істоти, процеси, дії і навіть почуття. У художньому описі (есе) кожен змальовує предмет по-своєму, таким, яким бачить його саме він. Ви можете не називати всіх ознак предмета. Ваше завдання — дати яскраве уявлення про предмет, передати своє враження про нього, свою оцінку.

Висновок — це узагальнення й аргументовані висновки з теми із вказівкою сфери застосування. Підсумок есе — це і додаткові пояснення, уточнення, підкріплення викладеного в основній частині. Для цього рекомендують уживати повторення, ілюстрації, цитати, вражаючі твердження.

Хоча творча робота здебільшого має трьохчастинну структуру, твір повинен бути цілісним, а не «склеєним» зі вступу, основної частини та висновку. Важливу роль тут відіграють «місточки» — переходи від однієї частини до іншої.

УВАГА!

ЯК НЕ СЛІД ПИСАТИ ЕСЕ

- НЕ вносьте в есе інформацію, яка не підтверджує вашу думку;
- НЕ треба писати особисту біографію, детальні подробиці вашого життя;
- НЕ лінуйтеся починати спочатку, якщо вже написана робота не відповідає на питання есе;
- НЕ намагайтеся «злякати» всіх надзвичайним словниковим запасом;
- НЕ використовуйте загальний набір банальних фраз і тверджень;
 - НЕ перебільшуйте;
 - НЕ будуйте роботу лише на простих реченнях;
 - НЕ використовуйте цитати без імені автора;
 - НЕ здавайте роботу, не перевіривши її.

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ТА КОМПОЗИЦІЇ ЕСЕ

Стиль — художній або публіцистичний. Емоційність, експресивність, яскрава образність досягаються вживанням метафор, порівнянь, алегоричних і притчевих образів, символів. Коректність у висловленні дискусійних думок.

Композиція довільна, послідовність викладу спричинена логікою авторських роздумів. Обов'язковою є аргументованість і переконливість. У тексті проводяться паралелі, добираються аналогії, використовуються асоціації. Філософські роздуми поєднано з авторською емоційною оцінкою подій або явищ.

2 ДОВІДКА

ВИДИ ЕСЕ

За змістом:

- філософські
 - літературно-критичні
 - історичні
 - художні
 - художньо-публіцистичні
- За літературною формою:*

- рецензії
- ліричні мініатюри
- сторінки зі щоденника
- листи

За композиційними особливостями:

- рефлексійні
- аналітичні
- критичні
- розповідні
- описові

1 НАОЧНІСТЬ

3 ЗРАЗОК ЕСЕ

МОЄ БАЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Освіта в житті кожної людини — дуже важливий етап життя! Навіть не просто період, бо людина мусить учитися протягом життя! Але зараз іде мова про освіту базову, яку ми здобуваємо в школі. Думаю, рівень цієї освіти залежить від багатьох чинників: бажання людини вчитися, її розумових здібностей, учителів і, звичайно ж, навчального закладу! Якою я хочу бачити сучасну школу?

Я вважаю, що сучасна школа, перш за все, повинна задовольняти освітні запити нашої молоді. Без належної матеріальної бази: комп'ютерів, мультимедійних пристроїв — виконати завдання, які ставить перед школою сьогодення, важко! Було б дуже добре, якби сучасна школа надала кожному школяреві можливість працювати за комп'ютером, на якому він міг би виконувати завдання вчителя, а вчитель за своїм комп'ютером перевіряв би роботу учнів. Це дозволяло б усім краще оволодіти комп'ютерною наукою, що дуже важливо в наш час. Крім того, кожний учень міг би працювати індивідуально й виконувати стільки вправ за урок, скільки дозволяють його здібності та старанність. На мій погляд, такий підхід є більш продуктивним! Деякі школи вже і зараз так працюють, але, на жаль, не всі.

► Ознайомлення зі зразком есе.

ЦИБУЛЕВИЙ СУП

Безробітний учень маляра Адольф Шикльгрубер шукав роботу. І якось йому посміхнулося щастя: він дістав рекомендаційного листа до головного художника Віденського театру. Однак будівля театру була настільки великою, що бідний Адольф заплутався в коридорах і потрапив не в той кабінет, звідки його й вигнали. І ображена людина, нездатна влаштувати своє власне життя, заходилася змінювати світ.

Я завжди згадую цю повчальну історію, коли почуваюся ображеним. Але, по-перше, на відміну від Гітлера, Бог обділив мене талантом художника. По-друге, я вже довгий час не шукаю роботу — вона сама знаходить мене. По-третє, що ж це за звичка така — через кожну дрібничку змінювати історію?

Ось вам дрібничка. Замовляю цибулевий суп у відомому київському пабі. Офіціантка нервує, бо начебто не розуміє, чого від неї хочуть. Повторюю втретє по складах:

— Ци-бу-ле-вий суп.

— Молодой человек, тут же разборчиво написано: луковый суп. Нельзя ли по-русски? Мне тяжело, я тут и по-английски, и по-французски с людьми общаюсь.

— Я ж вас не прошу зі мною спілкуватися французькою. І взагалі не треба зі мною спілкуватися. Принесіть мені цибулевий суп! Хіба ви не знаєте, що таке цибуля? А суп?

Вона незадоволено фиркає і приймає замовлення. Виходячи з пабу, чемно прощаюсь і чую в спину:

— Мужчина, учите русский!

Я не відповів, хоч відповідь напрошувалась, і вона могла бути заслужено брутальною. Однак я змовчав, бо навіть примножувати земну скорботу.

Але як бути далі? Більше ніколи не відвідувати той горезвісний паб? Повернутися і накатати скаргу? Пожалітися адміністратору? «Просвіті»? Подати до суду? Образитися і поміняти світ? А може, просто піти додому «учить русский»? (А. Бондар)

► Бесіда.

- У якому стилі написаний цей текст?
- Який його жанр? Доведіть правильність вашої думки.
- Чи є актуальною проблема, порушена автором?

► Опрацювання алгоритму написання есе.

1

АЛГОРИТМ НАПИСАННЯ ЕСЕ

1. Вибір теми та типу есе.
2. Постановка проблеми (знайомство з проблемою, закладеною в темі, що пропонується для написання есе).
3. Обдумування проблеми (визначення змісту: ідеї, приклади, що їх ілюструють).
4. Планування есе (визначення структури).
5. Інформаційний пошук.
6. Осмислення зібраного матеріалу. Уточнення плану.

7. Підготовка тексту есе відповідно до структури академічного есе.
8. Робота над стилістикою тексту, перевірка та редагування роботи.
9. Підготовка презентації.
10. Презентація есе.

► **Слово вчителя** (продовження).

Есе не може бути побудоване на однозначності, застиглих фактах і судженнях. Це надзвичайно рухома, жива, оригінальна система поглядів кожного конкретного автора. Враження, роздуми й асоціації (на думку І. Звоненко) є «трьома китами есе», які визначають специфіку жанру есе та метафоричність мовних засобів, які використовуються для його написання.

► **Написання есе.**

► **Презентація есе.**

Колективне обговорення прослуханих есе, визначення типових помилок чи труднощів у їхньому створенні та шляхів попередження помилок (змістових, мовленнєвих).

► **Індивідуальна робота учнів над створенням есе.**

3

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Відредагувати есе, записати в зошит.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна гра «Доскажи речення».**

- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...
- Урок запам'ятається мені тим, що...

3 ЗРАЗОК ЕСЕ (продовження)

Основа будь-якої школи — це її вчителі та учні. Сучасна освіта спрямована на всебічний розвиток особистості учнів, на те, щоб молодь здобула знання, якими зможе користуватись у житті. Величезну роль у цьому відведено педагогу. Тільки вчитель, який любить дітей, любить свою професію, зможе зацікавити школярів предметом, що викладає, і спонукати учнів здобувати знання із цього предмета. Співробітництво, партнерство вчителя й учня — ось основа здобуття знань, формування цілісної особистості, усебічно розвинутої, здатної до критичного мислення!

Сучасна школа — це індивідуальний підхід до кожного учня, навіть індивідуальні програми. Багато предметів хотілось би вибирати самому, але якісь повинні бути обов'язковими для вивчення всіма. Хто виграє від цього? Україна, бо буде мати більше професіоналів, людей, які працюватимуть із задоволенням.

Сучасна школа повинна мати не тільки спортивний зал, а ще й басейн, різні тренажери. Чи не так? Адже фізичний розвиток молоді — актуальна проблема! Не палити, не вживати алкоголю та наркотиків — ось гасло, за яким треба жити молодим!

Отже, школа XXI століття повинна виховувати людину-патріота, що здатна логічно обґрунтовувати позицію, творчу, ініціативну, яка вміє конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатна співпрацювати з іншими людьми. «Школа зобов'язана виховувати всебічно гармонійну особистість, а ніяк не фахівця», — говорив Альберт Айнштайн. Саме такою я й уявляю сучасну школу.

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Словниковий диктант.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.

Мотивація навчання

Запитання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання таблиці.
 2. Слово вчителя.
 3. Опрацювання таблиці.
 4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
 1. Бесіда.
 2. Завдання учням.
 3. Інтерактивна гра «Мікрофон».

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з правописом префіксів, суфіксів.

Правопис префіксів. Правопис суфіксів.

Мета: повторити й узагальнити знання учнів про правопис префіксів і суфіксів; закріпити й удосконалити відповідні орфографічні навички; розвивати логічне мислення, уміння узагальнювати засвоєний матеріал, навички самоконтролю й самонавчання; виховувати культуру письма, естетичні смаки.

Основні терміни: суфікс.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Словниковий диктант.**

Запишіть слова, позначте орфограми, поясніть правопис слів.

Схотіти, змалювати, розщеплений, розчесаний, роз'юшений, зчепити, схибити, зшити, спитати, безкомпромісний, беззмістовний, без'язикий, відшкодування, примирення, премілий, примірник, передплата, перебігти, перегорілий, пригорілий, сливовий, грушевий, дощовий, борщовий, овочевий, печиво, марево, плетиво, розумничка, краєчок, стежечка, вуличка, здоровенний, благословенний.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Запитання учням.**

— Пржевтий і прижовклий. У чому різниця? Як розрізнити правопис слів із префіксами *пре-*, *при-*, *при-*?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Опрацювання таблиці.**

1

► **Слово вчителя.**

Припускається чергування префікса *зі-* із *зо-* без зміни значення слова: *зімліла* — *зомліла*, *зігрівати* — *зогрівати*, *зіпріла* — *зопріла*, *зітлівати* — *зотлівати*.

Не змінюються префікси *роз-*, *без-*, *через-*, *воз-*, *між-*, *над-*, *під-*, *від-*, *перед-*, *об-*.

Слід розрізняти префікси *пре-*, *при-*, *прі-*, *пере-*, *перед-*:

— *пре-* вживаємо переважно для утворення якісних прикметників і прислівників найвищого ступеня ознаки: *препоганий* — *препогано*, *премудрий* — *премудро*, *пречудовий* — *пречудово* та ін., а також у словах: *презирство*, *престол*, *преосвящений*, *преподобний*;

— *при-* вказує на ознаку дії наближення (*приїжджати*, *прийти*), (приєднання (*пришити*, *причепити*); частковості (*притулити*, *примружити*, *приморозити*), **результат** (*приборкати*, *привабити*), **а також на ознаку приналежності чи причетності**: *пригірок*, *прибережжя*, *приярок*, *Примор'я*, *Прикарпаття*, *Приволжя*, *Приуралля*, *приміський*, *присадибний*, *привокзальний*;

— *прі-* вживаємо лише в словах: *прізвище*, *прізвисько*, *прірва* та похідних від них;

— *пере-* вказує на повторність (*перечитати*, *переміряти*) або надмірність дії (*переїсти*, *переспати*); подолання (*перебути*, *перетерпіти*); подолання відстані (*перебігти*, *перепливти*); подолання перешкоди (*перестрибнути*, *перелізти*), а також у словах: *переконати*, *перешийок*, *переінакшувати*, *перейменувати*, *перешкода*, *перегородка*;

— *перед-* вказує на попередність положення або часу: *передміхурова*, *передсвятковий*, *передфінальні*, *передміський*, *передчасний*.

► **Опрацювання таблиці.**

1

► **Тренувальні вправи.**

2

1. Перепишіть, уставляючи букви; виділіть префікси, поясніть їх правопис і значення. З усіма словами усно складіть словосполучення.

Пр..хороший — пр..хорошити, пр..гіркий — пр..гіркий, пр..мудрий — пр..мудрість, пр..глухий — пр..глушений, пр..малий — пр..меншений, пр..добрий — пр..добрити, пр..білий — пр..білити, пр..тихий — пр..тихий, пр..світлий — пр..світити.

2. Від поданих слів утворіть нові слова з префіксом *з-* чи його варіантами *с-*, *зі-*; поясніть свій вибір.

Йти, формувати, розуміти, рвати, їсти, жарити, лити, будити, кріпити, косити, ставити, формулювати, фотографувати, хилитися, в'ялий, творити, штовхати, гнути, явитись, ховати, питати, псувати, гріти.

3. Від поданих іменників утворіть прикметники. В утворених прикметниках позначте місце наголосу, орфограму «Суфікси *-ов-*, *-ев-*» у прикметниках».

Береза, кварц, матч, вечір, шовк, ківш, перець, марля, біржа, борщ, вишня, барвінок, нуль, алича, емаль, сургуч, чесуча, марш, алюміній, лосось.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Запам'ятайте слова, у яких *пре-* та *при-* є частиною кореня, а не префікса.

Президент, презент, прерогатива, препарат, рейскуронт, престиж, преамбула, прелюдія, пресвітер, президія, преміювати, прем'єра, презентація, претензія, прецедент, претендент, превентивний, предикат, префектура, превалювати, преферанс, презумпція, приватний, привілей, причетний, примати, примха, призер, непритомний, принцип, принаймні, прилад, призма, присудок, притаманний, природа, пригода, приймак, приймач, прикмета.

1 **НАОЧНІСТЬ**

2 **МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ**

3 ВІДПОВІДЬ

Премудрий, пригорілий, переписати, приписати, приєднати, приорати, перорати, пресмачний, прегарний, предобрый, претихий, приморський, придумати, передумати, приварений, переварений, приболотний, преславний, приходили, переходити, приїздити, переїздити, перевчити, привчити, прихворіти, перехворіти, перескладати, приміряти, перемеріяти, пригнати, перегнати, переказати, придумати, передумати.

Завдання 4 розміщено в електронному додатку.

5. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префіксів *пре-, при-, пере-*, поясніть уживання цих префіксів. **3**

Мудрий, горілий, писати, єднати, орати, смачний, гарний, добрий, тихий, морський, міський, думати, варений, болотний, славний, ходити, їздити, вивчити, хворіти, складати, міряти, гнати, казати, думати.

6. Перепишіть речення, добираючи з дужок потрібні букви. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Єсть там дивний-пр(е,и)дивний край, де панує дід Урай. (*Леся Українка*) 2. (С,з)падає (с,з)пеки марево бе(з,с)крає. (*А. Малишко*) 3. Це все — мій рідний край з бе(з,с)межними полями, земля, моїх батьків. (*В. Сосюра*) 4. Захід (с,з)гасає, мов (с,з)калка червона, — і наостанку в Дніпро загляда. (*В. Ткаченко*) 5. Буйно ро(з,с)рослися трави й куші, потемнішало листя на деревах. (*О. Донченко*) 6. Вечір в срібній млі ро(з,с)танув, ніч (з,с)пустилася на землю. (*Олександр Олесь*) 7. Вперше ві(д,т)чув ти, що в серці твоїм далеч бе(з,с)краю можна вмістити. (*Я. Шпорта*) 8. Заржавіють від сліз кайдани, самі ж ніколи не(з,с)падуть. (*Леся Українка*) 9. Зірки по(з,с)ходили, я й подалась навзгінці, мішечок за собою тягну й рада-радісінька, що пшениця висока, мов хміль, вигналась. (*Є. Гуцало*) 10. Між цими сопками для Черниша встановлювався якийсь невидимий таємничий зв'язок, як між тими пр(е,и)дорожніми білими стовпами з розп'яттями, що він їх бачив у Румунії. (*О. Гончар*) 11. Бе(з,с)хмарна юність проліта, на(д,т)ходять зрілості літа: позаду твій останній клас, попереду — життя. (*М. Упенник*) 12. Ми вірим, вірим в долю журавли(н,нн)у: ось ключ пташи(н,нн)ий знов з-за хмари лине. (*І. Гуцак*) 13. Поезія — це завжди неповторність, якийсь бе(з,с)смертний дотик до душі. (*Л. Костенко*) 14. У великій рамці були (з,с)фотографовані на весіллі мати з батьком. (*О. Міщенко*) 15. Не гадаймо прожити бе(з,с)сумно, бо життя — то щодня боротьба. (*П. Грабовський*) 16. Рум'яна осінь (з,с)хилить віти, горіхи (з,с)жовкнуть на ліщині. (*М. Стельмах*) 17. Віночок полину з ро(з,с)щеплених сердець кладу тобі до ніг, моє тисячоліття. (*А. Листопад*)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з художньої літератури 10–12 речень зі словами на вивчені орфограми.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Бесіда.

— Якими орфоепічними нормами визначається вимова голосних звуків у префіксах *пре-, при-, пере-, пред-, перед-*?

— Від чого залежить написання названих префіксів?

— За якими правилами пишуться префікси, що закінчуються на приголосний?

Уживання великої літери. Правила перенесення слів із рядка в рядок.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Інтерактивна гра «Доскажи речення».
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Мета: повторити й закріпити правила правопису великої літери, перенесення слів із рядка в рядок, розвивати пам'ять, мислення, уміння виділяти основне, виховувати повагу до слова.

Основні терміни: велика й мала літери.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з орфограмою «Уживання великої літери» та «Правила перенесення слів із рядка в рядок»; уміння сприймати, розуміти й аналізувати інформацію державною мовою; повторення найскладніших випадків порушення орфографічних норм.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- Перевірка домашнього завдання.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Учні визначають завдання уроку.

— На уроці хочу дізнатися про ... (*складні випадки правопису великої літери, правила перенесення слів із рядка в рядок*).

— Мені цікаво було б з'ясувати ... (*написання назв державних установ, офіційних назв держав*).

— Маю намір удосконалити вміння ... (*перенесення слів з подвоєнням та подовженням із рядка в рядок*).

— Я хочу досягти успіхів ... (*у формуванні практичних умінь і навичок з даної теми*).

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- Слово вчителя.

З великої літери пишуться:

— імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей: *Григорій Савович Сковорода, Олександр Іванович Кандиба (Олександр Олесь, але: донжуан, меценат, юда (загальні назви))*;

— назви божеств і міфічних істот: *Бог, Господь, Ісус Христос, син Божий, Божа Мати (Матір), Богородиця,*

Святий Дух, Будда, Перун, Ярило, Кий, Либідь, Зевс, але: ангел, мавка, русалка, фея (родові назви міфічних істот);

— клички свійських тварин, назви дійових осіб у художніх творах: *Рябко, Зірка, Мурчик; Сорока, Орел* (персонажі байки Г. Сковороди), *Дід Мороз, Снігуронька, Баба Яга* (персонажі окремої казки), але: *дід-мороз, снігуронька, баба-яга* (не дійові особи окремих творів);

— назви найвищих державних українських і міжнародних установ і посад, назви груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Співдружність незалежних Держав, Рада Безпеки, Організація Об'єднаних Націй, Президент України, Генерал-губернатор Канади, Голова Меджлісу Казахстану*. Якщо назва посади утворена поєднанням прикметника з іменником, із великої літери пишеться тільки перше слово: *Генеральний прокурор України, Генеральний секретар ООН*;

— назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць (усі слова), автономних областей та округів, країв, областей, районів (тільки перше слово): *Республіка Польща, Королівство Бельгія, Князівство Монако, Карельська Автономна Республіка; Лівобережна Україна, Львівська область, Краснодарський край, Ненецький автономний округ, Черкащина*, а також *Батьківщина* (=вітчизна), але: *батьківщина* (=спадщина);

— назви вулиць, проспектів, майданів, парків, залізничних, морських і под. шляхів, крім родових позначень: *вулиця Академіка Булаховського, проспект Перемоги, площа свободи, Київська автострада, Південно-Західна залізниця*;

— астрономічні назви, крім родових позначень, назви сортів рослин у спеціальній літературі: *Чумацький Шлях, сузір'я Великого Пса, комета Галлея, планета Юпітер, туманність Андромеди, Тунгуський метеорит; Антонівка, Білий налив, Угорка*, але: *антонівка, білий налив, угорка* (у загальному вжитку);

— географічні назви, крім родових позначень: *Коралове море, острів святої Єлени, Чукотський півострів, гора Монах, Цейська ущелина, Кавказький хребет, Прикаспійська низовина, мис Доброї Надії, Чудське озеро, Бенгальська затока, місто Біла Церква*, але: *Біловезька Пуща* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк).

З великої літери пишеться тільки перше слово:

— у назвах державних, партійних, громадських установ і організацій, міністерств України та інших держав, а також найважливіших документів: *Збройні сили України, Національна гвардія України, Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, міжнародна асоціація українців, Всесвітній конгрес прихильників миру; Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини*;

— у назвах установ місцевого значення: *Запорізький міський відділ народної освіти, Виконавчий комітет Київської обласної ради народних депутатів*;

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Астрономічні назви:

Море Дощів, Море Нектару, Море Хмар, Океан Бур.

Географічні назви:

Чорне море, Біле море, Тихий океан.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Зверніть увагу!

Назви посади, звань, учених ступенів, титулів тощо пишуться з малої літери: народний артист України, народний депутат України, міністр, декан, президент Академії наук України, академік, професор, доктор наук, кандидат наук, член-кореспондент, князь, король, граф, принц.

— у повних назвах заводів, виробничих об'єднань, підприємств, наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків, клубів і т. ін. (символічна назва в лапках теж із великої літери): *Київський завод «Арсенал», Запорізька атомна електростанція, Донбаський гірничо-металургійний інститут, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Книжкова палата, Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Київський Будинок мод*;

— у назвах художніх творів, наукових праць, газет, журналів (назва береться в лапки): *роман «Вир», фільм «Білий птах із чорною відзнакою», журнал «Дивослово», але: Біблія, Євангеліє, Часослов, Псалтир, Коран* (без лапок);

— у назвах пам'яток архітектури, храмів, історичних епох, подій, знаменитих дат, а також релігійних свят і постів: *Києво-Печерська лавра, Покровський собор, Ренесанс, полтавська битва, День Незалежності України, Новий рік, Різдво, Масниця, Великий піст, Благовіщення, Великдень, Вознесіння, Трійця*;

— у назвах орденів, відзнак: *орден Святої Ольги, орден Почесного легіону, орден Пошани, медаль «За заслуги»*.

З великої літери пишуться прикметники, утворені від власних особових імен:

— за допомогою суфіксів *-ів, -їв, -ов, -ев, -ин, -їн* у значенні приналежності чогось цій особі: *Франкова проза, Шевченків щоденник, Лесині вірші, Іринині мрії*, (але: *гордіїв вузол, петрів батіг* (рослина), *піфагорова теорема, бертолетова сіль* (фразеологічні сполучення, наукові терміни));

— за допомогою суфіксів *-івськ, -евськ, -инськ, -їнськ* у значенні «імені, пам'яті когось»: *Шевченківська премія, Гоголівський музей, Пушкінська конференція*, але: *шевченківська поезія, гоголівські герої, пушкінська проза*.

З великої літери пишуться скорочені назви одиничних установ, організацій: *Євросоюз, Міноборони, Укрпрофрада*, але: *педінститут, держадміністрація, міськрада* (родові поняття).

Великими літерами пишуться аббревіатури, утворені з початкових букв власних і загальних імен: *МОЗУ, СНД, АЕС, НХЛ, ТЮГ, КВК*, але: *вуз, загс*.

► **Опрацювання таблиці.**

► **Тренувальні вправи.**

1. Запишіть під диктовку, перевірте роботу один одного.

Вітер торнадо, Страсний тиждень, Будинок дитячої творчості, яхта «Торнадо», Куп'янська ЗОШ, шевченківський стиль, Чумацький Шлях, Перекопський перешийок, Різдво, Національний цирк, цирк «Кобзов», Партія соціального захисту, Каннський кінофестиваль, Національна кіностудія ім. О. П. Довженка, Академія мистецтв України, орден Пошани, харківські вулиці, Харківський державний університет, Республіка Білорусь, Митний кодекс України, Кодекс законів України про працю, Музей народної архітектури і побуту, Києво-Печерська лавра, Музей води, річка Либідь,

1 НАОЧНІСТЬ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Київська Русь, Бессарабка, указ Президента України, Українська Рада Миру, Шевченківська премія, Поштова площа, стадіон «Металіст», аеропорт Бориспіль, Центральний вокзал, Червона книга України, Музей циркового мистецтва, Національна опера України, Київський академічний театр ляльок, Володимирська гірка, станція «Либідська», Центральний ботанічний сад, Державний музей книги.

2. Відкриваючи дужки, запишіть подані назви з великої чи малої літери, поясніть їх правопис.

(Г,г)отель «(З,з)олотий (К,к)олос», (М,м)іжнародний (К,к)омітет (Ч,ч)ервоного (Х,х)реста, (Ш,ш)оста (С,с)есія (К,к)иївської (О,о)бласної (Р,р)ади, (О,о)рганізація (О,о)б'єднаних (Н,н)ацій, (Р,р)еспубліка (М,м)олдова, (В,в)олодимир (В,в)еликий, (Б,б)алет «(З,з)апорожець за (Д,д)унаєм», (Б,б)удинок (Х,х)удожника, (Г,г)азета «(С,с)лобідський (К,к)рай», (У,у)країнська (П,п)равославна (Ц,ц)ерква, (Д,д)ід (М,м)ороз, (Б,б)удда, (П,п)резидент (А,а)кадемії (Н,н)аук (У,у)країни, (М,м)авка, (В,в)еликий (В,в)із, (В,в)улиця (П,п)етра (С,с)агайдачного, (П,п)ерська (З,з)аток, (М,м)іністерство (К,к)ультури (У,у)країни, (Р,р)еспубліканське (В,в)иробниче (О,о)б'єднання «(П,п)оліграфкнига», (Н,н)обелівська (П,п)ремія, (Д,д)амоклів (М,м)еч, (С,с)вято (П,п)еремоги.

3. Запишіть, пояснюючи написання лапок у власних назвах.

Поема «Гайдамаки», автомобіль «Таврія», кінофільм «Зачарована Десна», станція «Площа Льва Толстого», станція метро «Хрещатик», аеропорт Бориспіль, станція Фастів-Перший, порт Черкаси, «Я (Романтика)», «Глитай, або ж Павук», п'єса «Бояриня», картина «Приречені», орден Пошани, роман «Місто», орден «За заслуги», медаль «Захисник Вітчизни», орден княгині Ольги, роман «Тигролови», опера «Князь Ігор», телеканал «1+1», орден князя Ярослава Мудрого, повість «Кайдашева сім'я», цукерки «Прометей», телепередача «Акценти», повість «Захар Беркут», холодильник «Дніпро», пральна машина «Еврика», газета «Літературна Україна», драма «Патетична соната», корабель «Тарас Шевченко», літак «Антей», трактор «ХТЗ-7», Боїнг-747, АН-24, зупинка метро «Студентська», готель «Харків», табір відпочинку «Сонечко», печиво «Ювілейний букет», посібник «Стилістика української мови», часопис «Березіль», газета «Українське слово», журнал «Смолоскип», автостанція «Заводська».

4. Пригадайте прислів'я та приказки, у яких є власні назви. Поясніть орфограму. **3**

5. Від поданих у дужках іменників утворіть прикметники. Запишіть утворені словосполучення.

Твори (Шевченко), спогади (Тетяна), місця (Шевченко), мова (Езоп), схили (Дніпро), поезії (Стус), батіг (Петро), теорема (Піфагор), п'ята (Ахіллес), лист (Катерина), читання (Сковорода), сонати (Бетховен), рукописи (Гоголь), гумор (Гоголь), вузол (Гордій), слово (Тичина).

► Робота з картками.

2

3 відповідь

Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка. Дон Доном, а найкраще вдома. У нашого Омелька невелика сімейка: тільки він та вона, та старий та стара, тільки Сидір та Нестірко, та діток шестірко, та батько та мати, та їхні три брати. Від Києва до Кракова — всюди біда однакова. Язик до Києва доведе, а в Києві заблудить. Парочка — Мартин та Одарочка! Іван робить — Іван їсть, Іван не робить — має піст. Для нашого Федота не страшна робота. Не для Гриця паляниця. Розказав Мирон рябої кобили сон. Перейшов і Крим, і Рим, і мідні труби. Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати. Як Микита воли мав, то Микита кумував, а як воли одпали, кумувати просить перестали. І мох, і трава, і Мелашка крива. І у Відні є люди бідні. Від Варки заблудив до Одарки. І Гнат не винуват, і Килина не винна, тільки хата винувата, що впустила на ніч Гната. На кого біда нападе, то до Києва йде, а як біда минеться, то він і з Броварів вернеться. У Києві не женись, а в Ромнах коней не міняй.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Г, 2Д, 3А, 4В, 5Г

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати листа своєму однолітку з іншого міста чи села. Розповісти про красу та велич того населеного пункту, у якому ти живеш. У творі вживати власні назви.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

Виконайте тестові завдання.

1. З малої букви треба писати слово після цифри.
Уперше ступаючи на стародавню бруківку (1)(В,в)ічного міста навесні 1837 року, Гоголь стає обожнювачем (2)(Р,р)има, його чудовим знавцем. Працюючи над (3) «(М,м)ертвими душами», він часто полишає перо на своєму вузенькому пюпітрі й відвідує пам'ятки минушини, розкішні (4)(Р,р)имські палаци, а до улюбленого друга й порадника (5)(К,к)олізею йде з мольбертом і фарбами. (З журналу)

А 1	В 3	Д 5
Б 2	Г 4	

2. Укажіть, у якій власній назві з великої літери треба писати лише перше слово.
А Б(б)абин Я(я)р
Б К(к)нязівство М(м)онако
В Д(д)он К(к)іхот
Г Ч(ч)умацький Ш(ш)лях
Д А(а)ндріївський У(у)звіз
3. Укажіть, яку власну назву НЕ треба брати в лапки.
А священний Коран
Б зупинка Таврійський університет
В Шевченків Кобзар
Г опера Наталка Полтавка
Д літак Мрія
4. Укажіть рядок, у якому дотримано правил уживання великої літери та лапок.
А Державний музей Українського образотворчого мистецтва
Б Київський національний університет імені Тараса Шевченка
В національний університет «Києво-Могилянська академія»
Г Парк Культури і відпочинку імені Богдана Хмельницького
Д Національний Академічний драматичний театр імені І. Франка
5. Укажіть рядок, у якому всі слова записано правильно.
А Золоті ворота, Фабрика Світоч, західна Україна
Б Кримський півострів, вулиця Ярославів вал, Софійський собор
В Палац спорту, Епоха Відродження, Москва-ріка
Г Харківський тракторний завод, цукерки «Вечірній Київ»
Д Прем'єр-міністр України, Голосіївський ліс, країни сходу

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бліцопитування.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання таблиць.
 2. Слово вчителя.
 3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
 1. Завдання учням.
 2. Заповнення картки самооцінки.

Мета: поглибити знання учнів про правопис складних слів, особливості їх творення та вживання; формувати навички правильно писати та вимовляти складні слова; виявити рівень засвоєння знань учнів із теми через проведення експертизи; збагачувати словниковий запас учнів; розвивати усну й писемну мову; виховувати любов до рідного слова.

Основні терміни: складні слова, дефіс.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Бліцопитування.**
 - Який розділ вивчає способи творення слів?
 - Які слова називаються складними? Навести приклади складних слів.
 - Якими способами утворюються складні слова? Навести приклади.
 - Що таке твірна основа слова?
 - Коли складні слова слід писати разом? Правила ілюструйте прикладами.
 - Коли складні слова слід писати через дефіс? Правила ілюструйте прикладами.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

Найдовше слово в українській мові містить 31 літеру — «рентгеноелектрокардіографічного». Це дані з Книги рекордів України (1993 рік). Також довге слово в українській мові, що його фіксують словники, містить 30 літер, є «дихлордифенілтрихлорметилметан» — це назва одного з пестицидів.

Поясніть їх правопис.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: уміння писати складні слова разом і через дефіс.

1 НАОЧНІСТЬ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Запам'ятайте правопис прикметників *всесвітньо-історичний, літературно-художній, народно-визвольний, підзолистоболотний*.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Опрацювання таблиць.

1

► Слово вчителя.

Прикметники, утворені від складних іменників, пишуться так, як відповідні іменники: *лісостеп* — *лісостеповий*, *Івано-Франківськ* — *івано-франківський*, але *іванофранківець*.

Треба відрізнити складні прикметники та словосполучення, утворені з прислівника та прикметника (дієприкметника): *чітко окреслений*, *цілком правильний* (прислівник у таких випадках логічно наголошений і виступає членом речення).

Запам'ятайте: *суспільно корисний, суспільно необхідний*.

Слова з іншомовними префіксами *інтер-*, *контр-* пишуться разом: *інтерконтинентальний*, *контрудар* (але *контр-адмірал*).

Написання разом, окремо й через дефіс слів, що належать до інших частин мови, подано у відповідних темах із морфології.

► Тренувальні вправи.

2

1. Запишіть, знімаючи ризик й утворюючи синонімічні пари слів. Дослідіть, чи всі слова є складними. Поясніть правопис їх.

Не/приятнь, взаємо/допомога, загально/освітній, анти/теза, мікро/скопічний, все/бічний, жовто/блакитний, кисло/молочний, добро/дійний, життє/радісний, жовто/гарячий, народно/пісенний, кіно/зйомка, легко/важний, пів/яблуні, зоре/пад, золото/устий, вело/спорт, небесно/голубий, напів/грамотний, біло/сніжний, сонце/любний, проти/лежність, мило/сердний, все/могутній, добро/вільно, воєнно/стратегічний, військово/зобов'язаний, мало/помалу, літературно/художній.

2. Напишіть під диктовку вчителя. Обміняйтесь зошитами для взаємоперевірки.

Теплообмінний, сніжно-білий, білосніжний, мовностилістичний, вузькоспеціальний, п'ятиповерховий, дворазовий, десятирічний, шестикутний, всесвітньо-історичний, біло-чорно-сірий, діалектико-матеріалістичний, радіофізичний, легкоатлетичний, західнослов'янський, волелюбний, ніжношкірий, макроекономіка, машинобудівний, двадцятип'ятирічний, загальноісторичний, лівобережний, важкохворий, суспільно корисний, абсолютно сухий, діаметрально протилежний, біологічно активний, різко окреслений, взаємно перпендикулярний, правильно розташований, науково розроблений, вокально-інструментальний, соціал-демократичний, генерал-губернаторський, освітньо-виховний, фізико-математичний, військово-морський, воєнно-стратегічний, військово-зобов'язаний, сніжно-білий, кисло-солодкий, жовто-блакитний, південно-західний, північно-східний, 20-літній, 9-відсотковий, життєлюбний.

3. Запишіть слова, поясніть правопис частин *пів-, напів-, полу-* з іменниками. **3**

Пів/аркуша, пів/острів, пів/години, пів/дюжини, напів/сон, полу/мисок, полу/кіпок, пів/класу, пів/гривні, пів/коло, пів/місяця, пів/яблука, пів/юрти, пів/Києва, пів/огірка, напів/автомат, пів/ящика, напів/провідник, пів/Кавказу, напів/фабрикат, пів/Одеси, пів/день.

4. Запишіть у дві колонки слова: 1) які пишуться через дефіс; 2) які пишуться разом.

(Унтер)офіцер, (олійноково)слобідський, (м'ясо)молочний, (вакуум)апарат, (соціал)демократ, (само)хід, (ячмінно)житній, (вербо)ліз, (кисло)солодкий, (овоче)сховище, (єдино)початок, (світло)волосий, (світло)сірий, (право)бережний, (учитель)фізик, (людино)день, (південно)східний, (олійно)екстракційний, (дизель)мотор, (віце)президент, (воле)любний, (індо)китайський, (радіо)фізичний, (яйце)подібний, (історико)культурний, (розтяг)стиск, (ідальня)зимівниця, (руко)пис, (екс)чемпіон, (зюйд)вест, (блок)система, (життє)пис, (авто)страда, (верто)літ, (дизель)поїзд, (Індо)китай, (інженер)механік, (єдино)початок, (іжачок)лісовичок.

Завдання 5–6 розміщено в електронному додатку.

► **Робота з картками.**

2

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати 15–20 топонімічних назв — складних слів, пояснити їх правопис.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► **Завдання учням.**

2 4

Виконайте тестові завдання.

1. Усі складні іменники треба писати разом у рядку:
А (гідро)ізоляція, (міні)комп'ютер, (гори)цвіт, (радіо)передача
Б (проф)спілка, (мікро)елемент, (пів)коло, (плато)спроможність
В (пів)захисник, (яхт)клуб, (агент)посередник, (пів)України
Г (хліб)сіль, (нафто)сховище, (радіо)коментатор, (авто)фургон
2. Усі складні іменники треба писати через дефіс у рядку:
А (виробник)експортер, (екс)міністр, (пів)Вінниці, (прес)конференція
Б (дизель)мотор, (шлако)блок, (буркун)зілля, (дит)ясла
В (влас)кор, (салон)магазин, (член)кореспондент, (125)річчя
Г (мото)спорт, (щастя)доля, (пів)Європи, (зюйд)вест

► **Заповнення картки самооцінки.**

3 ВІДПОВІДЬ

Піваркуша, півострів, півгодини, півдюжини, напівсон, полумисок, полукіпок, півгривні, півкласу, півколо, пів'яблука, пів'юрти, пів-Києва, півогірка, напівавтомат, пів'ящика, напівпровідник, пів-Кавказу, напівфабрикат, пів-Одеси, південь.

4 ВІДПОВІДЬ

1Б, 2А.

УРОК № 42

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Завдання учням.
 2. Бесіда.
 3. Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».
 4. Словникова робота.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання таблиць.
 2. Слово вчителя.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Інтерактивна вправа.
 2. Завдання учням.

Написання слів іншомовного походження. Правило «дев'ятки».

Мета: поглибити й систематизувати знання учнів про написання слів іншомовного походження; формувати вміння розпізнавати орфограми й обґрунтовувати їх за допомогою правил; розвивати пам'ять, увагу, пошукові здібності; виховувати культуру усного й писемного мовлення, повагу до рідного слова.

Основні терміни: слово іншомовного походження, правило «дев'ятки».

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (створення текстів з висловлюванням власних ідей, з опорою на досвід і почуття та використанням відповідних зображувально-виражальних засобів).

Предметні: ознайомлення з правилом «дев'ятки»; уміння писати слова іншомовного походження.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

Прочитайте фрази. Що їх об'єднує?

Реве та стогне Дніпр широкий, човни з циганами жене.

Чия це жінка заспівала «Реве та стогне Дніпр широкий?»

Де ти з'їси цю чашу жиру?

Зося і Шура — це чужі діти.

— Це мнемонічні фрази для запам'ятовування літер правила «дев'ятки».

- **Бесіда.**

— Які ще правила написання слів іншомовного походження вам відомі?

— Сформулюйте тему уроку.

— Які ваші очікування від уроку? Запишіть їх.

- **Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».**

— Які ви знаєте ознаки іншомовних слів?

1

► **Словникова робота.**

Запишіть слова, поясніть підкреслені орфограми.

Роттердам, аннали, сюрреалізм, голландський, В'єт'ян, Тибет, езуїт, інверсія, парфуми, кипарис, філія.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Опрацювання таблиць.**

2

► **Слово вчителя.**

В окремих загальних назвах пишеться *и* за традицією, бо ці слова давно ввійшли в мову: *диякон, єпископ, митрополит, калмик, кизил, кинджал, кумис* тощо.

Після префікса або першої частини складного чи складноскороченого слова, що закінчуються буквою на позначення голосного або приголосного, перед основою на *і* пишеться *і*: *деідеологізований, староіндійський, дезінформація*.

► **Тренувальні вправи.**

3

1. Замініть визначення синонімами з довідки — словами іншомовного походження, поясніть орфограми.

1. Фахівець-консультант із певного кола питань, наприклад у військовій справі, торгівлі, при дипломатичному представництві. 2. Службовець, який розносить ділові папери, пошту. 3. Сільське поселення в Середній Азії. 4. Частина стіни, стелі, що прикрашена орнаментом і живописним чи скульптурним зображенням. 5. Працівник готелю, який відповідає за зберігання ключів, одержання пошти тощо. 6. Записи історичних подій за роками у давніх народів (єгиптян, ассирійців, персів, китайців); літопис. 7. Бавовняна або шовкова тканина полотняного переплетення з рельєфним малюнком у вигляді рубчиків або опуклих візерунків на лицьовому боці. 8. Співробітник дипломатичного представництва, який відповідає за зв'язок із пресою. 9. Дотепний вислів, афоризм, що вживається як епіграф на початку книжки або розділу. 10. Чужоземець, який прибув до іншої держави на постійне чи тривале проживання. 11. Парафіяльний католицький священик у Франції та Бельгії. 12. Керівник оркестру, хору, ансамблю, оперної трупи і т. ін. 13. Музична п'єса, яка складається з різноманітних популярних мелодій, що переходять одна в одну. 14. Шанобливе звертання до дівчини в Італії або форма ввічливого згадування про неї. 15. У нотному письмі знак підвищення якогось ступеня звукоряду на півтону. 16. Найвища нагорода на фестивалі, конкурсі тощо. 17. Одиниця виміру радіоактивності. 18. Дорогоцінна жіноча прикраса у формі невеликої відкритої корони. 19. Жіночі прикраси, які, на відміну від ювелірних виробів, виготовлені не з дорогоцінних металів і коштовного каміння, а з інших матеріалів (пластмасу, дерева, сплавів тощо). 20. Особа, що очолює уряд, стоїть на чолі кабінету міністрів, ради міністрів. 21. Балерина, яка виконує головні партії у виставах. 22. Тропічна однорічна хлібна і кормова рослина, вид сорго. 23. Південно-східний вітер.

1 ВІДПОВІДЬ

Традиційно до слів іншомовного походження в українській мові відносять лексичні одиниці з такими ознаками:

— наявність початкових звуків [a], [e]: *автомобіль, акциз, економіка, ефект*;

— наявність звукосполучень голосних [ae], [ay], [io], [ia], [ye] та ін.: *бібліотека, діалог, дуєт, проект, аудит, аеропорт, апофеоз*;

— наявність звука [ф]: *фірма, сфера, флот, філателія, фабрика, кафе*;

— збіг кількох приголосних, складний для вимови: *агентство, контраст*;

— наявність частин **авто-, агро-, ізо-, філ-, радіо-, теле-, турбо-, фото-** та ін.: *автомобіль, фільм, фотосалон, бібліофіл*;

— наявність суфіксів **-ім- (-ит-), -альн-, -ат-, -аці-, -ент-, -ій-, -тор-, -ум-, -ус-, -тур-**: *директор, інцидент, концентрат, інформація, нотаріус*;

— наявність частин **контр-, ір-, сюр-, ін-** та под.: *інноваційний, контрреволюція, ірраціональний, сюрреалізм*;

— незмінюваність: *кашне, манто, колібри, таксі, мадам, Делі, Токіо, Кюсю*.

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Всі загальні назви пишуться без подвоєнь, крім декількох слів-винятків (їх треба вивчити напам'ять!):

Алло, аннали (літопис), бонна (нянька), бруutto (вага товару з упаковкою), ванна (ванний), мадонна, манна (манний) (манна небесна, а не каша), мотто (дотепний вислів, епіграф), нетто (вага товару без упаковки), панна, панно, пенні (англійська копійка), тонна, білль (законопроект), булла (грамота Папи Римського), вілла, мулла (мусульманський священик), дурра (рослина), мірра (смола), мокко (цінний сорт кави з дрібними зернами; кава цього сорту).

Увага! Пишемо *мадонна, донна* — спільнокореневі, але *беладона* (отруйна рослини).

Запам'ятайте правопис слів *Копенгаген, Лісабон*.

Довідка: кюре, прима-балерина, дурра, диригент, дієз, зюйд-ост, прес-аташе, панно, діадема, портъє, кюрі, аташе, біжутерія, кишлак, аннали, прем'єр-міністр, мотто, гран-прі, іммігрант, піке, синьйорина, попури, кур'єр.

2. Прочитайте ряди слів, з'ясуйте, які правописні норми вони відображають. Знайдіть і підкресліть «зайве» слово в кожній групі. Відповідь обґрунтуйте.

1. Візаві, алібі, броколі, журі, ківі, парі, денді. 2. Ідея, діалог, геніальний, фіалка, радіус, артерія, акваріум. 3. Сардинія, Мексика, Арктика, Мавританія, Адріатика, Антарктида, Америка. 4. Нетто, вілла, мотто, бруutto, панно, інновація, аннали. 5. Фабрика, ширма, цистерна, імбир, диплом, позиція, тип. 6. Арф'яр, кар'єрист, кон'юнктивіт, вандем'єр, п'єдестал, б'єф, екстер'єр. 7. Шампінйон, донья, ферзь, альтруїзм, мільярдер, маляр, бутоньєрка.

3. Поставте на місці крапок потрібні літери; запишіть слова в три стовпчики: 1) з літерою *и*; 2) з літерою *і*; 3) з літерою *ї*.

Д..скета, рац..я, б..знесмен, п..рат, моза..ка, ате..ст, такс..ст, ц..рк, метод..ка, ру..на, ст..мул, з..гзаг, ш..фр, р..ф, ч..пси, артер..альний, ген..альний, проза..к, ауд..енція, еліпсо..д, кл..ент, рад..й, артер..я, на..вний, в..траж, м..ф, г..потеза, г..д, к..но, х..мія, л..ра, н..мб.

4. Перепишіть, на місці крапок, де потрібно, поставте літери. Поясніть правила подвоєння літер у словах іншомовного походження. З'ясуйте походження та значення виділених слів, складіть із ними речення.

Ас..ортимент, інтермец..о, конгрес.., мас..а, рот..ердамець, бруто..о, аб..ревіатура, бал..он, кол..егія, інтел..ігент, адміністративно-тер..иторіальний, ак..редитація, ім..іграція, еміс..ійний, тон..а, дис..ертація, ім..ігрант, шас..і, іл..юзія, Гол..андія, іл..юстративний, шил..інг, ін..оваційний, кор..упція, колон..а, контр..еволюційний, ан..отація, пас..атижі, рал..і, груп..а, клас..ифікатор, ас..игнаційний, забал..отований, марок..анець, сум..а, ал..ея, кас..а, стак..ато, барок..о, Ренес..анс, ван..а, мас..аж, новел..а, кол..екційний, ім..унітет, інкас..о, кас..ета, еф..ективний, ком..ерція, кор..ектор, колон..а, мір..а, Шил..єр, хоб..і, Міс..урі, віл..а, оп..онент, Ізабел..а, ас..амблея, бравіс..имо.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Робота з картками.

2

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти діалоги на тему «Спорт», використовуючи слова *дистанція, кілометр, п'єдестал, чемпіон, фініш*.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа.

Перегляньте свої очікування, які ви записали в зошити на початку уроку. Позначте ті, що справилися (+); ті, що не справилися (-).

► **Завдання учням.**

2 3

Виконайте тестові завдання.

1. Літеру **и** на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка:
А такс..ст, реч..татив, Брат..слава
Б бр..танець, федерац..я, Пак..стан
В к..нджал, соц..аліст, Мадр..д
Г кос..нус, Кембр..дж, асоц..ація
Д пр..зидент, карат..ст, Ват..кан
2. Літеру **і** на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка:
А пар.., в..тамін, грац..озний
Б сп..раль, к..ргиз, пр..оритет
В інц..дент, б..сквіт, аж..отаж
Г р..туал, п..церія, симпоз..ум
Д провінц..я, пав..льйон, с..нус
3. У всіх словах якого рядка на місці крапок пишеться **є**?
А фель..тон, ..вро, фе..рія, і..пархія
Б вінь..тка, ід..я, ді..та, п..ня
В конв..єр, ду..ль, пар..о, Моль..р
Г бельгі..ць, вінч..стер, абітурі..нт, мол..кула
4. Апостроф ставиться в усіх словах у рядку:
А кар..єра, ад..ютант, р..юкзак
Б павіл..йон, В..етнам, п..єдестал, н..юфаундленд
В миш..як, бар..єр, еспан..йолка, пас..янс
Г фельд..єгер, інтерв..ю, ін..екція, кар..єра

3 ВІДПОВІДЬ

1A, 2A, 3A, 4Г.

[illegible]

УРОК № 43

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Проблемне питання.
 2. Прийом «Доскажи речення».
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Опрацювання таблиці.
 5. Тренувальні вправи.
 6. Робота з картками.
 7. Попереджувальний диктант.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Мікрофон».

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності у природничих науках і технологіях (навичка швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації; перетворення інформації з однієї форми в іншу (складання таблиці)); уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркоче, навчальне тощо).

Предметні: ознайомлення зі складними випадками написання прізвищ і географічних назв.

Складні випадки написання прізвищ. Складні випадки написання географічних назв.

Мета: повторити складні випадки написання прізвищ і географічних назв; формувати правописні вміння, удосконалювати навички вживати велику літеру в писемному мовленні, знаходити й виправляти орфографічні помилки; розвивати пам'ять, мислення, культуру мовлення, творчі здібності; виховувати любов до рідного слова, шану та повагу до культури та історії рідного краю.

Основні терміни: велика і мала літери.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Проблемне питання.**
— Рішельє чи рিশельє? Сіменс чи сименс? Як правильно? 1
- **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**
— На уроці хочу дізнатися про...
— Мені цікаво було б з'ясувати...
— Маю намір поліпшити знання...
— Я хочу досягти успіхів...

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Олександр Пономарів, доктор філологічних наук, професор, стверджує, що «українські прізвища та географічні назви є невіддільною частиною лексичного складу української мови і відбивають усі її фонетико-морфологічні особливості. Якщо в загальних назвах відбувається чергування *о*, *е* у відкритих складах з *і* у складах закритих, то те саме маємо й у прізвищах і географічних назвах. Наприклад,

в іменниках *сніп* і *річ* звук *і* чергується відповідно з *о*, *е*: *снопа*, *речі*. Так само й у географічних назвах і прізвищах: *Київ* — *Києва*, *Суботів* — *Суботова*, *Ковалів* — *Ковалева*, *Прокопів* — *Проконова*.

Серед українських прізвищ є загадкові, незрозумілі без етимологічного дослідження запозичення з інших мов. Проте більшість наших прізвищ утворено на українському ґрунті. Вони дуже розмаїті щодо способів творення. Скажімо, від слов'янського чоловічого імені *Іван* походять прізвища *Іваненко*, *Іванченко*, *Іванчук*, *Іванюк*, *Івась*, *Івасюк*, *Івасько*, *Івасенко*, *Іващенко*. Упродовж кількасотлітньої розкиданості нашого народу по різних державах українські прізвища зазнавали російщення, польщення, мадяризації та інших денаціоналізацій, тобто втрати національного обличчя. Особливо модним цей процес був у Московській імперії до і по жовтневих часів: *Сірко* — *Серков*, *Дубина* — *Дубін* і т. д. З огляду на це можна натрапити на багато спотворених українських прізвищ не тільки в усному мовленні, а навіть в офіційних документах.

► Опрацювання таблиці.

2

► Слово вчителя (продовження).

Написання географічних назв у ділових паперах регулюється правилами українського правопису, згідно з якими назви пишуть з великої літери, а їх родові позначення — з малої: *Біле море*, *Тихий океан*. Коли ж означувані слова не сприймаються як родові позначення, їх пишуть з великої літери: місто *Біла Церква*, *вулиця Ярославів Вал*.

У географічних назвах після *б*, *п*, *в*, *м*, *ф* та *р*, а також після префіксів, що закінчуються приголосними, перед йотованими *я*, *ю*, *є*, *ї* пишуть апостроф: *В'ятка*, *Прип'ять*.

Не пишуть апостроф перед *йо* (*Муравйов*), перед *я*, *ю*, коли ці голосні позначають сполучення м'якого приголосного з *а*, *у*: *Рязань*, *Дюссельдорф*.

Особливу увагу слід звернути на правопис складних і складених географічних назв як українського, так й іншомовного походження.

► Опрацювання таблиці.

2

► Тренувальні вправи.

3

1. Перекладіть прізвища українською мовою, розташуйте їх за алфавітом, 2–3 введіть у речення. Сформулюйте принципи передачі власних назв і правила вимови та правопису *е*, *є*, *о*, *у*, *і*, *ї* в основах власних назв.

Афанасьєв, Чичиков, Гагарин, Моисєєв, Пришвин, Алябєєв, Астафєєв, Григорєєв, Солнцев, Плюшев, Демидов, Шевцов, Пушкарєв, Лавренєв, Лєонов, Бєляєв, Лєсной, Исєєв, Пєсков, Малєєв, Корнєєв, Лазарєв, Андрєєв, Хомичєв, Оніщєв, Лаптєв, Каменєв, Лєбєдєв, Семєнов, Ильин, Фирсов, Шишкин, Виноградов, Марьин, Кривун, Приходченко, Сабынин, Моисєєнко, Минаєв, Чєпик, Цодиков, Сопин, Капустин, Иванов, Лактионов, Рыбаков, Савин, Алипов, Никитин, Васильєв, Агилєв, Бєльський, Николаєв, Боткин,

1 ВІДПОВІДЬ

Коли йдеться про вишивку, пишемо *ришельє* (відповідно до вимови), а прізвище французького кардинала мусимо писати *Рішельє*, так само *дизель-мотор*, а його винахідник — *Дізель*, одиниця електричної провідності *сименс*, а вчений — *Сіменс*, обрис предмета — *силует*, а французький діяч, якого було у такий спосіб зображено, — *Сілуєт*. (За І. Ющуком)

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Не відмінюються псевдоніми і слов'янські прізвища на *є*, *і* (*Ле*, *Трублаїні*, *Ле-ле*, *Емхе*, *Роде*, *Півторадні*), а також прізвища іншомовного походження на *і*, *є*, *у*, *о*, наголошені *а*, *я* та інші нетипові для української мови закінчення (*Бєранжє*, *Гєтє*, *Руставелі*, *Петєфі*, *Лєтяну*, *Шоу*, *Боккаччє*, *Гюго*, *Дідро*, *Дюма*, *Моравіа*, *Гамсахурдіа* та ін.).

4 ВІДПОВІДЬ

Йорданія, Гельсінкі, М'янма, Південна Корея, Туреччина, Шрі-Ланка, Сирія, Ліван, Киргизія, Узбекистан, Пакистан, Туркменістан, Афганістан, Китай, Єгипет, Угорщина, Польща, США, Велика Британія, Румунія, Молдова, Словаччина, Німеччина, Франція, Італія, Росія, Малайзія, Таїланд, В'єтнам, Саудівська Аравія, Індія, Японія, Сінгапур, Алжир, Марокко, Південна Африка, Мексика, Австралія, Ізраїль, Єрусалим.

Водопьянов, Григорьев, Анциферов, Аничков, Привалов, Дьяков, Десницкий, Ёлкин, Жигарёв, Гуляев, Морковкин, Юрьев, Скобцев, Ветров, Нелов, Румянцев, Соловьев, Прокофьев, Кольцов, Пугачёв, Королёв, Мусоргский, Твардовский, Одоевский, Тютчев, Скиталец, Муромцев, Державин, Елютин, Петров, Синельников, Горбачёв, Тихонов, Пятаков, Лукьянов, Серов, Менделеев.

2. Перекладіть українською мовою географічні назви. Порівняйте подані пари власних назв, зробіть висновки щодо особливості передачі власних назв українською мовою. За потреби звертайтеся до орфографічного словника.

Сьєрра-Леоне, Дарданеллы, Сицилия, Мариуполь, Чанаккале, Кипр, Лиссабон, Калькутта, Тернополь, Копенгаген, Доброполье, Аму-Дарья, Севастополь, Андийские Кордильеры, Чистополь, Константинополь, Миллерово, Червоноград, Ейск, Экваториальная Гвинея.

3. Запишіть українською мовою наведені нижче назви країн. Зверніть увагу на специфіку передачі фонетичних та етимологічних особливостей під час передачі іншомовних власних назв. При виникненні труднощів зверніться до словника. 4

Иордания, Хельсинки, Мьянма, Южная Корея, Турция, Шри-Ланка, Сирия, Ливан, Киргизия, Узбекистан, Пакистан, Туркменистан, Афганистан, Китай, Египет, Венгрия, Польша, США, Великобритания, Румыния, Молдова, Словакия, Германия, Франция, Италия, Россия, Малайзия, Таиланд, Вьетнам, Саудовская Аравия, Индия, Япония, Сингапур, Алжир, Марокко, Южная Африка, Мексика, Австралия, Израиль, Иерусалим.

4. Поставте імена та прізвища в родовому й давальному відмінках. Сформулюйте принципи відмінювання прізвищ.

Надія Борисова, Олексій Жилін, Микола Василенко, Мирослава Мокренко, Лариса Роменська, Тетяна Руденко, Петро Ворона, Ірина Бакай, Олена Шевчук, Іван Ярошевський, Олександр Савчук, Павло Шашкевич, Віра Нетудихата, Іван Нечуй-Левицький, Дмитро Томах.

5. Запишіть імена та по батькові українською мовою. Зіставте їх правопис в українській і російській мовах.

Александр Владимирович, Лариса Аполлоновна, Лидия Фоминична, Анна Игоревна, Олег Иосифович, Галина Федоровна, Тамара Петровна, Николай Алексеевич, Алла Евгеньевна, Нина Ильинична, Людмила Викторовна, Наталья Александровна, Татьяна Ивановна, Владимир Викторович, Елена Геннадиевна, Элла Михайловна, Любовь Константиновна, Михаил Юрьевич, Ольга Леонидовна, Клавдия Васильевна, Екатерина Сергеевна.

6. Запишіть українською мовою прізвища всесвітньо відомих: 1) письменників; 2) композиторів; 3) художників; 4) мовознавців (по п'ять прізвищ).

► **Робота з картками.**

► **Попереджувальний диктант.**

Поясніть правопис власних назв.

3

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ЦЕ ЦІКАВО

Нині під прізвищами передусім розуміють родове прізвище, яке передають від батька до сина.

У кінці XIX ст. новий власник Л. Кеніг капітально реконструював Шарівський палац, надавши йому риси неоготики з елементами Ренесансу. Шарівський парк реконструював відомий паркобудівельник Г. Куфальдт, прикрасивши його терасами, сходами, басейном, фонтанами і кам'яним містком. Головним елементом парку стала широка липова алея. (З Інтернету)

— Що цікавого було на уроці?

УРОК № 44

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
1. Слово вчителя.
2. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумок уроку
Лінгвістична гра. «Знайди зайве».

Написання ділового листа.

Мета: поглибити та систематизувати знання про ділове спілкування, ознайомити учнів із призначенням й особливостями ділового листа; розвивати логічне мислення, пам'ять і мовлення; продовжувати роботу щодо удосконалення усного й писемного мовлення, збагачувати словниковий запас школярів; виховувати культуру ділового мовлення, любов і шанобливе ставлення до мови рідної держави.

Основні терміни: ділове листування, етикет ділового листування.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (виокремлення головної і другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння перевіряти рівень власних знань, умінь і навичок із вивченої теми; зв'язне й аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови, створення тексту, висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

1 ДОВІДКА

Види ділових листів:

- листи-вітання
- листи-запрошення
- рекомендаційні листи
- заохочувальні та спонукальні листи
- листи-подяки
- супровідні листи
- листи-вибачення
- відповіді на листи-претензії в листи-рекламації

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**

- Чим ділове листування відрізняється від звичайного?
- Чи читали ви коли-небудь діловий лист?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Офіційні службові листи належать до засобів обміну інформацією між підприємствами, організаціями, установами. На них припадає чимала частина вхідної й вихідної документації. Особливості написання ділового листа:

— виклад тексту службового листа має бути лаконічним, послідовним, переконливим і коректним;

— факти й події слід висвітлювати об'єктивно, стисло. Текст листа зазвичай складається з двох логічно пов'язаних частин;

— у вступній частині зазначають факти, події, обставини, що спричинили написання листа, а також посилаються на документи, інструктивні матеріали;

— в основній частині тексту листа викладають його головну мету у формі пропозиції, гарантії, зауваження, висновків тощо.

Службові листи (ділові) надсилають, аби спонукати адресата до дії, роз'яснити йому щось, переконати його в чо-

ЦЕ ЦІКАВО!

Слово *пан* в українській мові живається щонайменше сім століть і в етикетному сенсі не має ніякої семантичної дотичності до слова *пан* у розумінні належності до привілейованих класів. Позаяк воно засвідчує пошану до адресата, в офіційних документах форма *пан* уживається з ім'ям, прізвищем, назвою посади, звання. Ім'я та по батькові зі словом *пан* не поєднується. Тобто говорити чи писати *пан Михайло Петрович, пані Ольга Степанівна* або звертатися *пане Михайле Івановичу, пані Катерино Василівно* є порушенням норм літературної мови й не відповідає українським традиціям.

[illegible]

175

175

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Російською	Українською
пустяки, не за что	дрібниці, нема за що
так или иначе	так чи інакше
таким образом	у такий спосіб
тем более досадно	тим більш прикро
тем не менее	проте, однак

отримання листа-відповіді... Офіційно підтверджуємо свою згоду на... На підтвердження нашої попередньої домовленості повідомляємо... Підтверджуємо отримання Вашої телеграми... Ми отримали Вашого листа з повідомленням про... і щиро Вам вдячні...

Поширеними вступними фразами в ділових листах із посилення на зустріч, попередній лист, телефонну розмову, подію: *У відповідь на Ваш лист від (дата)... Відповідно до контракту № ... що був підписаний між нашими установами... Відповідаючи на Ваш запит від (дата)... Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, розділу... статті № ... Згідно з нашою домовленістю надсилаємо Вам... На Ваш запит про... даємо письмову відповідь. У відповідь на Ваш запит повідомляємо... Узявши до уваги Ваш запит від (дата), пропонуємо Вам... Згідно з нашою домовленістю від (дата) повідомляємо...*

До інвесторів, керівників установ (організацій, підприємств), клієнтів, партнерів нерідко доводиться звертатися з проханнями. Початковими фразами таких листів можуть бути такі: *Будь ласка, повідомте нас про... Будемо вдячні, якщо Ви підтвердите свою участь у... Звертаємося до Вас із проханням про невелику пожертву у фонд... Просимо Вас терміново оплатити рахунок... Просимо Вас уважно вивчити наші пропозиції й дати остаточну відповідь... Просимо надіслати зауваження та доповнення до проекту угоди про... Просимо прийняти замовлення...*

У діловому світі з різних причин (ви на кілька днів затрималися з відповіддю, не змогли вчасно виконати доручення, не з'явилися чи запізнилися на зустріч, переплутали документацію) іноді виникають ситуації, коли потрібно вибачитися, перепросити за неприємності, яких ви завдали адресату. У такому разі листа слід розпочинати так: *Просимо вибачення за прикре непорозуміння, що сталося... Щиро просимо вибачити за затримку з відповіддю... Просимо вибачити нам за неможливість вчасно виконати Ваше замовлення... Хочемо попросити вибачення за завдані Вам зайві турботи... Перепрошуємо за зайві хвилювання з приводу... Хочемо щиро перепросити Вас за прикру помилку, що сталася...*

У листах-нагадуваннях, що належать до психологічно складних, потрібно ввічливо, тактовно і ненав'язливо вказати на те, що, наприклад, термін оплати рахунка чи виконання замовлення минув. Такі листи варто розпочати так: *Вважаємо за свій обов'язок нагадати Вам про... Нам дуже незручно, що змушені нагадати Вам про... Вибачте, що знову турбуємо Вас, але ми не отримали відповіді на лист від (дата). Змушені нагадати Вам, що й досі не отримали від Вас оплаченого рахунка. Вибачте, але ми змушені нагадати Вам про необхідність оплатити рахунок за... Гадаємо, що це лише непорозуміння. Вважаємо за необхідне нагадати Вам... Дозвольте нагадати Вам, що...*

Інколи делікатність, тактовність не дають бажаних наслідків, тоді слід виявити категоричність і рішучість. Це можна зробити так: *Незважаючи на неодноразові нагаду-*

Доречним і корисним наприкінці листа є запевнення адресата в тому, про що йшлося в тексті: *Запевняємо, що Ви цілковито можете розраховувати на нашу підтримку. Ми зателефонуємо Вам, щоб домовитися про взаємно зручний час для зустрічі. Будемо раді співпрацювати з Вами. Запевняємо, що наша співпраця буде плідною. Запевняємо, якщо протягом місяця Ви позасите заборгованість, усі замовлення буде виконано і ми й надалі співпрацюватимемо на попередніх умовах. Будемо раді допомогти Вам. Якщо у Вас буде бажання зустрітися з нашим представником(-ми) до Ваших послуг у будь-який зручний для Вас час. Запевняємо, що ми робимо все можливе для завершення... Запевняємо, що в майбутньому ми докладемо максимум зусиль, щоб уникнути таких прикрих*

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Неправильно	Правильно
ціна виросла в де- сять разів	ціна зросла в де- сять разів
висловив своє ба- чення	окреслив своє ба- чення
не можу висловити словами	не знайду слів; не доберу слів; не- має слів
вистачить зверну- тися	досить звернутися
висновки витікають	висновки впли- вають

непорозумінь. Будемо раді встановленню взаємовигідних контактів із Вашою фірмою.

Наприкінці листа можна висловити сподівання: *Сподіваємося, що наша пропозиція зацікавить Вас. Сподіваємося, що Ви правильно зрозумієте нас. Сподіваємося, наша відмова не образить Вас, і в майбутньому ми ще матимемо нагоду взаємовигідно співпрацювати. Сподіваємося, що Ви розглянете наші пропозиції найближчим часом і повідомите нас про своє рішення. Маємо надію, що це піде на користь справі. Гадаємо, що в майбутньому зможемо стати Вам у пригоді. Розраховуємо на тісне і взаємовигідне співробітництво з Вами. Маємо надію, що наша співпраця буде плідною. Сподіваємося, що майбутня співпраця буде плідною, успішною і вигідною для Вас і для нас. Маємо надію, що Ви не відмовитеся допомогти нам. Сподіваємося на швидку відповідь і бажаємо успіхів. Плекаємо надію ще раз зустрітися з Вами... Висловлюємо надію, що це лише успішний початок нашої співпраці і в майбутньому Ви ще не раз допоможете нам у справах. Щиро сподіваємося на Вашу подальшу фінансову підтримку. Маємо надію, що наші нововведення зацікавлять Вас, і розраховуємо на встановлення взаємовигідного партнерства. Сподіваємося, що Ви відвідаєте рекламний показ, який відбудеться... Маємо надію, що всі докладені зусилля не будуть марними. Сподіваємося, що в майбутньому нам ще раз випаде нагода зустрітися та обмінятися досвідом і думками. Сподіваємося, що це непорозуміння не вплине на наші подальші стосунки.*

Наприкінці листа можна також попросити вибачення за турботи чи за затримку з відповіддю або запізнення: *Ще раз просимо вибачення за завдані турботи (клопоти, прикрощі, незручності). Щиро просимо вибачення за... Ще раз перепрошуємо за цю прикру помилку. Дозвольте ще раз попросити вибачення за... Щиро сподіваємося, що Ви знайдете час відвідати...*

Не слід забувати про прощальну фразу. Найчастіше в листах уживаються такі форми: *З повагою... З повагою і найкращими побажаннями... З належною до Вас пошаною... Залишаємося з пошаною... Зі щирою повагою (пошаною)... З найщирішою до Вас повагою (пошаною)... З повагою, вдячністю та побажанням успіхів... Із вдячністю і правдивою пошаною... Бажаємо успіхів...*

Після прощальної формули ввічливості розділовий знак не ставиться, з нового рядка оформлюється реквізит «Підпис».

Постскриптом (приписка) наприкінці листа можливий лише за умови, що після його написання сталася подія, про яку ви неодмінно маєте повідомити адресатові. Після постскрипту знову потрібно поставити підпис.

Якщо ви бажаєте досягти успіху, обов'язково слід подбати про те, щоб лист був бездоганним у всіх аспектах, адже навіть незначне недотримання правил призведе до спотворення його змісту, зміни тону.

Листи слід друкувати на гарно виконаних бланках, які є «візитною карткою» вашої установи. Подібні деталі сприятимуть створенню доброго враження про вас і вашу діяльність. Тому для виготовлення фірмових бланків варто використовувати лише високоякісний папір. Конверт за своїм дизайном має відповідати бланку; за розміром його необхідно дібрати так, щоб не виникало потреби складати лист більше ніж двічі.

Ділові листи не повинні бути надто довгими. Викладати свої міркування слід чітко, лаконічно, за сутністю, тоді вся запропонована інформація буде доречною.

Дотримання правил етикету листування є свідченням вашої поваги до адресата, ввічливості, вихованості і сприяє налагодженню добрих стосунків між колегами, партнерами.

► Тренувальні вправи.

2

1. Прочитайте поданий текст. Виділіть головне, законспекуйте.

У діловому листуванні існує ряд загальноприйнятих правил оформлення ділового листа:

- службові листи пишуть на чистому бланку або аркуші паперу лише з його лицевої сторони;

- у міжнародній практиці писати довгі листи не прийнято, але якщо лист більше однієї сторінки, то в кінці аркуша треба поставити «Далі буде» («Continued over»);

- кожна сторінка, крім першої, нумерується арабськими цифрами;

- службові листи друкуються на машинці, комп'ютері, передаються факсом. Завширшки поля з лівого боку — не менше 2 см. Текст друкується через 1,5 чи 2 інтервали. Абзац із крайнього рядка — 5 інтервалів, а звертання до адресата пишеться без абзацу;

- вихідна інформація офіційного характеру не повинна містити будь-яких позначок, ініціалів машиністки, номерів телефонів тощо. Позначки припустимі тільки на 2-му чи 3-му примірнику листа, які залишаються;

- у тексті не допускаються виправлення, підчищення;

- конверти мають бути відповідного розміру й кольору;

- резолюції на всіх видах вхідної кореспонденції робляться олівцем або на окремих аркушах паперу та додаються;

- лист складається текстом усередину. Найважливіші ділові листи бажано не перегинати, а надсилати у великих цупких конвертах. Менш офіційні можна складати, бажано не більше ніж удвічі;

- підписуються тільки офіційні привітання. Вітальні листівки надсилаються без офіційних підписів.

2. Прочитайте зразок ділового листа та проаналізуйте його.

Білоцерківське
виробниче об'єднання
«Електрон»

Друкарня видавництва
«Вересень»
вул. Лугова, 3,
м. Біла Церква, 09100

Просимо до 20 вересня 2016 р. виготовити на папері друкарні бланки звітності в кількості по дві тисячі примірників кожного зі зразків.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ням розглянути питання про недоцільність розташування такого закладу поруч зі школою.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати письмове прохання довільного змісту.

V. ПІДСУМОК УРОКУ

► **Лінгвістична гра «Знайди зайве».**

Прослухайте вимоги до оформлення ділових паперів. Знайдіть зайве.

- Чітке дотримання прийнятих форм ділового спілкування (їхньої будови, реквізитів).
- Дотримання норм літературної мови, уживання зрозумілих, найбільш переконливих слів.
- Використання розмовних, емоційно-забарвлених слів.
- Логічність формування думки, чіткість і послідовність викладу.
- Стислість вираження думки, строга відповідність слова його значенню, об'єктивність викладу фактів.
- Широке використання суспільно-політичної лексики, риторичних запитань.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Неправильно	Правильно
відклонити пропозицію	відхилити пропозицію
віднайти правильне рішення	знайти правильне рішення
відноситися до більшості	належати до більшості
відмічати ювілей	відзначати ювілей
відповідає документам	узгоджується з документами
відповіш на запитання	відповіси на запитання

[illegible]

УРОК № 45

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання схеми.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Завдання учням.
 2. Інтерактивна вправа.

Розрізнення прислівників і співзвучних сполук. Правила написання їх.

Мета: актуалізувати знання десятикласників про розрізнення прислівників і співзвучних сполук, удосконалювати вміння вирізняти прислівники серед інших частин мови; розвивати культуру мовлення, пам'ять, логічне мислення; виховувати любов і повагу до рідного слова.

Основні терміни: прислівник, омофони.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (чітке формулювання визначення); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: уміння розрізнявати прислівники та співзвучні сполуки (збоку — з боку, зрештою — з рештою, всередині — в середині тощо), ознайомлення з правилом написання їх.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Яку частину мови називаємо прислівником?

— Які прислівники пишуться разом, окремо, через дефіс?

— Доберіть приклади до написання прислівників, запишіть міні-самодиктант (10–14 слів).

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

1. Прочитайте речення, поясніть правопис виділених слів. Сформулюйте тему й мету уроку. 1

1. Борис глибоко вдихував свіже повітря, немов *насилу* вирвався з якоїсь душної ями. (І. Франко) 2. Чи то тільки заздрощі неситі на життя, на рух, на *силу* моря? (Лєся Українка) 3. З *ранку* до півдня стоїть військо й не *ворухнеться*. (І. Нечуй-Левицький) 4. День *зранку* був ясний, сонячний, жовто-золотий. (І. Нечуй-Левицький)

2. Запишіть у зошит ваші очікування від уроку.

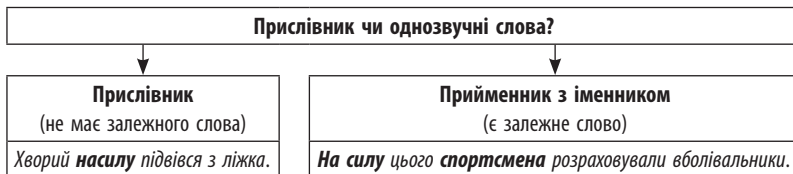
III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Прислівники можуть переходити в прийменники, частки, виконувати функції службових сполучних слів. Сполучними словами стають відносні первинні прислівники. Перехід прислівників у прийменники і творення похідних прийменників від іменників із прийменниками можуть спричинити плутанину в написанні таких сполучень, як: *всередину* — *в середину*, *вбік* — *в бік*, *зсередини* — *з середини*, *збоку* — *з боку*, *всередині* — *в середині*, *напочатку* — *на початку*, *наполовину* — *на половину*, *нашвидку* — *на швидку*, *втретє* — *в третє*, *впорожні* — *в порожні*, *нарешті* — *на решті*, *зрештою* — *з рештою* та ін. Прислівники пишуться разом: **Напочатку** тиша пригнічувала його, адже любив гомін, людський вир. (Ю. Мушкетик)

Іменники з прийменниками треба писати окремо: *на середину ріки*, *в середині розділу*, *в середині місяця*, *з боку адміністрації*, *в бік Дніпра*, *на швидку руку*, *в порожні мішки*, *зупинились на решті фактів*, *на початку повісті*, *з рештою товаришів*, *із середини речення*, *на половину кімнати*.

► Опрацювання схеми.

2

► Тренувальні вправи.

1

1. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Сформулюйте правила написання.

І. 1. Сам Іван Іванович — дуже релігійна людина, але це, як багато чого іншого, тримається в нього глибоко (в)середині. (Б. Антоненко-Давидович) 2. Коні й воли (в)середині табору, калічені хмарою татарських стріл, казилися й дуже перепиняли козаків у обороні. (А. Чайковський) 3. Румянець наскрізь пропік яблуко. Навіть (у)середині було воно червонувате. (О. Донченко) 4. Робітники, замурували з усіх боків фундамент і виводили швидко стіну (в)середині прокопу. (І. Франко) 5. Городяни товклися по посипаних піском стежках бульвару (в)середині міста. (Б. Грінченко) 6. (З)рештою Андрій не витерпів. (С. Васильченко) 7. Дарина з другої світлиці прислухається, як пересварюються брати, й сумно радіє, що (з)рештою поміж ними не буде щоденної ворожнечі. (М. Стельмах) Кожен з нас, (з)рештою, вірив, що на міських ратушах і на бані Верховної Ради України доконче будуть колись майоріти наші національні прапори. (Р. Іванчук) (З)рештою членів бригади Герасим Петрович обходився так само просто, по-товариському. (О. Гуреїв)

2 НАОЧНІСТЬ

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Всередині (усередині), присл. У межах, у внутрішній частині чогось; у знач. прийм. вказує на перебування когось, чогось у внутрішній частині когось, чогось.

В (у) середині, ім. із прийм. У місці, однаково віддаленому від кінців чогось; у час, однаково віддалений від початку й кінця чого-небудь тощо.

Зрештою, присл. Після всього; нарешті; у знач. спол. — проте; у знач. вст. сл.

З рештою, ім. із прийм.

Збоку, присл. З бічної сторони, осторонь; у знач. прийм.

З боку, ім. із прийм.

Наскільки, присл. Якою мірою, у якій мірі; як.

На скільки, числ. із прийм.

ПІШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

НАВШПИНЬКАХ ЧИ НАВШПИНЬКИ?

У сучасній українській літературі, так само й у наших словниках бачимо слова *навшпиньках* і *навшпиньки*, що не мають ніякої значеннєвої різниці: *Я навшпиньках пройшла до першого ряду крісел і сіла на першому вільному місці.* (І. Вільде); *Щоб краще бачити, навшпиньки поставили, а може, й на те, щоб вищий мати зріст.* (М. Рильський); *Повз материне купе кожному хотілося пройти навшпиньки.* (О. Гончар)

Є ще слово **навшпинячки**, що означає те саме: *Старіші на лавках, а молоді позаду стають навшпинячки.* (М. Рильський)

Так яке слово правильніше — *навшпиньках* чи *навшпиньки*? Гадаю, що друге. Перше слово набуло закінчення *-ах* за аналогією до російського відповідника *на цыпочках*, друге слово має закінчення *-и*, дуже характерне для українських прислівників: *навшипинки, навшипинки, навшипинки, навшипинки, навшипинки* тощо. Таке ж закінчення й у слова *навшпинячки*, яке має всі права на існування. (Б. Антоненко-Давидович)

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

В.

II. 1. (З)боку біля стіни недбало лежали й стояли прихилені лопати, кайла, свердла. (О. Досвітний) 2. (З)боку дивлячись — Христя не наймичка, а дочка рідна. (Панас Мирний) 3. Рідкодуб і Карась мовчки йшли (з)боку созівських гарб. (І. Кириленко) Візникова спина сонно хиталась (з)боку на бік. (М. Коцюбинський) 4. Завтра вдосвіта, як вона вижене пасти отару, він уже поїде, поїде невідомо куди і (на)скільки. (О. Гончар) 5. Він, кусонув хліба (на)скільки рота хватило. (А. Головка) 6. (На)скільки я хотіла, щоб Оксана їхала в Запруддя, (на)скільки я тепер не рада, що вона їде на свята в Київ. (Леся Українка) 7. (На)скільки мені відомо, тут сидять найбільш необхідні поселення. (М. Стельмах) 8. От там-то і шинкаря з невістками своїми; говорять, щебечуть, розказують: хто вчора був у них у шинку, (на)скільки випив за гроші, (на)скільки хто набор узяв... (Г. Квітка-Основ'яненко) 9. — От яке наше діло, — почина обіжений. — Отсей мене скривдив, от (на)скільки мені шкоди причинив. (О. Стороженко)

2. Складіть і запишіть речення з поданими словами. Правопис пояснить.

Укупі — в купі, по-перше — по перше, начетверо — на четверо, забагато — за багато, востанне — в останне, вголос — в голос, вгорі — в горі, напам'ять — на пам'ять, повесняному — по весняному.

► Робота з картками.

1

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти ієрархію життєвих цілей, використавши відповідні прислівники.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

1

Виконайте тестове завдання.

3

Виділене слово є прислівником у рядку

А йти *по/весняному* снігу

Б *в/голос* додалась сумна нотка

В побачитися *в/останне*

Г пройти *по/сусідському* полю

Д *у/двох* будинках

► Інтерактивна вправа.

Перегляньте свої очікування, які ви записали в зошити на початку уроку. Позначте ті, що справдились (+); ті, що не справдились (–).

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.

Мотивація навчання

Створення психоемоційного настрою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Робота з таблицями.
 2. Тренувальні вправи.
 3. Робота з картками.
 4. Слово вчителя.
 5. Словникова робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Завдання учням.
 3. Інтерактивна вправа «Дерево знань».

Мета: повторити й узагальнити вивчене про написання *не, ні* з різними частинами мови; удосконалювати навички правопису слів із зазначеними орфограмами, уміти знаходити помилки на розглянуті правила й виправляти їх; розвивати мислення учнів, аналітичні здібності, вміння обґрунтовувати свої думки, підкріплювати міркування прикладами; розвивати мовлення; поширювати й уточнювати словниковий запас; поглиблювати уявлення про систему виховання в українських сім'ях; виховувати культуру міжособистісних стосунків, толерантність, шанобливе ставлення до сімейних зв'язків, коректність у ставленні до співбесідника, відповідальність.

Основні терміни: частка, графічне скорочення.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
 - **Бесіда.**
 - Які частки називають заперечними?
 - Коли *не, ні* зі словами пишуться разом? окремо?
 - Які правила написання *не* викликають розмірковувань, є для вас найлегшими?
 - А які випадки викликають найбільші труднощі?
- У яких здебільшого допускаються помилки?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Створення психоемоційного настрою.**

Поділіться з однокласниками інформацією, яких поглядів на виховання дотримуються члени вашої сім'ї. Розкажіть про табу, які існують у вашій родині, закінчивши речення:

Мої рідні (батьки) ніколи не ...

Мій тато (моя мама) ніколи не ...

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Робота з таблицями.** 1

Складіть у групах лінгвістичну розповідь «*Не, ні* з різними частинами мови», ознайомившись із таблицями.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності у природничих науках і технологіях (навичка швидко й ефективно шукати інформацію; вміння використовувати різні види читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації; перетворення інформації з однієї форми в іншу (складання таблиці)); вміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності; вміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо).

Предметні: вміння розрізняти частки *не, ні*; ознайомлення з правилом написання часток *не, ні* з різними частинами мови.

1 НАОЧНІСТЬ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

1. Потрібний, мало, зайвий, штучний, безкультурний, безладдя, рабство, босий, мерзотник, пасивний, утискати, фіаско, мовчазний, сльота, зараз, тихо, сталий, бездарний, безпідставний, ледар, фальшивий.
2. Не помічати; не треба; немовля; не правда (а жарт).

► Тренувальні вправи.

1. Доберіть і запишіть синоніми до слів.

Необхідний, небагато, непотрібний, неприродний, не-ввічливий, непорядок, несвобода, невзутий, негідник, неактивний, неволити, невдача, небалакучий, негода, негайно, негучно, незмінний, нездібний, необґрунтований, нероба, нещирий.

2. Знайдіть п'яте «зайве».

(Не)здужати (хворіти), (не)покоїтися (турбуватися), (не)славити (ганьбити), (не)помічати ((не)хтувати), (не)волити (примушувати).

(Не)сподіванка, (не)треба, (не)веселий (сумний), (не)добрий (злий), (не)підписаний документ.

(Не)два, (не)десять, (не)перший, (не)ми, (не)мовля.

(Не)далеко (близько), (не)правда (а жарт), (не)доброзичливо (вороже), (не)рішуче (вагаючись), (не)сумлінно (абияк).

3. Запишіть, розкриваючи дужки.

1. Жодне українське весілля (не)обходилося без запашного короваю. 2. (Не)від'ємною частиною культури наших пращурів була народна родинна педагогіка. 3. Існували правила: триматися на певній відстані від (не)мовляти, (не)зловживати надмірною увагою, похвалюю, бо все це може погіршити здоров'я дитини та матері. Воду з купелі (не)мовляти виливали там, де люди (не)ходять, або під плодюче дерево, щоб злі люди (не)походили по долі дитини. 3. (Ні)хто (не)вбачав чогось (не)звичайного, коли хтось із дітей босоніж узимку бігав у клуню по дрова або навіть через вулицю до діда, бо були одні чоботи на всіх, але й загартовані діти були змалечку. 4. Після заручин (ні)дівчина, (ні)хлопець (не)мали права відмовлятися від шлюбу без вагомих на те причин. 5. На жаль, ми (не)завжди вміємо цінувати наших стареньких дідусів і бабусь, (не)слухаємо їх мудрих порад, добрих слів. 6. Безумовно, роль батьків у вихованні дітей (не)замінна і (не)оціненна. (З Інтернету)

4. Поясніть правопис слів з *не* за таблицею або самостійно. Запишіть, розкриваючи дужки, визначте частини мови в словосполученнях.

(Не)благозвучне слово; (не)зірвані, опалі яблука; (не)зірвані яблука; (не)досіл; тяжка (не)воля; книжка (не)прочитана; (не)наживоріт; (не)п'ять; (не)довга, але цікава лекція; (не)дорід; (не)навість; (не)впоперек; (не)коротка, а довга; ні(з)чим, (ні)чим; (ні)коли (не)впізнати; (не)дозрілий; не(до)речі; (не)ясний, а похмурий; (не)любов; (не)начебто, (не)досягати; (не)зайнятий справами; не(до)ладу; (не)вимушений; (не)абихто; не(до)вподоби; (не)ріж; (не)кричи; (не)озорий степ; поки що (не)легко; (не)забаром; (не)добір; (не)подбав; нами (не)передбачене; (не)зовсім; ні(про)що; (не)заперечне; (ні)ким; не(мов)бито; (не)годен; (не)кожен; (ні)те (ні)се; не(в)роздріб.

► Робота з картками.

► Слово вчителя.

Від аббревіатур слід відрізнати *умовні графічні скорочення*, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі. Графічні скорочення (крім стандартних скорочених значень метричних мір: *м* — метр, *мм* — міліметр, *см* — сантиметр) пишуться з крапками на місці скорочення, при цьому зберігається написання великих і малих літер і дефісів, як і в повних назвах: *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний), *Півн. крим. канал* (Північнокримський канал).

До найпоширеніших загальноприйнятих графічних скорочень належать такі:

<i>акад.</i> — академік	<i>о.</i> — острів
<i>вид.</i> — видання	<i>обл.</i> — область
<i>гр.</i> — громадянин	<i>оз.</i> — озеро
<i>див.</i> — дивись	<i>пор.</i> — порівняй, порівняйте
<i>доц.</i> — доцент	<i>проф.</i> — професор
<i>ім.</i> — імені	<i>р.</i> — рік, річка
<i>і т. д.</i> — і так далі	<i>рр.</i> — роки
<i>і т. ін.</i> — і таке інше	<i>с.</i> — село, сторінка
<i>і под.</i> — і подібне	<i>ст.</i> — станція, сторіччя
<i>напр.</i> — наприклад	<i>т.</i> — том
<i>н. е.</i> — нашої ери	<i>тов.</i> — товариш
<i>до н. е.</i> — до нашої ери	<i>тт.</i> — товариші, томи

Слова не скорочуються на голосну, якщо вона не початкова в слові, і на *ь*. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел.*, *селян.*, *селянськ.* При збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *стін.* календар, *ден.* норма. При збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн.* (власноручний), але тільки *власт.* (властивий).

► Словникова робота.

Прочитайте статті словника, поясніть графічні скорочення:

тьмаво. Присл. до тьмавий. *Над канапою, на завішаній килимом стіні, тьмаво поблискує старовинна козацька пицаль.* (Олесь Гончар, II, 1959, 192); *Її пальтечко тьмаво біліло в темряві.* (Павло Загребельний, Диво, 1968, 23).

фа́яти, фаю, фаеш, недок., діал. Колихати, розвівати. *Стоїть верба над водою, нею вітер фає.* (Словник Грінченка)

кобеня́к, а, чол.

1. заст. Суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою; каптан, кирея, сіряк. — *Чи бачиш, іде ген собі козак по полю? Як цупко він нап'яв на плечі кобеняк.* (Євген Гребінка, I, 1957, 60); *Перед ним парубок у чорному кобеняку, підперезаний червоним поясом.* (Олекса Стороженко, I, 1957, 146); *Їдучи в дорогу, чоловік вдягає кобеняк, або, як ще його звуть, сіряк. Кобеняк — довга та широка одежина, пошита з овечого сукна.* (Зб. Полтавського

ЦЕ ЦІКАВО

Скорочення займають значну частину нашої сучасної мови. Для того щоб не загубитися в таких скороченнях, пропонуємо ознайомитися з найпопулярнішими з них. Більшість із них будуть корисними для онлайн-спілкування, а іншу частину можна зустріти в щоденному житті.

2moro — Tomorrow — Завтра.

2nite — Tonight — Сьогодні ввечері.

BRB — Be Right Back — Зараз повернуся.

BTW — By The Way — До речі.

B4N — Bye For Now — А поки, поки.

BFF — Best Friends Forever — Кращі друзі назавжди.

CUZ — Because ('cause) — Тому що.

DBEYR — Don't Believe Everything You Read — Не вір всьому, що ти читаєш.

GR8 — Great — Чудово.

IDK — I don't know — Я не знаю.

ILY — I Love You — Я тебе люблю.

IMHO — In My Humble Opinion — На мою скромну думку.

IRL — In Real Life — У реальному житті.

ISO — In Search Of — У пошуку.

J / K — Just Kidding — Просто жартую.

L8R — Later — Пізніше.

LOL — Laughing Out Loud — Голосно сміюся.

NP — No Problem — or — Nosy Parents — Немає проблем чи цікаві батьки.

OFC — Of course — Звичайно.

OMG — Oh My God — О, Господи.

OT — Off Topic — Не по темі.

POV — Point Of View — Точка зору.

RBTL — Read Between The Lines — Читай між рядків.

THX or TX or THKS — Thanks — Спасибі.

TMI — Too Much Information — Занадто багато інформації.

TTYL — Talk To You Later — Поговоримо пізніше.

TYVM — Thank You Very Much — Большое спасибо.

WYWH — Wish You Were Here — Я б хотів, щоб ти був(ла) тут.

XOXO — Hugs and Kisses — Цілую, обіймаю.

ЦЕ ЦІКАВО

В англійській мові досить поширене скорочення слів:

Lab (laboratory) — лабораторія

TV (television) — телебачення

Exam (examination) — іспит

Ad (advertisement) — оголошення

Case (suitcase) — портфель

Mum (mother) — мати

Phone (telephone) — телефон

Board (blackboard) — дошка

Fridge (refrigerator) — холодильник

Bike (bicycle) — велосипед

Dad (father) — батько

Flu (influenza) — грип

Вживаються і стандартні аббревіатури ділового спілкування:

Mr (Mister) — містер

Mrs (Mistress) — місіс

Dr (Doctor) — доктор

St (Saint / Street) — святий або вулиця

etc — And so on (латинське *et cetera*) — і так далі, тощо

i.e. — That is to say (латинське *id est*) — тобто

NB — please note (латинське *nota bene*) — зауваж добре, на замітку

RSVP — please reply (французьке *repondez s'il vous plait*) — відповідати на запрошення

e. g. — For example (латинське *exempli gratia*) — наприклад.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповіді: 1А, 2В.

музею, І, 1928, 86); * У порівняннях. Темно зробилося, як під кобеняком. (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 17)

2. Вид чоловічого плаща з відлогою. Голова колгоспу надів чоботи, а поверх піджака дощового кобеняка. (Остап Вишня, І, 1956, 387); Потім він мене знову посадив на скриньку, вкрив на ніч своїм брезентовим кобеняком і наказав заснути. (Леонід Смілянський, Сашко, 1957, 141)

(Словник української мови в 11 томах)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти правила спілкування в родині, використати *не, ні* в словах. Пояснити правопис.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

2

Виконайте тестові завдання.

1. Означені слова(-о) із часткою *не* треба писати окремо в реченні:
А Наша дума, наша пісня (не)вмре, (не)загине.
Б (Не)хай підждуть (не)відкладні справи.
В (Не)сказане лишилось (не)сказаним.
Г І така навкруги (не)вимовна краса — не любити цю землю, їй-богу, не можна.
2. Означене слово із часткою *не* треба писати разом у реченні:
А Переходити вулицю на жовтий сигнал світлофора (не) можна.
Б (Не)спитавши броду, не лізь у воду!
В Сердяться слабкі душі, сильні — (не)навидять або прощають.
Г (Не)ликом шитий — здібна людина.

► Інтерактивна вправа «Дерево знань».

Прикріпіть на дерево листя, квіти, плоди. Плоди — урок пройшов корисно, плідно. Квітка — досить непогано. Зелений листочок — щось було, звичайно, а взагалі — незрозуміло. Жовтий листочок — урок не сподобався, час витрачено марно.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Основний зміст уроку
 1. Слово вчителя.
 2. Бесіда.
 3. Робота зі схемою.
 4. Ознайомлення зі зразками творів.
 5. Редагування робіт на чернетках.
 6. Написання творів у зошитах.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Обговорення творчих робіт з учителем.

Мета: навчити школярів письмово обґрунтувати свій вибір на визначену тему, використовувати опорні поняття, моделювати частини есе за допомогою спеціальних слів і виразів, осмислено підходити до роботи; збагачувати словниковий запас школярів; розвивати мислення, мовлення, аналітичні здібності; відпрацьовувати вміння чітко й послідовно викладати думки; застосовувати у творчій роботі знання з літератури, історії, громадського життя; виховувати любов до рідного слова та книги.

Основні терміни: есе, теза, докази, висновок.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: застосування набутих знань і вмінь.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

- Які типи мовлення вам відомі?
- До якого типу мовлення можна віднести есе?
- Що таке теза? Аргументи?
- Які мовні конструкції слід використовувати під час написання есе?

1

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

«Я знав безліч людей, які мали величезні знання і не мали жодної власної думки», — зазначав Уїлсон Мізнер, американський драматург.

— Чи важливо сучасній людині вміння обґрунтовувати свою думку?

- Як це правильно та грамотно робити?
- Яка ваша думка з приводу сказаного У. Мізнером?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► **Слово вчителя.**

Уміння правильно формулювати думки і здатність донести їх до оточуючих відіграють важливу роль у спілкуванні між людьми, чи то дружня бесіда, ділові переговори,

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань; уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри); соціальна та громадянська компетентності (утвердження права кожного на власну думку); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з поняттям *аргументованість висловлювання*.

1 ДОВІДКА

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Опис — це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. В описі дається характеристика людей, предметів, явищ природи шляхом перелічення їх головних, суттєвих ознак. Найголовніше в описі — дати точне або яскраве уявлення про предмет мовлення. Структура: початок дії — розгортання дії — завершення дії.

Розповідь — це повідомлення про якісь події, що розгортаються в часі. Структура: загальне враження — опис — висновки.

Роздум (міркування) — це висловлювання про причини якостей, ознак, подій. В основі роздуму лежать причинно-наслідкові відношення. Структура: теза — аргументи — висновки.

2 НАОЧНІСТЬ

бажання переконати або написати есе. Якщо ви хочете, щоб оточуючі прислухалися до вашої точки зору, просто необхідно вміти подати свої думки чітко та грамотно.

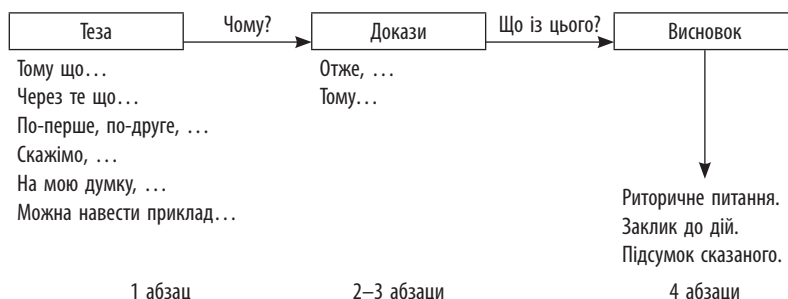
► Бесіда.

- Що ви знаєте про структуру есе?
- Чи можна есе вважати твором-розсудом?
- Чи обов'язкові в структурі есе аргументи? Висновки?

► Робота зі схемою.

2

Розгляньте схему. Користуючись нею, обґрунтуйте письмово свій вибір на визначену тему: «Електронна чи паперова книга?». Обдумайте, чим ви наповните кожний абзац есе. Працюйте на чернетках.

► Ознайомлення зі зразками есе.

Зразок 1

ЕЛЕКТРОННА ЧИ ПАПЕРОВА КНИГА?

Я вважаю, що електронна книга в сучасному житті має свої переваги над паперовою. Мої ровесники і я обираємо електронну книгу.

По-перше, електронна книга — зручний пристрій, який не займає багато місця, який не рветься, він практичніший за паперову. Електронна книга вміщує величезний обсяг інформації, дуже багато книжок, тому й економія фінансів очевидна. Таку книгу зручно транспортувати через те, що вона має зовсім невелику вагу. На роботі, у транспорті вона завжди під рукою. Електронна книга є дуже зручною для школярів: замість кількох підручників можна взяти одну книгу, у якій будуть одразу всі необхідні матеріали. Власники електронних книжок говорять, що літературні новинки набагато легше знайти в електронному вигляді, та й коштують вони дешевше за паперові. Ті, хто вже встиг оцінити зручність електронної книги, говорять про те, що відмовитися тепер від неї не зможуть ніколи.

По-друге, для виготовлення паперової книги треба витратити багато целюлози. А для цього потрібно мати деревину. Найчастіше використовують лісові породи дерев (сосну, ялину, березу), а також евкаліпт, тополь, каштан. Виникає екологічна проблема: вирубка лісів, дисбаланс у природно-му середовищі.

Отже, багато людей насолоджуються читанням книг. Електронних чи паперових — це вже залежить від смаків читачів. І ця конкуренція з кожним роком зростає. Обидві

форми книги не поступаються одна одній. Але ж за вікном ХХІ століття — кожен прагне бути сучасним, відкривати щось нове. Я впевнена, що електронні книги в майбутньому будуть користуватися все більшим попитом!

Зразок 2

ЕЛЕКТРОННА ЧИ ПАПЕРОВА КНИГА?

На мою думку, паперова книга ніколи не поступиться електронній. Завжди будуть читачі, які віддаватимуть перевагу класичній книжці або фоліанту.

По-перше, в Україні паперових книг продають більше, ніж електронних. У той час, як у Сполучених Штатах все навпаки. А українці, кажуть фахівці, за електронний варіант ще не звикли платити. Можливо, електронні книги мають свої плюси, але паперові книги не збираються так просто здаватися! Їх головна перевага — задоволення людини від перегортання сторінок власноруч. Адже куди приємніше відчувати справжній папір у руках! Класичну книжку треба читати в садочку, сісти в крісло під деревами і насолоджуватись... Багатьом у книгах подобається неповторний запах друкарні. Звісно, електронна книга не має такої властивості. Ще один величезний плюс паперової книги: ти можеш назбирати справжню бібліотеку!

По-друге, якщо звичайна книга впаде з метрової висоти, то з нею нічого не трапиться, у той час як електронний пристрій може зламатися й буде шкода коштів. А коштує в наш час електронна книга чимало!

Отже, чи витримають конкуренцію звичайні паперові носії з їхніми електронними відповідниками, покаже час. А я все ж обираю паперову книгу!

► Редагування робіт на чернетках.

► Написання творів у зошитах.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити теоретичний матеріал.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Обговорення творчих робіт з учителем.

ЦЕ ЦІКАВО

У ХІХ столітті як есеїсти виступали Томас Карлайл, Вільям Гацліт (Хезлітт), Метью Арнолд, Оскар Уайльд, Ральф Уолдо Емерсон, Генрі Девід Торо та багато інших.

Серед відомих есеїстів ХХ століття можна назвати Бернарда Шоу, Герберта Веллса, Гілберта К. Честертона, Джорджа Орвелла, Томаса Манна, Андре Моруа, Жана-Поля Сартра, Чеслава Мілоша.

УРОК № 48

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: уміння доречно та правильно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання й ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1А, 2Г, 3Г, 4В, 5Г, 6Б, 7Г, 8А, 9Г.

Варіант II: 1А, 2Б, 3В, 4Г, 5А, 6А, 7В, 8Г, 9А.

Контрольна робота: тестування.

Мета: перевірити знання учнів з орфографії, знання вивчених орфограм; розвивати вміння школярів виконувати тестові завдання; працювати самостійно; розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять, мовленнєві навички; виховувати любов до рідного слова.

Основні терміни: тести.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Тип уроку: перевірка й корекція знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

Проведення інструктажу щодо виконання завдань (тести 1–9 — по 1 балу; 10, 11 — по 1,5 бала.)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Виконання тестових завдань.**

1

ВАРІАНТ I

1. Апостроф ставиться в усіх словах рядка:
А трав..яний, пів..яблука, під..єднати, арф..яр
Б пір..я, медв..яний, торф..яний, різьб..яр
В б..юст, прем..єра, в..юнитися, тьм..яний
Г зв..язківець, комп..ютер, п..юпітр, мавп..ячий
2. М'який знак не вживається в усіх словах рядка:
А кін..цівка, нян..чин, Марин..ці, чотир..ма
Б селян..ці, дивиш..ся, пал..ці, стіл..чик
В примен..шити, кишен..ці, Хар..ків, шіст..сот
Г хустин..ці, тон..ший, бас..кий, рибал..ці
3. Усі складні слова потрібно писати через дефіс у рядку:
А (важко)хворий, (віце)президентський, (північно)західний
Б (військово)технічний, (діаметрально)протилежний, (літературно)художній
В (високо)кваліфікований, (радіо)телефонний, (середземно)морський
Г (парусно)моторний, (блідо)рожевий, (історико)культурний
4. Усі слова треба писати разом у рядку:
А (суспільно)політичний, (західно)німецький, (тридцяти)тисячний

- Б (тьмяно)зелений, (агро)фірма, (високо)поважний
 В (всюди)хід, (давнньо)римський, (відео)техніка
 Г (перекоти)поле, (суспільно)корисний, (жовто)гарячий
5. У якому рядку відбувається спрощення в усіх словах:
 А форпос..ний, корис..ний, щас..ливий, улес..ливий
 Б рис..нути, провіс..ник, вис..нути, свис..нути
 В безвиїз..ний, влас..ний, зліс..ний, кіс..лявий
 Г ненавис..ний, якіс..ний, ціліс..ний, мес..ник
6. Замість пропусків слід писати *и* в усіх словах рядка:
 А Д..зель, д..зель, гастр..т, дж..гіт
 Б д..фузія, муніц..пальний, інд..катор, ч..пси
 В д..аметр, картр..дж, фінанс..ст, с..гналізація
 Г през..дент, автор..тарний, д..р..гент, аж..отаж
7. Подвоєння літер на місці пропуску НЕ відбувається в усіх словах рядка:
 А священ..ий, щоден..ик, від..аль, Ген..адій
 Б суд..я, інтермец..о, військ..омат, ов..а
 В мільйон..ий, ал..о, ак..умулятор, шос..е
 Г священ..ик, барок..о, стат..ей, іп..одром
8. Треба писати *не* з наступним словом разом у рядку:
 А надійти (не)помітно, (не)покоїтися про мене
 Б зробити (не)обіцяючи, літати (не)високо
 В трапилося (не)щастя, (не)можна заздрити
 Г (не)заважай працювати, (не)зоране поле
9. Треба писати *не* з наступним словом окремо в реченні:
 А Загула флейта, мов осіння (не)погода під стріхою.
 Б Коли засне глибоко місто (не)спокійним сном, вона приходить здалеку до мене.
 В Вже (не)далеко той час, коли оксамитовим серпанком молодого листячка вкриються розлогі крони кленів.
 Г Куди (не)глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом.
10. Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса *-ськ(ий)*.
 Латиш, Париж, Сиваш, Великий Бурлук, француз, студент, герцог, каракалпак, Овруч, козак, Нью-Йорк, ткач.
11. Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники.
 Ольга, Наталка, ненька, Параска, тітка, Явдоха, свекруха, невістка, Варка, чумаки, Явтух.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити частини мови, дібрати приклади до кожної групи.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

- Я легко виконав(-ла) завдання контрольної роботи, бо...
- При виконанні контрольної роботи я відчував(-ла) труднощі, коли...

ЦЕ ЦІКАВО

Перші словники — лексикони (від гр. *lexikos* — словник) — з'явилися у східних слов'ян у XIII ст. За всю історію формування і розвитку української мови було складено сотні найрізноманітніших словників.

УРОК № 49

Морфологічна помилка. Іменник. Рід іменників.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
 3. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: систематизувати й поглибити знання учнів про рід іменників (складні випадки узгодження роду іменників), проаналізувати найтипівіші морфологічні помилки; розвивати орфографічну увагу; виховувати потребу в удосконаленні орфографічної грамотності.

Основні терміни: морфологічна норма, морфологічна помилка.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння усіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел (зокрема електронних)); основні компетентності у природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: ознайомлення з поняттями морфологічна норма і морфологічна помилка.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАнь

► Перевірка домашнього завдання.

► Бесіда.

- Що таке орфограма?
- Які типи помилок ви знаєте?
- Назвіть частини мови.
- Що таке іменник? Дайте визначення.
- Які граматичні категорії іменника вам відомі?
- Як визначити рід?

► Завдання учням.

Запишіть речення, укажіть вивчені орфограми.

Промерехтіли дні роями,
і ліс, як пам'ять, порідів,
і берег з тінню на воді
чорніє кинутим роялем.
Заплакав шиби листопад,
давно позаду літо бабине,
яке зігріло і побавило
і до весни приспало сад.

(Л. Талалай)

1

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Вступне слово вчителя з елементами бесіди.

Одного разу, купляючи ліки в аптеці, я прочитала таке оголошення:

Якщо Вас турбує слабка або помірна головна біль, Ви можете позбавитись її, застосовуючи анальгетики, які можна придбати в нашій аптеці без рецепта.

— Які помилки ви помітили? Відредагуйте оголошення, поясніть свій вибір.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

2

Морфологічні помилки — це вид граматичних помилок, що виявляються в порушенні творення граматичних форм, викривленні морфемної будови слова, неправильно-му творенні відмінкових форм, форми числа, дієвідмінювання тощо.

Частина помилок при визначенні роду виникає під впливом російської мови. Іноді вказівкою на розбіжність роду є зовнішня структура слів:

Українська мова	Російська мова
криза	кризис
недуга	недуг
президія	президиум
теза	тезис
ярмарок	ярмарка

► Тренувальні вправи.

1

1. Розгляньте таблицю. Порівняйте граматичні форми, запам'ятайте рід іменників.

Російська мова	Українська мова
Острая боль, суровая Сибирь, моя рукопись, широкая степь, злая собака, вкусный картофель, качественный уголь, стройный тополь	Гострий біль, суворий Сибір, мій рукопис, широкий степ, злий собака, смачна картопля, якісне вугілля, струнка тополя

2. Спишіть, поставте іменники в дужках у відповідному відмінку, визначте їх рід.

3

1. Тут були й реберця з медом, і відбивні з ягняти по-міланськи, і лосось під (бешамель), і навіть печінка із цибулькою по-домашньому. (Й. Фабіцька) 2. Крізь обтягнені (тюль) вікна я бачу, як у залі сталося якесь замішання. (П. Колесник) 3. Громада мармуру лисніла на (консоль) проти вишуканого каміна. (Н. Рибак) 4. Принесла мені весна те, що (пил) вже припало. (Олександр Олесь) 5. Зала в квартирі Любовицької обладнана з великим смаком і (розкіш). Рояль, картини, килими. (І. Кочерга) 6. Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того (ступінь) родичання, що називається десятою водою на киселі. (Г. Хоткевич) 7. Крім їжі, Мечелар захопив із собою плащ, дробовик, ковдру, мідний чайник, набив кишені порохом і (дріб). (М. Чабанівський)

2 ТЕРМІНИ

Морфологічні помилки — це вид граматичних помилок, що виявляються в порушенні творення граматичних форм, викривленні морфемної будови слова, неправильно-му творенні відмінкових форм, форми числа, дієвідмінювання тощо.

3 ВІДПОВІДЬ

1. Бешамель (ж. р.), О. в. бешамеллю.
2. Тюль (ч. р.), О. в. тюлем.
3. Консоль (ж. р.), О. в. консоллю.
4. Пил (ч. р.) О. в. пилом.
5. Розкіш (ж. р.), О. в. розкішшю.
6. Ступінь (ч. р.), О. в. ступенем.
7. Дріб (ч. р.), О. в. дробом.

Паралельні родові форми іменника. Іменники чоловічого і жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю. Іменники спільного і подвійного роду.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Завдання учням.
 2. Інтерактивна вправа.

Мета: поглибити знання учнів про рід іменників, сформувати поняття про іменники подвійного роду; розвивати логічне мислення, спостережливість, пам'ять, удосконалювати вміння виділяти головне, актуалізувати, порівнювати, зіставляти, узагальнювати зв'язки між засвоєними та новими знаннями; виховувати повагу до рідного слова.

Основні терміни: паралельні родові форми іменників.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Бесіда.**
 - Скільки родів іменників в українській мові?
 - Чи завжди збігається рід іменників в українській і російській мовах?
 - Що ви знаєте про іменники спільного роду?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Відомі українські митці вживають спільнокореневі слова на позначення авторів віршованих поетичних творів так: *поет—поетеса—поетка*. Як ви вважаєте, які із цих слів вживаються в літературній мові?

1. Одного щастя бажаю я: забути, забуть все на світі, забуть гидкий час, нікчемних людей! — ніби говорять мелодії *поета-композитора*. (І. Нечуй-Левицький) 2. І досі в годинах утоми і нудьги відчуваю два бажання, і бореться душа *поетки* з душею громадянки... Бажаю цвітів і світла багато, і нічого не чути зі світа людей. (Уляна Кравченко) 3. Наші критики... ставлять в одну лінію і поетів і *поетес*, і літераторів і літераток; не знаю, як хто, а я не раз казала їм за се спасибі. (Леся Українка)

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організації власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (створення текстів із висловлюванням власних ідей, з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображувально-виражальних засобів).

Предметні: ознайомлення з іменниками, що мають паралельні родові форми, та іменниками чоловічого і жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю; ознайомлення з іменниками спільного роду та складними випадками узгодження роду іменників з іншими частинами мови.

1 ТЕРМІНИ

Рід — несловозмінна граматична категорія, що є однією з визначальних морфологічних ознак іменника.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ЗАЛ ЧИ ЗАЛА?

Слова запозичені. Зал утворене від німецького *der saal* (ч. р.), а зала — від французького *la salle* (ж. р.): Пізній вечір. Зал чекання на вокзалі майже порожній. (*І. Кочерга*); Ясна зала вся світлом палає. (*Леся Українка*)

Отже, наявність двох форм можна пояснити впливом мови-джерела, з якої лексема запозичена. У сучасній українській мові варіант чоловічого роду (*зал*) уживають частіше, ніж жіночого (*зала*).

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

1

Рід — несловозмінна граматична категорія, що є однією з визначальних морфологічних ознак іменника. Існує в мові значна група іменників спільного роду, які в одній і тій же формі вживаються зі значенням двох родів: чоловічого і жіночого, чоловічого і середнього, жіночого і середнього. Це переважно емоційно забарвлені суфіксальні лексеми, що, називаючи істоту, указують на певну її ознаку. Вони належать до сфери розмовного мовлення. Іменниками «спільного» роду їх можна назвати тоді, коли вони вживаються поза контекстом, у словнику. До іменників подвійного роду належать деякі назви осіб на -о: *ледащо* (ч. р. і с. р.), *базикало* (ч. р. і ж. р.), *сонько* (ч. р. і ж. р.). Багато іменників чоловічого роду, що є назвами осіб за професією, посадою, званням тощо, не мають паралельних форм жіночого роду: *адвокат, гід, маркетолог, менеджер, мер, муляр, міністр, нотаріус, прокурор, тренер, хірург, мікробіолог, педіатр*. Ці слова вживаються для позначення чоловіків і жінок: *Нараду провела декан факультету Іваницька О. І.; Декан факультету Іваницький О. О. ознайомив викладачів із новими правилами вступу до інституту*.

Отже, багато іменників — назв професій, звань, посад — для обох статей мають лише форму чоловічого роду: *лектор, капітан, касир, економіст, декан, директор, лікар* та ін. Значна кількість назв осіб утворює паралельні форми чоловічого і жіночого роду: *дипломник — дипломниця, журналіст — журналістка, касир — касирка, кравець — кравчиня, лікар — лікарка, льотчик — льотчиця, офіціант — офіціантка, перекладач — перекладачка, баскетболіст — баскетболістка, продавець — продавчиця, штампувальник — штампувальниця* і т. ін. Наведені слова жіночого роду належать до стилістично обмеженої лексики. Для позначення осіб жіночої статі в художньому, публіцистичному, розмовному стилях саме їм віддається перевага. В офіційно-діловій мові посади, професії, звання жінок позначаються тільки іменниками чоловічого роду. Зрідка від вищезазначених іменників можуть утворюватися назви жіночого роду за допомогою суфіксів -к-, -иц-, -ис-, -ес-: *поетеса, лікарка*.

Деякі іменники мають варіантні форми роду: *абрикос — абрикоса, вольєр — вольєра, довіра — довір'я, жираф — жирафа, зал — зала, змій — змія, клавіш — клавіша, мозоль — мозоля, мотузок — мотузка, пантофель — пантофля, спазм — спазма, перифраз — перифраза* тощо.

Форма роду може:

— пов'язуватися з різним значенням слів (*кар'єр — кар'єра, друкар — друкарка*);

— бути нейтральною в змістовому та стилістичному плані (*жираф — жирафа*);

— мати стилістичне значення (*туфля і туфель — останнє заст.; метод і метода — останнє заст. або наук.; жилет і жилетка — останнє розм.*).

► **Тренувальні вправи.**

2

1. Іменники якого роду слід уживати в поданих нижче словосполученнях та реченнях? Допишіть потрібні закінчення, де це необхідно. Узгодьте, де потрібно, підмет із присудком.

Старш.. викладач.. Петровська Ю. М.; досвідчен.. педіатр.. Василь Петрович; головн.. бухгалтер.. Вербицька О. В.; старш.. економіст.. Оксана Петрівна; науков.. співробітн.. Лариса Степанівна; відом.. адвокат.. Ільницький А. П.; старш.. лаборант.. Ніна Іванівна; перш.. гід.. Олег Іванович; головн.. лікар.. Олена Вікторівна; головн.. прокурор.. Вікторія Вікторівна.

Нараду провів(-ла) декан факультету Прокоф'єва І. П. Декан факультету Сомов М. І. ознайомив(-ла) викладачів із новими правилами прийому. Доповідач навів(-ла) цікаві факти (*йдеться про жінку*). Професор(-ка) Кульчицька блискуче виступив(-ла) на симпозіумі.

2. Складіть речення або текст із використанням іменників спільного роду.

Група 1: молодчина, добряга, сердега, замазура, нероба.

Група 2: задавака, гуляка, горопаха, задирака, роззява.

Група 3: сирота, базіка, безхатко, нікчема, заїка.

Завдання 3–4 розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти і записати речення зі словами «*клавіш — клавіша*».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Завдання учням.**

2

Виконайте тестові завдання.

3

1. До спільного роду належать усі слова рядка:
А роззява, зайда, сирота, ненажера
Б ботанік, знайда, одоробло, замурза
В лікар, дитя, сусіда, сіромаха
Г плакса, дівча, кіннота, базіка
2. Подано іменники тільки жіночого роду в рядку:
А путь, рояль, суниця
Б ніч, сонце, плакса
В суддя, сезон, книга
Г туш, зала, перемога

► **Інтерактивна вправа.**

На уроці я:

- повторив(-ла);
- дізнався(-лась);
- навчився(-лась);
- допомагав(-ла) іншим;
- труднощі я відчув(-ла).

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

1А, 2Г.

УРОК № 51

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота з таблицею.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Слово вчителя (продовження).
 5. Робота в групах.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Визначення роду невідмінюваних іменників та аббревіатур, правила вживання їх. Іменники, що мають лише форму однини або множини.

Мета: поглибити знання учнів про рід незмінюваних іменників та аббревіатур; повторити відомості про іменники, що мають лише форму однини або множини; удосконалювати вміння визначати рід незмінюваних іменників й аббревіатур, розвивати критичне мислення, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати повагу до рідного слова.

Основні терміни: іменники, що вживаються лише в однині або в множині, аббревіатура.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (уміння діяти за алгоритмом; уміння користуватися різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію).

Предметні: уміння визначати рід невідмінюваних іменників й аббревіатур, ознайомлення з правилами вживання їх.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАнь

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

- Які іменники ми називаємо невідмінюваними?
- Як визначити рід незмінюваних іменників?
- Назвіть іменники, що вживаються лише в однині або множині.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

1. Розберіть за будовою слова *кіно, поні, денді*. Визначте їх рід.
2. Укажіть число іменників *Карпати, листя, ножиці, молоко*.
 - Які висновки можна зробити?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

РІД НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

— Назви осіб чоловічої статі належать до чоловічого роду: *прибулий месье, військовий аташе, люб'язний портє, мій імпресаріо, справедливий рефері, сміливий тореро, ві-*

— Рід невідмінюваних географічних назв визначається за родовим поняттям (держава, місто, озеро, річка, гора, острів тощо): *сонячне Батумі* (місто), *стрімка Арагві*

Онтаріо (озеро — с. р.), Онтаріо
(штат — ч. р.), Онтаріо (річка — ж. р.)

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

НАЗВИ ОСІБ

ЗА ВІДНЕСЕНІСТЮ ДО СТАТІ

Ч. р.: аташе, буржуа, денді, імпресаріо, конференсьє, кутюр'є, кюре, маестро, мес'є, папараці, порт'є, рантьє, рефері, тифозі, тореро, шансонсьє, япі.

(річка), висока Ай-Петрі (гора), зелений Хоккайдо (острів), небезпечний Страмболі (вулкан).

Увага! Якщо слово співвідноситься з різними родовими поняттями, воно вживається в різних родових формах: *Гаїті* проголошена незалежною 1804 року (держава); *На гористому Гаїті* виявлено поклади бокситів (острів).

— За родовою назвою визначається також рід невідмінюваних назв органів преси, громадських організацій, спортивних клубів, команд тощо: *Про це повідомила «Торонто стар»* (газета); *«Темпо» опублікував цікаві матеріали про футбольний чемпіонат* (журнал); *«Наполі» перемогла у фінальному матчі з рахунком 3:1* (команда); *«Мебіл ойл» заснована 1882 року* (монополія); *«Прадо» відомий колекціями іспанського мистецтва* (музей).

— Рід невідмінюваних аббревіатур відповідає роду стрижневого слова: *У районі відкрита нова АЗС* (автозаправна станція); *Наш НДІ уклав кілька перспективних договорів* (науково-дослідний інститут); *Кілька років тому ЦНБ переїхала у нове приміщення* (Центральна наукова бібліотека).

Увага! У деяких випадках відзначається родова варіантність аббревіатур. Наприклад, слово ВАК (Вища атестаційна комісія) вживається як невідмінюваний іменник жіночого роду і як відмінюване слово чоловічого роду: *1992 року розпочала роботу ВАК України. Прийнято рішення ВАКу про затвердження дисертації*. Відмінювана форма чоловічого роду властива розмовній мові, невідмінювана форма є літературною.

1 НАОЧНІСТЬ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Робота з таблицею.

Наведіть власні приклади.

► Тренувальні вправи.

1. Утворіть словосполучення, поставивши слово в дужках у форму потрібного роду.

(Прибулий) мес'є, (корисний) боржомі, (сорокалітній) фрау, (овочевий) рагу, (шотландський) поні, (заповзятий) папараці, (екстравагантний) кутюр'є, (усміхнений) фрейліна, (люб'язний) порт'є, (золотий) пенсне, (несамовитий) тифозі, (активний) япі, (австралійський) кенгуру, (новий) татло, (свіжий) салям, (швидкий) ему, (маленький) шимпанзе, (центральний) авеню, (крихітний) колібрі, (трамвайний) депо, (військовий) аташе, (стрункий) міс, (мій) імпресаріо, (справедливий) рефері, (сміливий) тореро, (солоний) івасі, (відомий) шансонсьє, (елегантний) маестро, (проводовий) радіо, (літній) мадам, (серйозний) фрау, (крикливий) какаду, (яскравий) ара, (галасливий) жако, (потішний) маго, (неповороткий) гризлі, (гарячий) сирокко.

2. Знайдіть зайве слово в кожній групі.

Кіно, метро, драже, таксі, журі, маестро.

Ательє, пенсне, пюре, кюрі, рандеву.

Какаду, колібрі, цеце, поні, кенгуру.

Батумі, Сочі, Тбілісі, Міссісіпі, Токіо.

Путасу, івасі, кольрабі, салямі, рагу.
Сироко, Хокайдо, Перу, Кракатау, НБУ.

3. Складіть і запишіть речення з поданими словами, запам'ятайте їх рід.

Путасу (риба, ж. р.), івасі (риба, ж. р.), авеню (вулиця, ж. р.), цеце (муха, ж. р.), кольрабі (капуста, ж. р.), салямі (ковбаса, ж. р.), торнадо (вітер, ч. р.), сулугуні (сир, ч. р.), кабукі (театр, ч. р.), барбекю (шашлик, ч. р.).

Завдання 4 розміщено в електронному додатку.

5. Визначте рід іменників. Складіть діалог, використавши виділені слова.

Дрож, собака, покуть, антресоль, кужіль, нежить, підпис, ступінь, тунель, філігрань, тюль, авеню, *Ай-Петрі*, піаніно, візаві, рефері, сопрано, рандеву, шимпанзе, торнадо, какаду, пектораль, консоль, папороть, шампунь, поні, аерозоль, путь, дріб, перекис, поступ, бандероль, псалтир, пантера, інтерв'ю, амплуа, аташе, *Токіо*, *Туапсе*, кепі, *шосе*, ушу, барбекю, *Хельсінкі*, скерцо, заїка, білоручка, кір.

6. До поданих іменників доберіть прикметники, узгоджуючи їх у роді, числі та відмінку.

Бра, цеце, комюніке, кюре, путасу, фрекен, марабу, то-реро, бістро, бере, конферансьє, кольрабі, імпресаріо, динго, колі.

Калькутта, Кіліманджаро, ЄС, МУР, АУП, Лімпопо, Тріполі, Осло, Юнеско, Сан-Ремо, Арагві, Кентуккі, Капрі, ООН, ЧДУ.

► **Слово вчителя** (продовження).

Для розрізнення кількісних ознак є дві числові форми — одинина і множина (*зошит — зошити, поле — поля*). Є іменники, які мають лише одну форму числа. Система категорії роду не охоплює всіх іменників мови. За її межами залишилися іменники, що мають форму тільки множини: *ножиці, ворота, двері, вершки, канікули, іменини, Суми, Ромни, Альпи, Карпати* та ін. Вони не мають засобів вияву категорії роду.

► **Робота в групах.**

Перша група добирає і записує іменники, які вживаються тільки в однині; друга — тільки в множині.

3

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти речення зі словами *япі, денді, імпресаріо; радість, жалоці*. Визначити, якщо це можливо, їх рід.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа «Мікрофон».**

— Ідучи з уроку, я беру із собою... (знання про..., уміння...)

— Мені найбільш сподобалось...

3 ВІДПОВІДЬ

Тільки одинина: золото, сталь, молоко, молодь, лічба, читання, ходьба, доброта, сміливість, хоробрість, радість, любов.

Тільки множина: ножиці, граблі, ворота, парфуми, вершки, дрова, макарони, гроші, канікули, іменники, жнива, харчі.

УРОК № 52

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання таблиць.
 2. Слово вчителя.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Складні випадки відмінювання іменників. Закінчення іменників І відміни в орудному відмінку.

Мета: повторити й узагальнити відомості про складні випадки відмінювання іменників, закінчення іменників І відміни в орудному відмінку; розвивати орфографічну грамотність, уміння аналізувати, співставляти й узагальнювати; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати уважність, чуйність, спостережливість, почуття патріотизму.

Основні терміни: відмінювання іменників.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння всіма типами та видами мовленевої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел (зокрема електронних)); основні компетентності у природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: ознайомлення зі складними випадками відмінювання іменників.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

- Що таке відмінювання?
- Скільки відмін іменників в українській мові?
- Наведіть приклади до кожної відміни.
- Які іменники не належать до жодної з відмін?
- На які групи розподіляються іменники? Наведіть приклади.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

1

1. Визначте відмінок іменників, поясніть написання закінчень.
Миколою, мережею, Вікторією.

2. Прочитайте речення. Зверніть увагу на закінчення виділених слів. Чи можливе вживання в цьому слові паралельних форм?

В іншому разі, мабуть, запалення *легенів* схопив би, а тут відбулись самими *дрижаками*, ніхто навіть і нежитю не *нажив*, — от що значить бути в польоті, тримати нерви в кулаці. (О. Гончар)

«Дихальна поверхня *легень* у 75–78 раз перевищує поверхню нашого тіла». (З підручника)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Опрацювання таблиць.

2

► Слово вчителя.

У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають чисту основу або закінчуються на *-ей, -ів*: *голів, меж, сімей, статей, суддів, старостів*. Окремі слова жіночого роду мають паралельні форми: *губ — губів, баб — бабів, лук — луків, легень — легенів*.

Особливої уваги заслуговує відмінювання іменників II відміни, що є прізвищами людей — жіночі прізвища на приголосний та на *-о* не відмінюються: *повідомити Бойченко Олені Вікторівні, зв'язатися з Томчук Варварою Олексіївною*. Чоловічі прізвища такого типу відмінюються — *повідомити Бойченкові Сергію Вікторовичу, зв'язатися з Томчуком Ігорем Якимовичем (Андрійовичем)*.

У називному відмінку множини іменники II відміни чоловічого роду твердої групи мають закінчення *-и*: *два полковники, чотири інспектори*; іменники м'якої групи — закінчення *-і*: *два секретарі, три підприємці*.

Увага! Але *два харків'янина, два селянина, три киянина, чотири болгарина*.

В іменниках II відміни в давальному, орудному, кличному відмінках закінчення залежить від роду іменника, групи та наявності / відсутності суфікса. Тверда група: *кварцом, тротуаром*. М'яка і мішана група: *олівцем, перукарем*.

► Тренувальні вправи.

1

1. Словосполучення «прикметник + іменник» поставте у формі орудного відмінка однини і називного та родового відмінка множини.

Гаряча каша, висока круча, широка площа, змістовна стаття, смачна їжа, маленька миша, соковита вишня, досвідчений суддя, перша сотня.

2. Запишіть іменники у формах давального й місцевого відмінків однини.

Зірка, пуща, сторінка, перемога, рілля, місія, полька, гірка, річка, лисиця, вишенька, груша, стаття, береза, суша, повага.

3. Запишіть іменники в орудному відмінку однини.

3

Круча, м'ята, сажа, сторона, олія, господиня, лопата, праця, хвиля, пісня, загадка, спідниця, молитва, відьма, огорожа, вежа.

4. Поділіть на відміни подані нижче іменники і запишіть їх у формах давального й орудного відмінків однини.

Межа, коліща, вельможа, теля, груша, староста, насіння, Хома, круча, внуча, вежа, ім'я, дівча, курча, сім'я, рілля, зілля, Ілля, слива, Сава, слава, вороння, рідня, збіжжя, Саша, пуща, орля, тім'я, іржа, життя.

2 НАОЧНІСТЬ

3 ВІДПОВІДЬ

Кручею, м'ятою, сажою, стороною, олією, господинею, лопатою, працею, хвилею, піснею, загадкою, спідницею, молитвою, відьмою, огорожею, вежею.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

У давальному відмінку множини іменники І відміни мають закінчення **-ам, -ям**.

Закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжкам, машинам, фабрикам; кручам, межам, площам*.

Закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бурям, надіям, робітницям, сім'ям, статтям*.

5. Випишіть у три колонки іменники І відміни твердої групи, м'якої й мішаної, поставивши їх в орудному відмінку. Поясніть правопис закінчень.

Микита, діжа, течія, Ілля, вдача, груша, праця, перемога, пралля, суддя, голова, тиша, круча, межа, лінія.

6. Випишіть із тексту іменники, визначте відміну, відмінок, виділіть закінчення, поясніть правопис.

У храмові свята там будуть ярмарки з каруселями, з бійками, з циганами, з кіньми,— невідомо тільки, чи візьмуть нас на ті дива із собою дорослі... Тож шануйся, коли корову пасеш, щоб не пішла вона в шкоду, дивись, не дрімай... А на сон хилить, бо рано збудили, а сонце не рухається, бо ж літо, воно таке довге, та що там літо — тоді і звичайний день триває для нас цілу вічність!

Звечора тебе не вкладуть, гасаш з хлопцями по балках та левадах, де під кожною вербою шепочуться, пирскають сміхом закохані, а нам так цікаво ж знати про їхні тайнощі, хто кого любить, хто за ким сохне, хто до кого залицяється... Як їх наслухатись, то здається, що весь світ тільки й переповнений любов'ю та ревностями! Тож звечора тобі не до сну, а вранці тебе не добудяться, лоскочуть, зі сміхом тягають сонного по долівці за руки й ноги, а ти вкручуєшся в ряднину, тобі ще б хоч хвилю поспати! «Вставай, вставай, парубче! До праці пора». — «Ой ще хоч трінь-трінечки...» — «Треба було не бігати до півночі... Вставай, вставай!..» І чиясь лагідна рука лоскоче, щоб розбуркати тебе, бо ж справді пора виганяти, скоро сонце зійде, вже он небо грає зорею...

Грає зорею!

Вискочиш на подвір'я, а по той бік балки, із-за гори, небо над глинищами все палає, цвіте! (О. Гончар)

7. Складіть діалог, використавши прізвища відомих спортсменів України.

Андрій Шевченко, Оксана Баюл, Володимир Кличко, Віталій Кличко, Ольга Харлан, Яна Клочкова, Юрій Чебан, Василь Ломаченко, Василь Вірастюк.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Робота з картками.

1

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати есе на тему: «Здоровий жебрак щасливіший за хворого короля».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Які завдання були складними? Чому? З якими завданнями впоралися легко?
- Чи справдилися ваші очікування від вивчення теми?
- Що видалося найцікавішим?

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку. Відмінкові закінчення іменників з конкретним та абстрактним значенням.

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання таблиць.
 2. Слово вчителя.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: повторити й поглибити знання учнів про правила правопису букв *-а(-я), -у(-ю)* в іменниках II відміни однини в родовому відмінку; удосконалювати вміння розрізняти відмінкові закінчення іменників із конкретним і абстрактним значенням і правильно їх вживати в усному й писемному мовленні; формувати вміння використовувати здобуті знання на практиці; розвивати інтелект школярів, кмітливість, винахідливість, їхній словниковий запас, уміння співпрацювати; виховувати любов до праці, бажання досягти вищих результатів.

Основні терміни: відмінювання іменників.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: комбінований.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Які іменники відносяться до II відміни? Наведіть приклади.

— Які слова мають конкретне, а які — абстрактне значення?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

— *Алмаза* чи *алмазу*? Як правильно?

Обидва варіанти будуть правильні в залежності від того, у якому значенні вжито слово.

Алмаза — правильний варіант написання слова в родовому відмінку однини. Уживається тоді, коли ми говоримо про алмаз як окремий кристал, інструмент: *Маса найбільшого алмаза у світі досягає 3106 каратів.*

Алмазу — правильний варіант написання слова в родовому відмінку однини. Уживається тоді, коли ми говоримо про алмаз як мінерал: *Однією з основних характеристик алмазу є його виняткова твердість.*

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння всіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел (зокрема електронних)); основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: ознайомлення із закінченнями іменників чоловічого роду II відміни.

1 НАОЧНІСТЬ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Опрацювання таблиць.

1

► Слово вчителя.

Увага! Обидва закінчення — *-а(-я)* та *-у(-ю)* — приймають іменники: *мосту й моста, паркану й паркана, плоту й плота*.

Увага! У деяких іменниках значення слова впливає на закінчення:

алмаза (коштовний камінь) — *алмазу* (мінерал)

акта (документ) — *акту* (дія)

апарата (прилад) — *апарату* (установа)

блока (частина споруди, машини) — *блоку* (об'єднання держав, партій)

буряка (одиничне) — *буряку* (збірне)

вала (деталь машини) — *валу* (насип)

елементу (абстрактне) — *елемента* (конкретне)

інструмента (одиничне) — *інструменту* (збірне)

каменя (одиничне) — *каменю* (збірне)

клина (предмет) — *клину* (просторове поняття)

пояса (предмет) — *поясу* (просторове поняття)

рахунка (документ) — *рахунку* (дія)

терміна (слово) — *терміну* (строк)

фактору (чинник) — *фактора* (маклер) і т. ін.

► Тренувальні вправи.

2

1. Допишіть потрібні закінчення.

Акт.. (документ) — акт.. (дія); вал.. (деталь) — вал.. (насип; суцільна маса; хвиля; нитки); звук.. (процес) — звук.. (термін); знак.. (позначка) — знак.. (слід, прикмета); обод.. (колесо) — обід.. (споживання страви); орган.. (музичний інструмент) — орган.. (частина організму); листопад.. (час опадання листя; опале листя) — листопад.. (назва місяця); підсумк.. (результат) — підсумк.. (сумка); приклад.. (зразок) — приклад.. (в рушниці); рахунк.. (документ) — рахунк.. (дія, результат); термін.. (слово) — термін.. (строк); фон.. (тло; оточення; шум; рівень радіації) — фон.. (одиниця рівня гучності звуку); центр.. (в математиці) — центр.. (в інших значеннях).

2. Утворіть словосполучення. Поясніть правопис закінчення. Два три словосполучення введіть у речення.

Наприклад: Слово (*чий?*) поета; слово поета надихає.

Виготовлення, папір; дні, тиждень; клин, земля; листок, альбом; обличчя, дядько; порада, батько; приміщення, вокзал; сторінки, роман; формула, бор.

3. Запишіть текст під диктовку вчителя, поясніть вивчені орфограми.

Звертаючись до образу Лесі Українки, до цього феномена людської стійкості, можемо бачити, якою силою може ставати в людині високість її помислів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу.

Як особисту трагедію переживала поетеса уярмлення свого народу, безправність його культури. (О. Гончар) **3**

2

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти діалог на запропоновану ситуацію, використавши 3–4 іменники II відміни в родовому відмінку.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

- На уроці я дізнався(-лась)...
- На уроці я навчився(-лась)...
- На уроці я зрозумів(-ла)...

Гончар Олександр (Олександр) Терентійович (1918–1995) — український письменник, літературний критик, громадський діяч. Олександр Біличенко 1927 року під час вступу до школи був записаний як Олександр Гончар (дівоче прізвище матері). Він навчався в Українському книжково-газетному технікумі (1933–1937), де в той час викладав Ю. Шевельов, який пізніше згадував його як свого найздібнішого учня; працював у районній (на Полтавщині) та обласній комсомольській газеті в Харкові і дедалі впевненіше пробував свої творчі сили як письменник.

Тридцять роки в житті Гончара — період формування його як митця. У вересні 1938 року вступив на філологічний факультет Харківського університету. Через багато років письменник згадував: «Коли я переступив поріг університету, у всьому місті, гадаю, не було людини, щасливішої за мене, здійснилася заповітна мрія: із радісним завмиранням серця ступив я в цей сонячний храм науки...»

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Вибірковий диктант.
 3. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Робота з таблицею.
 2. Слово вчителя.
 3. Робота з картками.
 4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Паралельні закінчення іменників чоловічого роду давального, знахідного, місцевого відмінків однини; іменників орудного відмінка множини.

Мета: повторити й поглибити знання учнів про закінчення іменників, з'ясувати правила правопису паралельних закінчень іменників чоловічого роду давального відмінка, закінчень іменників знахідного, місцевого відмінків однини й орудного відмінка множини; розвивати правописні навички, творчі вміння використання іменників II відміни в мовленні, уміння знаходити та пояснювати орфограми в іменниках; виховувати уважність, чуйність, спостережливість.

Основні терміни: паралельні закінчення.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКІВ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння всіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел, зокрема електронних; основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: ознайомлення із закінченнями іменників чоловічого роду II відміни.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Вибірковий диктант.**

Випишіть з тексту іменники чоловічого роду II відміни. Визначте відмінок, позначте закінчення.

Я прокинувся вдосвіта від якогось невиразного гулу.

Кинувся до вікна. Крізь світанковий морок побачив, як гойдаються дерева під могутніми ударами рвучкого вітру. Почув, як важко й нестримно стугонить море. Уночі почався шторм...

Під яскравим ранковим сонцем, під зовсім чистим, без жодної хмаринки небом від берега і до молочно-синьої смужки небосхилу гойдалося море. Гналися одна за однією високі хвилі. Вода була в одному місці темного кольору, в другому — сіро-зелена, а в третьому — чорно-синя. Від дужого і пружного вітру вода моря швидко міняла свої кольори, немовби вона освітлювалась знизу різнобарвними вогнями.

З високого берега було помітно човна, що прямував до пристані. Крикливі чайки, кружляючи над водою, сповіщають початок нового дня. (За Д. Ткачем)

► **Бесіда.**

— Які закінчення мають іменники II відміни?

— Що вам відомо про особливості відмінювання іменників II відміни?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Вступне слово вчителя.

1

Читачка пише: «Вислови на кшталт *знайти гриба, взяти кошика, підгострити олівця* деякі редактори виправляють на *знайти гриб, узяти кошик, підгострити олівець*».

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Робота з таблицею.

2

Розгляньте таблицю, сформулюйте правило, доберіть власні приклади.

Закінчення іменників у давальному відмінку

Особливості іменника	Закінчення	Приклад
Тверда група	-ові	братові
М'яка і мішана група	-еві	викладачеві

► Слово вчителя.

Іменники II відміни у **Д. в.** мають паралельні закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**: *директорові і директору, міністрові і міністру, Василеві і Василю*.

Увага! Якщо поряд стоїть кілька іменників ч. р. у формі **Д. в.**, то, щоб уникнути однакових відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення **-ові, -еві, -єві**, а тоді **-у, -ю**: *директорові Карпенку, Грищенкові Андрію Панасовичу*.

У **З. в.** однини іменники II відміни мають форму, однакову з формою **Р. в.** або **Н. в.**:

— форму, однакову з формою **Р. в.**, мають усі іменники ч. р., які означають істоти, а також персоніфіковані явища: *будівника, доповідача, коня, хлопця; Вітра, Мороза*;

— усі інші іменники ч. р., а також іменники с. р. у знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у **Н. в.**: *будинок, декрет, інститут, колектив, міст, народ, полк, стиль, стіл, сон, ячмінь; коріння, місто, місце, море, село*.

Увага! Деякі іменники, переважно назви побутових предметів, можуть мати паралельні форми, спільні з формами або **Р. в.**, або **Н. в.**: (зрізав) *дуба* й *дуб*, (дав) *карбованця* й *карбованець*, (написав) *листа* й *лист*, (узяв) *ножа* й *ніж*, (поклав) *олівця* й *олівець*, (поставив) *плуга* й *плуг*.

Іменники ч. р., що означають осіб, а також зазначені іменники с. р. мають у **М. в.** однини поряд із закінченнями **-ові, -еві(-єві)** й закінчення **-у(-ю)**: *при батьку, на роботнику, на дитятку, на телятку*. Іменники ч. р., що означають істот (не осіб), мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями **-ові, -еві(-єві)** й закінчення **-і(-ї)**: *на коні, на ослі, на тигрі*.

Закінчення **-і** (після голосного та апострофа — **-ї**) мають:

— іменники ч. р. (переважно безсуфіксні), що означають неістоти: *в акті, у краї*;

1 ВІДПОВІДЬ

Знайти гриб, узяти кошик, підгострити олівець — нейтральні вислови. Так само нейтральні і *знайти гриба, взяти кошика, підгострити олівця, написати листа, завести трактора*. Але варіант із родовим відмінком характерніший для художнього стилю та розмовного мовлення. (О. Пономарів)

2 НАОЧНІСТЬ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

У місцевому відмінку множини іменни- ки ч. і с. р. мають закінчення **-ах** (у твер- дій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій гру- пі): на бере**гах**, на робітни**ках**, у селищ**ах**, у календар**ях**, на шахтар**ях**, на місц**ях**, на обличч**ях**, на роздоріжж**ях**, на узвишш**ях**, на чобот**ах** (чобот**я**).

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

— деякі іменники цього типу можуть мати паралельні закінчення *-i(-ï)* та *-y(-ю)*, що залежить від місця наголосу в слові: *у гаї* — *у гаю*, *у краї* — *у краю*, *на торзі* — *на торгу*;

— закінчення *-ми* (паралельно з формами на *-ами*, *-ями*) мають іменники ч. р. і с. р.: *гістьми* (частіше *гостями*), *грішми* (й *грошима*), *кіньми* (й *конями*), *чобітьми* (й *чоботями*, *чоботами*), *коліньми* (й *колінами*), *колісьми* (частіше *колесами*), *крильми* (частіше *крилами*).

Увага! Іменники с. р. *око, плече* мають в О. в. множини закінчення **-има: очима, плечима**.

► **Робота з картками.**

► **Тренувальні вправи.**

1. Спишіть, поставте іменники в Д. в. Складіть зі словами речення. Майстер Коваленко Дмитро Іванович, директор Мельник Святослав Сергійович, секретар Олексій Олександрович Дяченко, товариш Андрій, добродій Данило Романович, шахтар Сергій Адаменко, учень Винник Володимир, немовлятка Петрусь, поет Симоненко Василь Андрійович.

2. Спишіть, уставляючи пропущені букви в закінченнях іменників в О. в. однини. Запишіть ці іменники в М. в. однини, визначте закінчення.

Авіатор..м, долар..м, перукар..м, різьбяр..м, чоботар..м,
вівчар..м, тротуар..м, кухар..м, шахтар..м, столяр..м,
лікар..м, зброяр..м, маляр..м, контролер..м, лектор..м,
учител..м, дояр..м, воротар..м.

3. Відредагуйте подані речення (де треба). Свій вибір поясніть.
1. Поки вчився, працював художником-оформлювачом, електриком, потім — на ламповому заводі електромеханіком, майстром дільниці. 2. За Золотими ворітьми стрів посланців митрополит з великою процесією, з ігуменами і намісниками монастирів. (*І. Нечуй-Левицький*) 3. «Данильченку Миколі Івановичу, директору заводу, виповнилося сімдесят років», — інформує районна газета. 4. Ярмарок святої Анни — міжнародний щорічний ярмарок у Тернополі, на якому торгували кіноми. 5. Оголошено подяку Макарчуку Сергію Олександровичу — електромонтеру; Мальчуку Миколі Миколайовичу — електромонтеру; Сусу Анатолію Йосиповичу — диспетчеру.

Завдання 4 розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати листа до газети з висловленням подяки незнайомим людям за допомогу (використати іменники II відміни в різних відмінках).

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**

- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
- Найбільш цікавим було...
- Я намагався(-лась)...
- Я зрозумів(-ла), що...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 - Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
 - Мотивація навчання
 - Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Основний зміст уроку
 1. Бесіда.
 2. Опрацювання алгоритму написання есе.
 3. Написання есе за однією з поданих тем.
 4. Редагування учнями есе.
 5. Презентація есе.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки
 - Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: активізувати знання учнів про особливості побудови твору-есе, повторити вимоги до написання творів цього типу; розвивати вміння підпорядковувати висловлення темі та меті спілкування; добирати мовне оформлення, відповідне стилю й типу мовлення; удосконалювати навички редагувати власний текст, спираючись на правила правопису; розвивати творчі вміння письмово створювати власні есе, виховувати почуття відповідальності, дбайливе ставлення до природи, її багатства.

Основні терміни: есе.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: застосування набутих знань і вмінь..

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Влучно говорив Антуан де Сент-Екзюпері: «Всі ми — пасажери одного корабля на ім'я Земля». А як вважаєте ви? Людина — цар природи, її вершина чи дитя природи, її часточка? Як повинна поводити себе людина, щоб зберегти життя на планеті Земля?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Бесіда.**
 - Що називаємо есе?
 - Які правила написання есе?
 - Які мовні конструкції слід використовувати для написання творів такого жанру?
 - Які особливості стилю та композиції есе?
- **Опрацювання алгоритму написання есе.**
(Див. урок № 36.)
- **Написання есе за однією з поданих тем.**
Перелік тем:
Хто про Землю дбає, вона тому повертає.
Не бережеш паростки — не побачиш і дерева.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване й грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: зв'язне й аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; створення тексту з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

1 ПЕРСОНАЛІЯ

Антуан де Сент-Екзюпері (1900–1944) — французький письменник і авіатор, граф. Казка для дорослих і дітей «Маленький принц» містить філософські роздуми про сенс життя людини. Письменник прагне переконати людей, що головне — це їхні душі, відношення до матеріальних і моральних цінностей. Треба любити життя, людей і ти будеш щасливим.

Не брудни криниці, бо схочеш водиці.
З природою живи в дружбі, то й буде вона тобі в службі.
(Нар. творч.)

Зразок есе

ХТО ПРО ЗЕМЛЮ ДБАЄ, ВОНА ТОМУ ПОВЕРТАЄ

Людина — цар чи дитя природи? Це питання постає знову і знову. Від того, як людина відповість на нього, буде залежати доля планети і, звісно, доля людини.

Про проблеми природи й цивілізації, природи й людини говорили багато видатних митців, науковців й просто небайдужих людей минулих століть, але ці проблеми й сьогодні не втратили своєї актуальності.

Я вважаю, що людина — дитя Землі. Ми її частка. Люди сильні і в той же час такі слабкі: легко можемо зруйнувати, знищити те, що дала нам природа; водночас безпорадні перед стихією, іноді не розуміємо, що природні катаклізми викликані зокрема й бездумною діяльністю людини, її зверхнім ставленням до природи.

Забуваємо, що повітря, вода, земля, ритми природних процесів, розмаїтість рослинного й тваринного світу, кліматичні умови — усе це обумовило життя людини. Не можна забувати: де б не була людина, протягом усього життя її оточує природа.

Людина живе серед природи з тих самих пір, коли з'явилась на планеті. Сьогодні прагнення людей проводити свій вільний час на природі, прихильність до тварин і рослин свідчить про зв'язок людини з природою... Але, на превеликий жаль, не всі розуміють, що природні ресурси треба берегти, дбайливо ставитись до всього живого! Іноді складається таке враження, що сучасні люди не думають про те, як будуть жити наступні покоління! А на планеті вже зараз є величезні проблеми, зокрема не вистачає питної води! Більше мільярда людей потерпає від спраги!

Бережімо природні ресурси! Просто закрийте кран, хай не біжить вода без потреби! Не вирубуйте ліси! Зупиніть того, хто хоче зламати гілку або дерево! Приберіть за собою сміття! І за тим, хто цього не зробив! Чи чули ви, що у світі набирає популярності плогінг — новий вид спорту, який поєднує пробіжку з прибиранням сміття? Дослухайтесь до слів Антуана де Сент-Екзюпері: «Прокинувся вранці — прибери свою планету, інакше вона вся заросте баобабам».

Отже, як говорять українці: «Хто про Землю дбає, вона тому повертає». Дбатимеш про природу, як про рідну матір,— і вона віддячить тобі любов'ю і турботою: свіжим повітрям, чистою джерельною водою, легеньким вітерцем у спеку і ясним сонячним променем у засніжену зимову погоду, співом солов'я і веселкою, яскравими барвами і щедрим урожаєм.

► Редагування учнями есе.

(Колективне обговорення прослуханих есе, визначення типових помилок чи труднощів у їхньому створенні та шляхів попередження помилок (змістових, мовленнєвих).)

- Презентація есе.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати есе в зошити.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**
- Сьогодні на уроці я дізнався(-лась) про...
 - Найбільш цікавим було...
 - Я намагався(-лась)...
 - Я зрозумів(-ла), що...
 - Урок запам'ятається мені тим, що...

УРОК № 58

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
 3. Вибірковий диктант.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
 1. Інтерактивна вправа «Очікування».
 2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя..
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Тренувальні вправи.
 4. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Виконання тестових завдань.
 2. Інтерактивна вправа.

Закінчення іменників III відміни в орудному відмінку. Словозміна іменників IV відміни.

Мета: актуалізувати знання учнів про закінчення іменників III відміни в орудному відмінку, словозміну іменників IV відміни; удосконалювати правописні навички та уміння; збагачувати словниковий запас; розвивати пізнавальну діяльність учнів, їх логічне і критичне мислення, творчі вміння й навички; виховувати любов до рідного слова.

Основні терміни: словозміна іменників.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння всіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел, зокрема електронних); основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: ознайомлення із закінченнями іменників III та IV відміни.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАнь

► Перевірка домашнього завдання.

► Бесіда.

— Які іменники належать до III, IV відміни? Наведіть приклади.

— До якої відміни належать іменники *лоша, лошатко, олень, оленятко*?

► Вибірковий диктант.

Випишіть іменники III, IV відміни. Поясніть вибір.

Сім'я, немовля, холод, кінь, Сибір, море, мати, мідь, січ, радість, квітка, вишня, Микола, плем'я, сім'я, ім'я, насіння, каченя, ступінь, коліща, м'ята, реп'ях, солов'ї, повір'я, м'якість, буряк, п'явка, черв'як, нежить, путь, п'ятниця, в'юн, комп'ютер, свято, матір, цвях, любов, верф, кров, теля, щеня.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Інтерактивна вправа «Очікування».

— Мої очікування від уроку...

► **Завдання учням.**

1

Прочитайте речення, визначте відміну виділених іменників, закінчення. Поясніть правопис цих слів.

1. Соковиту, напоєну зеленню порість розметали степи *далечінню* широкою. (А. Малишко)
2. Метеорити — короткочасні спалахи часточок космічної речовини, що з величезною *швидкістю* влітають в атмосферу Землі. (З журналу)
3. Полином поросла могила, вівсюгом та сивою *нехворощю*, вітерець обдуває траву, і вона блищить, тече, як вода. (О. Гончар)
4. Маю я святе синівське право З *матір'ю* по-бути на самоті. (В. Симоненко)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

В орудному відмінку однини іменники третьої відміни мають лише закінчення **-ю**: *любов'ю, тушишю, Керчю, радістю*.

Кінцевий приголосний основи (крім **р, щ**) подвоюється, якщо стоїть після голосного: *міццю, миттю, суттю, тінню, зустріччю, подорожжю*.

Перед закінченням орудного відмінка однини після **б, п, в, м, ф, р** ставимо **апостроф**: *верф'ю, матір'ю*.

► **Робота з таблицею.**

2

Зробіть висновок про евфонічні закони української мови.

3

► **Тренувальні вправи.**

1

1. Поставте іменники III і IV відмін у родовому й орудному відмінках однини й поясніть їх правопис.

Галузь, подорож, сталь, міць, височінь, загибель, жовч, якість, доповідь, смерть, відповідь, галчєня, гуся, хлоп'я, далечінь, мідь, голуб'я, коліща.

2. Поставте подані іменники в родовому й орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис. Декілька слів уведіть у речення.

Нехворощ, домовленість, Керч, любов, кіновар, рентабельність, звітність, верф, подорож, цінність, діяльність, свідомість, безліч, мораль, якість, потужність, заборгованість, галузь, промисловість, доповідь, власність, вартість, піч, продуктивність, прибутковість, розкіш, відповідальність, велич.

3. Складіть і запишіть діалог «Про охорону природи», використовуючи іменники IV відміни.

4. Визначте іменники у фразеологізмах, з'ясуйте їх відміну. Розкрийте значення фразеологізмів. Усно складіть речення з фразеологізмами.

Називати речі своїми іменами; Боже теля; ні роду ні племені; гидке качєня; де Макар телят пасє; не в тїм'я битий.

► **Робота з картками.**

1

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 НАОЧНІСТЬ

3 ВІДПОВІДЬ

Поява третього приголосного викликає складність артикуляції.

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

У знахідному відмінку множини іменники IV відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *коліщата; імена, племена*; з родовим відмінком (для назв людей): *дівчат, хлоп'ят*; або обидві форми (для назв тварин): *гусят і гусята; курчат і курчата, ягнят і ягнята*.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Г, 2Б, 3Г, 4Б, 5Д, 6Г.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати звернення до громадян міста (села) щодо чистоти довкілля, використати іменники III та IV відміни в різних відмінках.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

Виконайте тестові завдання.

1. Жіночий рід мають усі іменники рядка:
А бандероль, бутель, кір, нежить
Б Сибір, повінь, фланель, заполоч
В тюль, повінь, лазур, боржомі
Г спіраль, латинь, розкіш, кіновар
Д провесінь, мігрень, деталь, плащ
 2. До III відміни належать усі іменники рядка:
А вість, якість, куліш
Б постать, мати, статъ
В тінъ, нежить, гармонь
Г повінь, осінь, Сибір
Д печать, лінъ, стиль
 3. До IV відміни належать усі іменники рядка:
А плем'я, полум'я, ім'я
Б сім'я, дитина, курчатко
В маля, дівча, ластовенятко
Г козеня, курча, слоненя
Д тім'я, ведмежа, криця
 4. Позначте рядок, у якому всі іменники в орудному відмінку однини пишуться з подвоєними приголосними:
А емаль, жовч, мудрість, скатерть
Б ніч, акварель, мазь, розповідь
В піч, тінъ, суміш, область
Г вісь, суть, нехворощ, папороть
Д далеч, радість, мить, любов
 5. Позначте рядок, у якому перед **-ю** треба поставити апостроф:
А доповідь, нехворощ, молодість, область
Б тінъ, мазь, розповідь
В піч, суміш, ніч, акварель
Г розкіш, суть, міць, папороть
Д кров, Об, кіновар, любов
 6. Позначте рядок, у якому всі іменники в орудному відмінку однини пишуться без подвоєння приголосних.
А повінь, осінь, січ
Б папороть, мати, любов
В тінъ, статъ, постель
Г якість, область, Керч
Д нехворощ, лінъ, тінъ
- **Інтерактивна вправа.**
Перегляньте свої очікування, які ви записали в зошити на початку уроку; позначте ті, що справдились (+); ті, що не справдились (-).

УРОК № 59

Усний твір на тему «Весняне пробудження природи» (індивідуальний вид контрольних робіт).

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання схеми.
 3. Складання усного твору.
 4. Презентація усного твору (обговорення, оцінювання).
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Складання даймонду.
 2. Інтерактивна вправа «Палітра емоцій».

Мета: з'ясувати особливості побудови твору-розповіді з елементами опису, роздуму, ознайомитися з вимогами до творів цього типу; повторити основні риси публіцистичного стилю; розвивати вміння підпорядковувати висловлення темі та меті спілкування; добирати мовне оформлення, відповідне стилю і типу мовлення; удосконалювати навички створювати власний текст; розвивати творчі вміння усно створювати текст; виховувати почуття прекрасного, естетичні смаки.

Основні терміни: усний твір, тема, ідея.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Тип уроку: перевірка й корекція знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
 - **Бесіда.**
 - Які стилі мовлення вам відомі?
 - Дайте коротку характеристику публіцистичного стилю.
- 1**
- Назвіть типи мовлення. Схарактеризуйте кожен із них.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

Кожна людина є унікальною, неповторною. Скільки людей — стільки й світів. Кожен із нас по-своєму сприймає життя, усе те, що нас оточує. Уміти висловити власні почуття, враження, донести до співрозмовників власну точку зору є дуже важливим у сучасному світі, коли люди так мало спілкуються. Розвивати власне мовлення, робити його доречним, яскравим, багатим — значить бути цікавим співрозмовником.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Усний твір — це своєрідний роздум. Найчастіше такі тексти мають ознаки, що притаманні невеликій статті

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо); соціальна та громадянська компетентності (поцінування людської гідності; утвердження права кожного на власну думку).

Предметні: перевірка й корекція умінь і навичок створення такого виду навчальної діяльності, як усний твір на задану тему.

1 ВІДПОВІДЬ

Ознаки публіцистичного стилю — точність, послідовність, логічні докази, об'єктивність, виразність, емоційність.

2 НАОЧНІСТЬ

Схема побудови усного твору

інформативно-переконувального характеру. Формування тексту такого твору складається з: 1) мотиву висловлення; 2) задуму висловлення.

Особливістю усного твору є те, що, з одного боку, воно включене в процес живого спілкування і передачі інформації від однієї особи іншій; з іншого, — до його складу входить не одне речення, а цілий ланцюжок взаємно пов'язаних речень. Усний твір становить єдину цілісну систему й характеризується якістю єдиної замкнутої системи.

► Опрацювання схеми.

► Складання усного твору.

Зразок

ВЕСНЯНЕ ПРОБУДЖЕННЯ ПРИРОДИ

Кожна пора року красива по-своєму! Весна і літо, осінь і зима. Море сонця — і перший пролісок, диво-сніжинка на долоні! У кожного свій смак!

Я вважаю, що весна — найпрекрасніша пора року, барвиста, весела, духмяна і запашна. Природа весною оживає, все навколо наповнюється різнобарв'ям, голосами птахів, які повернулися після зими до нас і тепер щебечуть, радіючи теплу і сонцю.

По-перше, весна — це дійсно «ранок року». Небо ясніє, веселить ласкаве сонце. Після суворих зимових холодів, після снігу й сльоти знову в природі відбуваються чудові перетворення. У повітрі з'являється приємний свіжий запах, який ми звикли називати ароматом весни. Пробудилась природа від зимового сну, у всьому відчувається подих весни. Розтанули останні острівці снігу. Під весняними променями сонця запарувала земля. Сонячні зайчики заграли на галявині, вони наче хочуть сповістити всьому живому в лісі, що час прокидатися.

По-друге, весна — казка, феєрія. Усюди розпускаються квіти — проліски, фіалки, кульбабки... У дрібних духмяних квіточках стоять дерева, аж здається, що вони закутані в легкий трункий туман. Навесні все навколо наповнюється кольорами, звуками, запахами, і мені стає весело на душі, неначе казкова фея торкнула струни моєї душі. Весело співають струмочки, на всі голоси прославляють прихід весни пернаті музики. Повітря наповнюється п'яним запахом рослин.

По-третє, весна дає всьому живому енергію, бо приносить із собою не тільки довгоочікуване тепло — вона приносить радість і надію, надію на краще. Весна завжди надихає митців на створення художніх шедеврів. «Весна іде, красу несе, а тій красі радіє все», — співає народ. Або ж Микола Вороний, зачарований красою весняної природи, пише:

А вона, як мрія сну
Чарівна,
Сяє вродою святою,
Неземною чистотою,

3

► **Презентація усних творів** (обговорення, оцінювання).

УРОК № 60

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання таблиць.
 2. Тренувальні вправи.
 3. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Особливості кличного відмінка. Творення й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові.

Мета: активізувати знання учнів про особливості вживання кличного відмінка; творення та відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові; розвивати творчі вміння утворювати й доцільно використовувати чоловічі й жіночі імена по батькові у власних висловленнях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до відомих постатей українського народу, а також виробляти навички культури мовлення.

Основні терміни: кличний відмінок.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань; прагнення дотримуватись етичних норм у віртуальному інформаційному просторі; навичка писати ділові листи, користуватися електронною поштою); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: ознайомлення з особливостями кличного відмінка; творення й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові.

1 НАОЧНІСТЬ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Завдання учням.**

Пригадайте й запишіть прізвища, імена та по батькові відомих українців (письменників, учених, спортсменів, громадських діячів). Деякі з них поставте у формі кличного відмінка. Поясніть правопис.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Відредагуйте фрагмент пояснювальної записки школяра.

Шановний Валеріє Миколаєвичу! Я не був у школі із-за температури, яка раптом підскочила через те, що почалася нежить, головна біль і кашель.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Опрацювання таблиць.**

1

► **Тренувальні вправи.**

2

1. Утворіть імена по батькові (усі можливі форми), провідмінійте їх; уведіть утворені іменники (три) в кличному відмінку в речення.

Семен, Степан, Ганна, Лука, Іван, Сава, Петро, Кузьма, Лариса, Ілля, Тетяна, Микола, Ольга, Валеріан, Наталя, Григорій, Василь, Хома.

2. Запишіть подані словосполучення в кличному відмінку однини. Складіть діалог, використавши деякі з них.

Пані Леся, Анастасія Герасимівна, друг Андрій, шановний Олег Васильович, добродій Сухомлин, пан президент, колега Майстренко, добродійка Терещенко, панна Наталя, Марія Степанівна.

► **Робота з картками.**

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати імена та по батькові членів вашої родини (родичів) у кличному відмінку (не менше 10).

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**

- Мій успіх на уроці — це...
- Найбільші труднощі я відчув(-ла)...
- Я не вмів(-ла)..., а тепер умію...

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ПИШІМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО!

Запам'ятайте! Ілля, Ілліч, Іллівна; Лука, Лукич, Лукович, Луківна; Хома, Хомич, Хомович, Хомівна; Сава, Савич, Савович, Савівна; Кузьма, Кузьмич, Кузьмович, Кузьмівна; Микита, Микитович, Микитівна; Яків, Якович, Яківна.

[illegible]

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Інтерактивна вправа «Доскажи речення».
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання тексту.
 3. Слово вчителя (продовження).
 4. Опрацювання тексту.
 5. Слово вчителя (продовження).
 6. Опрацювання пам'ятки.
 7. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
 1. Бесіда.
 2. Інтерактивна вправа «Картки-символи».

Суперечка як вид комунікації. Різновиди суперечки. Правила ведення суперечки.

Мета: ознайомити учнів із суперечкою як видом комунікації, її різновидами, з етикою полемічної майстерності; розвивати навички публічного виступу, мовленнєво-комунікативні вміння, логічне мислення, творчі й організаторські здібності, збагачувати словниковий запас; виховувати самостійність, повагу до рідної мови, її краси та багатства.

Основні терміни: риторика, суперечка.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: засвоєння нових знань.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації; перетворення інформації з однієї форми в іншу); уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркоче, навчальне тощо); соціальна та громадянська компетентності (поцінування людської гідності; утвердження права кожного на власну думку).

Предметні: ознайомлення із суперечкою як видом комунікації та правилами її ведення.

ХІД УРОКІВ

Ніколи не сперечайтесь з дурнем — збоку можуть і не побачити різниці.

Закон Мерфі

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**

- Важливим засобом комунікації є...
- Яскраве пристрасне слово завжди впливає на...
- Уміння компетентно обговорювати важливі питання...
- Полеміка — це...
- Полемічна майстерність проявляється в...
- Чи були у вас у житті ситуації, коли потрібно було довести правильність своїх суджень? Доводити означає...

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Вступне слово вчителя.**

Закон Мерфі — жартівливий універсальний філософський принцип, який полягає в тому, що якщо яка-небудь неприємність може трапитись, — вона таки трапиться. Прочитайте епіграф, висловіть власні думки із цього приводу.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Суперечку можна визначити як процес обміну протилежними думками. Будь-яка суперечка передбачає зіткнення думок або позицій. Кожна сторона активно відстоює власну точку зору і намагається розкритикувати точку зору супротивника. Якщо немає такого зіткнення думок, то немає й самого спору, а є якась інша форма комунікації. Так, наприклад, *проповідь, молитва, лекція, доповідь* не є суперечками. Якщо аргументація з приводу якогось питання спрямована на людей, які нейтрально або позитивно (тобто некритично) ставляться до неї, то немає ніяких підстав вважати цю комунікативну ситуацію суперечкою.

Отже, мета суперечки — виголошення й обговорення спірних питань, розгляд і пошук розв'язання певної проблеми. Це процес пошуку істини, аргументоване відстоювання свого погляду на ту чи іншу проблему і спростування протилежних думок.

Обов'язковими учасниками суперечки є

Пропонент — це той, хто висуває, обстоює деяку тезу. Без пропонента не може бути ані спору, ані аргументативного процесу, оскільки спірні питання не виникають самі собою, вони повинні бути кимось сформульовані та поставлені на обговорення. Пропонент може висловлювати власну думку або представляти колективну позицію з того чи іншого питання.

Оponent — другий обов'язковий учасник суперечки. Це той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент. Оponent може бути безпосередньо присутнім і особисто брати участь у спорі. Але може бути й така ситуація, коли оponent безпосередньо не бере участі в аргументативному процесі.

Аудиторія — третій, колективний суб'єкт суперечки. Це не пасивна маса людей, а колектив, який має свої переконання, свої позиції, точки зору з приводу питання, що обговорюється. Вона є основним об'єктом аргументативного впливу в спорі.

Можна виділити декілька класифікацій суперечок.

За формою суперечка може бути *дискусією, полемікою, диспутом або дебатами*.

Дискусія (від латин. *discussio* — дослідження, розгляд) — це публічна суперечка, мета якої полягає в з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного рішення спірного питання. Дискусію можна та-

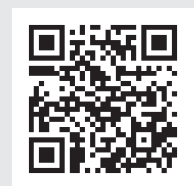
1 ТЕРМІНИ

Дискусія (від латин. *discussio* — дослідження, розгляд) — це публічна суперечка, мета якої полягає в з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного рішення спірного питання.

Полеміка (від гр. *polemikos* — ворожий, войовничий) — це суперечка, у якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і думок.

Дебати — це суперечки, які виникають при обговоренні доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо.

2 НАОЧНІСТЬ

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Разом, ремінь (пояс), решето, ринковий, рівнина, роздрібний, розпірка, рукопис, русло, сантиметр, свердло, середина, симетрія, сільськогосподарський, сімдесят, слина, соломинка, статуя, стовідсотковий, стрібати.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Домі, дуби, цехи, альті, боки, вовки, гаки, голи, дахи, зяті, круки, лобі, лопи, призи, рої, смаки, списи, томи, тоні, флоті, цехи, чини, штабі, ярі, віди, вірші, друзі, карби, коні, м'язи, соки, строки, фонди, куми і куми, роки і роки, скарби і скарби, шарфи і шарфи. гостей, гостям і гостям, гостями і гостями (гістьми і гістьми), на гостях і на гостях, але був у гостях, бали (одиниця виміру, оцінка) — бали (банкет), знаки (позначка, марка, орден, сигнал) — знаки (слід, відбиток, прикмета), клуби (організація) — клуби (маса диму; стегно; клубок), корчі (судомо) — корчі (пень, кущ), лани (китайська грошова і вагова одиниця) — лани (безліса рівнина, поле і т. ін.), склади (місце для схову) — склади (частина слова).

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ПЕРСОНАЛІЇ

Айнштайн Альберт (1879–1955) — один з найвизначніших фізиків ХХ століття. Лауреат Нобелівської премії (1921). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.

Бор Нільс Генрик Давид (1885–1962) — данський фізик-теоретик і громадський діяч, один із творців сучасної фізики. Лауреат Нобелівської премії з фізики (1922). Член Данського королівського товариства та його президент від 1939 року. Був членом більш ніж 20 академій наук світу. Відомий як творець першої квантової теорії атома й активний учасник розробки основ квантової механіки. Зробив значний внесок у розвиток теорії атомного ядра та ядерних реакцій, процесів взаємодії елементарних частинок із середовищем.

кож кваліфікувати як своєрідний спосіб пізнання. Вона дозволяє краще зрозуміти те, що не є достатньо чітким і зрозумілим. Навіть якщо учасники дискусії не приходять до спільного висновку, все ж таки взаєморозуміння між протилежними сторонами посилюється. *Безпосередня мета дискусії* — це досягнення консенсусу між учасниками суперечки стосовно проблеми, що обговорюється.

Полеміка (від гр. *polemikos* — ворожий, войовничий) — це суперечка, у якій є конфронтація, протистояння, протистояння сторін, ідей і думок. У зв'язку із цим її можна визначити як боротьбу принципово протилежних думок з якогось питання, як публічну суперечку з метою захисту, відстоювання своєї точки зору і спростування протилежної.

Із цього визначення випливає суттєва різниця між полемікою, з одного боку, та дискусією — з іншого. Якщо учасники дискусії або диспуту, відстоюючи протилежні думки, намагаються дійти консенсусу, якоїсь єдиної думки, знайти спільне рішення, установити істину, то мета полеміки зовсім інша. Тут потрібно отримати перемогу над супротивником, відстояти й захистити свою власну позицію. Прийоми, які застосовуються в полеміці, повинні бути коректними, однак у практиці сучасної комунікації в подібного типу суперечках часто застосовуються також некоректні прийоми.

Диспут (від латин. *disputo* — досліджую, сперечаюсь) та **дебати** (від фр. *debate* — сперечатися) як види суперечки в літературі часто розглядаються як схожі поняття.

Відмітні ознаки диспуту такі:

— Диспут — це завжди публічна суперечка.

— Предметом диспуту як публічного спору виступає наукове або суспільно важливе питання.

— Організаційні форми диспуту можуть бути різноманітними: обговорення дисертації, публічний захист тез тощо.

— На відміну від дискусії диспут не тільки з'ясовує підстави, а й виявляє позиції сперечальників. Нерідко останнє в диспуті стає головним.

Дебати — це суперечки, які виникають при обговоренні доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо.

Мета дебатів — визначення ставлення учасників обговорення до спільних для всіх тез виступу.

► Опрацювання тексту.

Прочитайте текст, прокоментуйте прочитане. Що є характерним для дискусії? Чи допускаються в ній некоректні прийоми?

Унікальним прикладом такого виду суперечки є дискусія, яка відбулася між двома видатними фізиками Н. Бором та А. Айнштайном. Ця дискусія тривала протягом декількох десятиліть. Вони сперечалися і усно, і письмово, і на відстані, і під час зустрічей. Іноді суперечка була поакадемічному строгою, а інколи була схожою на вибух. 4

Причина дискусії полягала в обговоренні проблематики квантової механіки, зі створенням якої значно змінилися погляди фізиків на оточуючий світ. Дискусія викликала

значний інтерес серед науковців: за нею уважно сліdkували, у ній брали участь найвидатніші вчені — соратники Бора й Айнштейна. Відомий голландський фізик Пауль Еренфест був «секундантом» суперечки. Він допомагав організовувати зустрічі між сперечальниками, вів їхнє листування, стимулював до активних дій.

У цій дискусії не було переможців. Ніхто нікого не переконав. Кожний з учасників залишився на своїй позиції.

А. Айнштейн помер раніше Н. Бора на сім років. Однак Бор до останнього продовжував подумки сперечатися зі своїм опонентом. Саме про це свідчить одна цікава подробиця його життя. Останній малюнок, який Бор зробив на дошці в кабінеті за день до смерті, відтворював айнштейнівський «ящик із фотонем», розмірковувати з приводу якого Бор, мабуть, ще продовжував.

Хоча до спільної думки два найвидатніших фізики нашого століття так і не дійшли, однак їхня дискусія була напрочуд плодотворною. Вона не зводилася до фіксування різних точок зору. Вчені спільно намагалися знайти істину, тому метою їхньої дискусії було не знищення, а, навпаки, збагачення один одного. В результаті уточнювалися їхні позиції, виправлялися неправильні визначення, будувалися нові аргументації. Вчені не були ворогами, вони з великою повагою ставилися один до одного, про що свідчать численні факти. Так, в одному з листів А. Айнштейн, звертаючись до свого опонента, пише: «Дорогий, якщо не сказати любий, Боре!» У приватній бесіді в Москві Бор говорив: «Айнштейн був не тільки генієм, а й прекрасною і дуже доброю людиною. Його посмішка ще й зараз перед моїми очима».

► Слово вчителя (продовження).

Залежно від мети розрізняють: *суперечку заради істини* (діалектична суперечка), *суперечку заради переконання*, *суперечку заради перемоги* і *суперечку заради суперечки*.

► Опрацювання тексту.

3

Прочитайте діалог, який відбувався між давньогрецьким софістом і звичайною людиною. До якого виду суперечки його можна віднести? Свою відповідь поясніть.

5

— Скажи, — звертається софіст до молодого любителя суперечок, — може одна й та сама річ мати якусь властивість і не мати її?

— Очевидно, ні.

— Подивимося. Мед солодкий?

— Так.

— І жовтий також?

— Так, мед солодкий і жовтий одночасно. Але жовтий — це солодкий, чи ні?

— Звичайно, ні. Жовтий — це жовтий, а не солодкий.

— Отже, жовтий — це не солодкий?

— Звичайно.

— Про мед ти сказав, що він солодкий і жовтий, а потім погодився, що жовтий не означає солодкий, і тому наче

5 ДОВІДКА

Софіст — представник давньогрецьких філософів V–IV ст. до н. е., у центрі уваги яких було мистецтво красномовства та питання етики, політики, теорії пізнання.

сказав, що мед є і солодким, і несолодким одночасно. А спочатку ти твердо сказав, що жодна річ не може мати і не мати якусь властивість.

► **Слово вчителя** (продовження).

За кількістю осіб, що беруть участь в обговоренні проблемних питань, розрізняють три види суперечок: *суперечка-монолог* (людина сперечається сама із собою, це так званий внутрішній спір); *суперечка-діалог* (сперечаються дві особи); *суперечка-полілог* (спір ведеться кількома особами). Останній вид суперечки може бути *масовою* (усі присутні беруть участь у спорі) і *груповою* (спірне питання вирішує окрема група осіб у присутності всіх учасників).

За способом ведення боротьби думок суперечки поділяють на **усні й письмові**. Усна форма спору передбачає безпосереднє спілкування конкретних осіб. Такі суперечки зазвичай обмежені за часом і замкнені в просторі: проводяться на конференціях, засіданнях, заняттях тощо. Письмові суперечки передбачають опосередковане спілкування учасників спору. Такі суперечки триваліші за часом порівняно з усними.

2 НАОЧНІСТЬ

3 ПЕРСОНАЛІЯ

Вольєр (фр. Voltaire, справжнє ім'я Франсуа Марі Аруе) (1694–1778) — один з найбільших французьких філософів-просвітників XVIII століття: поет, прозаїк, сатирик, трагик, історик, публіцист, що відомий своєю дотепністю, його нападками на настанови католицької церкви, а також пропагандою свободи віросповідання, свободи слова і відокремлення церкви від держави.

► **Опрацювання пам'ятки.**

Ознайомтеся з правилами ведення суперечки. Якщо вважаєте за потрібне, додайте декілька пунктів.

ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

1. Починайте заперечувати тільки тоді, коли ви впевнені, що думка співрозмовника дійсно суперечить вашій.
2. Спочатку наводьте тільки сильні доводи, а про слабкі говоріть після й ніби мимохідь.
3. Спростовуйте фактами, показом того, що теза протилежної сторони не впливає з аргументів або не доведена. Можна показати хибність висловленої думки чи аргументів, спираючись на те, що висновки, які впливають із них, суперечать дійсності.
4. Не наполягайте на запереченні доводів опонента, якщо вони ясні й очевидні.
5. Стежте за тим, щоб у ваших міркуваннях не було логічних помилок.
6. У процесі суперечки намагайтеся переконати, а не образити опонента, пам'ятаючи, що повага до чужих переконань не тільки ознака поваги до чужої особистості, але й ознака широкого і розвиненого розуму.
7. Умійте зберігати спокій і володійте собою!

► **Тренувальні вправи.**

1. Розіграйте діалог-суперечку відповідно до однієї із ситуацій:
 - 1) Кожного дня треба вдосконалювати власне мовлення, прагнути запобігати помилкам не лише в офіційних стосунках, а й у побуті.
 - 2) Колись Вольєр заявив: «Я не згоден із тим, що ви говорите, але віддам своє життя, захищаючи ваше право висловити свою думку». Чи потрібна толерантність сучасній людині?

- (Група з 3–5-ти осіб веде дискусію на заздалегідь вибрану тему в присутності аудиторії. Глядачі вступають в обговорення пізніше: вони висловлюють свої думки або ставлять запитання учасникам бесіди.)

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти монолог на самостійно обрану проблемну тему.

- Що таке суперечка?
- Які різновиди суперечки ви знаєте?
- Назвіть основні правила ведення суперечки.

(Картки-символи зі знаками питання, оклику, три крапки.)

Запам'ятайте! Говорити, писати, викладати, видавати... можна **українською, по-українському, по-українськи!** «Говорити на українській» — суржик.

[illegible]

УРОК № 63

Аргументи (докази).

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання схеми.
 2. Слово вчителя.
 3. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Бесіда.
 2. Анкетування.

Мета: поглибити знання учнів про ораторське мистецтво, аргументи й докази під час виступів, удосконалювати вміння будувати логічно правильне й композиційно завершене висловлення; формувати навички аналізу виступу; удосконалювати вміння чітко, аргументовано висловлювати свої думки, уміння слухати; розвивати логічне мислення учнів, навички аналізувати, зіставляти, порівнювати, узагальнювати матеріал, наводити необхідні приклади, докази, робити висновки; виховувати культуру мовлення.

Основні терміни: теза, аргумент, висновок.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань; прагнення дотримуватись етичних норм у спілкуванні); уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри); соціальна та громадянська компетентності (прагнення уникати дискримінації інших під час спілкування; утвердження права кожного на власну думку); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з поняттями *аргументованість*, *доказовість* висловлювання.

1 НАОЧНІСТЬ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

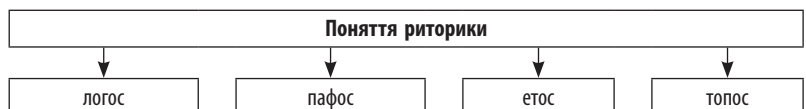
Стародавні люди вбачали в слові магічну силу, якій підкоряється все, що є у світі. Майстри слова, у першу чергу практичні оратори, які досконало володіли секретами красномовства, завжди шанувалися, мали вплив у суспільстві, досягаючи своєї мети, вигравали справу.

У сучасному світі не менш цінують тих, хто вміє аргументовано довести свою точку зору.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Опрацювання схеми.**

Розгляньте схему. Схарактеризуйте основні поняття красномовства.

- **Слово вчителя.**

За правилами *логосу* ритор не повинен:

— використовувати софістичну аргументацію: навмисно вводити в оману щодо справжнього задуму чи змісту промови; створювати необґрунтовані судження;

— створювати аргументацію, розуміння й оцінювання якої недоступні для аудиторії;

— використовувати неприйнятні мовленнєві засоби.

— Логос доповнює *топос* — певні факти життя й думки, які можуть зробити висловлення оратора цілком переконливим, незважаючи на його матеріальну незугарність чи незрозумілість.

У суперечці пропонент висуває певну аргументацію. У найбільш широкому розумінні термін «*аргументація*» можна визначити як процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності.

Обґрунтування може здійснюватися різними способами. Розгляньмо схему:

1

Аргументація емпірична	▶	положення можуть бути обґрунтовані шляхом безпосереднього звернення до дійсності (експеримент, спостереження тощо).
Аргументація теоретична	▶	обґрунтування може здійснюватися за допомогою вже відомих положень (аргументів) шляхом побудови певних міркувань (доказів). У цьому випадку людина також у певний спосіб звертається до дійсності, але вже не безпосередньо, а опосередковано.

Будь-яке доведення складається з трьох частин: тези, аргументів (основи) і демонстрації (форми доказу).

У структурі аргументації розрізняють тезу й аргументи.

Теза — це положення, яке необхідно обґрунтувати.

Аргументи — це твердження, за допомогою яких обґрунтовується теза.

▶ **Робота з картками.**

2

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати кожну тезу й аргументувати її.

Навчання — наша найважливіша праця.

Я хочу порадити вам читати казки...

Кожен може побачити незвичайне у звичайних речах.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

▶ **Бесіда.**

- З яких частин складається будь-яке доведення?
- Що таке теза, аргументи та докази?

▶ **Анкетування.**

Працюючи на уроці, ви спілкувалися.

- Як це впливало на результат?
- Чи стала робота більш ефективною?
- Що гальмувало процес?
- Чи припускалися ви неточностей у роботі?
- Чи задіяли ви всі свої ресурси?

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ЯК ПРАВИЛЬНО:

ЗАПОБІГАТИ КОМУ, ЧОМУ ЧИ ЧОГО, ЩО?

Запобігати в значенні «заздалегідь відвертати щось неприємне, небажане» вимагає після себе давального відмінка (чому?): *запобігати аваріям, війнам, втратам, помилкам, руйнуванню тощо.*

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

УРОК № 64

Збирання матеріалу, аргументів для виступу.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Редагування.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання пам'ятки.
 2. Слово вчителя.
 3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Бесіда.
 2. Інтерактивна вправа «Самооцінювання».

Мета: вчити самостійно збирати матеріал і добирати аргументи для виступу; готуватися та виступати на семінарах різних видів; розвивати мовленнєво-комунікативні, загальнопізнавальні й організаційно-контрольні вміння, навички мислення високого рівня, творчі здібності; виховувати самостійність, вольові риси характеру, шанобливе ставлення до мови.

Основні терміни: виступ, аргументи.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування комунікативних умінь і навичок

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (розуміння ролі читання для власного інтелектуального зростання); обізнаність і самовираження у сфері культури (висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображувально-виразальних засобів).

Предметні: уміння правильно готувати текст публічного виступу, усно й письмово висловлювати думки, почуття, погляди українською мовою; створення письмових висловлень.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Редагування.**

Знайдіть і виправте помилки, що трапились під час виступу:

1. Я виступаю з докладом. 2. Саме основне питання. 3. На цьому питанні зупинюся більш конкретніше. 4. Приступаємо до обговорення 5. Це положення ще треба доказати. 6. Заслугує уваги такий факт. 7. Співставимо. 8. Буде сказано нижче. 9. Можемо привести наступні приклади. 10. Моє заключення наступне.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Бесіда.**

— Як підготуватися до виступу?

— Як ефективно побудувати свою роботу?

Ознайомлення учнів із груповими й індивідуальними завданнями, правилами роботи під час збирання матеріалу для виступу.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Опрацювання пам'ятки.**

ЯК ПІДГОТУВАТИСЯ ДО ВИСТУПУ?

1. Виберіть тему, цільову установку виступу залежно від задуму й мети (інформування, переконання), від складу слухачів, відведеного часу.

2. Доберіть матеріал і систематизуйте його. Складіть бібліографію. Попрацюйте з джерелами інформації. Запишіть зібраний матеріал для виступу (докладний запис виступу, його конспект, тези, докладний план і короткий план).
3. Побудуйте вступ, основну частину, заключну частину виступу. Доберіть аргументи та способи активізації мислення й емоційно-почуттєвої діяльності аудиторії.
4. Доберіть мовні засоби залежно від мети спілкування й адресата мовлення. Удоскональте виступ із погляду вимог до культури мовлення (змістовність, логічність, багатство, доказовість, виразність, точність, правильність).
5. Підготуйтеся до усного виступу. Запам'ятайте текст (повторення матеріалу вголос з елементами заучування, переказування виступу іншим).
6. Підготуйтеся виступати публічно (читання тексту промови, відтворення його по пам'яті; читання окремих фрагментів, вільна імпровізація, відповіді на запитання, ведення полеміки). Використовуйте прийоми встановлення та збереження контакту з аудиторією. Поеднуйте монологічне мовлення і бесіду з аудиторією.

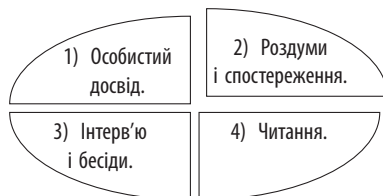
► Слово вчителя.

Збір матеріалу до виступу проходить три етапи:

- 1) орієнтування в проблемі та матеріалі (перегляд енциклопедичних словників, довідників, бесіди з експертами й просто компетентними в досліджуваному питанні людьми);
- 2) збір матеріалу вичерпного характеру;
- 3) добір матеріалу, який доцільно включити у виступ (решту матеріалу дозволяє сформулювати резерв на всі можливі випадки: відповіді на запитання; підсумок; дискусійний резерв тощо).

Якщо зміст промови взято не тільки з особистих переживань, матеріал можна добирати з багатьох джерел. Прочитайте не одну, а декілька журнальних статей, зберіть інформацію не з однієї, а з декількох із них. Розкрийте точки зору різних авторів, зіставте їх. Поспілкуйтеся з оточенням, запишіть думки і факти, про які прочитали.

Отже, існує чотири основних джерела накопичення матеріалу:

Не обов'язково використовувати одразу всі перелічені джерела, але за всіх умов необхідно обмірковувати запитання. У методичній літературі визначені основні джерела, з яких можна черпати нові ідеї, цікаві дані, факти, приклади, ілюстрації для своєї промови. До них відносяться:

— офіційні документи;

2 ВІДПОВІДЬ

1. Маю (виголошую) доповідь, виступаю з доповіддю. 2. Найважливіше питання. 3. На цьому питанні зупинюсь конкретніше/про це скажу конкретніше. 4. Розпочинаємо обговорення. 5. Це твердження/положення ще треба довести. 6. Вартий уваги такий факт. 7. Порівняємо/зіставимо. 8. Скажемо далі. 9. Можемо навести такі приклади. 10. Мій висновок такий.

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Запам'ятайте! Словосполучення **заслугувувати уваги** побудовано неправильно; стилістично кращий варіант: **заслугувувати на увагу, вартий уваги**.

3 НАОЧНІСТЬ

- наукова, науково-популярна література;
- довідникова література: енциклопедії, енциклопедичні довідники, довідники з різних галузей знань, лінгвістичні довідники, бібліографічні покажчики (Ці джерела доцільно використовувати для дискусій, тематично обмежених і базованих на загальноновизнаних авторитетних даних.);
- художня література;
- статті з газет і журналів (Для поточної інформації можна користуватися статтями зі звичайних журналів. За більш свіжою інформацією і за матеріалом із запитань, що мають місцеве значення, потрібно завжди звертатися до газет, хоча зібрані в них дані менш надійні і солідні, ніж дані, які містяться в книжках або журналах.);
- результати соціологічних досліджень;
- статистичні дані (Обсяг даних, які є в цих посібниках, не може не вражати.).

Щоб виступ вийшов змістовним, краще використовувати не одне джерело, а декілька.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Тренувальні вправи.

1. Сформуєте групу. Зберіть матеріал, аргументи для виступу на тему: «Мова, слово — зброя!» Підготуйтеся до виступів (фіксуйте матеріал різними способами, упорядковуйте його та вдосконалюйте за порадами, утіленими в афоризмах:

Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. (*М. Рильський*)

Слово — зброя. Як усяку зброю, його треба чистити та доглядати. (*М. Рильський*)

Інакше розставлені слова набувають іншого змісту; інакше розставлені думки справляють інше враження. (*Б. Паскаль*)

Стислість надає мові сили. Є вислови, які мають властивість променів сонця: чим більше вони згущені, тим сильніше вони печуть. (*Р. Соуті*)

2. Підготуйте виступ, добравши мовний матеріал.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Підготувати перелік ключових слів для пошуку інформації в мережі Інтернет про екологічний стан України.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Які основні етапи підготовки виступу на семінарі?
- Які ви знаєте основні джерела накопичення матеріалу?
- У чому запорука успішного виступу?

► Інтерактивна вправа «Самооцінювання».

- Що я встиг(-ла) зробити на уроці?
- Чого досяг(-ла)?
- Що залишилося для мене невирішеним?

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Опрацювання схеми.
 2. Опрацювання таблиці.
 3. Слово вчителя.
 4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Самооцінювання».

Мета: поглибити знання учнів про полеміку, полемічні прийоми, ознайомити школярів з етикою полемічної майстерності; розвивати навички публічного виступу, мовленнєво-комунікативні вміння, логічне мислення, творчі й організаторські здібності, збагачувати словниковий запас; виховувати самостійність, повагу до рідної мови, її краси та багатства.

Основні терміни: полеміка, полемічні прийоми.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**
 - Як ви розумієте слово *полеміка*? 1
 - Полеміка — це наука і мистецтво переконувати. Вона вчить стверджувати думки аргументовано, переконливими і безперечними науковими доказами. Отже, мета полеміки — досягнення істини чи її перевірка.
 - Як слід вести полеміку, щоб вона була корисною і продуктивною? Насамперед необхідно оволодіти деякими принципами полеміки.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Опрацювання схеми.** 2
Розгляньте схему. Назвіть складові полемічної майстерності.
- **Опрацювання таблиці.** 2
- **Слово вчителя.**

Всі полемічні прийоми вважаються припустимими, вони можуть використовуватися в публічному спорі, їх застосування не заважає з'ясуванню істини, не компрометує опонента.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань; прагнення дотримуватись етичних норм у спілкуванні); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри); соціальна та громадянська компетентності (прагнення уникати дискримінації інших під час спілкування; утвердження права кожного на власну думку); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: уміння користуватися полемічними прийомами.

1 ТЕРМІНИ

Полеміка (гр. πολέμικα від πολέμιος, «ворожнеча») — стан суперечки, диспут під час обговорення або розв'язування проблем.

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

► **Тренувальні вправи.**

Завдання 1 розміщено в електронному додатку.

2. Прочитайте текст, визначте тему й основну думку, випишіть принципи поведінки під час полеміки. Поясніть, чому саме ці принципи ви вважаєте важливими.

На щастя, нам сьогодні не доводиться встановлювати закони Всесвіту. Спасибі ученим давнини! Але суперечки повсякденно виникають і у ХХІ столітті. Дискусій неможливо уникнути, адже кожна людина на все має свою точку зору, іноді кардинально протилежну поглядам інших людей. А свої переконання треба відстоювати. Ось і народжуються суперечки.

Однак у сучасному цивілізованому світі пріоритети в мистецтві ведення спору трохи змінилися. Якщо в античному світі мистецтво суперечки полягало в майстерності відстоювати власну точку зору, то зараз правила ведення спору спрямовані на те, щоб у полеміці не втратити істину і залишити стосунки сперечальників у рамках пристойності.

Вступаючи в суперечку, людина повинна знати, що її переконання можуть бути помилковими. Тому під час ведення полеміки важливіше не доводити свою правоту, а уважно вислуховувати й аналізувати доводи опонента.

Якщо під час монологу вашого співрозмовника він торкнувся питання, з якого вам вкрай необхідно щось уточнити, ви можете перервати його промову, але тільки вибачившись. Потім коротко ви можете назвати свої доводи на порушену вашим опонентом тему або попросити його дещо докладніше вам роз'яснити. Звичайно, перебивати некрайно, але, як казав Сократ, «істина дорожча». Ваш співрозмовник простить вам невелику нечемність, якщо побачить вашу повагу до нього і щире бажання встановити істину. Після того, як ви висловітесь, слід нагадати опоненту, про що він говорив до того, як ви його перебили.

Мистецтво вести суперечку полягає також і в умінні вибирати правильний тон дискусії. Інтонація вашого голосу під час ведення полеміки може бути різною: рішучою, ніжною, упевненою, м'якою. Але при цьому вона ні у якому разі не повинна ображати вашого опонента, принижувати його. Неввічливо підвищувати тон і переходити на крик.

Необхідно усвідомлювати, що суперечка — це спосіб пошуку істини, а не вдала можливість «вихлюпнути» негативні емоції на свого супротивника.

Під час суперечки ви повинні чітко визначати для себе, з якими доводами суперника ви згодні, з якими — ні, і які викликають у вас сумнів. При цьому важливо не боятися зізнаватися опонентові в тому, що ви чогось не розумієте або не знаєте.

Ні у якому разі під час ведення полеміки не переходьте на особистості. Інакше це буде вже не дискусія двох цивілізованих людей, а примітивна сварка.

У процесі ведення суперечки намагайтеся повертатися до суті порушеного питання, інакше ви самі можете не помітити, як відволікатиметесь на сторонні теми, і дана полеміка затягнеться надовго і закінчиться нічим.

Намагайтеся не перебивати суперника тоді, коли він наводить аргументи на захист власної позиції. Краще говорити по черзі.

Вести суперечку слід ввічливо і стримано. Це покаже, що ви вихована людина. Крім того, обґрунтовувати свою точку зору переконливіше за допомогою знань і логіки, а не за допомогою жестикуляції і буйства емоцій.

Уникайте під час ведення спору фраз типу: «Та вам все одно цього не зрозуміти!». Говорити так дуже негарно (і думати, до речі, теж).

Неправильно під час суперечки висловлювати свою недовіру фразою типу: «Я вам не вірю!». Грамотніше і культурніше сказати: «А от у мене з цього приводу склалася інша думка».

Не гарячкуйте і не нервуйте під час суперечки. Після кожного власного переконливого висловлення налаштовуйтеся на мовчазну увагу до слів опонента. (З Інтернету)

3. Складіть пам'ятку «Поведінка під час полеміки» (робота в групах).

Орієнтовна пам'ятка

2

ПОВЕДІНКА ПІД ЧАС ПОЛЕМІКИ

— Майте чітку мету полеміки й ідіть до неї в усіх питаннях, аргументах.

— Не варто повністю заперечувати правильність думки інших.

— Шанобливо ставтеся до опонентів, уважно вислуховуйте їхні аргументи й коректно їх спростовуйте.

— Намагайтеся зрозуміти опонента, його мотиви, позицію, аргументи.

— Не показуйте свого торжества, перемагаючи суперника в суперечці.

— Критикувати потрібно конкретний вчинок або недолік, а не людину в цілому — носія недоліку або того, хто здійснив цей вчинок.

4. Організуйте полеміку з будь-якого питання, використавши різні способи аргументації: метод дедукції (розглянувши всі аргументи, дійти висновку), метод індукції (спочатку висунути тезу, а потім на переконливих прикладах довести її істинність) та метод аналогії (на яскравому, зрозумілому прикладі провести аналогію зі своєю тезою) (робота в групах).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати твір-мініатюру про правила полеміки, розкрити зміст народного прислів'я *Солом'яний мир краще за залізної бійки*.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Самооцінювання».

- Що я встиг зробити на уроці?
- Чого досяг?
- Що залишилося для мене невирішеним?

ПИШИМО Й ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Словосполучення *не дивлячись на (що)* (якщо це прийменник на позначення предметів, явищ, понять, у супереч яким відбувається дія) вживано неправильно. Правильний варіант: *незважаючи на (що); попри (те, що); дарма що*.

УРОК № 66

Мистецтво відповідати на запитання.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Робота з таблицею.
 3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
 1. Бесіда.
 2. Інтерактивна вправа «Палітра емоцій».

Мета: ознайомити учнів із класифікацією запитань і відповідей; формувати в школярів уміння коректно ставити запитання, давати правильні відповіді, відстоювати власну позицію; розвивати усне й писемне мовлення; виховувати толерантність, ввічливість, повагу до співрозмовника, почуття такту.

Основні терміни: види запитань, риторичне запитання, риторичний текст.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організації власної навчальної діяльності).

Предметні: уміння відповідати на запитання співрозмовника, ознайомлення з поняттям *риторичний текст*; повторення вивченого за рік; усвідомлення ролі державної та рідної мов як засобу спілкування, особистісного розвитку та самовираження.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Що таке полеміка?

— Які полемічні прийоми ви знаєте?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Прочитайте вислови. Які ваші міркування з приводу прочитаного?

Уміння ставити розумні питання є вже важливою і необхідною ознакою розуму або проникливості. Якщо питання саме по собі безглузде й вимагає такої ж відповіді, то, крім сорому для того, хто запитує, воно має іноді ще той недолік, що спонукає необачного слухача до безглузвих відповідей і створює смішне видовище... (І. Кант)

Яке питання, така відповідь. (Нар. творч.)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Здатність полемістів правильно формулювати запитання та вміло відповідати на них багато в чому визначає

3 ПЕРСОНАЛІЯ

Абу-ль-Фарадж аль-Ісфгані (897–967) — арабський поет і вчений-філолог, історик. Автор найбільшої антології арабської поезії (21 книга) «Кітаб аль-агані» — «Книги пісень», яка охоплює поетичну творчість арабською мовою від доісламських поетів до сучасників автора. Крім поетичних текстів, у «Книзі пісень» подається велика кількість історичних і біографічних відомостей, що робить антологію визначною літературною пам'яткою і цінним історичним джерелом.

щоб найкращі відповіді виявилися в кінці. (За Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. *Основи ораторського мистецтва, посібник*)

4. Ознайомтеся з правилами формулювання відповіді. Додайте свої поради, використайте матеріал попереднього завдання.

ПРАВИЛА ФОРМУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДІ

— *Відповідь має бути зрозумілою, однозначною, короткою.* Це багато в чому залежить від того, як той, хто відповідає, розуміє запитання і чи хоче він на нього відповідати.

— *У разі некоректної постановки запитання відповідь має містити і вказівку на цю некоректність.* У деяких випадках досить сказати, що у якомусь підпункті запитання вимагає уточнення. В інших — запитання не треба обговорювати: воно остаточно вирішене й відповідь відома. У якихось випадках відповідь отримати не можна в силу нестачі певних відомостей на даний момент. Якщо запитання некоректне, то в його основі лежать помилкові судження. Єдино можливою відповіддю є спростування цих хибних міркувань.

5. Прочитайте текст. На вашу думку, чи слушно поведився герой цієї притчі? Відповідь поясніть. 3

У знаменитого сирійського письменника-енциклопедиста Абуль-Фараджа, який жив у XIII столітті, є така притча.

Хтось розповідав про свого вчителя, що одного разу тому було поставлено більше п'ятдесяти запитань, на які він без зайвого збентеження відмовився відповісти, посилаючись на незнання. «Не знаю», — говорив він, навіть коли знав, але в чомусь сумнівався. У нього була звичка відповідати тільки на ті запитання, у яких він бездоганно розбирався.

6. Прочитайте пам'ятку, дайте їй заголовок. Поясніть, як ви зрозуміли кожен пункт. Складіть і запишіть декілька риторичних питань.

ПАМ'ЯТКА

— Якщо ви хочете отримати точні та ясні відповіді, подумайте про формулювання вашого запитання. Воно повинно бути чітким і коротким. Довгі, заплутані запитання заважають правильному їх розумінню. На штучно ускладнені питальні конструкції важко відповідати.

— Користуйтеся простими запитаннями. Якщо вам поставлено складне запитання, розбийте його відразу на кілька простих. Усі запитання повинні бути коректними, правильно поставленими. У разі некоректності запитання вимагайте від опонента поставити запитання по-новому, коректно.

— Не піддавайтеся на провокаційні запитання та інші нечесні прийоми вашого супротивника. Покажіть супернику та іншим присутнім, що вам зрозумілий його умисел. Дайте йому гідну відсіч.

— Не змішуйте звичайне запитання з риторичним. Риторичне запитання — це твердження чи заперечення у формі запитання. Риторичне запитання не потребує відповіді. Воно є засобом емоційного впливу на слухачів, збудження їхньої уваги.

7. Існує декілька видів класифікації запитань. Наприклад, одну з них символізує «світлофор». Прочитайте її. Складіть 7–8 запитань до першої групи. Дайте на них відповіді (робота в парах).

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАПИТАНЬ «СВІТЛОФОР»

- «зелені» (безпечно) — конструктивні запитання з теми;
- «жовті» (будьте пильними) — конструктивні запитання, які задаються з негативними емоціями (тут є ризик перейти на конфлікт);
- «червоні» (небезпечно) — провокативні запитання, що задаються не з ціллю отримати інформацію, а щоб понизити статус спікера.

► Робота в групах.

Група 1

Уявіть, що ви викладаєте українську літературу і хочете з'ясувати, наскільки ваші учні засвоїли зміст роману Пана-са Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Які 10 запитань ви поставили б для з'ясування глибини знань ваших учнів? Запитання запишіть.

Група 2

Уявіть, що ви класний керівник і один з ваших учнів запізнився на урок. Придумайте 5–6 запитань, які ви поставили б, щоб зрозуміти причину запізнення і вирішити, як чинити далі.

Група 3

Уявіть, що ви член журі конкурсу на кращий фільм, знятий за літературними творами. Перед вами стоїть завдання: вибрати 3 фільми з 5, що представлені на конкурс. Придумайте 3–4 запитання тим, хто вже бачив ці фільми, щоб остаточно визначитись із вибором кінокартин.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти і записати запитання до однокласників про вибір майбутньої професії.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

— Як можна класифікувати запитання? Наведіть приклади використання різних запитань під час обговорення складних проблем.

— Які види відповідей ви знаєте?

— У чому суть нечесних прийомів, пов'язаних із використанням запитань?

► Інтерактивна вправа «Палітра емоцій».

За допомогою кольорових аркушів передайте свій емоційний стан.

(Зелений колір буде позначати гармонійний, комфортний стан учнів; жовтий — спокійний і рівний; червоний — тривожний).

СЛОВНИЧОК

Емоції (від фр. emotion — «хвилювання», «збудження») — це психічний процес, складний стан організму середньої тривалості, що відображає суб'єктивне оціночне ставлення до існуючих або можливих ситуацій та об'єктивного світу, призводить до дії симпатичної нервової системи і підвищення життєдіяльності організму.

УРОК № 67

Підготовка виступу під час дискусії.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Опрацювання пам'ятки.
 3. Опрацювання схеми.
 4. Робота в парах.
 5. Робота в групах.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Самооцінка роботи.

Мета: вдосконалювати вміння й навички готувати виступи й виголошувати їх під час дискусії, добираючи мовні засоби залежно від мети спілкування й адресата мовлення, використовуючи різні способи виступу; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, логічне й критичне мислення, творчі здібності; виховувати найкращі людські якості.

Основні терміни: публічний виступ.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (розуміння ролі читання для власного інтелектуального зростання); обізнаність і самовираження у сфері культури (висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображувально-виразних засобів).

Предметні: уміння правильно готувати текст публічного виступу, усно й письмово висловлювати думки, почуття, погляди українською мовою; створення письмових висловлень різних жанрів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

- Що таке дискусія?
- Що може бути предметом обговорення й темою дискусії?
- Що називаємо тезою?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Бесіда.**

- Пригадайте дискусії, які виникали у вас на уроках літератури, історії. Щодо яких проблем виникали незгоди?
- Чи вдалося вам у процесі обговорення порозумітися?
- Що сприяло і що ставало на заваді порозуміння?
- Чи вважаєте ви дискусії корисними? Чому?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Виступ — це виклад перед слухачами суті певного питання, висловлення власного ставлення до нього. Виступити — це значить дати оцінку якомусь питанню, підкріпити свої докази прикладами чи посиланнями на певні джерела. Готуючись до виступу, потрібно усвідомити відповіді на такі запитання:

1

2

ХТО — ким ти є?	ДО КОГО — до кого звертаєшся?	КОМУ — який на- мір маєш досягти?	ЩО — що хочеш сказати?	ЯК — яку форму ма- тиме про- мова?	КОЛИ — коли ви- ступати- меш?
-----------------------	-------------------------------------	--	------------------------------	---	--

Перед початком дискусії слід повідомити якісь цікаві факти з проблеми, що буде обговорюватися, щось зі свого особистого досвіду; перспективи вирішення проблеми.

Мовець має ставити перед аудиторією різні запитання: прямі, непрямі; проблемні, інформативні та ін.

У ході дискусії бажано використовувати деякі полемічні прийоми з метою активізації учасників дискусії:

- прийом «бумеранга»: у спорі репліка чи аргумент спрямовуються проти того, хто їх висловлює;
- прийом «доведення до абсурду» твердження опонента;
- прийом апеляції до слухачів;
- прийом виявлення протиріч у міркуваннях промовця;
- прийом розподілу виступу промовця на окремі частини;
- прийом прямої підтримки;
- прийом «так» — «ні».

Наприкінці дискусії всі мають дійти до одного висновку. Існує декілька варіантів проведення дискусії. Один із них: у дискусії беруть участь чотири рольових групи:

- модератор дискусії — одна особа;
- лідери творчих груп — три-чотири особи;
- експерти — три особи;
- пасивні учасники дискусії.

Розпочинається дискусія вступним словом модератора. Він визначає мету заходу, правила проведення, надає право кожному лідеру обговорити проблему в групі, де всі члени мають єдиний погляд на проблему.

Повідомлення лідерів груп триває 5 хв, після чого розпочинається дискусія: відповіді на запитання.

► Опрацювання пам'ятки.

2

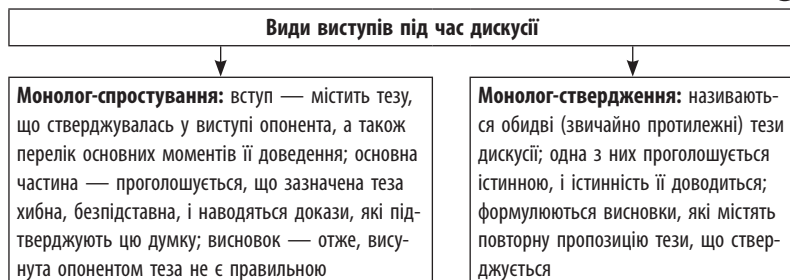
ПРАВИЛА КУЛЬТУРИ ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

1. Говоріть по черзі, а не всі одночасно.
2. Не перебивайте того, хто говорить.
3. Критикуйте ідеї, а не особу, що їх висловила.
4. Поважайте висловлені думки (погляди).
5. Не смійтеся, коли хтось говорить, якщо він не жартує.
6. Не відхиляйтеся від теми дискусії.
7. Заохочуйте до участі в дискусії інших.

(За О. Пометун)

► Опрацювання схеми.

2

1 ТЕРМІНИ

Виступ — це виклад перед слухачами суті певного питання, висловлення власного ставлення до нього. Виступити — це значить дати оцінку якомусь питанню, підкріпити свої докази прикладами чи посиланнями на певні джерела.

Модератор (з лат.: той, що стримує): 1. професійний ведучий у ЗМІ (особливо в ток-шоу), зазвичай професійний журналіст; 2. особа, що веде конференцію чи обговорення і слідкує за дотриманням правил; 3. людина, що відповідає за дотримання встановлених норм поведінки на інтернет-ресурсах, частіше форумах; 4. людина, що проводить соціологічні дослідження; ведучий фокус-груп; 5. пристрій для приглушення звуку в клавішних музичних інструментах; речовина, що сповільнює нейтрони (зменшує їхню енергію), але не здатна їх захоплювати. Використовується у ядерних реакторах (сповільнені електрони легше розщеплюють ядра).

2 НАОЧНІСТЬ

► Робота в парах.

Наведені теми дискусій класифікуйте на суспільно-політичні й морально-етичні. З'ясуйте їхні спільні і відмінні риси.

Кому потрібна освіта? Чи потрібно відмовлятися від поганих звичок? Кого можна назвати патріотом? Чи має людина право на помилку? Чи рівні всі перед законом? Що означає бути щасливим? Чи треба вчитися сприймати неминуче? Милосердні люди ще потрібні? Чи легко живеться «білій вороні»? Які причини злочинності серед молоді? Людина починається з добра? Реформи в Україні: «за» і «проти». Сім'я чи кар'єра? Яким я уявляю майбутнє України? Як забезпечити добробут і щастя в родині? Що значить бути громадянином своєї держави?

► Робота в групах.

Підготуйтеся до дискусії на сформульовану нижче тему. Обмір-куйте запропоновані до тези запитання, за потреби додавши запитання, сформульовані самостійно. Виберіть модератора дискусії, складіть план свого виступу під час дискусії, проведіть ділову гру-дискусію. Наприкінці дискусії обов'язково підведіть підсумки.

Тема. Повноцінне життя, напевно, неможливе без спілкування. Людина — істота соціальна: по-справжньому вона не може жити ізольовано від суспільства. Щоб бути людиною з великої літери, треба відповідати за свої помисли та вчинки. Чи не так?

Теза. Ми відповідальні за все в нашому житті. І жоден добрий або поганий учинок так просто, без наслідків, не обійдеться.

Питання для обговорення:

- Чи досконалим є суспільство, у якому ми живемо?
- Від чого і від кого залежить стан суспільства?
- Чи актуальним є принцип «око за око»?
- Більшість людей стверджує, що зло породжує зло, а добро — добро?

- Чи завжди зло карається?

- Чи були у вашому житті моменти, коли вам хотілось допомогти зовсім незнайомій людині в скрутні для неї моменти?

- Чи повинна чекати вдячності людина, що зробила ко-мусь добро?

- Що робить нас кращими?

Підсумок дискусії:

- Стисло сформулюйте суть позицій, що висловлюва-лись у процесі обговорення.

- Підкресліть обґрунтованість певних позицій, непере-конливість інших.

- Зверніть увагу на точність формулювання дискусан-тами тез і на чіткість і переконливість їхніх аргументів.

- Зверніть увагу на доречність стилю висловлень (най-краще — публіцистичного з елементами ораторського).

- Відзначте культуру мовлення учасників дискусії, то-лерантність дискусантів.

[illegible]

- [illegible]

[illegible]

-
- This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

УРОК № 68

Контрольна робота: тестування.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Доскажи речення».

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень учнів із вивчених тем; розвивати вміння школярів виконувати тестові завдання, завдання з відкритою відповіддю; працювати самостійно; формувати логічне мислення; мовленнєві навички; виховувати любов до рідного слова.

Основні терміни: тестування.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Тип уроку: перевірка й корекція знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1А, 2Б, 3Б, 4В, 5Б, 6Б.

Варіант II: 1Г, 2Г, 3В, 4А, 5Г, 6Г.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- Перевірка домашнього завдання.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

Ознайомлення з критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. (Завдання 1–6 = 0,5 бала; 7–9 — по 2 бали.) Проведення інструктажу щодо виконання їх.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- Виконання тестових завдань.

1

ВАРІАНТ I

1. До чоловічого роду належать усі іменники в рядку:
А кур'єр, собака, мозоль, бутель
Б денді, какаду, степ, алібі
В імпресарію, караоке, кір, Сибір
Г коала, івасі, кабальєро, кашне
2. До одного роду належать усі іменники в рядку:
А тюль, любов, попури, дівча
Б нехворощ, пастель, путь, Міссісіпі
В зебу, професор, салямі, цеце
Г торнадо, гінді, какао, авеню
3. Правильно узгоджено прикметники та займенники з іменниками в рядку:
А бідна сирота, помітне табло, смачний рагу
Б уважний рефері, моя протезе, гігантський кенгуру
В витончена леді, нове ательє, чорне поні
Г велике шасі, швидке таксі, уважне порт'є
4. Укажіть рядок, де всі іменники мають форму тільки однини:
А молоко, мужність, канікули
Б птах, непосида, городина

- В бензин, Дніпро, геройство
- Г професура, Карпати, жіноцтво
5. В орудному відмінку однини подовжуються всі іменники в рядку:
 - А сіл..ю, міц..ю, кров..ю, радіст..ю
 - Б ненавист..ю, матір..ю, міц..ю, ніжність..ю
 - В піч..ю, блакит..ю, річ..ю, печал..ю
 - Г памороз..ю, свіжіст..ю, жовч..ю, дикіст..ю
6. Закінчення -у(-ю) у формі кличного відмінка мають усі іменники в рядку:
 - А комп'ютер, диск, телефон, робота
 - Б Геннадій, обрій, егер, тагусь
 - В Анатолій, Василь, син, брат
 - Г коридор, цвинтар, млинар, ледар
7. Від поданих імен утворіть чоловічі й жіночі імена по батькові.
Лука, Микола, Дмитро, Яків, Назарій, Степан.
8. Поставте іменники в орудному відмінку однини, визначте закінчення.
Круча, тополя, вельможа, дача, майстерня, мелодія.
9. Прочитайте текст. Сформулюйте та запишіть 2 аргументи й висновки.
Ми не раз чули від різних людей, які постійно нарікають, що в них мало часу, тому вони нічого не встигають. Чи згодні ви з думкою, що насправді мало часу лише в того, хто нічого не робить?

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

(Індивідуальні завдання до уроку з розвитку зв'язного мовлення.)

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- **Інтерактивна вправа «Доскажи речення».**
— Мій успіх на уроці — це...
— Найбільші труднощі я відчув(-ла)...

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
 1. Перевірка домашнього завдання.
 2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
 1. Читання відомостей про гроші.
 2. Опрацювання епіграфу уроків.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
 1. Слово вчителя.
 2. Повідомлення питань, що висувуються на дискусію.
 3. Творче завдання (робота в групах).
 4. Проведення дискусії.
 5. Опрацювання тексту.
 6. Вправа «Народна мудрість» (робота в групах).
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
 1. Заключне слово вчителя.
 2. Заповнення картки оцінювання уроків.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань; прагнення дотримувати етичні норми у спілкуванні); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри); соціальна та громадянська компетентності (прагнення уникати дискримінації інших під час спілкування; утвердження права кожного на власну думку); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення з поняттям *дискусія*, правилами її ведення.

Дискусія на тему: «Гроші. Навіщо збирати? Де зберігати? На що витратити? Як заощаджувати?».

Мета: учити практичному використанню отриманих знань; розвивати вміння формулювати свої думки, аргументовано доводити власну позицію; розвивати культуру мовлення, навички монологічного та діалогічного мовлення, пам'ять, логічне мислення, увагу, спостережливість; сприяти вихованню тактовності під час дискусії; формувати правильне розуміння ролі та місця грошей у житті суспільства та людини.

Основні терміни: дискусія.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Тип уроків: формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКІВ

Всім відомо, що за гроші можна купити туфлі,
але не щастя, їжу, але не апетит, ліжко,
але не сон, ліки, але не здоров'я, слуг,
але не друзів, розваги,
але не радість, вчителів,
але не розум.

Сократ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**
- **Бесіда.**
 - Що таке дискусія?
 - Які є правила ведення дискусії?
 - Пригадайте правила ведення дискусії.

1

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Читання відомостей про гроші.**
 - Третина населення Землі витрачає на життя менше 2 \$ на добу, 1,2 млрд людей менше 1 \$.

- Де зберігати?
- Як треба заощаджувати гроші?
- Як же правильно ставитися до грошей, щоб бути в згоді із самим собою та оточуючими?

► **Творче завдання** (робота в групах).

Завдання розміщено в електронному додатку.

► **Проведення дискусії.**

Проведіть дискусію. Використовуйте подані нижче мовні конструкції, аргументуючи власну позицію.

МОВНІ КОНСТРУКЦІЇ

Мені здається...

На мій погляд...

Я думаю інакше...

На відміну від...

Я не згоден із думкою...

Я погоджуся з тим, що, але...

Мені ближче позиція...

Орієнтовні виступи учнів

ВИСТУП 1

На мою думку, завдяки грошам кожен із нас може придбати все, що він захоче, чого нам не вистачає. Також допомогти близьким, рідним чи друзям, коли це буде їм необхідно. Людина може купувати собі їжу, одяг, тобто те, без чого не може обійтися. Але де гроші, там завжди проблеми, особливо якщо це великі гроші. Навколо великих грошей завжди крутяться не дуже хороші люди, із того й починаються проблеми. Погано і тоді, коли грошей не вистачає.

ВИСТУП 2

Багато людей протягом життя задовольняються тим, що є, не прагнучи до яких-небудь фінансових вершин. Самі по собі гроші не настільки важливі. Набагато більшу цінність несуть ті можливості, які вони нам дають. І найголовніша можливість — це свобода. Але яку саме свободу дають гроші? Перше і найочевидніше — фінансову. Маючи достатньо грошей, можна дозволити собі займатися улюбленою справою. Працювати не тому, що змушений це робити заради виживання, а тому що любиш справу й отримуєш задоволення. Коли людина перестає бути рабом зарплати, це дає набагато більше можливостей: можна дозволити собі більше ризикувати, ставити перед собою дійсно серйозні й масштабні цілі, жити в достатку, реалізувати себе. Такий спосіб життя приносить і інші радощі — ти стаєш більш щасливим і задоволеним собою.

ВИСТУП 3

Для чого людині гроші? Питання це просте, але відповідь на нього складна. Гроші в усі часи відігравали велику роль у соціальному житті. Але люди ставляться до них по-різному. Для когось гроші — це щастя, а для декого — засіб існування.

Думаю, немає таких людей, яким би не потрібні були гроші. Справді, бо для чого ж тоді люди працюють? Звичай-

но, щоб заробляти гроші. А для чого ж вони їм потрібні? Мабуть, щоб задовольняти свої потреби, але потреби людей різноманітні й водночас безмежні. Та яку б користь гроші не приносили людству, вони все одно породжують зло, жадібність і егоїзм. А деякі люди взагалі йдуть на злочин заради грошей.

Я вважаю, що людині потрібні гроші для того, щоб прожити повноцінне життя. Але треба пам'ятати, що не можна бути жадібним до грошей.

ВИСТУП 4

Я не згоден із думкою про те, що гроші є найголовнішими в житті. Саме тому, що гроші забезпечують численні потреби, багато людей вирішують, що для життя потрібні лише гроші. І вони присвячують своє життя матеріальним цінностям. Гроші поступово затьмарюють їхній розум. Потрібно заробити більше, працювати без відпочинку... А ось є нагода «обдерти» ближнього! Треба скористатися цією нагодою, адже вона вигідна!

Людина заради грошей іноді стає здатною на злочин, здатною ризикувати здоров'ям, щастям, волею. А родина, кохання, дружба, доброта, порозуміння з оточуючими людьми — усе це відсувається, стає тлом. Або ж взагалі відкидається. Спитаєш: навіщо? Відповідь: «Так гроші ж потрібні! Оце хочу купити, оце та оце. Адже у всіх воно є!» Або навпаки, цього ще ні в кого немає...

А тепер спитайте того, хто втратив через гроші здоров'я або сидить у в'язниці, чи варті були гроші їхніх втрат. Він скаже: «Ні, але тоді я про це не подумав...»

Люди забувають, що гроші є благом, коли вони служать людині, а не навпаки. Гроші мають бути для людини, а не людина для грошей! Людині даний не один лише матеріальний світ. Є також світ духовних цінностей. Світ доброти, віри, моральних принципів, кохання та поваги до інших. І я вважаю, що ці два світи рівноцінні. Неможливо в суспільстві прожити без грошей. Але зосередитися на самих грошах — це як відрубати собі одну руку або вкоротити життя наполовину.

► Опрацювання тексту.

2

Прочитайте текст. Чи згодні ви з усіма порадами? Додайте власні пропозиції щодо заощадження грошей. На вашу думку, де краще зберігати гроші?

Навчитися відкладати гроші — заповітне бажання багатьох людей, яке часом зовсім непросто втілити в життя. Пропонуємо вам кілька порад, які допоможуть підійти до заощаджень більш свідомо та розумно.

• Ставимо собі ясну мету

Ви ніколи не зможете вирішити для себе питання, як заощаджувати гроші, доки не зрозумієте, для чого вам це потрібно. Збирати потрібно на щось конкретне: новий комп'ютер, автомобіль, острів у Карибському морі, — будь-що. Коли у вас з'являється ясне бачення того, навіщо ви збираєте, тоді цей процес вам навіть почне подобатися.

ЦЕ ЦІКАВО

Назва «гривня» походить від прикраси із золота або срібла у вигляді обруча, який носили на шиї (тобто на «загровку»). Частіше за все це були м'яко закруглені обручі, із кінцями у вигляді голівок левів, прикрашені кольоровою емаллю.

Перше згадування «гривні» у значенні грошової одиниці зустрічається в «Повісті минулих літ». Тобто вже у VIII–IX ст. під час здійснення торгових операцій, сплати данини гривня використовувалась як міра ваги і лічби. В XI столітті слово «гривня» набуло іншого значення — вагового. Вага срібла могла складатися з певного числа однакових монет, тому поступово виник рахунок їх на штуки. Монетні гривні проіснували до середини — другої половини XIII століття, лише новгородські існували до кінця XV століття. Гривня існувала до XVIII століття лише як вагова монета — «гривенка».

Випуск гривневих банкнот розпочався завдяки прийняттю Українською Центральною Радою Закону «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів» (1918). Випуск гривень продовжився проголошенням гетьманату на чолі з Павлом Скоропадським, згодом був припинений і знову відновлений із приходом до влади Директорії. Після поразки Директорії гривня припинила своє існування до 1991 року, коли розпочалася робота над випуском нових грошей для Української РСР. В обіг гривня ввійшла згідно з Указом Президента України Леоніда Кучми «Про грошову реформу в Україні» (1996). З того часу гривня є грошовою одиницею України.

ЦЕ ЦІКАВО

ПОЛЬСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ПРО ГРОШІ

Гроші всюди вхід мають.

Від прибутку голова не болить.

Багатий Казимир — багата й держава.

Краще жити з добрими людьми, ніж із великими грошима.

Без грошей і Краків не дає раків.

• *Визначаємо часові рамки*

Після того, як ви визначилися з метою своїх накопичень, варто встановити термін, за який ви зможете зібрати необхідну суму. Збираєте на комп'ютер? Поставте собі ціль не просто накопичити на нього, але накопичити, наприклад, за один рік рівно. Інакше ваші зусилля можуть зійти нанівець, якщо ви за старою звичкою забуватимете відкладати певну частину коштів щомісяця.

• *Розраховуємо, яку суму будемо відкладати*

Виходячи з вартості вашої мети і часових рамок вам потрібно буде розрахувати точну суму, яку потрібно відкладати щомісяця (або раз у тиждень). Припустимо, якщо ви плануєте за два роки накопичити на новий ремонт, вартістю 30 тисяч гривень, то щомісяця ви повинні виділяти по 1250 гривень. Ви відчуваєте, що не подужаєте таку суму? Отже, збільшуйте термін і рахуйте заново, аби бажання поєднати з реальністю.

• *На що витратити?*

Що вам важливіше: новий холодильник чи ігрова «приставка»? Від чогось потрібно відмовитися (інакше б вас не хвилювало питання, як збирати гроші). Проаналізуйте свої потреби, можливості та виберіть одну (або кілька) головних цілей.

• *Скорочуємо витрати*

Цей пункт безпосередньо впливає з попереднього. Щоб накопичити щось на майбутнє, доведеться скоротити витрати в теперішньому. Корисно виокремити найбільш порожні статті ваших витрат і безжально їх урізати. Скажімо, ходити в ресторан два рази на тиждень — це чудово, але зовсім не сприяє заощадженню ваших коштів.

• *Плануємо бюджет і ведемо облік*

Коли ви будете бачити перед собою конкретні цифри доходів і витрат, а також матимете розпланований бюджет, тоді збирати гроші стане помітно простіше. Плюс, маючи на руках конкретний бюджет на день, тиждень, місяць, ви вже не зможете з колишньою легкістю «спускати» по 500 гривень за вечір у занадто дорогому (хоча в улюбленому) ресторані.

• *Забуваємо про кредитні карти*

По-перше, на позики по кредитних картах зазвичай нараховуються чималі відсотки. А по-друге, маючи в руках лише шматок пластику, у вас мимоволі з'являється спокуса витратити більше, аніж заплановано. Готівкові ж гроші дають краще уявлення про свою вартість. Уже хоча б тому, що ви їх бачите і спостерігаєте, як вони з вашого гаманця прямують до чужого. Такий наочний приклад також допомагає всерйоз замислитися про економію. (З Інтернету)

► **Вправа «Народна мудрість»** (робота в групах).

Учитель називає кілька народних прислів'їв і пропонує учням продовжити «ланцюжок мудрості», пояснити зміст прислів'їв.

1. Біда з грошима — біда і без грошей. 2. Брат братом, сват сватом, а гроші — не рідня. 3. Віддай гроші руками, а ходи за ними ногами. 4. Віра вірою, а бринза — за гроші. 5. Грошей — і кишеня не сходиться. 6. Гроші відкривають усі двері. 7. Гроші круглі: день і ніч котяться. 8. Гроші маленькі, та велику справу роблять. 9. Гроші хороші лічені, а діти — виховані. 10. Де гроші говорять, там розум мовчить. 11. Де качани копали, там і гроші пропали. 12. Держи копійчку про чорний день. 13. Де треба — свисни та золотом блисни. 14. Де не доглядиш оком, заплатиш гаманцем. 15. Діла на копійку, а балачок на гривню. 16. Договір дорожчий за гроші. 17. За гроші і біс молитву прочитає. 18. За гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини. 19. За що продатъ, то продатъ, аби свіжа копійка! 20. Із грошима і в грязі чистий. 21. Кому так, кому п'ятак, а кому дарма. 22. Копійка любить, щоб її рахували. 23. Людина без грошей, як птах без крил. 24. Не женися за довгим рублем — і короткий втратиш. 25. Почин дорожчий за гроші. 26. Розум за гроші не купиш. 27. Скупому душа дешевше гроша. 28. Скупий і над копійкою трясеться. 29. Совісті менше — грошей більше. 30. У кого гаманець товстий, у того розмова проста. 31. Хай і моя копійка не буде щербата.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Скласти ментальну карту «Гроші в житті людини».

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Заключне слово вчителя.

Нам треба частіше замислюватись про цінність призначення грошей, про необхідність в існуючих потребах і про істинні цінності життя.

► Заповнення картки оцінювання уроків.

Заповніть таблицю з трьох колонок. Там, де «+», запишіть усе, що сподобалося на уроці, інформацію та форми роботи, які викликали позитивні емоції. У колонку «-» запишіть усе, що не сподобалося на уроці, здалося нудним, залишилося незрозумілим. У графу «цікаво» впишіть усі цікаві факти, про які дізналися на уроці й що б ще хотілося дізнатися з даної теми.

	–	Цікаво

ЦЕ ЦІКАВО

НІМЕЦЬКІ ПРИСЛІВ'Я ПРО ГРОШІ

Ведмідь танцює, а циган гроші збирає.
Де промовляють гроші, там іншої мови не слухають.

Розмірився Ганс, що він багатший за Рокфеллера.

Договір дорожче грошей.

Трудова копійка годує до віку.

Зміст

Передмова	3
Урок № 1	Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела: словники, довідкова література (зокрема на електронних носіях). Інформативна й нормативна функції їх. 4
Урок № 2	Основні типи словників. Довідкові медіаресурси. 10
Урок № 3	Складання діалогів про здоровий спосіб життя (індивідуальний вид контрольних робіт). 14
Урок № 4	Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм. 18
Урок № 5	Лексична помилка. Лексичне значення слова. Слово і контекст; залежність значень слова від контексту. Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність. 25
Урок № 6	Слова власне українські й запозичені. Виправдані й небажані запозичення. 31
Урок № 7	Лексичні й фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство української мови. 37
Урок № 8	Пароніми. Запобігання помилок у вживанні паронімів. Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми. Кальки з інших мов, недоречне вживання українських слів у невласливому їм значенні. 42
Урок № 9	Усний переказ тексту публіцистичного стилю. 46
Урок № 10	Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення. 50
Урок № 11	Контрольна робота: написання есе «Чарівність і могутність слова». 57
Урок № 12	Утвердження лексичної норми в словниках української мови (повторення й узагальнення). 61
Урок № 13	Написання відгуку про блог відомої людини. 65
Урок № 14	Контрольна робота: тестування. 68
Урок № 15	Роль риторики в сучасному світі. Мовленнєва ситуація. Елементи мовленнєвої ситуації (мовець (адресат), слухач (аудиторія), предмет мовлення, умови успішного спілкування. 70
Урок № 16	Особистість мовця. Риси гарного співрозмовника. Вимоги до мовлення оратора. Комунікативний стан мовця. 74
Урок № 17	Усний переказ тексту промови. 78
Урок № 18	Аудиторія (слухач, слухачі). Види слухання. Цілі слухання. Моделювання аудиторії. Контакт з аудиторією. Прийоми налагодження контакту. 83
Урок № 19	Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. 88
Урок № 20	Написання тексту публічного виступу. 93
Урок № 21	Види читання і записування тексту виступу. Естетика тексту. 98
Урок № 22	Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір. Мовленнєвий вчинок. Мовленнєва подія. 104
Урок № 23	Контрольна робота: написання есе «З чого зіткане щастя?». 108
Уроки № 24–25	Орфоепічна помилка. Орфоепічний словник. Поняття милозвучності. Чергування у-в, і-й як засіб милозвучності. Основні правила вимови голосних звуків. Основні правила вимови приголосних звуків. 111
Урок № 26	Наголос. Основні правила наголошування слів. Нормативний наголос. Варіантне наголошування слів в українській мові. 117
Урок № 27	Словорозрізняльний наголос. Форморозрізняльний наголос. Діалектний наголос. Складні випадки наголошування слів. 121

Урок № 28	Контрольна робота: тестування.	125
Уроки № 29–30	Орфограма. Орфографічна помилка. Орфографічний словник. Принципи української орфографії. Ненаголошені <i>е, и</i> в корені слова.	127
Уроки № 31–32	Апостроф. Позначення м'якості приголосних.	131
Урок № 33	Чергування голосних. Чергування приголосних в українській мові. Зміни приголосних при збігу їх у процесі словотворення.	138
Уроки № 34–35	Спрощення приголосних. Подвоєння та подовження приголосних.	143
Урок № 36	Контрольна робота: написання есе «Мое бачення сучасної школи».	149
Уроки № 37–38	Правопис префіксів. Правопис суфіксів.	154
Урок № 39	Уживання великої літери. Правила перенесення слів із рядка в рядок.	158
Уроки № 40–41	Написання складних слів разом, окремо, через дефіс.	163
Урок № 42	Написання слів іншомовного походження. Правило «дев'ятки».	166
Урок № 43	Складні випадки написання прізвищ. Складні випадки написання географічних назв.	170
Урок № 44	Написання ділового листа.	174
Урок № 45	Розрізнення прислівників і співзвучних сполук. Правила написання їх.	182
Урок № 46	Написання <i>не, ні</i> з різними частинами мови. Правила графічних скорочень слів.	185
Урок № 47	Контрольна робота: написання есе «Електронна чи паперова книга?».	189
Урок № 48	Контрольна робота: тестування.	192
Урок № 49	Морфологічна помилка. Іменник. Рід іменників.	194
Урок № 50	Паралельні родові форми іменника. Іменники чоловічого і жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю. Іменники спільного і подвійного роду.	197
Урок № 51	Визначення роду невідмінюваних іменників та аббревіатур, правила вживання їх. Іменники, що мають лише форму однини або множини.	200
Урок № 52	Складні випадки відмінювання іменників. Закінчення іменників I відміни в орудному відмінку.	204
Уроки № 53–54	Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку. Відмінкові закінчення іменників з конкретним та абстрактним значенням.	207
Уроки № 55–56	Паралельні закінчення іменників чоловічого роду давального, знахідного, місцевого відмінків однини; іменників орудного відмінка множини.	210
Урок № 57	Контрольна робота: написання есе за прислів'ям.	213
Урок № 58	Закінчення іменників III відміни в орудному відмінку. Словозміна іменників IV відміни.	216
Урок № 59	Усний твір на тему «Весняне пробудження природи» (індивідуальний вид контрольних робіт).	219
Урок № 60	Особливості кличного відмінка. Творення й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові.	222
Уроки № 61–62	Суперечка як вид комунікації. Різновиди суперечки. Правила ведення суперечки.	224
Урок № 63	Аргументи (докази).	230
Урок № 64	Збирання матеріалу, аргументів для виступу.	232
Урок № 65	Полемічні прийоми.	235
Урок № 66	Мистецтво відповідати на запитання.	238
Урок № 67	Підготовка виступу під час дискусії.	242
Урок № 68	Контрольна робота: тестування.	246
Уроки № 69–70	Дискусія на тему: «Гроші. Навіщо збирати? Де зберігати? На що витратити? Як заощаджувати?».	248

1. Увійдіть на сайт interactive.ranok.com.ua
2. Пройдіть процедуру реєстрації, натиснувши кнопку **ЗАРЕЄСТРУВАТИСЯ ЗАРАЗ**
3. На головній сторінці введіть код у поле для введення скретч-коду
4. Натисніть кнопку «ОК»
5. Завантажте матеріали

281063

Служба технічної підтримки:

тел. (057) 719-48-65, (098) 037-54-68
(понеділок-п'ятниця з 10⁰⁰ до 18⁰⁰)
E-mail: e-ranok@ukr.net

Більш детальну інформацію щодо роботи з сайтом Ви можете знайти у вкладці «Поради з користування сайтом» на головній сторінці interactive.ranok.com.ua

Навчальне видання
Серія «Майстер-клас 2.0»

КОТЕНКО Валерія Олександрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
(рівень стандарту). 10 клас

Розробки уроків для ЗЗСО
з навчанням українською мовою

Редактор *О. В. Зима*
Технічний редактор *М. С. Жубр*
Верстка *І. А. Кожанова*
Регіональні представництва
видавництва «Ранок»:

З питань придбання продукції
видавництва «Ранок» звертатися за тел.:
у Харкові – (057) 727-70-80;
Києві – (044) 360-56-37, 377-73-23;
Вінниці – (067) 506-65-95;
Дніпрі – (056) 785-01-74, 789-06-24;

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.com.ua
www.ranok.com.ua

Ф281063У. Підписано до друку 28.05.2019.
Формат 84×108/16. Папір газетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 26,88.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.

Для листів: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67.
Київ – тел. (044) 229-84-01,
e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів – тел. (067) 269-00-61,
e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

Житомирі – (067) 122-63-60;
Львові – (032) 244-14-36;
Миколаєві та Одесі – (067) 551-10-79;
Черкасах – (0472) 51-22-51;
Чернігові – (0462) 93-14-30.
E-mail: commerce@ranok.com.ua.

Папір, на якому надрукована ця книга,

безпечний для здоров'я
та повністю переробляється

зроблений зі вторинної целюлози —
не постраждало жодне дерево

вибілювався без застосування
хлору

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Сучасному уроку – сучасні технології!

Дізнайся про досвід інших,
поділися досвідом своїм
office@ranok.com.ua

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

- ◆ календарно-тематичний план
- ◆ матеріали до уроків

Авторський блог
blog.ranok.com.ua

- ◆ інформація про цікаві події у світі науки й освіти
- ◆ ознайомлення з новітніми методичними розробками
- ◆ діалог з авторами підручників і навчальних посібників

**Інтерактивна школа
ТВОРЧОГО ВЧИТЕЛЯ**

interactive.ranok.com.ua

- ◆ методичні вебінари від авторів підручників і провідних фахівців
- ◆ сертифікат кожному зареєстрованому учаснику

ISBN 978-617-09-5488-6

9 786170 954886

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!

🛒 ranok.com.ua

📧 e-ranok.com.ua

✉ pochta@ranok.com.ua

☎ (057) 727-70-90